

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

NUMELE POPORULUI ROMÂN ŞI PRIMELE TENDINŢE
UMANISTE INTERNE ÎN PROBLEMA ORIGINII ŞI CONTI-
NUITĂŢII

EUGEN STĂNESCU

IOAN BUDAI-DELEANU ŞI „SUPPLEX LIBELLUS VALA-
CHORUM”

I. PERVAIN

CONSPIRAŢIA „REPUBLICANĂ” DIN AUGUST 1870

GH. CRISTEA

SITUAŢIA CĂILOR DE COMUNICAŢIE ALE ROMÂNIEI
ÎN TRE ANII 1922-1928

I. SAIZU

DOCUMENTAR
VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMŢĂRI
NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 22 — 1969

2

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

ACAD. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru
corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad.
P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA,
ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BĂNYAI; MIRON
CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN
STĂNESCU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar
de redacție*)

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii
poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII” — REVISTĂ DE ISTORIE parait 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est £ de 3.6.0; \$ 8, —,
FF 39, —; D.M. 32, —

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX,
Boite postale 134 135, Bucarest, Roumanie ou à ses représentants
à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux
de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „Studii”, revistă de
istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor, nr. 1
www.dacoromanica.ro
tel. 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 22 1969 Nr. 2

S U M A R

EUGEN STĂNESCU, Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității	189
I. PERVAIN, Ioan Budai-Deleanu și „Supplex libellus Valachorum”	207
ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, Prestațiile breslelor de slujitori din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea	219

GH. CRISTEA, Conspirația „republicană” din august 1870	231
--	-----

I. SAIZU, Situația căilor de comunicație ale României între anii 1922—1928	249
--	-----

DOCUMENTAR

ANTON BALOTĂ, Autenticitatea „Învățăturilor lui Neagoe Basarab”	271
NICOLAE STOICESCU, Treapădul și ciubotele în secolele XVI—XVIII	281
DIMITRIE GH. IONESCU, Precizări privind viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino	289
G. GEORGESCU-BUZĂU, Moșiile lui Șerban Cantacuzino	297
IOANA CRISTACHE PANAIT, O cerere a meseriașilor și negustorilor din București din 1866 pentru repaus duminical	303
VASILE C. NECHITA, Situația țărănilor din Flămânzi între cele două războaie mondiale	309

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (<i>Nicolae Liu și Șerban Rădulescu-Zoner</i>); Sesiunea științifică a Facultății de istorie a Universității București, dedicată aniversării a 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România (<i>Lucian Boia</i>); Semicentenarul unirii Transilvaniei (<i>Nicolae Liu și Șerban Rădulescu-Zoner</i>); Nicolaus Olahus în „Călători străini despre Țările Române” (<i>Corneliu Albu</i>); Pledoarie pentru o critică științifică și constructivă (<i>Sultana Sulă Selezjan</i>); Linz — a IV-a Conferință a istoricilor mișcării muncitorești (N.C.); A IX-a Reuniune istorică internațională a Academiei Tudertine, Todi (Perugia), 13—16 octombrie 1968 (<i>Constantin Șerban</i>)	323
--	-----

RECENZII

DAVID PRODAN, <i>Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea</i> , vol. I—II, Edit. Acad., București, 1967—1968, XII + 596; X + 862 p. (<i>Radu Constantinescu</i>) www.dacoromanica.ro	351
--	-----

- * * * *Antologia gândirii românești. Secolele XV—XIX, partea I—II*, Edit. politică, București, 1967, 887 p. (Academia Republicii Socialiste România, Institutul de filozofie) (*Bucur Țincu*) 354
- * * * *Histoire universelle des armées*, vol. I—IV, Editions Robert Laffont, Paris, 1965—1966, 1 220 p. (*Manole Neagoe*) 361

REVISTA REVISTELOR

- „Revue des études sud-est européennes” (Éditions de l’Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest), t. I—VI, 1963—1968, 4 260 p. (*Anca Iancu și A. Gheață*) 367

INSEMNĂRI

Istoria României

- * * * *Crearea sistemului monetar național la 1867*, Edit. Academiei, București, 1968, 125 p. (*M. Horovitz*); MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, extras din „Mitropolia Ardealului”, XIII, 1—3/1968, Sibiu, XII+204 p. +15 pl. (*Radu Constantinescu*). *Istoria Universală*. — CERTAN E. E., Русско-румынские отношения в 1859—1863 годах, Chișinău, „Cartea moldovenească”, 1968, 228 p. (*Emil Lazea*); BOGDANOVIC DIMITRIJE, Јован Пествичник у Византијској и старој српској книжевности (Ion Scărarul în literatura bizantină și în vechea literatură srbă), Belgrad, 1968, 235 p. (*Gheorghe Cronf*); V. M. PANCIAH, Кабальное холопство на Руси в XIV веке, Edit. „Știința”, Leningrad, 1967, 160 p. (*Constantin Șerban*); O. L. VAINSTEIN, История советской медиевистики. 1917—1966, Изд. „Наука”, Ленинград, 1968, 424 p. (*L. Demény*); * * * *Bibliografia historii Polski* (Bibliografia istoriei Poloniei), Varșovia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, vol. I, 1965, 1 426 p.; vol. II, 1967, 825 p. (*I. Corfus*); * * * *Histoire de l’économie rurale en Pologne jusqu’à 1864*, Wrocław—Warszawa—Kracow, 1966, 201 p. (*Ioana Constantinescu*); WILHELM FLITNER, *Die Geschichte der abendländischen Lebensformen*, Edit. R. Piper et Comp., München, 1967, p. 368 (*Tr. Ionescu-Nișcov*); SAMUEL FLAGG BEMIS, *The Diplomacy of the American Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1965, 293 p. (*S. Columbeanu*) 379

- NOTE BIBLIOGRAFICE 397

NUMELE POPORULUI ROMÂN ȘI PRIMELE TENDINȚE UMANISTE INTERNE ÎN PROBLEMA ORIGINII ȘI CONTINUITĂȚII

DE

EUGEN STĂNESCU

S-a considerat multă vreme că începuturile tradiției umaniste interne despre originea poporului român se pot înregistra în „Letopisețul” marelui cronicar moldovean Grigore Ureche. Acesta a izbutit să formuleze cu o uluitoare claritate (dat fiind că se făcea pentru întâia dată în literatura română scrisă) o concepție care scoate la iveală apariția premiselor conștiinței naționale, dat fiind existența deja conturată a unor idei privind originea poporului român, unitatea de neam și de limbă, unitatea teritoriului locuit de români. Astfel, ideea originii romane: „Așisderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată, și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcar că de la Rîm ne tragem și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate”¹; ideea unității de neam și de limbă: „Rumânii, ciți se află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sînt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag”²; ideea unității teritoriale: „... că ei nu vor să dispartă, să facă doao țări, ci scriu că au fost tot un loc și o țară...”³.

Se poate, în această privință, ridica problema dacă o concepție exprimată atît de categoric și cu atîta limpezime putea să fie pur și simplu determinată de o bruscă revelație intelectuală, rezultat al unor lecturi umaniste, marele cronicar moldovean fiind astfel primul cărturar român reprezentant al acestei tradiții umaniste. Mai degrabă e de luat în considerație posibilitatea unui îndelungat proces de clarificare intelectuală care prin acumularea treptată de cunoștințe și lărgirea continuă a orizontului spiritual a dus la transformarea tradiției populare în tradiție cărturărească. Cînd și în ce împrejurări a început acest proces de clarificare

¹ *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1955, p. 61.

² *Ibidem*, p. 124.

³ *Ibidem*, p. 60.

intelectuală? În încercarea de a da un răspuns la această întrebare trebuie să luăm în considerare evenimentele culturale de importanță istorică din cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Căci dezvoltarea scrisului românesc și în special a tiparului românesc au jucat un rol hotărâtor în această privință.

Exista în aceste tipărituri românești din cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea — în cele ale diaconului Coresi și ale celorlalți tipografi — o concepție despre originea poporului român, exprimată însăși în ce privește ideile fundamentale într-un mod implicit și nu explicit, cum se constată în marea literatură cărturească din secolul următor, anume, sub două forme.

O primă formă este cea a folosirii cu o anumită frecvență și într-un anumit context a termenului de „român” în paralel cu cel de „rumân”. Astfel, în *Palia de la Orăștie* din 1582 se folosește în mai multe locuri expresia de „frați români”. Când se spune: „... și le-am scris voo fraților români, și le cetiți că veți afla într ele mărgăritari scump și vistieriu nesfârșiți”⁴, Mihai Tordaș este episcopul „românilor” în Ardeal, iar limba în care se scrie este „limba românească”⁵. Am arătat cu altă ocazie că nu se poate considera forma de „român”, cum se spune în chip obișnuit în istoriile de limbă sau de literatură, ca o formă „inventată” „reconstruită”, în scopul sublinierii originii⁶. Credem că termenul de „român” se afla de asemenea în rostirea poporului, căci în documentele de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea se întâlnesc rostiri destul de variate, ca: „roumân”, „rămân”, „rumen” etc., care arată că „rumân” nu era singura formă⁷. În primul rând doveditoare e însăși iscălitura din 1568 a unui Nicolae Românu, nume transcris cu litere grecești (Nikolaos Românos), în care sunetul „â” este dat prin semnul slavon corespunzător, cu intenție vădită deci de a se reda cât mai real și veridic din punct de vedere fonetic rostirea, care nu putea să nu fie în circulație⁸⁻⁹. Faptul că termenul de „român” nu trebuie considerat ca o reconstrucție intelectuală, ci ca ținând de realitatea lingvistică, nu modifică sensul istoric al folosirii lui în aceste texte, ci dimpotrivă. Este de fapt o opțiune intelectuală și savantă, care, dând preferință unui termen față de celelalte, sugerează tot atât de subliniat filiația etnică.

O a doua formă este cea a unor cazuri de traducere a termenului de „romanus” (corespunzându-i termenul grecesc de „romaïos” și cel slav de „râmleanin”) cu termenul de „rumân” — „român”, firește, de cele mai multe ori operându-se traducerea cu termenul românesc de „râmlean”.

⁴ *Palia de la Orăștie*, în I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia veche românească*, I, p. 97.

⁵ *Ibidem*, p. 95, 97.

⁶ Idem susținută în chip obișnuit. Mai recent, P. P. Panaitescu în *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 316; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 436.

⁷ Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturiile interne. Român românesc în textele interne din veacurile XV—XVII*, în „Studii”, 1961, nr. 5, p. 981.

⁸⁻⁹ N. Iorga, *Documente nouă în mare parte românești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria a II-a, tom. XX (1898), p. 437: Νικολάος ΡΩΜΑΝΟΣ. Vezi și Eugen Stănescu, *ibidem*, p. 981.

În *Apostolul* din 1563 Coresi traduce pe „romanus” cu „rumân”¹⁰. Or, aceasta nu se datorește hazardului de gust și cunoștințe al muncii de traducere, căci ceva mai târziu, în jurul lui 1620, cronicarul Moxa vorbește de „puterea rumânilor” în loc de cea a romanilor¹¹. Acestor exemple, mai de multă vreme cunoscute, se poate adăuga precuvîntarea Bibliei din 1688, în care prin „rumâni” se înțeleg de fapt „romani”, unde se spune: „Stravon scriitoriul de pămînt vrednicia și mărirea Rumânilor scriind, numai pre ostașii vremii aceea care era asupra vrăjmașilor țării îi număra”¹². În acest sens se poate afirma că o asemenea tendință e vădită de-a lungul veacului al XVII-lea atît în scrierile bisericești, cît și în cele istorice. În cele bisericești o găsim la autori de primă importanță, ca de pildă mitropolitul Dosoftei¹³. În ce privește cele istorice, atragem atenția că în *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* a lui Miron Costin, în pasajul: „... rimlenii cei descălicați de Traian în Ardeal...”, termenul de „rimleni” se găsește în manuscrisul 104 Acad., pe cînd în Manuscrisul 850 Acad. termenul folosit este „românii”¹⁴. Că toate acestea nu trebuie înțelese ca exemple răzlețe se poate observa clar în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir, unde constatăm o adevărată generalizare a înlocuirii termenului de „roman” cu „român”.

Într-adevăr, marele umanist folosește în chip frecvent pentru „roman” „român”. Pentru el, cum ne spune încă din „Pridoslovie”, Imperiul roman și poporul roman erau de fapt „împărăția românească” și „poporul românesc”, „Căci den afara hotarilor împărăției românești: ... așa și până la marginile lumii cunoscute, poporul românesc, prin multe vremi și pre la multe părți, precum să-și fie scos și așezat sloboziile sale...”¹⁵. În „Cătră cititoriu” își promite să înfățișeze în chip cronologic viața împăraților romani și evenimentele legate de aceștia: „... cu osîrdie înfățișîndu-l, cursul hronicului, viața împăraților românești, și une lucruri mai de însemnat...”¹⁶. Referindu-se la epoca împăratului Augustus, spune următoarele: „... precum mai pe larg vom arăta în capul ce urmază, unde vom istorisi războaiele lui Augustus și a altor împărați românești, cu ghetii...”¹⁷. În același capitol ni-l prezintă pe împăratul Traian ca împărat al românilor: „... Crăiia dachilor carea au stătut până la Ulpie Traian, împăratul românilor, și până la Decheval, craiul dachilor...”¹⁸. El arată clar că limba latină din care se trage limba română toț limbă românească este: „... și limba cea părintască (carea din românească, sau lătinească iaste...”¹⁹. În continuare, ocupîndu-se

¹⁰ G. Giuglea, *Coresi face cea dintîi apropiere între „români” și „rumâni”*, în „Biserica ortodoxă română”, 1935, nr. 5—6, p. 226—228.

¹¹ *Ibidem*, 227.

¹² *Biblia*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 290. Vezi Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 998.

¹³ G. Giuglea, *op. cit.*, p. 227.

¹⁴ Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 243.

¹⁵ *Operele principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română*, tom. VIII *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (ed. Gr. G. Tocilescu), București, 1901, p. 14.

¹⁶ *Ibidem*, p. 51.

¹⁷ *Ibidem*, p. 77.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 104.

de colonizarea Daciei cu populație romană urbană, el consideră că aceasta era alcătuită de fapt din orășeni români: „... și în toată Dachia cetăți făcînd, și ceale slabe întărind cu slujitori să le întărească, și cu orășeni români să le sălășluiască... ”²⁰. Operațiile militare împotriva Daciei au fost întreprinse de armate românești: „... să fie vinit cu oștile românești, și gonind de pre acestea locuri pre gheti și pre dachi, să fie cuprins romanii aceste locuri și să fie fost rămas decia pre dinsele lăcuitori... ”²¹. Din această cauză, în chip firesc, el poate să considere că în Dacia coloniile romane erau de fapt „colonii românești”, că Dacia a fost transformată în „provinție românească” și că populația a fost de la început românească: „... românii din Dachia să fie români de la Italia, de vreme ce curat arată că Aurelian au rădicat românii de Traian puși în Dachia, și i-au trecut numai peste Dunăre în Misia... ”²². Și Dimitrie Cantemir folosește pentru „romani”-„români” în continuarea firului istoriei sale, cu privire la evenimentele petrecute cu mult înainte de formarea deplină a poporului român propriu-zis, ca de pildă în legătură cu campaniile lui Marc Aureliu, cînd scrie: „... pentru mare seaceta și uscăciune carea să tîmplase, la atîta primejdie sosise toată oastea românilor... ”²³.

Datorită lui Dimitrie Cantemir putem percepe în chip limpede de ce, urmîndu-se șirul autorilor anteriori, se traduce termenul de „roman” prin „român”. Se învedera în felul acesta continuitatea populației romanizată în Dacia și se demonstra în acest fel autohtonía poporului român. Nu în puține locuri Dimitrie Cantemir subliniază identitatea dintre cei doi termeni și, în consecință, continuitatea nu numai terminologică, ci și de existență istorică. Însuși termenul de „romano-moldo-vlahii” indică acest lucru. În subtitlul la *Hronicon*, arătînd cine sînt locuitorii teritoriului românesc, spune: „Și pentru *romanii* carii de atuncea într’însa așăzîndu-să, într’aceeași și până acmu neconținut lăcuiesc... ”^{23 bis}. În subtitlul la cartea a III-a această idee este expusă lapidar și clar: „Așîșderea dimpotrivă să dovedeaște, precum românii cești de astăzi sînt tot aceia romani, pre carii Ulpie Traian i-au adus atuncea... ”²⁴. Tot astfel, mai departe: „... precum Dachia au fost de la Traian împărat, cu cetățeani și slujitori vechi romani, descălecați și de ciia precum aciași romani să fie moșii, strămoșii romanilor carii și astăzi în părțile Dachiei lăcuitori să află... ”²⁵. Această idee este susținută în chip sistematic de către Dimitrie Cantemir, un fel de fir directoriu al întregii sale expuneri istorice: „... să arătăm hronologhiceaște, adecă după sămăluirea annilor, precum acești romani de Ulpie Traian în Dachia descălecați, tot aceiași să fie românii carii și până astăzi într’însa lăcuiesc... ”²⁶. Probabil că din această cauză pentru Dimitrie Cantemir identitatea dintre „romani” și „români” fiind indiscutabilă, el a putut să considere că întreg teritoriul românesc are drept la un singur nume și pe lîngă denumirile de „Țara Românească” și „Daco-

²⁰ *Ibidem*, p. 105.

²¹ *Ibidem*, p. 124.

²² *Ibidem*, p. 151.

²³ *Ibidem*, p. 201.

^{23 bis} *Ibidem*, p. 57.

²⁴ *Ibidem*, p. 109.

²⁵ *Ibidem*, p. 153.

²⁶ *Ibidem*, p. 162.

Romania”²⁷ raportate la acest teritoriu a folosit uneori și termenul de „Romano-Moldo-Vlahia”²⁸. Toate acestea au o anumită importanță, dacă ținem seama că nu în puține locuri Dimitrie Cantemir folosește cu sensul lor exact termenii de „roman”, „romeu”, „român”.

Am extins acest excurs privitor la terminologia cantemiriană a termenului de „român” pentru a învedera cât de strînsă este legătura cu ceea ce s-a scris și s-a gîndit anterior. Dimitrie Cantemir nu făcea decît să dezvolte, așezîndu-le pe temelia erudiției sale, idei și expresii înlînite la înaintașii săi. În felul acesta ni se înfățișează un fir de gîndire terminologică continuu, care leagă în chip indiscutabil — dovadă exemplele care s-au dat pînă acum — cea de-a doua jumătate a veacului al XVI-lea de începutul veacului al XVIII-lea capabil a pune în lumină existența unui proces istoric care probează că ceea ce se observă terminologic în tipăriturile românești din a doua jumătate a veacului al XVI-lea nu se putea datora hazardului: nici folosirea lui „român” în loc de „rumân”, nici traducerea lui „romanus” prin „român”. Ceea ce a fost explicitat și demonstrat mai tîrziu exista de pe atunci, implicînd ca idee, și anume ideea originii comune și a continuității. Ea e încă o dovadă că întreg fenomenul cultural și spiritual al închegării și dezvoltării unui umanism românesc nu poate fi detașat de această mișcare de traduceri și tipărituri din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, modestă dar plină de semnificație istorică.

Toate tind să sublinieze o tendință care, prin persistența ei, vedește o anumită obișnuință în vehicularea ideilor reflectînd conștiința de neam a poporului român. De aceea, ceea ce e valabil pentru veacul al XVII-lea trebuie să fie și pentru a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Sensul este același, intensitatea este însă diferită, mai mare în veacul al XVII-lea decît în veacul precedent sub aceste două forme. Ca atare, ideea cărturărească despre originea și unitatea poporului român nu numai că nu era străină de scrierile românești din acea vreme, ci ocupa un loc important în acestea.

Exprimată astfel în scrierile românești din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, această concepție poate fi considerată ca avînd un caracter umanist, aceste scrieri făcînd începutul a ceea ce se poate considera ca fiind nu numai tradiția cărturărească internă, ci chiar tradiția umanistă internă despre originea poporului român? Să ținem seama, în acest sens, de faptul că răspîndirea scrisului și tiparului românesc era strîns legată de introducerea limbii române în biserică și dezvoltarea acțiunii de traducere în limba română a diferitelor scrieri componente ale Bibliei. Precizarea nu e fără importanță, deoarece istoria comparată a culturii europene învederează că procesul introducerii limbilor naționale în biserică, și mai ales a traducerii în aceste limbi a Bibliei, nu este legată numai de influența mișcării de reformă a bisericii din veacurile XIV—XVI.

În această ordine de idei se pot aduce unele date semnificative, care pun în lumină faptul că mișcarea de traducere a Bibliei în limbile vorbite participă în primul rînd la un proces de intensificare culturală

²⁷ Eugen Stănescu, *Geneza noțiunii de „România”*. Evoluția conștiinței de unitate teritorială la români în lumina denumirilor interne, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 237.

²⁸ *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* . . . , p. 50, 169, 484.

întilnit cu mult anterior reformei propriu-zise și care anticipează ceea ce am putea să numim primele începuturi ale umanismului. Situația, așa cum o întâlnim în țările occidentale, este destul de sugestivă. În Franța Biblia a fost tradusă în veacul al XIII-lea, încă în timpul lui Ludovic al IX-lea, iar la începutul veacului al XIV-lea a fost pusă în circulație Biblia numită „historială”, pentru ca în decursul aceluiași veac să se mai adauge o serie de alte noi versiuni ²⁹. Astfel, cu mult înainte de apariția tiparului exista în circulație manuscrisul Bibliei în limba franceză. Dar și după apariția tiparului în Franța nu se poate spune că traduceri de inspirație reformată au prioritate, în timp, asupra celor catolice, căci în 1523 Lefèvre d'Etaples traducea Noul Testament — completat ulterior cu Vechiul Testament — reprodus de mai multe ori, cu privilegiul autorității de stat ³⁰. Cea mai importantă versiune protestantă a Bibliei din veacul al XVI-lea — așa-numita „Bible de la Geneva” — avea de fapt la bază Biblia lui Lefèvre d'Etaples ³¹. În Germania au existat o serie de încercări fragmentare de traducere a Bibliei în evul mediu. Dacă urmărim datele principalelor traduceri catolice ale Bibliei complete: Beringer (1526), Emser (1527), Ditenberger (1534), Eck (1537) n-au nici o legătură cu Bibliile complete protestante apărute la Zürich în 1526—1529, 1527—1529, 1530—1531, înainte ca Luther să fi terminat versiunea sa a Bibliei (1533—1534), care va deveni Biblia principală a protestanților ³².

În Anglia, întreaga mișcare de traducere a Bibliei este legată de mișcarea lui Wykliffe, care terminase de tradus Vechiul Testament către 1380, întreaga versiune engleză a Bibliei, o dată cu traducerea de către Nicolae de Hereford a Vechiului Testament fiind gata la moartea lui Wykliffe în 1384 ³³. Indiscutabil că în acest caz mișcarea de traducere a Bibliei are un caracter prereformator, dar totodată și preumanist. De altfel și catolicii englezi au considerat necesar în a doua jumătate a veacului al XVI-lea să asigure o versiune engleză a Bibliei ³⁴. În Italia, unde influența reformată a fost puțin sensibilă, a fost realizată în timpul evului mediu o traducere în limba vorbită a Bibliei ³⁵. Există de asemenea versiuni italiene din ce în ce mai perfecționate, tipărite la Venetia în anii 1477, 1481, 1536, 1539 ³⁶. Chiar și Spania, lăcașul catolicismului cel mai fervent și cel mai intransigent, a cunoscut traduceri în limba vorbită, chiar dacă la început n-au avut o largă răspândire ³⁷. În Europa Centrală se poate spune că paralel cu Bibliile de inspirație protestantă au fost realizate versiuni catolice ale Bibliei, ca de pildă Biblia boemă din 1579—1593, Biblia poloneză din 1599 și Biblia maghiară datorată iezuitului P. G. Kaldi, tipărită în 1626 ³⁸. De altfel, în aceste țări se poate urmări foarte

²⁹ L'Abbé Trochon, *La Sainte Bible. Texte de la Vulgate, traduction française en regard. Avec commentaires théologiques, moraux . . . Introduction Générale*, t. I, Paris, 1886, p. 457—458.

³⁰ *Ibidem*, p. 458—460.

³¹ *Ibidem*, p. 461.

³² *Ibidem*, p. 462.

³³ *Ibidem*, p. 463.

³⁴ *Ibidem*, p. 464.

³⁵ *Ibidem*, p. 464—465.

³⁶ *Ibidem*, p. 465.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 465—466.

clar și în paralel progresul realizării diverselor versiuni ale Bibliei și cel al răspîndirii curentelor umaniste.

Ceea ce este specific Europei Occidentale și Centrale nu putea să fie străin de situația din Transilvania și mai ales de cea din regiunea Brașovului. Concluzia se impune de la sine. Mișcarea de traducere a cărților bisericești în limba română era legată întrucîtva de influența protestantismului, dat fiind ritmul răspîndirii acestuia, dar nu poate fi explicată numai prin aceasta. Puternica intensificare a influenței curentelor umaniste trebuia în chip firesc să fi jucat un rol, probabil hotărîtor, în această privință. Dar tot atît de important este și factorul reprezentat de înfrîurirea umanismului. Cei doi factori trebuie disociați în ce privește influența lor, dar totodată considerați ca părți ale aceluiași ansamblu structural. Nu trebuie uitat, de pildă, că de la începuturile ei, mișcarea protestantă s-a întrepătruns cu cea umanistă.

Corespunde aceasta dezvoltării scrisului românesc în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, putînd în acest fel să se atribuie un anumit caracter preumanist ideilor formulate implicit și legate de conștiința de neam a poporului român? Răspunsul poate fi afirmativ, dacă luăm în considerare conținutul ideologic al acestor scrieri, mesajul de idei intelectuale și sociale pe care îl adresează colectivității în slujba căreia se socoteau că sînt asemenea cărturari, traducători și tipografi din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Întîlnim în aceste scrieri idei care se explică mai mult prin influența umanismului și mai puțin prin cea a reformei, pentru că țin mai mult de mișcarea intelectuală a vremii și mai puțin de ceea ce era specific mișcărilor strict confesionale.

O idee subliniată este aceea a culturii pentru toți, de unde necesitatea scrisului în limba poporului, fără de care nu e cu putință o rodire spirituală autentică. În *Psaltirea românească* din 1570, idee de altfel exprimată și în *Evanghelia românească* din 1561³⁹, se spune după apostolul Pavel „... că întru besearică mai vrătos cinci cuvinte cu înțelesul meu să grăesc ca și alaltă să învăț, de cît întunerec de cuvinte neînțelese într-alte limbi”⁴⁰, ceea ce justifică critica adresată clerului pentru neîndeplinirea misiunii educative, ca, de pildă, în *Tîlcul Evangheliilor* din 1564: „... drept aceea nu vă mirare-ți, frații miei și acmu deaca patriarhul și vlădicii, egumenii, călugării, popii nu spun cuvîntul lui Dumnezeu... ce mai tare țin tocmealele oamenilor decît a lui Christos... acmu încă vedeți că popii drept venitul lor ce lucru fac pre noi!... până acmu socotiți ce ați învățat: mai nemică, că nu știți nemica: drept ce, că n-ați înțeles, că popii au boscorodit în besearică”⁴¹. În acest context apare firească condamnarea solidarității nedrepte a înaltului cler cu stăpînii asupritori ai lumii. În aceeași scriere se spune: „Caută pe patriarși și pre vlădici și pre mitropolii și pre episcopi și pre călugări și pre popi cum ei sînt și domni și sfeatnici domnilor, căci că tac și nu mărturisesc drept pe Christos, ci

³⁹ *Evangheliar românesc*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 45.

⁴⁰ *Psaltirea românească*, ibidem, p. 56.

⁴¹ *Tîlcul Evangheliilor*. Copie fotografică la Biblioteca Academiei, C.V. nr. 13, f. 71 — 72 N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, București, 1925, p. 186.

grăesc după voia oamenilor, să fie în cinste înaintea lor”⁴², sau într-alt loc: „Sînt mulți episcopi, călugări, egumeni, popi care-i vād destule strîmbiți în viața lor în ce au pomenit: sînt unii care-i grăiesc ce vrînd să placă domnilor, boiarilor, că să tem de voievodă, că-i va rușina și-i va scoate deîncinste, căce că șed la masă, că se vor mânia și vor lua de la ei episcopia au vlădicia”⁴³. Firește că asemenea tendințe critice nu trebuie socotite ca anticlericale, ci privite în limitele lor firești. Mai degrabă sub influența ideilor umaniste Coresi și ceilalți cărturari din acea vreme nu condamnau înaltul cler în bloc, ci-l diferențiau în ceea ce se poate numi reprezentanții buni sau răi ai acestuia, căci se spune în același „Tîlc al Evangheliilor” din 1564—6: „... unde ceartă această carte pre vlădici, episcopi, popi, călugări și pre domni, nu ceartă pre cei buni, ci pre cei răi”⁴⁴.

Din toate acestea izvorăște ideea necesității unei pături intelectuale alcătuită, firește, mai ales din preoți învățați care să educe și să învețe poporul de rînd. Astfel, necesitatea răspîndirii culturii și, în primul rînd, a științei de carte, apare evidentă în următoarele cuvinte ale diaconului Coresi, scrise în prefața „Evangheliei cu învățături” din 1581: „Ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proști . . .”⁴⁵. Întîlnim, de asemenea, într-un text următoarele: „Ce folos e lor, deaca popa grăiasțe în limbă străină rumânilor, sârbeaște, de nu înțeleg, sau pre altă limbă ce nu vor înțelege ascultătorii?! . . . Popa să fie știitoriu cărților: așa va putea învăța pre mișelîmea . . .”⁴⁶. De aceea se regretă focarele de cultură care erau altădată mănăstirile, formulîndu-se în legătură cu aceasta ideea unui just echilibru între tradiție și inovație: „... greșesc și aceea care-i strică mănăstirile; întru o vremea au fost bune, nu ca acum, că în eale au fost de dascălie și învățături; de în mănăstiri au eșit cărturari mari, episcopi și popi, în orașe și în sate; ce acmu nu e de dascălie în cale . . .”⁴⁷. De ce aceasta? Pentru că însuși poporul e cel ce vrea să se ridice spiritual și să se lumineze: „... că lumea și mișelîmea proastă cu mare jelanie pofteaște și iubeaște a înțelege și a învăța cuvîntul lui Dumnezeu . . .”⁴⁸. Aceasta era deci misiunea păturii de intelectuali care trebuia să înlocuiască ignoranța cu știința, întunecimea minții cu lărgimea cunoștințelor: „... să învețe și să strige tare, dojenească, cum să nu piară mișelîmea”⁴⁹.

De aceea nu poate să surprindă că în aceste scrieri se întîlnește și ideea unei anumite opoziții față de dogmatismul intelectual, printr-un fel de respingere a părerilor bazate pe autorități nediscutate invocîndu-se necesitatea de a merge la izvorul fundamental al cunoștințelor teologice, subînțelegîndu-se poate chiar dreptul la liberul examen al textelor. Nu e aceasta oare sensul următorului pasaj?: „... că noao nu vine leagea nece din

⁴² *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 81; N. Iorga, *op. cit.*, p. 187; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 152.

⁴³ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 231; N. Iorga, *op. cit.*, p. 187; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 152—153.

⁴⁴ *Tîlcul Evangheliilor*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 51.

⁴⁵ Diaconul Coresi, *Carte cu învățături* (ed. Sextil Pușcariu și Al. Procopovici), București, 1914, p. 6; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 171.

⁴⁶ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 263; N. Iorga, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁷ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 64; N. Iorga, *op. cit.*, p. 187—188. Teză contrară, dar discutabilă, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 153.

⁴⁸ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 118; N. Iorga, *op. cit.*, p. 188.

⁴⁹ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 231; P. P. Panaitescu în *Istoria literaturii române* . . . , p. 310.

Ierusalim, nici de la Roma, nici de în țara grecească, nece nemțească, nece Rumânească; nu e de la Leșească, nici de la Moschicească, ce e lăsată și tocmită de la Isus Christos . . . ”⁵⁰. Este evident că nu se acceptă fără critică opiniile marilor confesiuni ale vremii, ortodoxe, catolice sau protestante. De aci rezultă necesitatea luptei pentru civilizație împotriva superstițiilor pricinuite de ignoranța poporului: „Noi nebunii, deacă ne bolnăvim, meargem la nescare muieri carele pre noi descintă . . . că toată descintare nu e altă bunătate nemecă, ce numai drăcie . . . sînt nești erbi bune și leacure: acelea-s bune . . . ”⁵¹. Și totodată ideea corespunzătoare tendințelor vremii că ridicarea gradului de cultură putea să însemne salvarea în ceasul de răsruce cînd popoarele din această parte a lumii erau amenințate în ființa lor de primejdia otomană: „Derept aceea mă tem că văm și noi peri rău călcați de limba păgînă, să dacă nu văm primi și să nu văm asculta, loa va Dumnezeu de la noi”^{51 bis}.

Toate aceste exemple sugerează un început de caracter umanist al conținutului de idei al acestor scrieri. Deci posibilitatea ca și ideile privind originea poporului român să aibă un asemenea caracter se află înăuntrul și nu în afara realității istorice.

Iată de ce trebuie disociate — așa cum am arătat și mai înainte — cele două influențe: influența reformei și cea a umanismului. Asemenea idei nu-și aflau negreșit obîrșia în ideologia reformei, mai ales dacă ținem seama de împrejurările specifice ale istoriei și culturii românești din veacul al XVI-lea⁵². Societatea și cultura românească nu aveau nevoie de reformă ca să impună limba română ca limbă a bisericii și culturii și să exprime în românește asemenea idei, căci nu trebuia de dat pentru îndeplinirea acestui program nici un fel de bătălie împotriva bisericii ortodoxe. Biserica răsăriteană, mai liberală și mai realistă decît cea apuseană, nu s-a opus traducerii Bibliei în limbile naționale, considerînd cărtile astfel traduse, dacă nu chiar drept cărti canonice, în orice caz ca așa-numite cărti bune de citit^{52 bis}. Cu atît mai mult aceasta, cu cît diaconul Coresi și ceilalți tipografi din Transilvania nu au înțeles să se ridice împotriva bisericii ortodoxe și în nici un caz împotriva tradiției reprezentată de aceasta. Astfel, conform unui calcul făcut nu de mult, din 35 de cărti tipărite, 23 fiind scrise în limba slavonă, 3 fiind slavo-române, iar 9 românești, cele slavone și slavo-române sînt indiscutabil în afara oricăror influențe ale reformei, iar în ce privește cele 9 cărti românești, dintre acestea 6 sînt de asemenea în afara unei asemenea influențe putîndu-se spune chiar că una dintre ele cuprinde atacuri contra reformei⁵³. Însă și cele 3 cărti românești în legătură cu care se pot lua în considerare influențe ale reformei: *Palia de la Orăștie*, *Întrebarea creștinească*, *Tîlcul Evangheliilor* (*Evanghelia cu învățătură*) —

⁵⁰ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 225; N. Iorga, *op. cit.*, p. 188; P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 153.

⁵¹ *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 236; N. Iorga, *op. cit.*, p. 188—189.

^{51bis} *Tîlcul Evangheliilor* . . . , f. 181—182; N. Iorga, *op. cit.*, p. 189.

⁵² I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, 1897, p. 10, 12, 19.

^{52 bis} P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 153; H. Andrușoș, *Simbolica*. Traducere din l. greacă de Justin Moisescu, Edit. Centr. metr. al Olteniei, 1955, p. 120.

⁵³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 150—151. Idee expusă cu multe detalii în această lucrare.

cum s-a văzut din exemplele date anterior — vădesc anumite idei care pot fi legate de reformă, dar mai ales de umanism.

Din această cauză trebuie pusă problema caracterului autonom al acestei literaturi. Cercetările de pînă acum au arătat că și în cazul tălmăcirilor traducătorii au dovedit multă inițiativă, fiind continuu efortul de adaptare în ce privește soluțiile de traducere propriu-zisă, introducerea unor texte cu vederi personale fiind fundamentală în această privință⁵⁴. De aceea era mai mult aparent decît real patronajul luteran al activității lui Coresi, municipalitatea înțelegînd să înființeze o tipografie de concurență ca o dovadă că influența ideilor reformei nu era considerată prea mare asupra lui Coresi și a colaboratorilor săi⁵⁵. În același timp legăturile puternice ale lui Coresi cu Țara Românească nu pot decît să sublinieze și mai mult aceasta. Iată de ce se poate considera că anumite idei savante și înaintate sînt exprimate în scrierile românești din a doua jumătate a veacului al XVI-lea mai mult ca idei umaniste, decît ca idei reformate.

E de presupus astfel că acești cărturari români, în contact cu un mediu intelectual în același timp umanist și reformat, au acceptat influența acestuia mai mult ca mediu umanist, decît ca mediu reformat. În acest mediu umanist al Brașovului își desfășurau activitatea cărturari de seamă ca Honterus și Sommer, și se poate să se fi exercitat o anumită influență asupra lui Iacob Eraclid Despotul cu privire la necesitatea traducerii în românește a Evangheliei⁵⁶. Cunoaștem prea puține date ca să putem reconstitui biografia de cărturar a lui Coresi; ele sugerează legături și ca atare influențe din partea cuceririlor umaniste ale Veneției și Levantului, care trebuie să fi jucat un anume rol într-o asemenea opțiune, și poate unele patronaje de caracter intelectual, ca cel al patricianului Forro Miklos⁵⁷. În orice caz, chiar dacă sîntem în fața unei insuficiente cunoașteri, contextul istoric de persoane și împrejurări vădește un continuu efort de filtrare, de selectare a influențelor conform realităților locale și scopului propus. Din această cauză mai puțin reforma și mai mult umanismul au putut să determine conținutul general de idei intelectuale și sociale ale acestor scrieri. Cum acest caracter nu poate fi specific numai unor categorii de idei, ci tuturor, sîntem îndreptățiți să luăm în considerare caracterul umanist al ideilor pe care le exprimă conștiința de neam a poporului român, pe care le găsim în aceste prime tipărituri în limba română.

Problema originii acestor idei, adică a ceea ce putem numi tradiția umanistă internă despre obîrșia poporului român, învederează, așa cum se poate înregistra în numeroase împrejurări ale istoriei culturii românești medievale, necesitatea luării în considerație a unei puternice baze asupra căreia s-au exercitat influențele cărturărești. Se constată în aceste scrieri o presiune internă care a determinat o anumită adaptare și armonizare

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 182—183, 186; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 153—155.

⁵⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 148—149.

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 40—41, 178—179; *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 57—58; Hurmuzaki-Densușianu, II-1, p. 445. Vezi și Andrei Oțetea, *Wittenberg et la Moldavie in Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa* (îngrijitor Johannes Irmischer), I, Berlin, 1962, p. 302—322, unde tratează pe larg ansamblul influențelor reformate — care erau și de caracter umanist asupra vieții publice moldovenești din veacul al XVI-lea.

⁵⁷ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 58—59; N. Iorga, *op. cit.*, p. 176—177, 184; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 136—137.

la contextul istoric. Altcum nu se poate explica caracterul lor militant, care-și propune să ridice nivelul intelectual al poporului român, pentru ca în acest fel să fie depășită o anumită stare de înapoiere culturală și să se înainteze mai repede pe drumul progresului intelectual prin acumularea crescîndă de cunoștințe. Se spune în *Evanghelia românească* din 1561: „... și am scris aceste sfeute cărți de învățătură, să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini . . .”⁵⁸. Se spune, de asemenea, în *Psaltirea slavo-română* din 1577: „Derept aceea frații mei preoților, scrisu-vam această psaltire . . . de am scos de în psaltirea sîrbească pre limba rumânească, să vă fie de înțelegătură, și grămăticilor, și vă rog ca frații mei să cetiți și bine să socotiți că veți vedea înșivă ce e cu adevăr”⁵⁹. E foarte important în acest pasaj faptul că autorul se adresează grămăticilor, adică păturii intelectuale în general, care are încredințată misiunea ridicării poporului. De aceea, în aceeași psaltire se spune: „Cu mila lui Dumnezeu eu diaconul Coresi, deacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-avem . . .”⁶⁰, idee care de altfel se găsește și în *Palia de la Orăștie* din 1582: „... că văzum com toate limbile au și înfloresc între cuvintele slăvite ale lui Dumnezeu, numai noi românii pre limbă nu avem . . .”⁶¹.

Caracterul militant al acestor scrieri corespunde desigur năzuințelor firești ale păturii intelectuale românești, dar e și rezultatul presiunii populare care a influențat-o și modelat-o. De aceea se poate presupune că ideile exprimate cu vigoare și relief în limba română trebuie considerate ca venite dinăuntru societății românești, nu din afara acesteia.

Ceea ce a venit din afară n-a făcut decît să fortifice și să clarifice? Astfel, anumite idei și cunoștințe înlănțuite în această epocă, specifice societății românești și începînd să aibă un caracter umanist (ca, de pildă, cele referitoare la originea, continuitatea și unitatea poporului român) își aveau izvoarele înăuntru sau în afara societății românești? Aceasta era ca atare informată de către străini sau informatoarea străinilor? Iată problema pe care trebuie s-o punem pentru a lămuri caracterul acestor prime tendințe umaniste.

Un fapt demn de reținut este acela că în chiar această vreme, în care se dezvoltă scrisul românesc sub forma sa tipărită, prin traducerea în limba română a cărților bisericești — și în care se exprimă într-un mod implicit o anumită concepție despre originea poporului român — se înregistrează o masă foarte bogată de mărturii externe în aceeași problemă. Desigur că acestea își au importanța lor și din punct de vedere cantitativ, creșterea acestei mase de mărturii externe de la o perioadă istorică la alta nefiind fără semnificație. Se oglindea în acest fel creșterea importanței locului ocupat de poporul român pe scena istorică și amplificarea viziunii istorice a cărturarilor contemporani față de problemele românești. Dar ca să desprindem implicații sugestive trebuie să procedăm la o selecție pe baza unor criterii. Să luăm ca atare în considerație mărturiile acelor străini de caracter mai puțin livresc, aflați în contact nemijlocit cu realitatea românească, avînd prilejul să-i cunoască pe români, să trăiască chiar în

⁵⁸ *Evangheliar românesc*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 45.

⁵⁹ *Psaltirea slavo-română*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 64.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 63. La fel și în *Psaltirea românească* din 1570, *ibidem*, p. 56.

⁶¹ *Palia de la Orăștie*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 95.

mijlocul acestora. Și dintre acestea să alegem numai pe acelea care se referă la ceea ce românii știau despre propria lor origine. Deci mărturiile observatorilor direcți cu privire la conștiința de neam românească sub forma ideii originii romane în legătură cu numele poporului problema de bază care ne interesează în seria acestor încercări.

Iată, într-o ordine aproape cronologică, câteva mărturii de acest fel pe o perioadă de timp limitată, relativ contemporană cu primele decenii de tipărituri românești, adică aproximativ de la mijlocul veacului al XVI-lea până către sfârșitul acestuia. G. Reicherstorffer, în *Chorographia Moldaviae*, cunoscător al stărilor de lucruri din timpul lui Petru Rareș, spune: „Igitur Valachi Italicum genus a veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum, praeter quod historiis, in Coloniam Dacicam a Traiano Imperatore deductos esse, qui plane in Getharum more abierant...”⁶². Andronicus Tranquillus, participant la expedițiile lui Gritti, arată că locuitorii țărilor românești: „...Si dicono Romani...”⁶³. A. Verancius considera, punând ca problemă numele însuși al poporului „Moldavos Danos, Transalpinos Dragules omnes pene occidentales vocant, quippe quibus nec ipsi Valacchi utuntur, qui se Romanos nominant...”, și puțin mai departe: „...interrogantes quempiam an sciret Valacchice: scisne, inquiunt Romane? et an Valacchus esset: num Romanus sit? quaerunt...”⁶⁴. Alessandro Guagnini este de părere că poporul român „Nacio Valachorum” se denumește „romana”, ceea ce ilustrează obirșia sa⁶⁵. Giovanandrea Gromo, ofițer în armata lui Ioan Sigismund Zapolya, spunea despre români următoarele: „fanno professione d'essere discesi da Colonia Romana quindi prima condotte da Tiberio contro Dicebale re, poi guardia di quel paese da Adriano ivi lasciate, così ancora usano lingua assomigliante alla antica Romana”⁶⁶. În februarie 1562, într-un fel de manifest adresat moldovenilor, viitorul domn Iacob Eraclid Despotul spunea că se va lupta contra turcilor împreună cu ei, caracterizați astfel: „...con voi valenti homeni et gente bellicosa discesi dali valorosi Romani, quali hanno fatto tremar il mondo... Et a questo se faremo cognoscer a tutto il mondo li veri Romani et discesi da quelli et il nome nostro sara immortale et conergeremo l'immagine di nostri patri...”⁶⁷. Pierre Lescaloppier, care a cunoscut curtea lui Alexandru Mircea, domnul Țării Românești, își expunea opiniile în felul următor: „Tout ce pays et Moldavie et la plupart de Transilvanie a été peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur... Ceux du pays se disent vrays successeurs des Romains et nomment leur parler romaneschte c'est-à-dire romain...”⁶⁸. Cancelarul transilvan Kovácsöczy, într-un dialog literar,

⁶² *Chorographia Moldaviae*, în A. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 136. Pentru importanța mențiunilor umaniste din această perioadă vezi B. Dalcoviciu, *Mărturii despre latinitatea și continuitatea românilor (sec. XV—XVIII)*, în „Acta Mus. Napocensis”, (1968), p. 206—210.

⁶³ N. Iorga, *Breve Storia dei Rumeni con speciale considerazione delli relazioni coll'Italia*, București, 1911, p. 84.

⁶⁴ *De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpiniae*, în A. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 177—178.

⁶⁵ Alessandro Guagnini, *Vita Despoti Principi(s) Moldaviae*, ed. Constantin Marinescu, în „Mélanges d'Histoire Générale”, vol. II, Cluj, 1938, p. 416.

⁶⁶ Apud Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana dal cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, București, 1929, tom. XVI, p. 44.

⁶⁷ Hurmuzaki-Densușianu, II-1, p. 417.

⁶⁸ Paul I. Cernovodeanu, *Căldătoria lui Pierre Lescaloppier în Țara Românească și Transilvania la 1574*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, p. 444.

pune unul din personajele sale, denumit Philodacus, să spună: „Romanos homines his in locis aliquando habitasse minime dubium est quid enim? annon Valachi nostri, qui se nunct etiam Romanos vulgo venditant, eorum reliquiae sunt?”⁶⁹. Desigur că în aceste mărturii trebuie să distingem expresiile în care se vorbește precis de conștiința originii și cele care spun simplu că valahii își spun „romani”, și unde „romani” poate să fie de fapt transcrierea occidentală și latinizantă a lui „român”, dar cu înțelesul de „român” ce se trage din „roman”.

Acestea sînt mărturiile unor persoane diferite, legate între ele numai de ceea ce se poate considera ca lecturile umaniste comune ale vremii. Mărturiile acestea aparțin unor cărturari și călători de neam diferit, diferiți în ce privește gradul de cultură, capacitatea de informație, misiunea politico-militară. Avem de-a face cu un ansamblu de situații diverse, fiind necesară explicarea printr-un factor comun a unității de informare și a unității caracteristice de exprimare a acestor mărturii. Poate fi un asemenea factor comun numai de natură livrescă constituit din ceea ce am numit mai înainte lecturile comune de caracter umanist? O astfel de explicație nu poate mulțumi în întregime, dacă ținem seama de deosebirea dintre textele bazate pe cultura umanistă a vremii și cele la care acesteia i se adaugă experiența trăită a realității. Ca lămuritoare în această direcție poate sluji faimoasa mărturie a lui Francesco Della Valle, care ceva mai înainte de mijlocul veacului al XVI-lea a călătorit în Țara Românească și Transilvania și care despre conștiința originii romane a românilor spune următoarele: „La lingua loro è poco diversa dalla nostra Italiana, si dimandano in lingua loro Romei perchè dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua valacca dicono a questo modo: Sti Rominest?, che vol dire: Sai tu Romano . . .”⁷⁰. Mărturia pare să fie asemănătoare cu toate celelalte, dar o deosebește însă indicația precisă a sursei de informație. Francesco Della Valle a poposit la mănăstirea Dealului și a stat de vorbă cu călugării care se aflau acolo. Despre aceasta el scria următoarele: „. . . et ne raccontorno tutta l'istoria della venuta di quelli populi ad habitar in quel paese, che fu questa; che havendo Trajano Imp-re debet llato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati, et lo fece come Colonia de Romani, dove essendo questi discesi da quelli antichi, conservano il nome de Romani; ma, per il corso de tempi, hanno corrotto si il nome, et li costumi, che a pena s'intendono, però al presente si dimandon Romei, e questo è quanto da essi monacci potessimo esser instrutti . . .”⁷¹. Sursa de informație este importantă nu numai din punct de vedere al persoanelor (e vorba aici de grupurile intelectuale românești concentrate în jurul mănăstirilor), ci și din punct de vedere al regiunii indicate (căci aceasta e regiunea de unde provine însuși diaconul Coresi).

Importanța atestării lui Francesco Della Valle pentru conștiința originii romane la români, în legătură cu împrejurările specifice de istorie politică și culturală, de la mijlocul veacului al XVI-lea este pusă în lumină de celelalte atestări — prin ceea ce se aseamănă și se deosebește — ante-

⁶⁹ Andrei Veress, *Cancelarul Wolfgang Kowacsoczy despre români*, în „Revista istorică”, an. XIV (1928), nr. 1—3, p. 55.

⁷⁰ Apud Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 15.

⁷¹ *Ibidem*.

rioare acesteia. Sînt cîteva deosebit de importante pe care le enumerăm mai jos, cei care le-au pus în circulație atrăgînd atenția asupra importanței lor. Astfel sînt informațiile comunicate de către Ioan, episcop de Sultanieh⁷², la începutul veacului al XV-lea, de marele umanist Flavio Biondo la mijlocul aceluiași veac⁷³, de colaboratorul Papei Pius al II-lea Nicolò de Modrusio, la mijlocul celei de-a doua jumătăți a veacului al XV-lea⁷⁴, I. Laski, episcop de Gniezno la începutul veacului al XVI-lea⁷⁵, care consideră existență la români conștiința obîrșiei romane, dat fiind că românii își spun „romani”. Toți acești cărturari au venit într-un fel sau altul în contact cu realitățile românești, dar nici unul nu spune că deține aceste cunoștințe de la reprezentanți ai societății românești, ceea ce s-ar putea doar presupune. În acest sens este deosebit de importantă informația lui Francesco Della Valle, deoarece acesta spune clar că i-a fost comunicată de cărturari din Țara Românească. Faptul nu se poate explica numai prin aceea că Francesco Della Valle a înțeles să fie mai detaliat și mai precis, ci trebuie că aceste cunoștințe ale sale au fost căpătate în urma unor convorbiri mai bogate, mai îndelungate, cu oameni de carte, din ce în ce mai preocupați, poate chiar pasionați de astfel de probleme^{75b}. Ori aceasta nu e în strînsă legătură cu stadiul înaintat al dezvoltării conștiinței de neam la mijlocul veacului al XVI-lea, exprimată adesea prin idei referitoare la originea comună romanică?

În felul acesta ne putem da seama că o sursă de informație a acestor martori direcți în ce privește ideea originii și continuității trebuie să fi fost pătura intelectuală românească din jurul mănăstirilor sau din orașe, ale cărei izvoare de cunoaștere erau desigur și unele lecturi, dar totodată tradiția internă. Că o asemenea pătură intelectuală era caracterizată printr-un anumit grad de activitate culturală o dovedesc mărturiile legate de însăși dezvoltarea tiparului românesc în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Un asemenea grup intelectual important prin cunoștințele și activitatea sa trebuie să fi fost cel concentrat în jurul Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Astfel, din prefața *Evangeliei cu învățătură* din 1581 aflăm că lucrarea a fost realizată împreună cu „Preoții de la besea-

⁷² G. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 70.

⁷³ Al. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV—XV*, în „Ephe-
meris Dacoromana”, I, 1923, p. 361.

⁷⁴ Ramiro Ortiz, *Manualello rumeno*, Buc., 1936, p. 11.

⁷⁵ N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în „Analele Academiei Romane”, „Memoriile secțiunii istorice”, seria a III-a, tom. XVII (1935—1936), p. 262. Recent, Șerban Papacostea, în *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge* („Revue Roumaine d'Histoire”, 1965, nr. 1, p. 15—24), a reluat aceste mențiuni interpretindu-le în sensul existenței continue a unei asemenea conștiințe în societatea românească.

^{75b} Din această cauză trebuie renunțat la ideea obișnuită în istoriografia mai veche că asemenea cunoștințe Della Valle nu le putea avea decît de la alți străini, formulată de N. Iorga în numeroase locuri, de pildă în *op. cit.*, p. 261, precum și în *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1925, p. 92, și după el de alții, care s-au ocupat de aceeași problemă. Interesant că Cl. Ispescul, *op. cit.*, p. 89, considera posibil să fi existat o asemenea tradiție, dacă nu la întreg poporul român, dar la un grup restrîns de persoane cultivate. A se vedea în această direcție importante observații ale lui Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 23—24. În ce privește originea informațiilor lui Fr. Della Valle, referindu-se la rolul călugărilor „greci” ceea ce poate să însemne și „ortodocși” B. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 206, propune posibilitatea conservării unor tradiții bizantine, iar St. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, Cluj, 1968, p. 12, nu exclude posibilitatea unor convorbiri cu elemente populare.

rica Șcheilor de lângă Cetatea Brașovului”⁷⁶. Aici activau grămăticii și pisari, cărturari cu unele cunoștințe intelectuale aflați sub influența mediului umanist al Brașovului, al căror nume îl aflăm din cronici și notițe pe manuscrise. Astfel, în cronica popei Vasile de la aceeași biserică, cronica cea mai veche a comunității românești de la Șcheii Brașovului, se vorbește de preoții Iane și Miha de la această biserică, datorită cărora în perioada anilor 1570—1580, adică în chiar timpul activității lui Coresi la Brașov, „multe cărți s-au tipărit și pre limba rumânească și pre limba slavonească și mult s-au nevoit acești păstori cu turma lui Christos și cu biserica”^{76bis}. Asemenea cărturari trebuie să fi fost și cei cinci lucrători ai *Paliei de la Orăștie*: Mihai Tordași, Ștefan Herce, Efren Zacan, Moise Peștișel și Achirie⁷⁷, ca și alcătuitoarii ei, diaconul Șerban și Marien diacul^{77bis}. Într-adevăr, Coresi are merite de neprețuit în răspîndirea scrisului și mai ales a tiparului românesc, căci nu se poate vorbi de o activitate simplă meșteșugărească, ci cultural-spirituală, corespunzând unor convingeri pentru care a luptat. Dar nu a fost singur. În jurul lui, sub patronajul lui, și poate chiar independent de el, și-au desfășurat activitatea grupuri de cărturari însuflețiți care, fiecare în felul lui, și-a îndeplinit aceeași misiune istorică.

Caracterul de centru cultural al bisericii din Șcheii Brașovului este învedereat de numeroase mărturii, unele contemporane, altele mai târzii. Toate pun în lumină faptul că în jurul acestui lăcaș bisericesc s-a încheat o mișcare de răspîndire a culturii fără de care nu se poate înțelege, din punct de vedere al conținutului și al intensității, mișcarea de traducere în limba română a cărților bisericești. Firește că influența protestantă este o realitate. Astfel, cartea lui Ioan Honterus din 1542 privind necesitatea reformării bisericii din Brașov și Țara Bîrsei conține idei pe care le întâlnim și în tipăriturile românești, dar ele aparțin în același timp protestantului ca și umanistului Honterus⁷⁸. Ceea ce ne-a rămas de la animatorii mișcării culturale din Șcheii Brașovului, ca însemnări răzlețe ale gândurilor lor, vădese legătura cu atmosfera umanistă a Brașovului. De aceea se poate vorbi de existența unui grup de cărturari români și de limbă română care au animat această mișcare; ei nu s-au preocupat numai de tipărirea de cărți în limba română, ci s-au străduit, de asemenea, să creeze o bibliotecă înzestrată cu numeroase cărți, între care nu puține trebuie să fi fost cele românești⁷⁹. Iată ce explică activitatea, dat fiind amploarea și însemnătatea ei, a diaconului Coresi, care a găsit la Brașov auxiliari prețioși și probabil deja redactate unele versiuni româ-

⁷⁶ *Evangeliiar cu învățătură*, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 91—92.

^{76bis} Radu Tempea, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului*, ed. St. Stinghe, Brașov, 1899, p. 5.

⁷⁷ P. P. Panaitescu în *Istoria literaturii române*, p. 314.

^{77bis} *Palia de la Orăștie tipărită de diaconul Șerban și Marien diacul*, „... pentru înmăntura besearice sfânti a românilor poftind tot binele ispăcenie creștinilor români”, în *Bibliografia veche românească*, I, p. 93.

⁷⁸ Candid C. Muștea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I (1292—1742), Brașov, 1943, p. 69.

⁷⁹ Radu Tempea, *op. cit.*, p. 4; P. P. Panaitescu, *Biruința scrisului românesc...*, p. 167—168.

nești ale cărților bisericești⁸⁰. De fapt se poate vorbi de o mișcare tipografică românească mai veche decât cea a lui Coresi^{80bis}. O importantă realizare a acestei mișcări de răspindire a culturii a fost desigur școala din Scheii Brașovului, în ființă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și reclădită prin generozitatea lui Aron vodă al Moldovei la sfârșitul aceleiași veac⁸¹. Nu putem fi siguri că aceasta era o simplă școală de „psaltichie”, așa cum s-a spus⁸². Se poate ca în această școală să se fi predat cunoștințe care să se integreze în sistemul de învățământ umanist al Brașovului, chiar dacă numai într-o măsură oarecum limitată.

Un cărturar preumanist se poate să fi fost diacul Oprea, ginerele popii Dobre și cumnat al popii Mihai de la aceeași biserică. Se știe despre acest Oprea că era „... mișteriu școalei rumânești de lingă bisearea Șchiailor și dascăl mai mare ucenicilor cine învață dascălie...”⁸³. Probabil era un bun tălmăcitor în limba română din limba slavonă, așa cum se vede din introducerea la *Octoiul românesc* din 1570⁸⁴. Dar poate a cunoscut și alte limbi clasice, pe care în orice caz le prețuiește, subliniindu-le importanța: „... iară sârbeaște și letineaste să știe numai cine iaste om cărtulariu, oare preut, oare dascăl, oare diac...”⁸⁵, de unde rezultă că omul învățat — și nu e lipsită de interes enumerarea categoriilor de oameni învățați — nu se putea întemeia numai pe cunoașterea limbii slavone, caracteristică ortodoxiei neumaniste. Dar tendințele preumaniste ale cărturarului Oprea sînt puse în lumină mai ales de concepția sa privind importanța culturii și necesitatea răspindirii ei: „Că cine învățaturiei sălașiu rădică, sieși rădică sălașiu în cerure prea luminat și întru oameni pomeană mai delungată și mai tare de fierul și de aramea, care furul nu va fura, nice vîntul va strica, nice apa va neca, ce oamenilor putiare dăruiaște, derepce că învățătura putiare iaste neminciunoasă și despunitoare spață...”⁸⁶. De aceea nu are de ce să surprindă faptul că diacul Oprea putea să considere ca cea mai înaltă misiune a unui cărturar clădirea de școli, cum o spune într-o însemnare a lui: „Și încă și alta porânci Sfinția lui (Vlădica Pavel), să strîngă preuții milă de la blagocestivii voievodzi și de la cinstiții boiari, și de la oamenii creștini, care cît se are îndura de-a darea, drept să rădice Școala de iznoavă, căci slomnul și chiliile beseareciei s-au vechit și au scăzut, de nu iaste ca mainte de tremetea la învățatură den țara Birsei și den tot ținutul Ardealului”⁸⁷. Toate acestea con-

⁸⁰ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1925, p. 161, 182; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, 1, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 78; N. Sulică, *Preoții de la biserică Sf. Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi*, în „Athenaeum” (1939), p. 256; Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 74; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162—163.

^{80 bis} Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p. 474—475; L. Demény, *O tipăritură slavonească precresiană*, în „Studii”, 18, 1965, p. 1 001—1 038; idem, *Le premier texte roumain imprimé*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV, 1965, p. 385—412; L. Demény și Dan Simonescu, *Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1516)*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, supl. la nr. 1, 1965, p. 3—18.

⁸¹ N. Sulică, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în *Omagiu lui Constantin Kirițescu*, București, 1937, p. 13—15; Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 86—89.

⁸² N. Iorga, *Brașovul și românii*, București, 1905, p. 315.

⁸³ N. Sulică, *op. cit.*, p. 15; Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 69.

⁸⁴ N. Sulică, *op. cit.*, p. 18; Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 79.

⁸⁵ N. Sulică, *op. cit.*, p. 15; Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 70.

⁸⁶ N. Sulică, *op. cit.* p. 15; Candid C. Mușlea, *op. cit.*

⁸⁷ N. Sulică, *op. cit.*, www.dacoromanica.ro

turează figura unui cărturar pe care cu siguranță că l-a influențat atmosfera umanistă a Brașovului și care a vrut — cum rezultă din propriile sale însemnări — s-o adapteze în limba sa, pentru poporul său.

Or, asemenea tendințe umaniste care anticipă umanismul propriu-zis trebuiau în chip firesc să reflecte procesul de dezvoltare al conștiinței de neam românească, cum s-a văzut din modul în care cărturarii, reprezentanți ai acestei mișcări culturale, folosesc termenul de „român” fie în sine, fie ca traducere a termenului de „roman”. În această privință un rol de cea mai mare însemnătate l-au avut legăturile strânse dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților. Clericii care călătoreau de o parte și de alta a munților nu o făceau numai pentru nevoile bisericii, ci și pentru cele ale răspîndirii culturii românești. De altfel, ei au servit uneori ca agenți diplomatici, asigurînd un fel de legătură permanentă între cele trei țări românești⁸⁸. Un moment de mare importanță trebuie să fi fost cel al anilor 1599—1600, cînd Mihai Viteazul a ținut în stăpînirea sa Transilvania și a unificat, pentru o perioadă scurtă de vreme, întreg teritoriul românesc. Se poate chiar să fi existat o organizație politică a românilor din Șcheii Brașovului, care a colaborat cu Mihai Viteazul⁸⁹. O activitate destul de intensă pe plan diplomatic a fost cea desfășurată de protopopul Mihai, care avea o anumită experiență diplomatică cîștigată anterior și care a dus negocieri fructuoase cu Mihai Viteazul și apoi cu Radu Șerban⁹⁰. În felul acesta, comunitatea românească din Brașov și-a pus pecetea proprie pe complexul de evenimente istorice de atunci. Loc de întîlnire al românilor din cele trei țări, fapt caracteristic semnalat de către numeroși observatori ai stărilor de lucruri din aceste părți⁹¹, Brașovul, prin mișcarea culturală din Șchei, pune în lumină și mai mult rolul însemnat al acestui oraș în apropierea, pe toate planurile, dintre românii din Muntenia, Moldova și Transilvania. Firește că cele mai apropiate erau relațiile cu regiunile imediat limitrofe ale Țării Românești. De aceea se poate vorbi de un complex cultural românesc Brașov-Tîrgoviște, căruia i-a aparținut, fiind în chip deosebit reprezentativ, Coresi ca frunză al unui grup de cărturari.

Posibilitatea unui asemenea grup de cărturari, cu care venind în contact străinii căpătau nu atît un plus de informații, cît mai ales mai multă convingere în realitatea istorică a acestor informații, se explică prin mediul social-politic care a determinat apariția unui mediu intelectual corespunzător. Acest mediu social-politic este cel al orășenimii românești din Transilvania, care apare acum ca un grup constituit și poate chiar organizat, și care luptînd pentru răspîndirea scrisului și tiparului românesc, în fapt satisfăcea cerințe firești. De aceea, această activitate

⁸⁸ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 64, 71—72.

⁸⁹ R. Tempea, *Întemeierea orașului Brașov și originea românilor din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1938, p. 15—16.

⁹⁰ R. Tempea, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului ...*, p. 5.

⁹¹ Giovanandrea Gromo, *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le case notabili d'esso regno*, vol. II, ed. Aurel Decei, în „Apulum”, Alba-Iulia, 1943—1945, p. 189; Giorgio Tomasi, *Delle guerre et rivoltamenti del regno d'Ungheria e della Transilvania*, Veneția, 1621, p. 71; Antonio Possevino, *Commentario di Transilvania 1583*, ed. de Giacomo Bascapè, în „Le Relazioni fra Italia e la Transilvania nei secoli XVI”, Roma, 1935, p. 81—82; Herrmann Hagen, *Jacobus Bongarsius, Ein Beitrag zur Geschichte der Gelehrtenstudien des 16.—17. Jahrh.*, Bern, 1864, p. 356—357. Pentru însemnătatea în legătură cu aceasta Brașovului vezi Șt. Pascu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Buc., 1963, *Perioada feudalismului dezvoltat*, p. 188.

se leagă mai ales de orașele cu densă populație românească din sudul Transilvaniei ⁹². Această pătură orășenească fiind o pătură socială nepri-vilegiată înăuntrul societății feudale, e firesc să fi avut și să fi păstrat legături puternice cu păturile populare, de unde posibilitatea unor in-fluențe populare exercitate asupra acestei pături orășenești și, ca atare, transformarea unor tradiții interne cărturărești în literatură de caracter incipient umanist.

Dacă umanismul poate fi considerat ca o structură sociologică și ideologică în care persoanele și grupurile umane își află locul istoric datorită unor împrejurări și procese caracteristice, socialul și intelectualul fiind strict interdependente, scrierile românești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea vădesc indiscutabile tendințe umaniste. Ca atare, întregul ansamblu de idei intelectuale sau sociale poate fi considerat de caracter umanist, deci și ideile privind originea poporului român. Astfel ne putem întoarce de unde am pornit și să considerăm ca atare că tradiția umanistă internă nu-și află începutul la Grigore Ureche, deci spre mijlocul veacului al XVII-lea, ci în aceste tipărituri, deci la începutul celei de-a doua jumătăți a veacului al XVI-lea. Se explică în acest fel excepționala înflorire a umanismului în limba română, din punct de vedere al formei și al conținutului printr-un proces îndelungat de mai bine de un veac, care, printr-o acumulare treptată, a făcut posibil din punct de vedere istoric ansamblul de scrieri umaniste de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea.

⁹² Idee pe larg dezvoltată la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 30, 42, 52, 117, 134, 168–171 etc.

IOAN BUDAI-DELEANU ȘI „SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM”

DE

I. PERVAIN

În lucrarea sa despre *Supplex Libellus Valachorum* (Cluj, 1948), acad. David Prodan socotește acest memoriu faimos drept „primul. . . program politic general” al națiunii române din Transilvania. Programul vestește o lume nouă, chemată să răstoarne sistemul constituțional existent. Mai ales din această cauză, revendicările înscrise în *Supplex* și termenii care le exprimau au stîrnit o vie reacție din partea „stărilor” și „ordinelor”, apărătoare ale nedreptăților seculare ale feudalismului, din partea Curții vieneze și a unor istorici dispuși să sprijine prin scrisul lor pe apărătorii lumii vechi, în declin. Printre ei un loc de seamă ocupă un cărturar sas, Iosif Carol Eder, care tipărește la Cluj, în 1791, *Supplex*-ul, însoțit de „note istorico-critice”¹. Ele cuprind „multe ipoteze și greșeli”². Îi este greu oricui să rescrie astăzi toate afirmațiile eronate ale lui Eder. Unele trebuie totuși dezgropate, pentru a putea înțelege mai ușor replicile la care au dat naștere.

„Învățatul” Eder, cum obișnuia să-i zică Budai-Deleanu, este un susținător vajnic al „stărilor” și „ordinelor” și un adulator al Curții vieneze, al împăratului: „Diu Te sospitem nobis servet Deus, Auguste Caesar, feraque sit illa dies, qua Te ereptum terris, in *Divis* habeamus”³. Ambele

¹ *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I.C.E. civis transilvani*, Sibiu, 1791. Pentru cealaltă ediție, tot din 1791, vezi *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 342—343. Ediția Eder o semnalează, la *Literarische Miscellen*, revista „Siebenbürgische Quartalschrift”, II (1791), p. 311—313. Semnalarea interesează prin apelul la obiectivitate în aprecierile despre *Supplex*. De asemenea, periodicul sibian a sesizat importanța „politică” a problemelor din memoriu. Vezi încă: Z. Picișanu, *Ceva despre edițiile lui „Supplex Libellus Valachorum”*, în „Cultura creștină”, an. V (1915), p. 22—24 și I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapesta, 1946, p. 380 nota: cenzorul Szekeres, amic al românilor, s-a străduit să împiedice tipărirea notelor lui Eder; au aprobat-o însă alții, peste capul său.

² Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, vol. II, București, 1931, p. 77.

³ *Supplex*..., 1791, p. 7 n.

stigmatate îl obligau la cîntatul pe o anumită strună și la numeroase interpretări aberante privind unele adevăruri istorice elementare. Între altele, Eder se îndoiește de originea romană a poporului român, contestă persistența elementului roman în Dacia Traiană („Nicăieri nici o urmă a coloniilor romane în Dacia Traiană”), îmbrățișează teoria greșită că românii au imigrat în Transilvania din sudul Dunării, își însușește injuriile clamate despre noi de istorici învrăjbiți cu adevărul, excerptează pasajele înjositoare pentru români din „Approbatæ Constitutiones”, pronunță vorbe grele, triviale, la adresa iobagilor și — în general — a întregii națiuni „valahe”. Însuși *Supplex*-ul i se pare o „amestecătură” de afirmații *paradoxe*, de *insolente* și *vădicăreli* după niște drepturi „iluzorii”. Sursa cea mai activă a rătăcirilor lui Eder se găsește în teama că „poporul român... , răspîndit — în mare număr — pe tot cuprinsul Transilvaniei”, ar putea să devină a patra națiune constituțională a principatului, în spaima pe care i-o inspiră perspectivele deschise iobagilor în perioada destrămării feudalismului și în atașamentul său orb față de regimul barbar al „stărilor” și „ordinelor”, cu miopia lor proverbială pentru ideile înnoitoare din marele veac al iluminismului, denunțată de abatele Martinovici, conducător al mișcării iacobine din Ungaria: „Iar noi — scria în timpul acesta abatele Martinovici în lucrarea sa *Oratio ad proceres*, caracterizînd cultura și cugetarea politică maghiară — cu lucrările cele mai nenorocite ale lui Verböczy, Huszti, Szegedi, Kitionich-descriem numai coloarea și forma dreptății și ne ținem strîns de aceste izvoare gilgiitoare și necurate, ca de legile lui Minos. Pe cînd alte popoare au progresat, noi fiind corupți prin vechile noastre legi și privilegii, ca printr-o boală somniferă, am trăit în trîndăvie, în ignoranță și îngimfați de o trufie care nu se reazemă pe nimic, am rămas în ființa noastră necunoscută altora”⁴. Pătimaș și rău intenționat atunci cînd era vorba de lupta de emancipare socială și națională a românilor transilvăneni, Eder nu se da îndărăt să-și dezvăluie pînă și sila ce l-a cuprins citind anumite paragrafe din *Supplex* (i s-au răscolit măruntaiele), nici să profereze calificative incriminatoare. Pentru el noi eram un fel de „trîntori”.

Notele istorico-critice au dat naștere, în anii 1791—1830, la mai multe scrieri cu caracter polemic. Sînt menționate curent, în literatura de specialitate, răspunsurile lui Micu, Șincai și Petru Maior. Aportul lor se completează cu o scriere anonimă: *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, atribuită de Iacob Radu lui Micu, iar de I. Tóth Zoltán lui Șincai⁵.

⁴ Apud I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria politică a românilor ardeleni de la 1780—1792*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1927, p. 371.

⁵ Ms. *Widerlegung*-ului în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, fond. Oradea, nr. 256; opinia lui Iacob Radu în *Manuscrisurile episcopiei greco-catolice din Oradea Mare*, București, 1923, p. 18. *Combaterea* nu poate să fie scrisă de Micu; atacurile sale anti-Eder diferă simțitor de *Widerlegung*, vezi *Responsum ad crism I.C.E. in Supplicem Libellum Valachorum Tra(n)sylva(n)niae(sic) juxta numeros ab ipso posita*, Bibl. Acad., ms. 600, f. 42r—54v. V. Ciobanu și S. Dragomir (vezi *Acte și documente culese și publicate de ...*, în „Transilvania”, an. XLIV (1913), p. 161—164) au arătat că *Widerlegung*, alcătuit de „ein patriotischer Walach”, trebuia să apară împreună cu o traducere în germană a *Supplex*-ului. Cancelaria aulică transilvană și Împăratul au oprit publicarea ambelor lucrări. Presupunerea ca „patriotul român” este Șincai (vezi I. Tóth Z., *op. cit.*, p. 380 n.) nu rezistă criticii (argumente apud I. Pervain, în „Tribuna”, 1966, nr. 44). De altminteri, Tóth însuși oscilează între Șincai și Micu (vezi *op. cit.*, p. 380 n.).

Înainte de a examina problema autorului probabil al *Widerlegung*-ului, încerc o prezentare a *Combaterii*.

Într-o altă ordine decît cea din rîndurile de mai jos, *Combaterea* discută concis principalele chestiuni abordate de Eder. Adept al opiniei că populația autohtonă nu a fost exterminată, izvoditorul lucrării afirmă cu hotărîre continuitatea elementului daco-roman, spulberă părerile lui Vopiscus și Eutropius despre mutarea coloniștilor din Dacia în Moesia și — respingînd teza lui Sulzer privitoare la imigrarea noastră din sudul Dunării — conchide: românii sînt băștinași în Transilvania și mai vechi decît ungurii, secuii și sașii („Sie sind... doch ältere Einwohner des Landes, als die Ungarn, Sekler und Sachsen”).

După scurte incursiuni în istoria Daciei din epoca migrației popoarelor și a creștinismului pe meleagurile dunărene, autorul necunoscut se oprește la perioada feudalismului timpuriu (secolele X—XIII). Întemeindu-se mai ales pe Anonymus, deci pe un izvor demn de încredere⁶, el arată existența unor „princiipi” români („... Die Walachen in *Siebenbürgen*, bis zur Ankunft der Ungarn, ihre national Fürsten gehabt haben”), pomeneste de anumite cnezate, de Gelu, *Terra Blachorum*, și trage din faptele istorice relatate concluzii folositoare neamului său: „... Rezultă de aici că românii sînt cei mai vechi locuitori ai țării, că la venirea ungurilor au fost națiunea stăpînitoare, că ei s-au supus conducătorilor de oști ai ungurilor *prin învoială* („mit Accord”); așadar, nu li s-au răpit bunurile și libertățile și — cu atît mai virtos — nu au fost înrobiți” („... noch viel weniger zu Sklawen gemacht worden sind”).

De o tratare foarte atentă se bucură perioada imediat următoare: a feudalismului dezvoltat. Considerațiile cu privire la ea sînt animate de ideea că orînduirea feudală este, alături de sclavie, un izvor nesecat de racile sociale și morale („Sklaverei würdigt die Natur des Menschen heraus, aber sie ist nicht die einzige Quelle der Verbrechen. Feudal-Verfassung ist auch eine dieser Quellen”). Exemple se găsesc destule în istoria medievală a Germaniei, la care se fac raportări în *Widerlegung*, dar și în istoria Transilvaniei. Bun cunoscător al evenimentelor din trecut, al legiuirilor ce reglementau obligațiile urbariale, al modului în care s-a constituit în Transilvania puterea legislativă, scriitorul urmărește îndeaproape situația țărănimii iobage și cu deosebire a iobagilor români. În această ordine prețioasă este, prin respirația degajată a ideilor, pagina consacrată procesului de iobăgire în comitate: „Dar ni se va obiecta: dacă românii de rînd au fost cîndva oameni de tot liberi și probabil proprietari de pămînt liberi, ca secuii, atunci cum se face că în comitate ei au căzut treptat în starea de iobăgie? În Ungaria și în Transilvania lucrurile s-au petrecut în același fel ca în restul țărilor feudale, adică: în vremurile acelea [îndepărtate] de anarhie și dezordine, persoanele singurate nu aflau sprijin la stăpînirea lipsită de putere, devenind astfel — rînd pe rînd — victime ale unui vecin forte. Aproape peste tot s-a întîmplat ca în comitatele *Clermont* și *Beauvais*, despre care Beaumanoir povestește că aici, atunci cînd lordul sau contele descoperea în cuprinsul domeniului său vreo bucată de pămînt pentru care nu i s-au prestat servicii și nici nu i s-au plătit dări, îndată o lua în posesiune, ca pe un bun al său. Și,

⁶ Din istoria Transilvaniei, ed. I. H. — vol. I. București, 1961, p. 98.

spune *Robertson*, tirania marilor proprietari mergea atât de departe' față de cei ce „se statorniceau pe moșiile lor, încît unii oameni liberi, disperați, se supuneau de bunăvoie puternicilor lor domni, numai pentru ca aceștia, îndemnați de interese proprii, să le acorde sprijin în mijloace de a-și întretine familiile”. Fragmentul se întregeste cu însemnări răzlețe despre „jupuirile” comise de nobilime și cu o filipică îndreptată contra asupririi sociale. Într-una din *notele* sale, a 26-a, Eder denigrase poporul român din Transilvania, punîndu-i în socoteală furturi, ucideri și alte excese săvîrșite de-a lungul vremurilor de indivizi izolați. Plin de indignare, anonimul exclamă: „Această notă reprezintă culmea mojieiei, a nerușinării și nesocotinței”. Să presupunem, continuă el, că moravurile au fost și sînt încă, la românii ardeleni, într-adevăr degradate. A cui este însă vina? („An wem liegt die Schuld?”). În societate omul devine ceea ce este datorită forme de guvernămint: „Alles, was der in bürgerlicher Gesellschaft lebende Mensch ist, ward er durch die Verfassung”. Asuprirea naște suferințe de sclavi: „Unterdrückung erzeugt Sklavenseelen”. Dacă ea își exercită acțiunea nefastă timp de secole, atunci caracterul tuturor popoarelor oprite ajunge același, indiferent cum s-ar numi ele: români, sîrbi, croați, polonezi sau ruși. Să se înlăture asuprirea, să se întemeieze școli pentru români, să li se asigure accesul la funcții înalte, și atunci se va vedea că puține națiuni sînt atât de primitoare de cultură ca cea română. Condiționarea progresului, în toate direcțiile, de înlăturarea opresiunii feudale evidențiază radicalismul unor concepții din *Widerlegung* și îl apropie pe izvoditor de gîndirea celor care au redactat ultimatumul adresat nobililor din Hunedoara, în noiembrie 1784, de țărani zărăndeni, conduși de Crișan⁷.

Proporțiile și adîncimea relelor generate de feudalism sînt măsurate, de obicei, prin nedreptățile la care au fost și sînt expuși românii transilvăneni din partea celor trei națiuni „constituționale”, mai neomenoase decît turcii. Aceste nedreptăți sînt „strigătoare la cer” („diese himmel-schreiende Ungerechtigkeit”). Se citează, ca exemple, privarea samavolnică a românilor, „încetul cu încetul”, de libertățile lor „cetățenești”, comune cîndva cu ale „națiunii maghiare”, și anumite paragrafe abominabile din legiuirile de tip feudal, potrivit cărora „valahii” erau niște bieți „suferiți” în propria-le țară. *Widerlegung*-ul comentează: „Trebuie să fii ... grozav de mojie și de nesocotit, pe deasupra, ca să repeți încă o dată acel *Tolerari valachos propter emolumentum Regni*. Fiecărui ardelen luminat îi e rușine, și este cu neputință să nu-i fie, că în corpus-ul legilor transilvane există asemenea lucruri compromițătoare. Nu se poate închipui nimic mai absurd, decît ca o treime din locuitori să zică: — Noi, o treime, binevoim a tolera încă în țară pe celelalte două treimi”.

Pe lingă alte dovezi, gîndirea modernă din *Widerlegung* o atestă și observațiile marginale despre *natio*. Acad. David Prodan⁸, specialist recunoscut în istoria medievală a Transilvaniei, a spus: „În cursul secolului al XVIII-lea sînt în luptă încă două noțiuni de «natio». Față de noțiunea cea nouă de *natio*, în înțeles etnic, întîrzie încă o noțiune de *natio* în înțeles juridic, constituțional, în înțelesul de colectivitate cu puteri

⁷ *Ibidem*, p. 265 266.

⁸ *Op. cit.*, p. 33.

politice, de colectivitate suprapusă. E noțiunea medievală de natio. Națiunea în acest înțeles o constituia omul cu o distincție, un titlu oarecare; singurul care avea drepturi politice”. Carol Eder, ale cărui merite pentru constituirea istoriografiei științifice la sași nu pot fi contestate, nu s-a lepădat de concepția „medievală” de natio. *Combaterea însă da*: „Nodul, pe care capul zăpăcit al autorului *notelor* nu a fost în stare să-l dezlege, constă în faptul că în limbajul ardelean curent prin natio se înțeleg numai acei membri ai unei națiuni care se bucură de drepturi cetățenești proprii, excluzându-i pe țăranii iobagi, numiți *plebs*... În acest sens, românii nu sînt socotiți ca națiune, ci ca *plebs*”⁹. Vechea accepție s-a perimat.

Problema este pusă în termeni asemănători de Ioan Budai-Deleanu în *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula. Cum observationibus historico-criticis*¹⁰.

Deprinsă cu îndrăznelile, *Combaterea* pretinde reprezentarea „țărânului sărac” în dietă¹¹. Cererea depășește cu mult ideologia *Supplex*-ului,

⁹ *Widerlegung, Ad notam 15um*.

¹⁰ „Igitur juxta verum et genuinum systema Regni hungaricae nulla natio est nisi hungarica, quia nulli nobiles nisi hungarici, per consequens nobiles croatae, slavi, servii, germani et valachi in Hungaria sunt populus hungaricus — idipsum obtinuit in Transylvania semper, immo quoad Transylvaniam videtur nationis hungaricae nomen antiquitus emansisse, sed solum nobiles nominatos, adeoque tam valachi quam hungari nobiles aliascunque nationum, erant natio una, populus unus, regnicolae; quae denominationes plebi glebae adstrictae nunquam dabatur — atque nationum seu hungaricae seu valachicae et cujuscunque in Transylvania nullus plane respectus habitus fuit, sed solum nobilium absque nationum distinctione — ideo in nullo diplomato in nullis litteris R. (egni) et documentis antiquis invenientur aliter — quod videre est ex omnibus per Ederium in notis criticis adductis documentis — haec adeo vera sunt ut mihi sane videatur nulla probatione indigere; cum hoc ubique non solum apud hungaros sed apud omnes Europae nationes obtinuerit — et ipse plane Ederius in eadem sentit. Ad ea vide *Nota 15 critica*. In hoc solum differimus, quod ipse nordicus nationem valachicam abridicolet tanquam nullibi existeret — excludere nititur, — sophismate usus — dicit enim solus de vero et genuine aequato jure Patrio Transylvaniae, nec hungarica natio, nec saxonica, nec siculica, (aut valachica subintellige) respectu suae nationis jure civitatis Transylvaniae gaudere (hoc concedo honorem) neque eo (addit) quodsi doceatur esse quempiam nationem hungarorum, eundem civem esse transylvanum continuo intelligi — et postea subdit „atque quod passim dicitur: tres Transylvaniae nationes civitatis jure gaudere, hungarorum siculorum et saxonum (hoc falsum hic latet angvis in herba), nonnisi tropo aliquo dici, neque alio sensu capi posse, quam Status et Ordines Transylvaniae hominibus ad nationem hungarorum (alterum falsum), siculorum aut saxonum pertinentibus constare”. — Equidem hoc adeo subtile sophisma est, ut siquis obiter legat nonnisi victas manus det oportet, et quidem tota ambiguitas latet in substitutione facta loco nobilium hungari. Si vox haec nobiles Transylvaniae, interpretari debet *hungari Transylvaniae* tunc Ederus palmam retulit, si vero per *nobiles* intelliguntur non solum hungari sed omnes provinciae Transylvaniae nobiles, concrete, qui hungaris numerosiores sunt, tunc Ederus dignus est accipere palmam valachicam et in valachico sensu.

Adeo ne nos insensatos putavit Ederus, ut fucum faciat impune, immo sibi plane contradicit, dixit superius nationem hungaricam in respectu nationis et hungarum non esse ideo civem hungaricum quia est hungarus, sed quia nobilis — et tamen subdit, tres nationes jure civitatis gaudere hungarorum, siculorum et saxonum, pro dii imortales! ...

Velim interrogare Ederium ubi nobiles valachos omisit — et quare eadem argumentatio de iis non valet, nempe nationem valachicam non respectu nationis esse civitate donatam, et valachum non esse civem nisi quatenus nobilis — et hoc ita intelligi, quod Status et Ordines Transylvaniae hominibus ad nationem hungarorum valachorum siculorum et saxonum pertinentibus constare.

Sed pergit Ederus, *De originibus* ..., ms. lat. nr. 115 (Biblioteca Academiei); citez după textul transcriș de I. Bozdog, aflat în posesia prof. Șt. Pascu, p. 505–507.

¹¹ „Ich glaube, daß die Walachen vollkommen berechtigt sind zu verlangen ... daß für die Vertretung des armen Landmanns auf dem Landtage gesorgt werde”, *Ad notam 51^{am}*. Compară cu Ioan Lupăș, *Contribuții la istoria sașilor din Transilvania*, Zoltán, op. cit., p. 389, nr. 3.

care nu se atingea „cîtuși de puțin de sistemul social” ce sta „la baza constituției ardeleni”¹². *Widerlegung*-ul abhorea acest sistem și-i dorea moarte grabnică.

Prin ceea ce este fundamental în ele, *Notele istorico-critice* și *Combaterea* se situează la poluri opuse. Disecînd tezele lui Eder, autorul anonim consemnează, ca într-un rechizitoriu fulminant, principalele păcate ale istoricului sas: criterii teoretice „nesănătoase”, informație superficială în probleme de istorie bisericească, de drept public maghiar etc., debitarea de neadevăruri sfruntate, răstălmăciri, lipsă de logică, contradicții flagrante, vorbe injurioase, anunțate — imprudent — de *Praefatio editoris*, înțesată de afirmații scandalizatoare, care impun comentatorului poziții și fraze drastice: „Ce obrăznicie nechibzuită! Ticluitorul notelor numește trîntori ai patriei pe niște oameni puși în aceeași categorie cu românii; prin urmare, după opinia sa, nici românii nu sînt altceva decît tot niște trîntori. Dacă oamenii care cultivă pămîntul, se ocupă de creșterea vitelor, formează grosul oastei și al clasei productive a Transilvaniei, hrănesc pe soldat, pe judecător și pe însuși autorul *notelor*, dacă aceștia sînt trîntorii Ardealului, atunci aș vrea să mi se spună: cine sînt albinele țării? Desigur că nu aceia care trăiesc pe spinarea trîntorilor...”. Deficiențele enumerate se asociau cu învățul de a admite „ca adevăr curat tot ceea ce este împotriva românilor” („ales für lautere Wahrheit annehmen, was gegen die Walachen ist”), cu „lingușirea slugarnică” a „maimarilor” țării și cu fățarnicia crasă, comparabilă cu a lui Tartuffe: „A 58-a notă dezvăluie deplin sufletul negru al autorului *notelor* (des Notenmachers). Să se compare aceste note cu finalul introducerii [= *Praefatio editoris*], pentru a-l putea cunoaște pe Tartuffe leit-poleit”. Dincolo de alte izvoare, păcatele lui Eder se alimentau din „ura națională” și din concepțiile sale retrograde, ilustrate și de termenii în care vorbește despre unele decrete cu caracter liberal ale lui Iosif al II-lea. Atare termeni își îngăduie numai un om „nechibzuit”, fără judecată și răuvoitor¹³.

Privind-o în articulațiile ei cardinale, *Combaterea* trebuie catalogată printre cele mai importante scrieri ardeleni de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Mai ales două lucruri îi conferă o însemnătate excepțională: atacurile viguroase împotriva orînduirii feudale și situarea considerațiilor despre lupta pentru existență națională a românilor transilvăneni într-un context de gîndire modernă.

Cine este autorul *Combaterii*? Eu cred că Ioan Budai-Deleanu. Către el ne îndreaptă bănuielile, în primul rînd, unele idei din *Widerlegung*, retruvabile în lucrări alcătuite de scriitor mai tîrziu. Exemple¹⁴:

„Respectabilul” Eberhard Windek spune în *Viața lui Sigismund*, c. LX: a existat o vreme („in der Christenheit”) cînd oamenii atribuiau orice năpastă (chiar și răz-

încă în timpul domniei lui Sigismund oprimarea poporului de către aristocrați și mai cu seamă de către oamenii bisericii (a majoribus natu, et praesertim eclesiasticis) se

¹² D. Prodan, *op. cit.*, p. 75.

¹³ Privitor la bucuria cu care sîsimca a întîmpinat revocarea unora dintre reformele lui Iosif al II-lea, vezi „Siebenbürgische Quartalschrift”, I (1790), p. 129—140.

¹⁴ Vezi și *supra*, nota 10.

boaiele) popimii (episcopului, protopopului, preotului)¹⁵;

Sulzer afirmă, „in seiner Transalpinischen Geschichte“ (= *Geschichte des transalpinischen Daciens*) că românii s-au stabilit în Transilvania abia în timpul regilor unguri („zu den Zeit der ungarischen Könige”). Argumentele sale nu pot convinge decât pe cei care iau drept adevăr curat, asemenea lui Eder, orice știre potrivnică românilor. Sulzer și alții se întemeiază pe logofătul Greceanu, criticat de un învățat imparțial: Gebhardi¹⁷;

Dacă Eder citea însuși lucrările pe care le citează, ar fi aflat din Sulzer că limba română muntească este alcătuită din 4/8 elemente latine, 3/8 slave și 1/8 elemente gotice, turcești și grecești¹⁹.

întețise atât de mult, încât nici regii înșiși nu o mai puteau stăvili. Din această cauză, răscoala mocnea între iobagi ca focul sub cenușă; pentru a izbucni, trebuia să sufle cineva în foc. A făcut-o episcopul Lepeș, adevărind astfel crezământul că nu este nici un rău care să nu porceadă de la o față bisericească (quod episcopus Lepes Albensis sufflamina verumque effecit, quod nil mali quod non a viro ecclesiastico ortum habeat)¹⁶;

„Dumnealui” Sulzer a scris o carte despre *Dacia transalpină*, în care se folosește și de un fragment scos din cronica lui Greceanu referitor la întâia „descălecăre” a Țării Muntenestei. „Lui Sulțer, care dintru început prinsese ură asupra românilor și-și pusese în gând a mișca toate ca să poată întuneca purcederea românilor de la romani, fu locul acest apă la moară”. Concluziile trase de Sulzer arată că „au smentit foarte și n-au preceput limba românească”¹⁸;

„... Să află unii... care vor să dovedească cum că limba românească este o mestecătură a toate limbile, întru care să află o parte și cuvinte lătenești. Ba dum(nea)lui Sulțer și după dînsul... Eder așa au cercetat-o cu de-amăruntă (cum să pare), și au cumpănit-o, cît ne-au spus și a *cîta* parte, pînă la un grăunte... este lătenească. Însă de obște știut lucru este că amîndoi n-au știut limba românească și socoteala lor s-ar putea afla răsufată prin însuși *Lexicon*”²⁰.

Paralelismul este evident. Paternitatea lui Budai-Deleanu o întăresc însă și alte mărturii.

¹⁵ *Widerlegung ...*, Ad notam 16^{am}.

¹⁶ *De originibus ...*, p. 414.

¹⁷ *Widerlegung ...*, Ad notam 9^{am}.

¹⁸ Ms. 3 728 (Biblioteca Academiei): *Introducere istoricească*, partea I (Curmișul I).

¹⁹ *Widerlegung ...*, Ad notam 10^{am}.

²⁰ *Introducere istoricească* (III-lea).

În cartea despre *Supplex*²¹, acad. David Prodan a relevat predominanța, în întreaga petiție, a dreptului istoric, „cu tot fanatismul și cu toată prospețimea sa”. Se vorbește în *Supplex*, de la un capăt la celălalt, despre Dacia de altădată, coloniile lui Traian, descendența romană, despre libertățile vechi ale românilor, astăzi pierdute etc., iar drepturile care se cer se clădesc „pe temeiuri istorice”. Istorismul, omniprezent și la trei dintre corifeii Școlii ardeleni (Micu, Șincai și Maior), nu joacă un rol preponderent în argumentația din *Combatere*. Pentru a legitima revendicările și aspirațiile românilor transilvăneni, accentul trebuie pus pe dovezile de ordin istoric? Răspunsul este: considerente de alt gen trag mai greu la cântar decât astfel de dovezi. Acesta este sensul adînc și nou al rîndurilor lapidare din *Ad notam*^{4lam} : „... Was tut das zur Sache?” Ideea va fi reluată în *De originibus populorum Transylvaniae*: „Sed quid opus quaestionibus an argumenta historica?”²² și în *Introducere istoricească*, într-o formulare mai amplă și mai fermă: „Pînă acum de obște să credea cum că nația românească, — ce în Țara Românească și în Moldova stăpînește, iară în Ardeal, în Maramureș, în Bănat, cu părțile Ungarii despre răsărit ... cea mai mare parte lăcuiește — , purcede de la acei romani care au rămas în Dacia despre vremile lui Traian împărat și supt Aurelian n-au ieșit din țară. Dar de oarecîtăva vreme încoace, mai vîrtos unii dintru învățații Ardealului nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci mai vîrtos cu precercate dovezi și multă ură să silesc a o răzbate, scornindu-să întîi această price dintru nescare privințe naționale și politicești...

Vrînd eu dar acum a-mi spune socoteala despre lucrul acesta fără părtășire, adecă s-arăt pentru purcederea românilor precum am aflat la istorie și precum să cunoaște din însuși limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi zice cu cele mai întemeiate dovezi. Cu atîta mai vîrtos, cu cît socoteala mea este cu totul împotriva celor mai sus pomeniți bărbați. Cetitoriul va cerceta apoi dovezile și va judeca care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau protivnicii.

Toată cercetarea este singur pentru un adevăr istoricesc, sau pentru apropierea cătră adevăr, fiindcă, de alta, fieștecărui cetitoriu, precum și românilor celor mai precepuți adiafor lucru este²³, și trebuie să fie, ori să porceagă nația sa de la romani, sau de la daci, ori de la macar alt neam²⁴. *Destul că neamul românesc custă și face în Dacia o nație de frunte, dintru mai multe milioane alcătuită* (subl. ns.). ... Drept aceasta socotește că nu au dat prilej învățatelor defăimări a lui Sulțer și Eder și unor altera... ”²⁵.

În *De originibus populorum Transylvaniae* și în *Introducere istoricească* revin și unele aprecieri și expresii privitoare la „defăimătorii” românilor (Eder, Sulzer, Thunmann etc.). Intenționînd să demonstreze un lucru imposibil: lipsa de temei a revendicărilor pentru care luptau românii, ei s-au pretat la „sofisme” și paradoxuri („paradoxon istoricesc”), au uzat de „dovezi închipuite și ca din văzduh apucate”, au nesocotit informațiile

²¹ P. 57 și urm.; vezi și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 342.

²² P. 498, 500 și 501.

²³ *Adiafor lucru este* — le este indiferent.

²⁴ Compară cu *Widerlegung ...*, *Ad notam*^{4lam}: „Lächerlich. Sind darum die Walachen weniger die ältesten der gegenwärtigen Einwohner Siebenbürgens, wenn die Römer bei der Eroberung dieser Provinz, die alten Einwohner nicht alle ausgerittet, oder anders wohin versetzt haben? Wenn auch die Walachen aus der Vermischung der römischen Colonisten mit den alten Geten, oder Daciern herkommen, was tut das zur Sache?”

²⁵ *Introducere istoricească* www.dacoromanica.ro

care „nu se lovesc cu sistema lor”, au mistificat „luminatul adevăr”. Budai-Deleanu izbucnește, ca în *Widerlegung*: „Cu atîta mai puțin să poate ierta Eder cînd el, scriind pentru români, întru adins preface și întuneacă mărturisirile istoricilor cele mai clare, ca să amăgească pre cei neprocopsiți la istorie”²⁶; „Doamne sfinte, ce mai mestecături sînt acestea! Cetînd cineva unele ca acestea, trebuie să-i vie în minte și fără voie povestea lui Iordan de nașterea hunilor din draci și strige.

De rușine lucru cu adevărat este, cînd încă să află lucruri așa ticăite în veacul nostru, unde istoria să împreunează cu adevărata critică”²⁷.

Ipoteza paternității lui Budai-Deleanu este sprijinită și de un detaliu biografic. În anul 1791, cînd era angajat la tribunalul din Lemberg, el obține un concediu de șase săptămîni, dar — după expirarea concediului — nu se întoarce la postul său, ci lipsește nemotivat cinci luni. Cazul a fost raportat împăratului, care a dispus ca vinovatul să fie muștrat²⁸. Dînd la lumină această știre prețioasă, Erich Prokopowitsch face o presupunere: „Wahrscheinlich dürfte er damals geschichtliche Studien in Budapest und Wien getrieben haben”. Prokopowitsch nu indică titlul nici unui studiu, este însă mai mult decît probabil că Budai-Deleanu a scris *Combaterea* tocmai în cele peste șase luni petrecute departe de Lemberg²⁹. Va fi colaborat el și la întocmirea *Supplex*-ului? Poate.

În *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cîntăreț*³⁰, Budai-Deleanu îi mărturisește lui Petru Maier (alias Maior) că, deși trăiește la Lemberg „în prisos”, totuși „din inimă dorul țării” nu și-l poate smulge. Dragostea de neam îl face să se simtă solidar, în fiecă clipă, cu intelectualii ardeleni care activau pentru mai binele poporului românesc: „Scrie-mi, rogu-te, cum vă aflați, că eu încă mă țin de ceata voastră și nu m-am lăpădat pînă acum; ba zioa și noaptea pentru dînsa lucru ș-ostănesc”. Slovele acestea patetice, scrise în 1812, sînt valabile pentru întreaga perioadă de înstrăinare forțată a lui Budai-Deleanu. Patriot desăvîrșit, cum ni-l învederează viața și operele sale, el a păstrat legături vii cu „țara” în care se născuse. A știut și de *Supplex*, din care a transpus în *Combatere* idei, replici, argumente. În ciuda unor identități izbitoare între *Supplex* și *Combatere*, aceasta se detașează net de petiție prin spiritul ei de frondă revoluționară, nu reformistă. *Widerlegung* anticipează, sub raport ideologic, anumite capitole din opera istorică a lui Budai-Deleanu, din *Trei*

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, partea a II-a.

²⁸ *Zu Jon Budai-Deleanus Lebensgeschichte*, în „Südost-Forschungen”, Band XIX (1960), p. 291—292; citatul la p. 292.

²⁹ Probabil că a stat mai mult la Viena, în preajma lui Ioan Bob, Gherasim Adamovici și Iosif Méhesi (citește Meheși), cercetînd de zor cărți și reviste. A consultat și pe Johann Seivert, *Entwurf der siebenbürgischen katholischen Bischöfe in Weissenburg*, lucrare tipărită în „Siebenbürgische Quartalschrift”, I (1790), p. 171—208. De altfel, este necesară sublinierea cîtorva lecturi rare, neîntîlnite la ceilalți reprezentanți ai Școlii ardeleni: Philippe Beaumanoir (sec. XIII), cu *Les coutumes du Beauvaisis*; Eberhardt Windecke (1380?—1442?), cu *Historia Sigismundi Imperatoris*; Wilhelm Guthrie și John Gray, cu *Allgemeine Weltgeschichte* (tălmăcire din engleză); William Robertson (1721?—1793) ș.a.

³⁰ *Vezi Țiganiada*, București, 1953, p. 65 și urm.

*viteji*³¹ și *Țiganiada*, cu versurile ei memorabile, puse în gura lui Romîndor și a mulțimii strînse sub flamurile desfășurate de Țepeș:

„Nu, dragi voinici! Ori la slobozie,
Ori la moarte drumul să vă fie!
Și dacă-i hotărît din vecie
Patria să cază fără vină,
Aceași soarte și-a noastră fie;
Un mormînt, ne-astupe și-o țărînă!
Vrăjmașului alta, nu rămînă
Făr' pămîntul și slava română!”

Romîndor firînd, răpști mulțimea,
Ș-un gomot din șireag în șireag
Mersă crescînd; iară călărimea
Dezvoalsă îndată alb-verdele steag:
„Du-ne-strigînd-măcar în ce parte,
Ori la slobozie, sau la moarte!”

Budai-Deleanu a așternut niște prevestiri în versuri, intitulate *Sibylla de anno 1795*, pe o foaie răzleată din ms. lat. nr. 115 (*De originibus...*), în josul căreia se citește: „Fragmenta *De unione trium nationum et Contra Ederum*”. Limbajul prevestirilor trădează lectura unor cărți de proveniență masonică, dar ideile sînt surprinzătoare: o cetate se poate elibera prin suprimarea conducătorilor ei nevrednici; se întîmplă să cadă scep-trele și de pe capul popilor druizi; un popor învins începe să se ridice înaintea ca învingătorii să-și fi împărțit prada de război; cînd „albina-regină” va da drumul la roiuri, o singură zi va aduce prăpădul trîntorilor:

„Mira canam: Suprema Apis en examina mittet!
excidium fucis adferet una dies”.

Ultima prezicere se inspiră, în mod sigur, din *Combatere*, paragraful *Zur Vorrede*, în care Iosif Eder era înfierat pentru una din primele sale „obraznicii”: trecerea necugetată a maselor ardeleni, și îndeosebi a celor românești, în rîndul „trîntorilor patriei” (fucis Patriae). *Widerlegung*-ul rectifică: masele sînt albinele țării, trîntori fiind cetașii minorității dominante. *Sibylla de anno 1795* și *Combaterea* au fost scrise de același autor: Ioan Budai-Deleanu. *Combaterea* este întîia sa operă originală.

Polemica Budai-Deleanu—Eder a avut și un epilog puțin plăcut pentru istoricul sas. O dare de seamă asupra cărții lui Schlözer: *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, apărută într-o publicație periodică germană în 1798, îl critica sever pentru greșeli descoperite de recenzent în *Notele istorico-critice*, în *De initiis iuribusque primaevae Saxonum Transsilvanorum commentatio* (Viena, 1792) și în *Christiani Schesaei Saxonis Transsilvani Ruinae Pannonicae Libri Quatuor Statum rei publicae et religionis in Ungaria et Transsilvania temporibus Ioannis Sigismundi Zápolya complexi...* (Sibiu 1797). Eder, cel mai impetuos dintre apologeții „drepturilor naționale ale sașilor” („der stärkste unter den Apologisten der sächsischen Nationalrechte”), și-a scris comentariile la *Supplex* „în pripă”, s-a lăsat ademenit de „întorsături sofistice” („sophistischen Wendungen”) și — purtat de „ură” și de „zelul său antivalahic” — neagă

³¹ În afară de *Trei viteji*, urme de atunci împotriva iobăgiei găsim în *Widerlegung...*, *Ad notam I^oam* (iobăgirea țaranilor liberi = nedreptatea cea mai strigătoare la cer săvîrșită de către proprietarii de pămînt) și în *De originibus...*, p. 496: „Jam sic notus barbaro vocabulo barbarus ipse feudalismus apud hungaros quoque egerat radices”.

autoritatea oricăror izvoare istorice favorabile cauzei românilor ardeleni: „Deoarece Anonymus spune că ungurii i-au găsit pe vlahi în Transilvania de azi, bineînțeles că d. Eder, în zelul său antivalahic, nu are altceva mai bun de făcut, decît să respingă totul și să «arunce copilul cu albie cu tot»”³².

Riposta lui Eder este voit dilatăta. După ce avertizează că „atacurile” din „Jenaer Allgem. Lit. Zeitung” sînt de așa natură încît un om de cînte nu poate să le treacă sub tăcere și după ce încearcă, fără succes, să-și motiveze anumite rătăcirii, istoricul stăruie asupra *Supplex*-ului. Cu cîțiva ani în urmă, scrie el, românii au compus un memoriu, prin care cereau drepturi cuvenite doar națiunilor recepte. Îndrăzneala lor „de necrezut” și „neadevărurile grosolane” din suplică l-au determinat să o tipărească și să o adnoteze, îmboldit de rivna sa de istoric, și nu de vreun resentiment față de români. Confesiunea continuă: „Desigur, eu pot să accept că am scris notele... cu zel antivalahic”, însă acesta nu era îndreptat împotriva națiunii române, ci a „valahilor care au alcătuit acea plîngere în felul în care au alcătuit-o. Împotriva lor mi-am cheltuit zelul”: pe de o parte, fiindcă unui om ce ține la onoarea patriei sale nu poate să-i fie indiferent dacă „stările” sînt prezentate lumii, cu ajutorul unor date istorice incontestabil mincinoase, drept tirane față de popor, pe de altă parte, pentru că un om capabil să cumpănească întrucîtva lucrurile nu poate rămîne impasibil, văzînd că românii transilvăneni — atît de numeroși, încît dacă s-ar uni ar dispune de ius fortioris — sînt cu bunăștiință răzvrățiți, prin afirmații false despre răpirea drepturilor de care s-au bucurat pînă în veacul al XVIII-lea³³. Frazele urmează albia sinuoasă a concepțiilor ultra-retrograde din *Notele istorico-critice* și, laolaltă cu observațiile recenzentului de la „Jenaer Allgem. Lit. Zeitung”, susțin dreptatea aprecierilor lui Budai-Deleanu despre Eder, din *Widerlegung*. Ultimele acorduri ale *Com-baterii* sună ca o grea și meritată sentință: comentariul la „notele istorico-critice” evidențiază „îndeajuns că autorul lor are, ce-i drept, rea-voință, dar — din fericire... — nu are... cunoștințele necesare pentru a produce vreun rău națiunii române”³⁴.

³² Vezi *Gebürliche Notwehr gegen die Ausfälle des Recensenten in der „Jenaer Allg. Lit. Z.”* Nr. 53, 54, 55, în „Siebenbürgische Quartalschrift”, VI (1798), p. 359—400. (Lucrez după conștele făcute de Lucian Blaga pentru Academia Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Secția de istorie literară și folclor). Relativ la Schlözer vezi și: *ibid.*, p. 280—286; *ibid.*, VII/1801/, p. 54—80 (părerile lui Herder despre *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*) și Jancsó Elemér, *Az erdélyi magyar nyelvemlék társaság iratai*, București, 1955, p. 59, 87, 251, 263 și 266.

³³ „... Allerdings kann ich's auch zugeben, ich schrieb die Noten zur Bittschrift der Walachen mit antiwalachischem Eifer, das ist, mit Eifer nicht gegen die walachische Nation, sondern gegen diejenigen Walachen, die jene Bittschrift so geschrieben hatten: gegen diese eifert' ich 1) weil es einem Manne, dem an der Ehre seines Vaterlandes liegt, nicht gleichgültig sein kann, die ständischen Nationen seines Vaterlandes durch offenbar erlogene historische Angaben vor der Welt als Volks-Tyrannen, und die Fürsten, die dies zugaben, als Mitverstandene oder wenigstens als Irregeleitete dargestellt zu sehen: 2) weil es einem Manne, der auch nur mit der notdürftigsten Überlegungskraft ausgerüstet ist, nicht gleichgültig sein kann, wenn Leute, die so zahlreich sind, daß sie in dem Augenblicke, in dem sie sich vereinigen, das ius fortioris auf ihrer Seite haben, durch falsche historische Behauptungen von gewaltsamer Unterdrückung ihrer bis in's 17-te Jahrhundert genossenen wichtigen Rechte empöret werden” „Siebenbürgische Quartalschrift”, VI (1798), p. 375.

³⁴ *Widerlegung*, Notam 58^a.

PRESTAȚIILE BRESLELOR DE SLUJITORI DIN MOLDOVA ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU

La începutul secolului al XIX-lea sistemul de efectuare a slujbelor mărunte din administrație prin breslele de slujitori se menținea numai datorită condițiilor specifice economice și social-politice din țările române.

Regimul turco-fanariot, instaurat la începutul secolului al XVIII-lea, a introdus o fiscalitate care a dus la secătuirea resurselor economice și financiare ale țării. În împrejurările de atunci singura posibilitate avantajoasă pentru stat de îndeplinire a slujbelor inferioare era menținerea vechiului corp de slujitori, recrutat dintre țăranii birnici în schimbul unor avantaje fiscale.

Cu toate progresele care încep să se observe de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, starea încă generală de înapoiere economică a țării, slaba dezvoltare a acelei păături de mijloc, de târgoveți, care să furnizeze cadre capabile de a fi folosite în aparatul administrativ, de asemenea, situația dezastruoasă a finanțelor țării care puneau domnia în imposibilitatea de a acorda salarii suficiente tuturor slujbașilor, ca și concepția retrogradă, feudală, cu privire la atribuirea slujbelor mărunte ale statului au contribuit la conservarea organizării slujitorești până în deceniul patru al secolului al XIX-lea.

Regulamentul organic, care a însemnat un moment important în procesul de modernizare a statului, deși a prevăzut desființarea breslelor de slujitori, dat fiind condițiile social-economice de atunci, nu s-a putut aplica pentru toate ramurile administrative. Slujitorii isprăvniciilor din ținuturi au continuat și după 1834 să fie organizați în forme asemănătoare cu vechile bresle¹.

Ceea ce caracterizează, la prima vedere, breslele de slujitori, în acea perioadă, este diversitatea organizării lor. Această diversitate nu

¹ „Buletin Foae Oficială”, Iași, an. II, nr. 28 și 29 din 15 și 19 aprilie 1834, p. 223, 230 și 232—234, vezi și *Reglement Organicesc a Principatului Moldaviei*, Iași, 1835, cap. III, anexa lit. C. art. I—XVII, p. 120—138.

era rezultatul numai al specificului fiecărei dregătorii în subordinea cărora se aflau, al atribuțiilor caracteristice sau al tradițiilor păstrate din evul mediu îndepărtat, ci și al împrejurărilor politice și sociale care nu au permis organizarea uniformă a diferitelor ramuri ale administrației.

După modul în care slujitorii își exercitau îndatoririle de slujbă putem distinge două mari categorii: slujitori obligați să realizeze o anumită normă de lucru anual și acei care îndeplineau un număr de zile de muncă pe an prin sistemul rindurilor de slujbă. Aceste două modalități de efectuare a muncii erau în funcție de natura specifică slujbei fiecărei bresle.

Primul sistem de efectuare al slujbei era rezervat, în special, slujitorilor care aprovizionau curtea domnească și alte instituții cu lemne, mangal etc. și celor mai mulți dintre slujitorii meșteri. Numărul acestora, în comparație cu restul slujitorilor, era foarte redus. În 1828, de exemplu, din totalul de 8 024 de slujitori, mai puțin de 10 % (circa 790) lucrau în aceste condiții ².

Modul de aprovizionare și de gospodărire a instituțiilor de stat imita pe acela al unei gospodării boierești. Vistieria scutea, în folosul boierilor, un număr de oameni sub nume de scutelnici, slugi, breslași, care erau obligați să muncească pe moșie, să îndeplinească treburile domestice la curțile boierești, să asigure aprovizionarea casei feudalului cu diverse produse sau obiecte meșteșugărești necesare. Instituțiile de stat se întrețineau cam la fel. Vistieria scutea sate întregi de birnici în schimbul obligației de a aproviziona instituțiile administrative cu lemne, fin, orz etc., de a face treburile mărunte gospodărești (măturat, tăiat lemne etc.) și de a efectua diverse alte lucrări instituțiilor respective.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor aceste categorii de slujbe constituiau vestigiul unei epoci în care relațiile marfă-bani erau insuficient dezvoltate.

Iată câteva exemple de felul cum își îndeplineau obligațiile acești slujitori: breslele care aprovizionau cu lemne, cărbuni, fin curtea domnească și alte instituții (de exemplu comisia, beilicul etc.) ca și cei mai mulți dintre slujitorii meșteri erau obligați să dea lunar sau anual o anumită cantitate de produse sau obiecte confecționate. În 1819 un sat de lemnari din ținutul Vaslui trebuia să aducă în Iași, în fiecare lună, câte 10 stinjenii de lemne, iar un cătun de mangalagii, din același ținut, câte 4 000 ocale de mangal ³. Vistieria, care fixase norma, nu preciza cantitatea aproximativă care se cerea pe cap de om. Ea era stabilită pe sat, iar locuitorii, probabil, se înțelegeau între dinșii după starea lor materială, la fel ca și la cisluirea pentru bir.

Mangalul, ca și lemnele, erau transportate de locuitori la Iași sub supravegherea zapciilor trimiși special de vistierie sau de ispravnicul curții domnești ⁴.

Slujitorii meșteșugari se aflau în slujba ispravniciei curții domnești, a cămărășiei, comisiei, casei podurilor, a apelor și cămării ocnelor.

² Arh. st. Iași, tr. 644, op. 708, nr. 560, f. 49. Vezi și E. Negruți-Munteanu, *Numărul slujitorilor din Moldova în informațiile statistice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Revista arhivelor”, XI, 1968, nr. 1, p. 92–93.

³ Arh. st. Iași, tr. 166, op. 184, f. 91.

⁴ De exemplu, la 27 mai 1828, vistieria „volnicia” un copil de casă să meargă la satele Poienile, Dobrovăț, Pocreaca și Făgețel „ca să încarci tot mangal[ul], ci va fi gata și să-l aduci aici la vistierie” (ibidem, www.dacoromanica.ro

Majoritatea acestora lucrau o anumită normă, iar în cazul cînd o depășeau erau plătiți. De exemplu, la 1804, olarii care slujeau la casa apelor erau datori să facă cîte 500 de oale pe an; pentru ceea ce depășea această cantitate erau plătiți cu cîte 90 de lei de mia de oale. În același an pietrarii erau obligați să repare cișmelele și drumul apelor. În cazul cînd executau o „zidărie” nouă erau plătiți ⁶.

Nu toți slujitorii meșteri lucrau cu norma. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea slujitorii meșteri ai căpitanului de podari lucrau cu rîndul ⁶; la fel savgăii, după 1828 și meșterii „de deal” ai ocnei, care lucrau lemnul necesar în procesul de extracție al sării ⁷.

În ceea ce privește titlul de „gospod” pe care și-l luau unii din meșterii din Iași și chiar din alte tîrguri (butnarii, torcarii din Focșani, vutcarii din Botoșani ⁸ etc.) nu desemna întotdeauna slujitorii domnești.

Slujitorii erau scutiți de dări și corvezi. Cei mai mulți plăteau plocoane dregătorului instituției pe care o deserveau. Existau însă și meșteri care lucrau la comandă, pe un timp limitat, obiecte pentru curte sau casa domnească, pentru care obțineau titlul de meșteri gospod, care apoi le servea drept reclamă.

Majoritatea breslelor de slujitori îndeplineau un număr de zile slujbă pe an cu schimbul, prin sistemul rîndurilor sau al săptămînilor de lucru. Foarte puțini slujitori lucrau continuu, fiind, în acest caz, într-o formă oarecare, retribuiți. În această situație se aflau acei căroră nu li se puteau fixa termene de executare a obligațiilor ce le reveneau, ca, de pildă, slujitorii curieri ai postelniciei (lipcanii și călărașii de Țarigrad).

Organizarea militară feudală în țările apusene prevedea pentru nobili obligativitatea prestării unui număr de zile de serviciu militar pe an, care se putea ridica la circa 40 de zile. În țările române, probabil, s-a adoptat același sistem, dar s-a observat, pe baza informațiilor de cronică, că pentru boierimea română, în condițiile politice de la noi, această îndatorire era mult mai grea ⁹.

Obligația de a presta serviciul militar în această formă s-a transmis și s-a extins în secolele următoare și la serviciile cu caracter mai mult sau mai puțin civil. Probabil majoritatea breslelor de slujitori, de la începutul organizării lor, a avut îndatorirea de a sluji un număr fix de zile pe an. Cum administrația internă avea nevoie de serviciile continue ale slujitorilor s-a stabilit ca efectuarea slujbei să se facă cu rîndul, adică cu schimbul aflîndu-se astfel un număr permanent de slujitori la instituțiile și dregătoriile țării. Un rînd de oameni slujeau o săptămîină, apoi erau schimbați de alt rînd.

Această modalitate de prestare a serviciului era, de altfel, în concordanță și cu interesele proprietarilor feudali; majoritatea slujitorilor fiind țărani clăcași, li se dădea posibilitatea de a-și îndeplini obligațiile de boieresc și în sezonul de vîrf al muncilor agricole.

⁵ „Arhiva românească”, tom. III, București, 1939, p. 216; *Uricarul*, vol. V, p. 43—45.

⁶ P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887, p. 31.

⁷ Arh. st. Iași, dos. O, nr. 2, f. 24—27.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, vol. VI, 2, p. 275, nr. 505, p. 319, nr. 766, p. 324, nr. 806, p. 366, nr. 1152.

⁹ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV și XVII)*, București, 1957, p. 401.

În conformitate cu acest sistem de efectuare a slujbelor s-au alcătuit în cadrul breslei un număr de steaguri sau cete, fiecare din acestea venind la rând o dată la un număr de săptămâni. Organizarea cetelor și a steagurilor avea un aspect militar. Însuși termenul de steag arată că la origine ceata de slujitori trebuia să fi avut steagul său propriu în jurul căruia lupta¹⁰. În secolul al XIX-lea foarte puține steaguri mai aveau un stindard (ca de pildă cele ale hătmăniei, agiei, armășiei), termenul de steag desemnând doar o grupă de slujitori. El se întrebuița concomitent cu cel de ceată, de cele mai multe ori în același sens.

Fiecare steag era condus de un număr de zapcii. Zapciu, în înțeles generic, însemna șef și agent de execuție¹¹. În acest sens, orice subaltern al dregătorilor, dregătorii și chiar persoane particulare cu anumite însărcinări temporare, din partea domniei, putea fi zapciu asupra slujitorilor sau altor locuitori ai țării. De obicei, în ținuturi, ocolășii erau numiți zapcii asupra satelor. Chiar un slujitor cu totul neînsemnat putea deveni zapciu dacă era pus să cerceteze sau să supravegheze pe locuitori în îndeplinirea unor obligații.

Termenul de zapciu al unui steag de slujitori avea însă un înțeles mult mai restrâns și mai precis. Zapcii erau șefii direcți ai steagului, ei făceau legătura între slujitori și ceilalți subalterni superiori ai dregătoriei¹².

Prin intermediul lor breslele primeau instrucțiunile dregătorilor. Ei distribuiau sarcinile slujitorilor și susțineau interesele steagului. Zapcii aveau asupra lor evidența oamenilor prezenți la slujbă și adunau banii plocanelor, ca și banii cutiei milelor, la plata cărora erau impuse breslele de slujitori¹³.

Numărul și numele zapciilor difereau la fiecare breaslă. La majoritatea steagurilor de slujitori existau cîte 3 zapcii¹⁴.

¹⁰ În secolele XIV—XV, boierii, ca și nobilii din celelalte țări feudale, aveau steagurile lor. La prestarea jurământului față de regele Poloniei, de exemplu, boierii moldoveni, ca și domnul lor, veneau „cu steaguri în mînă pe care le închinau regelui în semn de omagiu, steaguri ce simbolizau cetele (banderile) de oameni înarmați aflați în slujba lor” (*Istoria României*, vol. II, Edit. Acad., 1962, p. 336).

¹¹ I. G. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, extras din „Revista de drept public”, București, 1935, p. 47.

¹² Iată, de exemplu, locul pe care-l ocupau zapcii între ceilalți subalterni, în ierarhia mai mult sau mai puțin stabilă a dregătorilor, la instituția hătmăniei, după condica de venituri a boierilor dregători din 1776: 1) vel capitan de lefeccii; 2) vel căpitan al hătmăniei; 3) porușnicul; 4) bașbulubașul hătmăniei; 5) bulubașii hătmăniei, cîte unul la fiecare steag de seimeni; 6) stegarul hătmăniei; 7) căpitanul de vinători; 8) tulumbașii; 9) trimbacii, surlarii, toboșarii și fluierarii; 10) zapcii steagurilor, cîte 3 la fiecare steag; 11) steagurile de slujitori (lefeccii, călărași, seimeni, vinători). Curtea gospod avea următorul personal de serviciu, în aceeași ordine: 1) bașbulubașul curții; 2) bulubaș al doilea; 3) căpitanul de drăgani; 4) sotnicul; 5) zapcii steagurilor de seimeni în număr de 12, cîte trei la fiecare steag; 6) patru steaguri de seimeni.

¹³ Arh. st. Iași, dos. S, nr. 93, f. 35.

¹⁴ *Stegarul* era nelipsit la fiecare steag. Urmau apoi alți doi cu nume diferite: *ciaușul* și *odobășul* la slujitorii agiei, la cei ai stărostiei Putnei, la ai pircălăbiei de Galați, la seimicii curții și ai hătmăniei; *odobășul* și *chihaia* la steagurile de călărași ai hătmăniei; *ciaușul* și *vătavul* la steagurile de plaieși; *ciaușul* și *sotnicul* la steagurile de cazaci din Soroca; *chihaea* și *vătavul* la călărașii de Țarigrad și la lipcani. La multe din steagurile de slujitori care în trecutul mai îndepărtat au avut un caracter civil mai pronunțat erau numai cîte doi zapcii. De exemplu, la aprozi era cîte un *vătășel* și un *ispravnic*, la copiii de casă cîte un *stegar* și *ispravnic*. Alte steaguri aveau un singur zapciu ca, de pildă, *vătavul* de comișei, de vizitii, de dîvari, de vozari. În genere, la steagurile unde erau numai unul sau doi zapcii, aceștia aveau o situație superioară celorlalți, fiind recrutați dintre categoriile fiscale privilegiate și cu oarecare stare materială. Ei lucrau permanent și, îndeobște, erau retribuiți. Restul zapciilor de la majoritatea steagurilor erau recrutați, fie dintre „privilegheții” și mazilii din sate, fie

Fiecare dregătorie își avea modul său propriu de organizare a cetelor de slujitori, care, de cele mai multe ori, nu depindea numai de specificul instituției, ci și de tradiție, de felul în care s-au păstrat obiceiurile de organizare străvechi. De aceea, numărul de steaguri la fiecare instituție, numărul de rinduri pe an, numele zapeilor la fiecare steag, obligațiile steagurilor față de dregători și modul în care se organizau cetele, în cadrul aceleiași instituții, în diferite colțuri ale țării nu corespundeau nici chiar în scurtul răstimp al unui an.

Analizînd modul de organizare a steagurilor la diferite dregătorii și instituții ale țării constatăm următoarele:

1. În cele mai multe cazuri, numărul steagurilor corespundea cu acela al săptămînilor la care veneau de rînd, adică, patru sau trei steaguri după cum slujeau a patra sau a treia săptămînă, ca, de exemplu, seimenii curții domnești și ai hătmăniei, plăieșii și călărașii de margine, panțirii și călărașii isprăvniciilor, podarii etc.

2. Cînd la o dregătorie exista un număr mai mare de steaguri se puteau uni la un rînd cîte două, de pildă, seimenii agiei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și seimenii hătmăniei în unele perioade¹⁵.

3. În cazurile cînd existau numai unul sau două steaguri, așa cum era la lefeciei, călărașii vel căpitanului și ai porușnicului, la roșii, băltăgarii și dărăbanii agiei, la armășeii și dărăbanii armășiei etc., steagul se subîmpărțea în patru sau trei cete, după cum le venea rîndul de slujbă.

4. În organizarea steagurilor și a rîndurilor se ținea uneori seama și de satele din care erau recrutați slujitorii. Aceasta avea în vedere, desigur, atît interesul instituției, cît și al slujitorilor. De obicei, se adunau la un steag slujitori din aceeași localitate, astfel, la fiecare a treia sau a patra săptămînă veneau la rînd toți slujitorii unui sat¹⁶. Acest sistem

dintre birnicii mai înstăriți. Ei slujeau în aceleași condiții ca și slujitorii: cu rîndul, în schimbul scutiilor de dări și havalele. Nu pri meu lefuri și trebuiau să dea anual dregătorilor un plocon mai mare ca ceilalți slujitori.

¹⁵ Seimenii hătmăniei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea alcătuiau patru steaguri conduse fiecare de cîte un bulubaș, bulubașul primului steag purtînd titlul de baș-bulubaș. Rîndul și-l făceau a patra săptămînă. În secolul al XIX-lea au sporit numărul de rinduri. În 1810, 1812 și chiar în 1827 (Arh. st. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 25, f. 2) își îndeplineau slujba a treia săptămînă. Aceasta a dus la sporirea numărului de steaguri. De exemplu, la 1810 seimenii hătmăniei erau împărțiți în șase steaguri. Săptămînal veneau la rînd cîte două steaguri. În prima săptămînă steagul I și IV, în a doua, steagul II și V, iar a treia, steagul III și VI. Numărul oamenilor de rînd la cele două steaguri era: în prima săptămînă 34; în a doua 38; în a treia 45, în total deci 117 seimeni (Arh. st. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 24, f. 29 și 32). Interesant de notat este că numărul zapeilor la aceste șase steaguri era de 12, el corespunzînd celor patru steaguri care existaseră în 1776 (P. Răscanu, *op. cit.*, p. 8). De asemenea, observăm că numărul total al seimenilor din cele 6 steaguri era de-abia de 117 față de 188 cît fusese la 1776. Aceasta dovedește că sporirea săptămînilor de slujbă pe an nu a dus la o reorganizare totală a steagurilor și că modul în care își îndeplineau slujba seimenii hătmăniei în 1810 și 1812 era impus de unele împrejurări excepționale. Sistemul de organizare a rîndurilor a fost determinat atunci, pe de o parte, de reducerea numărului de slujitori, datorită împrejurărilor create în urma războiului ruso-turc și, pe de altă parte, de necesitatea unei mai mari mobilități a steagurilor de seimeni, acestea venind la rînd cîte două pe săptămînă. După 1827 s-a revenit la sistemul celor patru steaguri care făceau de rînd o dată la patru săptămîni (Arh. st. Iași, dos. K, nr. 556, f. 27–29).

¹⁶ De exemplu, panțirii din ținutul Vaslui se împărțeau în următoarele cete:

ceata I – 60 pauniri din satul Brădești

„a II-a – „ „ „ „ „ „

„a III-a – „ „ „ „ „ „

Total: 180 panțiri (Arh. st. Iași, dos. S, nr. 86, f. 1–5 și dos. S, nr. 84, f. 18). La fel se împărțeau și panțirii din ținuturile Tecuci, Covurlui etc.

prezenta dezavantaje în cazul în care toți locuitorii unui sat erau slujitori, deoarece erau săptămîni cînd într-o localitate nu puteau fi găsiți decît nevolnicii, copiii și femeile. De aceea, interesul slujitorilor, ca și al proprietarilor, în cazul satelor boierești, au impus adoptarea unei alte modalități de efectuare a slujbelor, și anume împărțirea locuitorilor slujitori dintr-un sat în trei cete, fiecare ceată unindu-se la un rînd cu alte cete din sate diferite. În felul acesta, în fiecare săptămîină se prezenta la slujbă a treia parte din slujitorii unui sat. De exemplu, la 1827, la isprăvnicia ținutului Iași, existau 156 de pașiri recrutați din satele Grozești și Tabăra. În fiecare sat se alcătuiau cîte trei cete. Săptămînal se unea la slujbă cîte o ceată din Grozești și alta din Tabăra, fiecare ceată venea la rînd a treia săptămîină. Mai bine de jumătate din slujitorii fiecărei cete erau călări.

„Izvodul” de slujitori de la isprăvnicia Iași se prezenta astfel¹⁷:

Satul	Ceata	Numărul pașirilor		Total
		Călări	Pedeștri	
Grozești	Ceata lui Toader Ceașul	14	13	27
	„ „ Ion Ciupercă	14	13	27
	„ „ G. Frunză	14	13	27
Tabăra	„ „ V. Dumitrașcu	13	12	25
	„ „ D. Seremet	13	12	25
	„ „ V. Munteanu	13	12	25
T O T A L		81	75	156

La fel erau repartizați și slujitorii isprăvniciei Suceava¹⁸.

În unele sate, mai cu seamă în cele răzeșești, se aflau abia cîte unul sau cinci slujitori din aceeași breaslă. În acest caz trebuiau să se adune la un steag slujitori din mai multe localități.

Schimbarea steagului la slujbă se făcea, de obicei, duminică¹⁹.

Numărul de săptămîni de slujbă nu era același pentru toate categoriile de slujitori în ani diferiți sau chiar în cursul unui an. De exemplu, steagurile hătmăniei, ca și cele ale isprăvnicilor slujeau în același an unele a patra, iar altele a treia săptămîină.

Această lipsă de uniformitate nu era numai rezultatul unor nevoi momentane (ca de exemplu un număr necorespunzător de oameni, o sporire a obligațiilor de slujbă etc.) sau a abuzurilor dregătorilor, ci decurgea și din tradițiile locale. De pildă, în timp ce toate dispozițiile din secolul al XIX-lea privind slujitorii hătmăniei prevedeau a patra săptămîină de slujbă, plăieșii vornicului de Vrancea veneau la rînd a treia săptămîină, iar atunci cînd pașirii isprăvnicilor făceau rîndul la a treia săptămîină, iar cei a stărostiei Putna a patra săptămîină, pașirii vornicului de Vrancea

¹⁷ Arh. st. Iași, dos. S., nr. 94, f. 3—6.

¹⁸ De exemplu, la 1829 existau în satul Boroaia cetele conduse de Ion Monoranul, Petre și Mihăilă Chihai, iar în satul Bogdănești cele conduse de Constantin Hisonu, de Pavel și Simion Chihai (Arh. st. Iași, dos. S., nr. 490, f. 131).

¹⁹ L. T. Boga, *Paza marginei*, 1932, p. 11; „Revista arhivelor”, București, 1924—1926, vol. I, nr. 1—3, p. 42.

slujeau a doua săptămână. Situația aceasta, specifică în Vrancea, era stabilită și confirmată ca atare de documente oficiale²⁰.

Numărul rîndurilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a sporit, în general, la toate instituțiile. Slujitorii care veneau la rînd a treia săptămână, în jalbele lor, cereau cu insistență să facă rîndul a patra săptămână ca „în vechime”²¹. De exemplu, slujitorilor hătmăniei li s-au sporit, pe de o parte, numărul zilelor de lucru, iar, pe de alta, obligațiile lor s-au înmulțit în proporție cu micșorarea numărului de slujitori. După 1827 s-a încercat o oarecare ușurare a îndatoririlor seimenilor acestei dregătorii. Aceasta s-a realizat prin: revenirea la sistemul celei de-a patra săptămîni de slujbă, prin ridicarea numărului de slujitori la fiecare steag și prin extinderea sistemului de slujbă „în cruce”, fiecare „cruce” fiind alcătuită din doi oameni.

Calculînd numărul de săptămîni și zile de slujbă anual observăm că slujitorii care veneau la rînd a patra săptămână lucrau 13 săptămîni pe an sau 91 de zile, cei ce slujeau la trei săptămîni îndeplineau 17 săptămîni sau 119 zile de slujbă, iar panțirii de Vrancea, care veneau la rînd la două săptămîni, executau pînă la 182 de zile pe an.

Numărul zilelor de slujbă ar fi trebuit să corespundă cu valoarea scutirilor de care se bucurau slujitorii. În realitate, obligațiile de slujbă depășeau cu mult avantajele fiscale. Slujitorii veneau la slujbe din sate îndepărtate, cu caii și armele lor, sau cu uneltele necesare slujbei. De asemenea, uniformele și le confecționau tot ei. Întreținerea lor în cursul săptămîinii de slujbă, hrana și dormitul îi privea personal. Ei trebuiau să stea la dispoziția dregătoriei ziua și noaptea. Nu există nici un document din care să rezulte că aveau îndatorirea să lucreze un anumit număr de ore pe zi.

Zilele de lucru fixate de domnie erau, în practică, cu mult mai numeroase, datorită, pe de o parte, abuzurilor dregătorilor, iar, pe de alta, oamenilor puțini care trebuiau să facă față necesităților instituțiilor. De asemenea, erau bresle obligate să îndeplinească anumite însărcinări care depășeau termenul prevăzut de o săptămână. De pildă, slujitorii de margine ai hătmăniei, trimiși în lunile septembrie și octombrie în ținutul Putna pentru slujba vădrăritului, erau obligați să „stea neschimbați pără la săvîrșitul slujbei”, primind în schimb hrană sau bani pentru hrană²². La fel slujitorii din ținuturi trimiși de ispravnici în capitala Moldovei cu deosebite însărcinări²³.

Desigur însă cel mai greu apăsau asupra breslelor abuzurile săvîrșite de conducătorii lor. Dregătorii foloseau pe slujitori fără deosebire în treburile instituției ca și în acelea personale. Din această cauză obligațiile de slujbă erau defectuos îndeplinite, iar slujitorii se simțeau permanent asuprași. De multe ori își părăseau slujba sau refuzau să se prezinte la lucru. De aceea, în repetate rînduri, domnia a fost nevoită să intervină. Domnul acuza, de obicei, pe dregători că din cauza abuzurilor înfăptuite

²⁰ E. Negruți-Munteanu, *Despre unele trăsături specifice ale administrației Vrancei în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași*, cu prilejul împlinirii a 70 de ani, București, 1965, p. 375—383.

²¹ Arh. st. Iași, dos. S, nr. 96, f. 8—9 etc.

²² Ibidem, dos. V, nr. 180, f. 1—4.

²³ Arhiva istorică centrală a statului, București, Achiziții noi, pachet CXXVI/nr. 65; Arh. st. Iași, dos. V, nr. 169, f. 1—5 etc.

de ei „se împrășteie slujitorii”²⁴. Vistieria, în adresele către dregători, insistă ca breslele să fie întrebuințate „fără particularnic interes”²⁵.

Cu toate aceste intervenții, bunul plac al dregătorului dicta asupra modului de îndeplinire a slujbei. Venalitatea și abuzurile, atât de obișnuite în acea perioadă, în ceea ce privește slujbele, erau cu atât mai mari, cu cât nu existau regulamente speciale de funcționare la fiecare instituție. În secolul al XIX-lea, aceste abuzuri, rezultate tocmai din lipsa unei reglementări precise a prestării slujbelor, erau atât de frecvente, încât slujitorii au fost nevoiți să insiste pe lângă conducere să li se dea în scris „ponturi gospod la mină” în care erau indicate obligațiile ce le aveau, pentru a se apăra de eventualele nedreptăți ale dregătorilor. Astfel de „ponturi gospod” au primit, în 1827, panțirii din satul Cișmeaua ai isprăvniceii Botoșani și cei din satul Lipovăț ai isprăvniceii Vaslui²⁶.

Numărul prea mic de oameni în raport cu nevoile crescînde ale instituțiilor obliga, de multe ori, pe dregători să-i impună la un număr mai mare de zile de lucru. Cazurile acestea erau practicate, mai ales, în perioadele cînd Moldova sau regiunile învecinate erau teatru de război. Între anii 1828—1832, datorită secetei, epidemiei de ciumă, obligațiilor militare etc., mulți dintre slujitori pieriseră sau fugiseră. Pentru a face față slujbelor dregătorii au folosit sistemul zis al „săriturilor”, care însemna chemarea slujitorilor la slujbă înainte de a le veni rîndul, „prin sărituri”. De exemplu, la 1829, seimenii bașbulubășiei de Galați făceau cite o „săritură” pe lună²⁷. Slujitorii marginei de la Sculeni, ca și panțirii din Tg. Frumos, ajunseseră astfel să slujească cite 5 și chiar 6 săptămîni la rînd²⁸.

Mijloacele acestea care sporeau numărul de zile-slujbă erau deosebit de împovărătoare, ele aveau ca rezultat faptul că slujitorilor li se răpea din timpul necesar îndeplinirii obligațiilor de boieresc și, mai ales, îi puneau în imposibilitatea de a se ocupa de propriile lor ogoare și gospodării. În 1829, de pildă, panțirii din Botoșani nu și-au putut prăși porumbul. Sub amenințarea foametei se vedeau siliți să se „împrășteie”²⁹. Nesupunerea slujitorilor la obligațiile ce le reveneau era, de cele mai multe ori, explicată prin numărul sporit de zile de slujbă ce li se impuneau.

Aceasta a determinat pe slujitorii mai înstăriți să prefere să-și plătească rîndul dregătorilor, care urmau să angajeze cu bani alți oameni în locul lor.

Plata rîndurilor de slujbă era destul de obișnuită și legală, fiind confirmată de actele oficiale ale vistieriei și ale divanului. Sistemul a fost practicat și în secolul al XVIII-lea, dar el a devenit mai frecvent în secolul al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea relațiilor marfă-bani.

²⁴ Arh. St. Iași, dos. S, nr. 95, f. 40.

²⁵ Ibidem, condica K, nr. 114, f. 3.

²⁶ Iată cuprinsul acestor ponturi gospod:

- „la rînd a treia săptămînă,
- poclon să plătească 200 bani pe an în doi vadele,
- la cutia milelor să plătească 3 lei pe an,
- rîndul pe o săptămînă să plătească 180 bani,
- dintrînșii să nu fie volnic nime a lua,
- în slujbă să să întrebuințazi numai în a țanutului,
- cu sărituri să nu-i supere” (Arh. st. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 25, f. 6 și 31).

²⁷ Arh. st. Iași, dos. S, nr. 564, f. 17.

²⁸ Ibidem, nr. 93, f. 20 și nr. 353, f. 1.

²⁹ Ibidem, nr. 52, f. 209.

Este interesant, în această privință, un document din 1742. Cinci vînători ai agiei s-au tocmnit „scutelnici” cu căpitanul steagului plătindu-i „citi 12 lei de om într-un an”. La schimbarea agăi toți vînătorii „au plătit ca să nu mai fie nici unul scutelnic și să slujească toți și acei bani ce-i are căpitanul lor și aga de la scutelnici să facă cislă să plătească cu toții”. În felul acesta vînătorii de la cele două steaguri s-au înțeles „să nu mai fie scutelnici de acolo înainte s-au dat cu toții bani scutelniciei ș-a agăi, ș-a căpitanilor, iar care din scutelnici apucaseră de plătit se deplin li-au întorsu ceilalți pe cîte luni mai avea să se scutească”³⁰. Așadar, în 1742 vînătorii puteau fi scutiți de slujbă în schimbul unei sume de bani care se urca, la acea dată, la 12 lei pe an de om. Banii îi încasau căpitanii steagurilor în înțelegere cu marele dregător. Slujitorii care aveau posibilități plăteau banii și pe un an înainte.

În secolul al XIX-lea, sistemul de a plăti pentru slujbe era foarte răspîndit, constituind o importantă sursă de venit pentru conducătorii steagurilor. De exemplu, la 1813, steagurile hătmăniei aveau să plătească pentru rîndurile nefăcute 228 lei, 99 bani³¹. În 1823—1824 podarii tîrgului Botoșani, din satul Băiceni”, „pentru vremea ce n-au lucrat” trebuiau să dea epitropiei tîrgului 250 lei 60 bani³². În 1826 bașbulubașa de Galați a contractat următoarea învoială cu slujitorii săi: seimenii aveau să-și îndeplinească în mod normal slujba, iar călărașii de Cudalbi plăteau bani „precum s-au învoit și cu alți căpitani”³³. La 1827 vistieria fixa plata unei săptămîni de slujbă pentru un panțir la 180 de bani, ceea ce se ridica anual la circa 25 lei și 60 bani de cap de slujitor. În același an panțirii de Vrancea plăteau cîte 4 lei pe săptămîină, ceea ce făcea 104 lei de om pe an³⁴ (dat fiind că slujeau la două săptămîni).

Desigur, sistemul de a plăti pentru rînduri dădea naștere la numeroase abuzuri din partea dregătorilor. Aceștia, profitînd de unele împrejurări excepționale, ca, de exemplu, în perioada dintre anii 1828—1832, pretindeau de la slujitori sume mari de bani. Astfel, la 1831, slujitorii stărostiei de Putna plăteau cîte 7 lei de rînd³⁵. În același an, celor 20 de dărăbani și armășei din satul Mironeasa li se cereau de vel armaș cîte 6 lei de rînd. Vel armașul ridica, în acest chip, săptămînal, numai din satul Mironeasa, 120 lei³⁶. Bașbulubașul de Galați ajunsese să încaseze de la seimenii săi și cîte 10 lei de un rînd. Pe an, el putea lua cîte 120 lei de om. Dacă toți slujitorii marginei de Covurlui și-ar fi plătit rîndul, de la 160 de oameni cîți slujeau între anii 1828—1830, bașbulubașul ar fi putut ridica circa 19 200 lei anual. Cum de cele mai multe ori nu se angajau decît foarte puțini oameni cu plată pentru slujbe, cea mai mare parte a banilor intra în buzunarul bașbulubașului. Este, astfel, explicabil de ce

³⁰ N. Iorga, *Studii și documente* ..., vol. VI, 2, p. 255—256, nr. 391.

³¹ Arh. st. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 24, f. 35.

³² N. Iorga, *Studii și documente*..., vol. V, 1, p. 263.

³³ Învoiala era să-i dea bașbulubașei cîte 50 lei pe an și să-i are 3¹/₂ kile „de grlu cu toate ale lor” (Arh. st. Iași, dos. S, nr. 309, f. 2).

³⁴ A. Sava, *Vornicul de Vrancea. O cercelare administrativă de acum o sută de ani*. Ex-Acad. Rom., Mem. sect. ist., s. III, tom. XV, mem. VI, București, 1934, p. 29.

³⁵ Arh. st. Iași, dos. S, nr. 83, f. 8.

³⁶ Ibidem, nr. 93, f. 43.

căpitanii erau dispuși să-și cumpere slujba anual cu prețuri mari, fără să fie retribuți de stat³⁷.

Marii dregători și subalternii lor utilizau orice mijloace de presiune asupra slujitorilor în scopul de a încasa bani pentru rinduri. Orice zi de lipsă de la slujbă, chiar din motive întemeiate, trebuia plătită. Erau trimiși zapcii speciali care să-i oblige la plată pe cei datori. În 1832, deși se publicase hotărîrea de desființare a călărașilor, vel căpitanul hătmăniei a trimis arnăuți în satul Minjești (Cîrligătura) ca să silească pe călărași „a-i plăti rindurile”³⁸.

Pentru „sărituri”, dregătorii pretindeau, de asemenea, plată și aici aveau mai multe posibilități de a stoarce bani. Seimenii de Galați se plîngeau că „pentru săritură de va fi slujba de nevoie a merge vreunul de săritură ori ba, ei tot plătesc lui bașbulubaș cite un husași de nume, pentru săritură, deși nu cere trebuința a face”³⁹.

Protestele slujitorilor și rezistența lor la efectuarea slujbelor, din cauza acestor abuzuri, a forțat conducerea să intervină, în repetate rînduri, pe lîngă dregători ca „să nu asuprească pe slujitori peste putința lor cu plata rîndurilor”⁴⁰.

Natural ar fi fost cu banii luați de la slujitori să se angajeze alți oameni pentru slujbă⁴¹. În realitate însă, cazurile de slujitori tocmiți sînt foarte rare și numărul acestora era mult mai redus decît al acelor care-și plătiseră rîndul. Ca urmare, avea de suferit administrația țării. De aceea, de multe ori, domnia încerca să oblige pe dregători să nu primească bani pentru slujbe. De pildă, la 1822, se cerea ca toți panțirii „să slujească, nefiind siliți a plăti rîndurile, din care urmează sminteală la săvîrșirea poroncilor”⁴².

La începutul secolului al XIX-lea, hatmanul amenința cu pedeapsa pe căpitanii de la hotarul de răsărit al țării în eventualitatea în care ar încasa de la călărași bani pentru rînduri⁴³.

Cei mai mulți dintre slujitori nu erau în stare să-și plătească rîndul. Astfel, ei trebuiau să facă și slujba celor care se scuteau. De aceea, majoritatea slujitorilor protestau împotriva scutirilor. Documentul din 1742, citat mai sus, arată limpede această situație. La schimbarea agăi vînătorii s-au hotărît să nu mai lase pe nimeni să se scutească pentru slujbe. Mai mult, s-au angajat să facă „cislă” între dînșii și să restituie ei banii vînătorilor care plătiseră înainte pentru scutire.

Neputința dregătorilor de a găsi imediat alți slujitori care să înlocuiască pe cei dispăruți, greutățile întîmpinate la vistierie pentru scutirea altor oameni și, în special, posibilitatea de a se plăti pentru rînduri a avut drept consecință, în această perioadă, ca femeile văduve de slujitori, mai ales, cele înstărite sau cu feciori mai mari, să fie „trase la slujbă”⁴⁴.

³⁷ Ibidem, nr. 346, f. 17. În 1829, vel comisul Dumitrache Lupașcu, oferea 1 800 lei pe an hatmanului, pentru slujba de bulubaș de Galați.

³⁸ Ibidem, nr. 95, f. 258.

³⁹ Ibidem, nr. 564, f. 47.

⁴⁰ Ibidem, cond. K, nr. 114, f. 50.

⁴¹ Ibidem, dos. S, nr. 95, f. 156, 171; nr. 331, f. 78—79.

⁴² Ibidem, mss. nr. 10, f. 69—70.

⁴³ L. T. Boga, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁴ La 1780, soția unui mazel dintr-un sat cu călărași era impusă de căpitan „ca să le dea om de slujbă și să le dei agiutor și la poclon”, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. VII, București, 1928, op. 89.

Sistemul de a impune și pe văduve la slujbe decurgea probabil și din obiceiul vechi, tradițional, ca văduvele cu gospodăria ca și boierii care în epoca feudală (de exemplu în secolul al XVII-lea) nu puteau merge la oaste, să-și trimită înlocuitori⁴⁵. În perioada de care ne ocupăm exemplele sînt numeroase. La 1810, între cei 117 călărași ai căpităniei Dubășarii Vechi erau și două văduve⁴⁶. La 1820, în satul Gărcina (Neamț), între cei 57 de slujitori erau patru văduve⁴⁷. Se întîlnesc femei între călărași, panțiri, lefecii etc.⁴⁸. Unele dintre aceste văduve, recăsătorindu-se tot cu slujitori, cereau cu insistență să fie scutite de slujbă. La 1830, de pildă, Arvinte Mărjăscu, călărăș al vel porușnicului din satul Mînjăști, se însurase cu o văduvă din același sat care „purta și ea breasla cum putea”; el cerea hătmaniei să-i fie scutită soția de slujbă⁴⁹.

Plata rîndurilor explică și faptul că printre slujitori se aflau de multe ori bătrîni de peste 70 de ani. De exemplu, Toader Moviliță din satul Gherghina (Tutova), slujise „din mica copilărie”, și era încă în slujbă la vîrsta de peste 90 de ani⁵⁰. Numeroase erau jalbele în care unii slujitori arătau că erau bătrîni, neputincioși și săraci, deci nefiind în stare să-și facă efectiv slujba și nici să-și plătească rîndul.

Din analiza sistemului de efectuare a muncii de către breslele de slujitori s-au putut constata două forme de îndeplinire a slujbelor: cu norma stabilită cantitativ în cursul unui an sau unei luni, mai ales în cazul slujitorilor meșteșugari, și cu rîndul de slujbă, prin executarea unui număr de zile-muncă pe an.

Majoritatea slujitorilor își îndeplineau obligațiile de slujbă cu schimbul, prin sistemul rîndurilor sau a săptămînilor de lucru. Acest sistem cerea o anumită organizare a breslelor. Împărțirea slujitorilor din cadrul unei bresle în mai multe steaguri sau cete era impusă de această modalitate de efectuare a slujbelor.

La organizarea slujitorilor în cete sau steaguri un rol important îl juca tradiția și obiceiurile străvechi, ca și necesitățile administrative și interesele proprietarilor de moșii.

La începutul secolului al XIX-lea, starea slujitorilor se înrăutățise paralel cu micșorarea posibilităților materiale ale țăranilor din mijlocul cărora se recrutau. În același timp, obligațiile de slujbă au sporit. Cele mai multe bresle au fost silit să efectueze slujba a treia săptămînă (circa 119 zile pe an) în loc de a patra săptămînă (circa 91 de zile pe an). De asemenea, dregătorii au utilizat diferite mijloace de a impune executarea unui număr mai mare de zile de slujbă, ca, de pildă, prin sistemul așa-zis al „săriturilor”. În perioada dintre anii 1828—1832, prin această modalitate unii slujitori au lucrat continuu, fără să fie schimbați, cîte 7 și 8 săptămîni⁵¹.

⁴⁵ Vezi V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 402.

⁴⁶ Arh. st. Iași, tr. 166, op. 184, nr. 24, f. 1—23.

⁴⁷ Ibidem, nr. 8, f. 125—128, 207—209.

⁴⁸ Ibidem, dos. S, nr. 93, f. 11; nr. 331, f. 36.

⁴⁹ Ibidem, nr. 353, f. 26.

⁵⁰ Ibidem, nr. 95, f. 253.

⁵¹ Ibidem, dos. P, nr. 500, f. 2 și 4; dos. T, nr. 301, f. 1 și 14.

Obiceiul din ce în ce mai frecvent de a se plăti rindurile de slujbă dregătorilor, care nu angajau în loc alți oameni, contribuia la sporirea sarcinilor în cadrul aceleiași săptămîni de slujbă pentru cei ce nu aveau posibilitatea să-și plătească rîndurile.

În sistemul corupt de administrație de atunci breslele de slujitori erau, în cea mai mare parte, victimele abuzurilor ce le săvîrșeau conducătorii lor.

Numărul extrem de ridicat de zile de slujbă la care erau impuși slujitorii, lipsa oricăror avantaje materiale reale decurgînd din îndatoririle ce le aveau de executat, ca și asupririle la care erau supuși din partea conducătorilor lor, transformaseră slujbele într-o adevărată „robie”⁵².

Străinii, care avuseseră ocazia să cunoască această stare de lucruri, se minunau și încercau să găsească o justificare acestui sistem „bizar” de slujbe⁵³.

Agravarea situației breslelor de slujitori în primele decenii ale secolului al XIX-lea a determinat înmulțirea cazurilor de nesupunere și, mai ales, de fugă. Slujitorii preferau să fie lăsați în rîndul birnicilor, să plătească dările către fisc și să execute corvezi, decît să slujească dregătorilor și instituțiilor țării. Este probabil că și această stare de lucruri a impus, printre altele, desființarea, prin Regulamentul organic, a acestui sistem de efectuare a slujbelor.

⁵² Vezi jalbele slujitorilor (Arh. st. Iași, doc. pachet 752, nr. 28 etc.).

⁵³ Generalul Bauer, referindu-se la avantajele slujbelor, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, relatează: „On ne peut trouver d'autre raison d'un service si bizarre que l'attrait de l'indépendance et l'envie décidée de s'élever toujours par quelque endroit au dessus de ses pareils; car le peu d'avantages encore attachés à la condition de soldat, comme, par exemple, l'exemption des impôts publics, n'est guère assez considérable pour le retenir dans un service si peu lucratif” (*Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, publiés par M. de B..., Neuchâtel, 1781, p. 268–269).

CONSPIRAȚIA „REPUBLICANĂ” DIN AUGUST 1870

DE

GH. CRISTEA

În împrejurările cînd, în țară, manifestările împotriva dinastiei străine erau amplificate de tulburările care însoțiseră alegerile din mai 1870 și care se datorau, în parte, și acțiunilor guvernului conservator M. K. Iepureanu, duse uneori pînă la represalii, influența evenimentelor externe devenea preponderentă. Domnitorul Carol își continua politica, ținîndu-i prudent pe roșii cît mai la distanță de treburile statului; la rîndul lor, liberalii radicali, iritați de permanenta îndepărtare de la putere, își reînnoiau atacurile.

Cauza esențială care a făcut ca liberalii radicali, în aparență atît de intransigenți în acțiunea lor de consolidare a dinastiei cu cîtva timp în urmă să se convertească la un antidinasticism activ, care va evolua de la răceală ostentativă față de domnitor pînă la atacuri violente și comploturi de răsturnare, o constituie excluderea roșilor de la guvernare.

Hărțuit neconținut de opoziția internă conservatoare, I. C. Brătianu se văzuse îndepărtat pentru o lungă perioadă de timp, în primul rînd datorită voinței străinătății, care ridicase împotriva-i o serie de acuzații: tolerarea unor manifestări contra infiltrației așa-numiților „vagabonzi”, emigranți evrei în mare parte de proveniență recentă; ocrotirea și sprijinirea organizării pe teritoriul românesc a cetelor bulgare armate care să treacă Dunărea și să răscoale populația împotriva stăpînirii otomane; atitudine iredentistă în legătură cu Transilvania (afirmase dreptul românilor liberi de a interveni în apărarea celor oprimați). Hotărîtoare în eliminarea lui I. C. Brătianu au fost injoncțiunea Prusiei și, mai ales, intervenția categorică a Franței — cu participarea directă a împăratului — care se manifesta mereu mai înstrăinată de România în urma victoriei de la Sadova și avînd în perspectivă războiul cu Germania; nu numai că Franța oficială nu putea uita trecutul revoluționarului învinuit pe vremuri de legături cu Orsini, care atentase la viața lui Napoleon al III-lea, dar ea vedea în Ion C. Brătianu și pe acela care contribuise direct la instaurarea unei dinastii ce se îndrepta direct spre Prusia¹. Răsturnarea ministerului (16/28 noiembrie 1868) prezidat de N. Golescu (în realitate condus de

¹ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 17, 18; N. Iorga, *Istoria românilor*, X, p. 41—43; 85; *Istoria României*, IV, Edit. Acad., București, 1964, p. 548, 549.

Ion C. Brătianu) și apoi dizolvarea parlamentului, a cărui majoritate liberal-radicală se dovedea constant în dezacord cu noul guvern D. Ghica — M. Kogălniceanu, aflat la discreția sa, consemnaseră excluderea roșilor de la putere și declanșarea ostilităților împotriva domnitorului Carol². Manifestațiile antidinastice, care reflectă lupta pentru putere între burghezii și moșierime, sînt inițiate și conduse din umbră de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, urmași orbește de cei mai devotați partizani: moșieri îmburgheziți, „mari burghezi” (reprezențați, datorită insuficienței dezvoltări a țării, într-un număr redus) și, mai ales, elemente ale burgheziei mijlocii și mici care formau imensa majoritate. Alesul de ieri a devenit agentul direct al cancelarului Bismarck, uneltind să smulgă România din marea gîntă a națiunilor latine ca s-o înfeudeze intereselor prusiene.

Candidatura prințului Leopold, fratele domnitorului, la tronul Spaniei va aprinde și mai puternic spiritele. Războiul dintre Franța și Prusia părea inevitabil, iar Parisul își puna întrebarea dacă nu s-a făcut o greșală favorizînd aducerea unui prinț german pe tronul României³. De altfel, vechiul mazzinian Dimitrie Brătianu milita la Paris ca agentul cel mai activ al liberalilor radicali pentru a-l compromite pe Carol de Hohenzollern în fața opiniei publice franceze și pentru a pregăti candidatura lui Nicolae Bibescu⁴.

În același timp, în noul parlament român, întrunit în sesiune extraordinară, opoziția făcea presiuni asupra guvernului ca „să-și asume” un anumit rol în viitorul conflict⁵.

În afara incintei Camerei deputaților, candidatura prințului Leopold de Hohenzollern, ale cărei implicații vor zgudui Europa, este condamnată de B. P. Hasdeu în articole purtînd semnătura lui publicate în „Columna lui Traian”. De altfel, acesta era singurul ziar din București cu o poziție consecventă, spre deosebire de celelalte, care linguseau palatul sau își justificau propria atitudine din 1866⁶.

² N. Iorga, *op. cit.*, p. 63, 100; Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, p. 194—197.

³ Fr. Damé, *op. cit.*, p. 208. Ministrul francez al Afacerilor externe, ducele de Grammont, i-ar fi explicat în mod sincer agentului diplomatic român, G. Strat: „Du moment que le prince Charles conspire contre les intérêts français, il n'est que de bonne guerre que nous fassions notre possible pour le renverser, et que nous commencions même par là, dans le cas d'une guerre avec la Prusse, afin de donner une certaine satisfaction à l'opinion publique qui à maintes fois a reproché à l'empereur d'avoir mis un Hohenzollern sur le Danube” (*ibidem*).

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. X, p. 111; Fr. Damé, *op. cit.*, p. 208.

⁵ Vezi interpelarea lui N. Blaremburg din ședința Adunării deputaților din 1 iulie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 155 din 16/28. iulie 1870, p. 864.

⁶ „În Madrid — scria Hasdeu — nu se va juca brutală farsă a plebiscitului, precum s-a văzut pe aiuri (subl. ns. Gh. C.) într-o ocaziune analoagă, scamotindu-se voința națională prin nește absurde registruri, în cari ... lesne s-ar fi putut înșira fără întregă în favoarea unui mandarin din Peching!... Poticneala unui Hohenzollern dincoace de Pirinei va servi a îndrepta măcar în parte fața situațiunii de dincoace de Carpați” („Columna lui Traian”, I, nr. 31 din 1 iulie 1870, p. 1). Iar cîteva zile mai tîrziu, adăuga:, ... În vecii vecilor a doua edițiune a locotenintelui prusian nu se va întîlni cu coroana lui Ferdinand și Isabela” (*ibidem*, nr. 32 din 4 iulie 1870, p. 1). „Amatorul de listă civilă” a renunțat din cauză că l-a invitat ministerul spaniol, „pe cînd superba națiune iberică, mîenită a se pronunța peste o lună nu prin sîla unui plebiscit, ci prin organul unei legale reprezentațiuni, nu vrea cu nici un preț nici să auză de vreo domnie nemțească” (*ibidem*). „Leopold, potrivit constituției noastre moștenitorul prezumtiv al tronului român, primind propunerea unei coroane străine, fără o autorizare prealabilă din partea țării, „a decăzut de la sceptrul marilor Ștefan și Mircea” (*ibidem*, nr. 33 din 8 iulie 1870, p. 1). Vezi și „România”, p. 599.

Izbucnirea războiului franco-german — 3/15 iulie 1870 — intensifică și extinde curentul antidinastic datorită sentimentelor de simpatie de care se bucura Franța în România. Simpatia aceasta avea rădăcini adânci: comunitatea de singe între cele două popoare din ginta latină și influența ideilor revoluționare franceze. Numeroși oameni politici — conducători pașoptiști, elemente înaintate care au stat în primele rânduri ale luptei pentru unirea principatelor române — studiaseră în centre universitare din Franța, avuseseră legături ori se inspiraseră din mișcarea democratică și revoluționară franceză. Tinerii care studiau în școlile franceze, când se întorceau acasă, aduceau cu ei nu numai ideile înaintate, dar și simpatia pentru țara cu veche tradiție revoluționară. Erau încă vii în amintirea românilor ajutorul dat de opinia publică franceză pentru făurirea statului național român (1859) și solidaritatea cu aspirațiile poporului nostru, dovedită îndeosebi de forțele democratice din Franța.

Din momentul izbucnirii războiului franco-german, entuziasmul și simpatia pentru Franța iau neașteptat proporții neobișnuite, îmbinându-se cu aversiunea și dușmănia pentru tot ce vine din Prusia. În Adunarea deputaților, ieșeanul Al. Gheorghiu (din „Fracțiunea liberală și independentă”) cere ministerului să precizeze, printr-o declarație publică, „ce atitudine va păzi guvernul în aceste evenimente grave; dacă atitudinea sa va fi conformă constituțiunii noastre, sau dacă va fi o atitudine dictatorială, contrarie instituțiilor ce avem”⁷. Deși, în mod oficial, nu se putea pronunța categoric pentru una sau alta dintre cele două puteri beligerante, ministrul de externe, P. P. Carp, are, totuși, cel puțin în aparență, un răspuns hotărât: „... acolo unde sînt gintele latine, acolo este și inima României”⁸. Cu 82 de voturi pentru, unul contra și patru abțineri, este adoptată următoarea moțiune: „Camera, asupra interpelării de astăzi, afirmă că sentimentele națiunii pentru politica tradițională bazată pe simpatiele de gintă sînt inebranlabile și trece la ordinea zilei”⁹.

În același timp manifestările împotriva dinastiei se datoresc și condițiilor oneroase impuse cu prilejul concesiunii Strousberg. Încă din martie 1870, unii deputați, printre care I. Agarici și N. Voinov, ceruseră în Cameră „depărtarea imediată” a lui Ambron (consilier regal de finanțe al statului prusian numit, în urma intervenției nemijlocite a lui Carol, în calitate de comisar al guvernului român pe lângă Strousberg) și „înlocuirea sa printr-un comisar din sînul națiunii”, precum și rînduirea unei comisii de anchetă¹⁰. Abuzurile, fraudele și celelalte ilegalități ce încălcau consti-

⁷ Vezi ședința Adunării deputaților din 5/17 iulie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 159 din 22 iulie/3 august 1870.

⁸ Ibidem, nr. 161 din 24 iulie/5 august 1870, p. 783.

⁹ Ibidem, p. 788.

¹⁰ Vezi dezbaterile Adunării deputaților, ședința din 10 martie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 59 din 15/27 martie 1870, p. 367, nr. 60 din 17/29 martie 1870, p. 371, nr. 61 din 18/30 martie, p. 376, precum și dezbaterile din ședința din 11/23 martie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 62 din 19/31 martie 1870, p. 381—384. Majoritatea Adunării respinge însă propunerea de destituire a lui Ambron și votează a doua propunere prin care doar „invită pe minister a constata” situația casei, a obligațiilor emise și a sumelor plătite în numerar lui Strousberg, precum și a evalua lucrările efectuate în țară, materialul adus și comenzile făcute și plătite în străinătate (Ședința din 11/23 martie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 62 din 19/31 martie 1870, p. 384. Vezi „Românul” din 20 martie 1870, p. 249, nr. din 19 aprilie 1870, p. 337 și nr. din 22 aprilie 1870, p. 345; „Columna lui Traian”, I, nr. 5 din 16 martie 1870, p. 1, nr. 10 din 2 aprilie 1870, p. 1).

tuția țării și jigneau demnitatea națională, comise de Strousberg, sporesc nemulțumirile împotriva domnitorului, care avusese un rol hotărâtor în încheierea concesiunii și care era preocupat de perspectivele capitalurilor prusiene investite în construcția căilor ferate din România¹¹.

Deși demonstrațiile de stradă sînt interzise de prefectul poliției capitalei¹² — guvernul trebuia să păstreze cea mai strictă neutralitate —, totuși în grădini, în piețe, în localuri publice, au loc întruniri mai mari sau mai restrinse, unde cetățeni de toate vîrstele, din toate clasele societății, își exprimă speranța ca victoria să fie de partea generosului popor care personifică ideile de progres și libertate¹³; sînt lansate liste de subscripție „în favoarea francezilor ce s-ar răni și a familiilor lor”¹⁴; ofițeri români cer permisiunea de a se înrola în legiunea străină ca să lupte pentru onoarea națiunii franceze¹⁵. Manifestările în favoarea Franței devin, implicit, manifestări împotriva dinastiei străine; ele nu se mai rezumă la cercurile, deseori înguste, ale roșilor și ale partizanilor lor, ci cuprind tot mai diverse pături ale populației orășenești la care se adaugă, de la sate, doar preoții și învățătorii, pentru că imensa majoritate a locuitorilor e condamnată, deocamdată, la aceeași apatie politică. Începe a se forma, așadar, o largă mișcare antidinastică, la care participă dezinteresat mase de oameni cu mobile ce nu țin neapărat de cucerirea puterii guvernamentale și care este amplu alimentată de știrile și comentariile presei de opoziție.

„Columna lui Traian” justifică, de la început, de pe poziții democratice, declanșarea războiului împotriva unuia „din cei mai înversunați

¹¹ Într-o scrisoare adresată lui Carol Anton de Hohenzollern, domnitorul Carol va scrie: „Cite mii de oameni în Germania, încrezători în numele principelui german, și-au pus economiile lor în titluri de căi ferate române! Principele vrea să se silcască a îndreptăți încrederea acelor oameni” (Regele Carol I al României, *Cuvinți și scrisori*, t. I, p. 226).

¹² Arhivele statului București, Arhiva istorică centrală, (în continuare Arh. ist. centr.), Min. Interne, dos. 8/1870, f. 333—335. Vezi și „Monitorul oficial”, nr. 148 din 8/20 iulie 1870, p. 817.

¹³ „Românul”, XIV, nr. din 30 iulie 1870, p. 651, nr. din 8 august 1870, p. 680. În contrast cu aceste manifestări apare atitudinea reprezentanților Franței în România. Rapoartele trimise din București de Agenția și Consulatul General al Franței reflectă o mare rezervă și uneori chiar ostilitate față de atacurile împotriva domnitorului pe care le pun în seama roșilor, caracterizați ca „agenți de profesie” ce „profită de sentimentele de dușmănie contra germanilor, comune tuturor românilor”. Girantul Consulatului General al Franței susține într-un raport că „partidul roșu” nu e decît un partid demagogic și anarhic, în serviciul Rusiei; prevenit de Brătianu despre o demonstrație în favoarea Franței ce urma să fie făcută de partizanii săi, el l-a anunțat că porțile consulatului vor rămîne închise, sfătindu-l să se abțină. Propunerea a fost considerată ca o cursă foarte grosolană, întinsă la instigația consulului general al Rusiei. Tot ce înseamnă opoziție se explică, mai ales în primele rapoarte, numai prin manevrele Rusiei. (Ministère des Affaires Étrangères. Archives diplomatiques. Agence et Consulat général de France à Bucarest. Correspondance politique 1870. Arhivele Statului București, Arhiva Istorică Centrală, Colecția microfilme Franța, rola 15, vol. 34, p. 311, 312, 315, 316, 334, 341). De altfel și instrucțiunile trimise din Paris Consulatului General al Franței în București comunica că guvernul francez nu aprobă acțiunile îndreptate împotriva dinastiei și atrage atenția asupra necesității menținerii liniștii și ordinii; domnitorul și guvernul său pot conta pe sprijinul Franței (ibidem, p. 319, 346—348). La rîndul său guvernul român, prin I. Strat, șeful Agenției diplomatice a României la Paris, va asigura guvernul francez că el „se tient toujours à la disposition de celui de S. M. L'Empereur pour toute éventualité où son faible appui pourrait lui être utile” (ibidem, p. 363). Încă de la 20 iulie, P. P. Carp informase, tot prin I. Strat, pe ministrul afacerilor externe al Franței „que la Roumanie fera ce que voudra la France” (ibidem, p. 363).

¹⁴ Ibidem, nr. din 17, 19, 22 iulie, 1, 6, 13 august, 10 noiembrie, 5, 6 decembrie, 1870.

¹⁵ „Columna lui Traian”, nr. 148 din 8/20 iulie 1870, p. 2.

inamici ai gintei latine”: Prusia, „încarnațiunea despotismului și a feudalismului”¹⁶. Unde „ar adăuga nu numai rasa latină, ci Europa și civilizațiunea în genere — se scrie într-un articol — când, mulțumită cutezanței și brutalității acestui nou suveran care se numește Bismarck, s-ar repeta și în Spania trista dramă ce se joacă la Dunăre de patru ani în beneficiul pur și simplu al *nemților*? Fie rezultatele acestui răzbel oricari, *el trebuie să se facă*: electricitatea sigmaringiană devenise prea înăbușitoare”¹⁷. Iar în articolul *Perfidii prusace și români*¹⁸ sînt conturate perspectivele sumbre ce le-ar avea România în condițiile când Franța ar ieși învinsă din război și necesitatea imperioasă de a înlătura dinastia prusiană, învățînd din gravele erori ale trecutului¹⁹: „Situatiunea trebuie lămurită, pentru ca să știm ce avem d’a face măcar de acum înainte și pentru ca să nu mai primim în sînul nostru *pui de năpîrcă*. Dacă în trecut am greșit, dacă prezentul nu ni suride de loc, să învățăm din cele pățite a scăpa măcar viitorul de mîni. *Să rămînem săraci, dar curați*; adevălati din cap pînă în picioare: aici stă toată mîntuirea noastră”²⁰. Revista politică din 29 iulie, semnată de Hasdeu, reproduce articolul incendiar apărut, cu zece zile înainte, în „Comuna”, „modesta foiță” din Bacău²¹. Articolul constituie un adevărat act de acuzare împotriva „facțiunilor desnaturate” — „ambele bande politice” care și-au făcut drapel politic din întemeierea dinastiei, trădînd interesele țării în minile prusace și care acum — după ce printr-o politică destructivă și demoralizatoare au ruinat țara și i-au periclitat viitorul — voiesc răsturnarea „adoratului lor idol”²². „Cît despre prințul Carol — precizează foarte clar „Comuna” — credem că, apreciind gravitatea circumstanțelor, nu va zăbovi a depune puterea în mîinile reprezentațiunii naționale, spre a scuti țara de dificultățile ce-i aduce presința M. Sale pe Tronul României, căci pericolul M. Sale va fi cu atît mai mare, cu cît succesul armelor prusiane va fi mai strălucit”²³.

La rîndul său „Românul” ignorează argumentele folosite în 1866 pentru a convinge poporul român despre vița latină a Hohenzollernilor și publică, de data aceasta, avertismentul: „Acum ora a sunat, tunul bubuie și, prin urmare, timpul desbaterilor fiind sfîrșit, sîntem siliți să lăsăm pana din mîna.”

„ANNIBAL AD PORTAS”²⁴

Într-o asemenea stare de spirit, cînd pături tot mai largi erau ostile domnitorului, ale cărui sentimente și aspirații se vădeau — mai ales de la începutul războiului — în dezacord cu sentimentele și aspirațiile româ-

¹⁶ „Columna lui Traian”, I, nr. 36 din 19 iulie 1870, p. 1.

¹⁷ Vezi art. *Resbelul pentru o coroană de spini*, de G. Missail (ibidem, nr. 37 din 23 iulie 1870, p. 3).

¹⁸ Ibidem, nr. 39 din 2 august 1870, p. 3. Autorul articolului este tot G. Missail.

¹⁹ Triumful Prusiei a fost repurtat pe cale diplomatică, sub privirile Franței, încă din 1866; atunci, iar nu abia acum, „era timpul d-a sdrobi cornul mîndriei brand-burgice” (ibidem). Vezi și cele scrise și semnate de Hasdeu în nr. 36 din 19 iulie 1870, p. 1: „În 1866, neamul lui Traian de la Dunăre a simțit pînă în baerele inimei sinistrul rezultat al unei coalițiuni, care a mers cu obscenitatea pînă a minți în fața lumii întregi, cum că simbolul unității germane este de viță latină”.

²⁰ „Columna lui Traian”, I, nr. 39, din 2 august 1870, p. 3.

²¹ Ibidem, nr. 38, din 30 iulie 1870, p. 1.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ „Românul”, XIV, nr. din 15 iulie 1870, p. 575. Vezi și raportul trimis din Bucu-

nilor, liberalii radicali organizează o conspirație ce trebuia să fie urmată de o „mișcare republicană” menită să detroneze pe Carol I. Ei contau, în primul rînd, pe victoria armatelor franceze și, convinși că războiul se va solda cu prăbușirea Prusiei (înfrîntă, aceasta înceta să mai fie o putere europeană), întrezăreau perspectivele realizării idealului național — unirea tuturor românilor — la care unii entuziaști speraseră și în 1866, cu prilejul războiului împotriva Austriei. În aceste condiții, prezența unui Hohenzollern pe tronul României ar fi putut periclita interesele țării²⁵.

Conducerea efectivă a mișcării o avea Eugeniu Carada, prim redactor al „Românului”, ajutat de Constantin Ciocîrlan, fost prefect al poliției capitalei, de maiorul C. Pilat, ginerele lui C. A. Rosetti, și de dr. Sergiu²⁶.

Vechi conspirator — participase la pregătirea detronării lui Cuza, avusese strînse legături cu Mazzini²⁷ — om de încredere al lui I. C. Brătianu și prieten al lui C. A. Rosetti (logodit, într-o vreme, cu fiica acestuia)²⁸, Eugeniu Carada ținea în mîinile sale toate firele complotului; pentru organizarea acestuia vizitase diferite orașe, depozitase arme²⁹.

Pregătirile se făcuseră nu fără o înțelegere „cu șefii cei mari ai partidului”³⁰. N-ar fi exclus ca aceștia să fi pus la cale repetarea tacticii din 1866, cu rolurile însă invers împărțite: C. A. Rosetti să fie acela care să manevreze peste hotare³¹, iar I. C. Brătianu să rămînă, în secret, adevăratul conducător în țară, deși în fruntea mișcării, chiar față de cei mai apro-

rești de A. Mellinet (la 9 august 1870), ministrului afacerilor Externe al Franței, în care se arată: „Tous les esprits sont tournés en ce moment vers le théâtre de la guerre ... la généralité des Roumains nous sont très sympathiques ... J'ai, d'ailleurs, des raisons de croire que ces entiments sont loin d'être partagés par le chef de l'État chez qui sans doute la communauté d'origine et les liens du sang sont plus forts que la reconnaissance qu'il nous doit et la conscience des véritables intérêts de la Roumanie” (Arh. ist. Centrală, Colecția microfilme Franța, rola 15, vol. 34, p. 355, 356). De asemenea, într-un alt raport (din 17 august) către Ministrul de Externe, A. Mellinet reafirmă trăinicia sentimentelor marii majorități a românilor (cu excepția a citorva indivizi, persoane în serviciul prințului domnitor) pentru cauza franceză (ibidem, p. 359, 360).

²⁵ Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 22; cf. Fr. Damé, *op. cit.*, p. 212.

²⁶ M. Theodorian Carada, *Efimeridele. Însemnări și amintiri*, București, 1930, p. 37; (Caton) Theodorian, *Ploști—Craiova. Scrisori din timpul revoluției de la 1870. Eugeniu Carada autorul moral al mișcării. Arestarea lui. Revoluționarii craioveni. Aspecte politice. Comentarii*, Craiova, 1937, p. 4.

²⁷ M. Theodorian Carada, *Efimeridele ...*, p. 65, 66; M. Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada (1836—1910)*, București, 1937, p. 95—99.

²⁸ M. Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada...*, p. 76—84.

²⁹ (Caton) Theodorian, *Ploști—Craiova ...*, p. 4; M. Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada...*, p. 152.

³⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, X, p. 116; Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 21.

³¹ C. A. Rosetti pleacă în Austria, Germania, Franța, ca să afle „la fața locului cele ce se petrec în lumea politică” și „prin epistole” să le comunice românilor; redacția ziarului o încredințează lui E. Carada și Emil Costinescu. Din marile orașe pe unde trece — Viena, Berlin, Hanovra, Bruxelles, Paris — trimite corespondențe către cititorii „Românului” („Românul”, nr. din 2, 6, 11, 12, 18 august 1870).

piați partizani, apărea doar Carada. De altfel și în 1866, Eugeniu Carada, unul dintre oamenii apropiați ai lui I. C. Brătianu³², activase tot în subordinea acestuia, în străinătate, pentru candidatura prințului Carol de Hohenzollern³³.

Este interesant de constatat că de data aceasta, spre deosebire de 1866, liberalii radicali munteni au crezut că nu e cazul a-și mai asocia pe moldoveni la răsturnarea dinastiei întemeiate cu patru ani mai înainte, operă cu care se mândriseră pînă de curînd³⁴.

Răscoala urma să izbucnească în noaptea de 8/20 august în șapte orașe deodată — printre ele București, Severin, Craiova, Ploiești³⁵ etc. — și în tabăra militară de la Furceni lângă Tecuci³⁶. Țelul ei imediat era, se pare, proclamarea prințului Napoleon ca domnitor, iar pînă la venirea acestuia, instituirea unei locotenențe domnești (deci nu republică) în frunte cu generalul N. Golescu³⁷.

În ultimul moment însă a intervenit o amîinare de cîteva zile. Amînarea s-a datorat fie cererii ofițerilor conspiratori de la Furceni — tabăra, potrivit planurilor conspirației, trebuia să proclame locotenența domnească și să pornească spre București, dar pregătirile nu erau încă terminate³⁸ —, fie hotărîrii conducerii de la centru, din capitală, care aștepta să vadă de partea cui se va decide victoria, mai ales că în marile bătălii de pe frontul franco-prusian armatele comandate de Mac-Mahon și Bazaine fuseseră înfrînte chiar la începutul lunii august³⁹. Eugeniu Carada ar fi luat măsuri

³² Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu, 1821—1891*, București, 1933. Deși autoarea folosește unele date eronate (de exemplu Al. Candiano s-a proclamat la Ploiești doar prefect, nu președinte de republică, cum greșit se susține în lucrare; de asemenea, procesul s-a judecat la Tirgoviște, nu la Cîmpulung), totuși, dacă se ține seama de gradul de rudenie (era fiica lui I. C. Brătianu), se poate da crezare amănuntelor privind relațiile dintre șeful liberalilor radicali și Eugeniu Carada (p. 77, 128, 130, 213, 259, 291, 389) și M. Theodorian — Carada, *Eugeniu Carada 1836—1910*, București, 1922, p. 38—39.

³³ Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada ...*, p. 108—112. Vezi și scrisoarea lui C. A. Rosetti către D. Sturdza și I. Bălăceanu, publicată în „Românul” din 25 martie 1869, p. 270: „... la 6/18 martie (1866— Gh. C.) d. Carada a venit în București trimis de d. I. Brătianu spre a propune guvernului pe Carol de Hohenzollern”.

³⁴ Vezi articolul *Complotul Candiano*, reproduc în „Columna lui Traian”, I, nr. 43 din 1 septembrie 1870, p. 4.

³⁵ (Caton) Theodorian, *Ploiești—Craiova ...*, p. 5; M. Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada ...*, p. 152.

³⁶ Tabăra situată pe malul stîng al Siretului, deasupra satului Furceni, la 7 km de Tecuci și la 16 km de Focșani, a fost construită, în condiții deosebit de grele, din inițiativa colonelului prusian Krensky: „Traian”, I, nr. 56 din 13 septembrie 1869, p. 221—222; „Democrația” (Ploiești), I, nr. 17 din 16 octombrie 1869, p. 1, 2; *Tabăra de la Furceni și armata în anii 1869—1870*, București, 1870, p. 6, 7, 11. Prin decretul nr. 508 din 21 martie 1870 se hotărîse ca trupele din armata permanentă ce urmau a lua parte la exerciții în tabăra de la Furceni să fie împărțite în două serii: prima între 1 iunie — 31 iulie, a doua între 1 august — 30 septembrie („Monitorul oastei”, anul 1870, nr. 12, p. 452—453). Prima serie avea drept comandant al taberei pe generalul Cornescu, a doua serie pe generalul Solomon („Monitorul oastei”, anul 1870, nr. 16, p. 613—616). În timpul acestei serii, adică la 8/20 august 1870, trebuia așadar să pornească răscoala.

³⁷ M. Theodorian-Carada, *Efimeridele ...*, vol. I, București, 1930, p. 38.

³⁸ *Ibidem*, p. 37. În general, deplasările de trupe trebuiau pregătite din vreme, deoarece se făceau încet, prin marșuri lungi și grele, pentru transportul materialelor, armamentului greu și muniției fiind nevoie de zeci de care trase de boi ce nu puteau fi luate dect pe traseu din comune, prin bună învoială cu locuitorii (Arh. ist. centrală, Min. de Interne, dos. 116/1870, f. 1, 4, 6, 11—14).

³⁹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 22; cf. *Istoria României*, vol. IV, p. 554.

de amânare, telegrafiind, cu ajutorul unui dicționar convențional, la Craiova, Râmnic și Severin. Doi curieri au fost trimiși în Moldova cu instrucțiuni de a se opri și la Ploiești, pentru ca să anunțe și pe cei de aici să aștepte câteva zile⁴⁰. Nu puțin vor fi contribuit la această amânare și corespondențele (probabil și alte informații) trimise, pe parcurs, de C. A. Rosetti, adevărate avertismente privind seriozitatea pregătirilor militare ale Prusiei, „mărețul și simțul entuziasm ce-l însuflă *ideea* naționalității!”⁴¹.

Răscoala a izbucnit totuși la 8/20 august 1870, dar numai la Ploiești, declanșată și condusă de Al. Candiano-Popescu⁴².

Acțiunea lui Al. Candiano-Popescu, pornită izolat și înainte de vreme, este explicată, deseori, prin „spiritul aventuros” și nerăbdarea acestuia de a se distinge; se trece însă cu vederea psihoza ce se crease datorită campaniei republicane duse luni de-a rândul de ziarul „Democrația” din Ploiești, al cărui director, Al. Candiano-Popescu, este aproape ostentativ scos în față, în prima linie, de conducătorii roșilor, ce-și rezervau rolul de șefi de stat major, manevrând în ascuns, de la distanță⁴³. În același

⁴⁰ (Caton) Theodorian, *Ploiești — Craiova, Scrieri din timpul revoluției de la 1870*. Eugeniu Carada, *autorul moral al mișcării. Arestarea lui. Revoluționarii craioveni. Aspecte politice. Comentarii* Craiova, 1937, p. 4; M. Theodorian Carada, *Efimeridele...*, p. 37.

⁴¹ Vezi *A treia epistolă către cititorii „Românului”* trimisă din Hanovra la 2/14 august 1870 de C. A. Rosetti („Românul”, nr. din 11 august 1870, p. 687).

⁴² Ofițer, ziarist, avocat, scriitor (nu lipsit de talent, după cum afirmă T. Maiorescu; la „Junimea” citise unele poezii), Al. Candiano-Popescu a fost, în mare măsură, nedreptățit de istoriografia românească, influențată, oarecum, de schițele și piesele lui Caragiale. Deseori taxat drept un aventurier ambițios, acoperit de ridicol în urma „neserioasei” acțiuni de la Ploiești. Al. Candiano (deși își începuse cu adevărat cariera politică participând la detronarea lui Cuza și — ironie a soartei — o va sfinși el, „republicanul”, ca general adjutant al regelui Carol I), a rămas totuși, o lungă perioadă, un militant activ pentru triumful ideilor democratice și un adevărat patriot: în 1867 a fost arestat în Transilvania, pe cînd făcea agitație pentru unitatea românilor; a dus o susținută campanie antidinastică și republicană prin ziarele „Perseveranța” și „Democrația”; a fost unul din eroii războiului de independență luînd parte, în fruntea batalionului său, la asaltul prin care s-a cucerit reduta Grivița.

⁴³ Încă spre finele anului precedent, „Democrația” n-avea dect cuvinte elogioase pentru republică — „maturitatea popoarelor” —, condamînd „dictatura împăratului Napoleon”, „pătata de singele victimelor republicane”, oribilă ca și „crima ce i-a dat naștere”, și amenințînd tronul Hohenzollernilor din România: „după 2 mai, a urmat 11 februarie” („Democrația”, I, nr. 30 din 30 septembrie 1870, p. 1). Vezi și revista politică apărută în „Democrația”, II, nr. 8 din 1 februarie 1870, p. 1). Evenimentele din România au demonstrat că regimul constituțional, „inventat pentru a prelungi agonia despotismului”, este „absurd și imoral”: „condamnîndu-l ne-am despărțit de dînsul și ne-am unit cu republica, căci într-însa este libertate deplină, sinceritate deplină, răspundere deplină, logică deplină” („Democrația”, II, nr. 6 din 25 ianuarie 1870, p. 1). Căci ce este republica — se întreabă ziarul — „alt de nu societatea desrobită din lanțul eresurilor timpului, al egoismului și al ignoranței, și primind botezul și regenerîndu-se în Iordanul minților al adevărului, al justiției și al rațiunii?” (ibidem, nr. 9, din 5 februarie 1870, p. 1). De la enunțări teoretice, abstracte, ziarul trece la probleme legate de realitățile existente, întreprinde atacuri directe împotriva persoanei lui Carol, căruia i se adresează cu denumirea „Domnule regim”, sau „Regime”. Un adevărat rechizitoriu, într-un limbaj plin de invective, îl constituie răspunsul „Democrației” la atitudinea domnitorului privind „deputațiunea proprietarilor, industriașilor și comercianților din București”, care veniseră să-i înmîneze o petiție și pe care „tronul i-a insultat și amenințat” („Democrația”, II, nr. 20 din 15 martie 1870, p. 1). „Cum, Regime? — scrie ziarul — te-am adus în țară prin contrabandă; erai atunci flămînd ca un șoarece și gol pușcă, și noi te-am săturat și te-am înfolit; te-am adus în România — tescuită și sărăcită de infama domnie a lui Cuza Vodă —, și te-am îmbuibat cu bani și cu glorie, noi, cetățenii români, și în schimbul binelui și fericirii ce-o așteptam de la tine, ne ameninți și ne insultă?... Tu Regime? Dar tu nu știi nici limba română; tu n-ai nici o legătură într-aceste locuri, tu n-ai nici mormintele strămoșilor tăi aici în țară, și nici o legătură cu copiii tăi; n-ai bise-

timp luase proporții un orgoliu specific provincial, mai ales în rîndurile anumitor categorii ale populației (mici negustori, grădinari etc.) din cartierele mărginașe ale Ploieștilor — oraș propus a i se decerna o medalie comemorativă pentru că „salvase onoarea națională”⁴⁴ și se deprinsese „să lupte cu dușmanii libertății piept la piept”, „cu fruntea sus, ca cel ce are conștiința dreptului său și tăria în suflet întru a-și împlini datoria”⁴⁵, spre deosebire de București, care, deocamdată, nici nu sînt o „adevărată capitală”, deoarece „dorm somnul morților”, „se înfășură în indiferența și în slăbiciunea sa ca într-o haină de onoare”, „suferă în genunchi ... să i se răpească drepturile”, merg pe drumul greșit ce duce „la rușine și la umilință”⁴⁶. E posibil ca și conducătorii conspirației să fi făcut în mod premeditat din orașul Ploiești — unde existau condiții deosebit de favorabile — unul din punctele cheie ale mișcării. Potrivit planului stabilit, aici, la Ploiești, în ziua izbucnirii revoluției, urma să vină, aducînd cu sine o mie de puști, chiar Eugeniu Carada⁴⁷.

Evoluția evenimentelor dovedește că „rebeliunea din Ploiești” n-a fost doar o simplă „aventură” pornită la întîmplare și generată de ambiții personale; felul cum a început reflectă, pînă la un punct, nu numai pregătire și organizare, pe plan local, dar și încadrarea ei în mișcarea mai largă ce presupunea și existența unui anumit plan prevăzînd măsuri precise, concrete⁴⁸.

rică aici, n-ai tradiții, n-ai amici, n-ai suvenire, ai un geamanțan în spinare și o leafă, — leafa numai este magnetul ce te ține lipit de România și cînd ți se va da o leafă mai mare de către un cabinet strein, vei lua leafa de acolo și pe România vei vinde!” („Democrația”, II, nr. 20 din 15 martie 1870, p. 1). Ploieștenilor — care, inspirați de ideea capitalei, alcătuiseră, la rîndul lor, o petiție ce trebuia, după subscriere în adunarea publică, să fie înmînată lui Carol, dar s-a renunțat în urma „insulei domnești” — „Democrația” le spune hotărît: „timpul petițiilor a trecut ... timpul unor lupte semețe și fățișe trebuie să le ia locul” („Democrația”, II, nr. 20 din 15 martie 1870, p. 2). În urma publicării acestor rînduri, considerate cele mai triviale ofense aduse domnitorului, directorul ziarului, Al. Candiano-Popescu, și redactorul D. Pandrav au fost arestați și ținuți o perioadă închiși — primul aproape o lună, al doilea doar cîteva zile (ibidem, nr. 22 din 5 aprilie, p. 2—4; nr. 23 din 10 aprilie, p. 1—3; 24 din 19 aprilie, p. 2, 3. Vezi și „Românul”, nr. din 25, p. 266, și din 27 martie 1870, p. 270, precum și nr. din 7 aprilie 1870, p. 305 și din 25 aprilie 1870, p. 353—354).

⁴⁴ Vezi scrisoarea lui D. Brătianu către directorul ziarului „Românul” (nr. din 21 februarie 1870, p. 157).

⁴⁵ „Democrația”, II, nr. 14 din 22 februarie 1870, p. 1.

⁴⁶ Ibidem; vezi și nr. 34 din 24 mai 1870, p. 1.

⁴⁷ M. Theodorian Carada, *Efimeridele ...*, p. 38.

⁴⁸ În legătură cu aceasta, deosebit de interesante sînt relatările din *Actul de acuzare* în procesul tulburărilor din 1870, judecat de Curtea cu juri din Tîrgoviște, act publicat în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie, 1870, p. 2 095, 2 096 și în nr. 252 din 15/27 noiembrie 1870, p. 2 097, 2 098; de asemenea și informațiile date de locotenentul Alexandru Comiano, unul din principalii membri ai acțiunii din Ploiești, cu prilejul interogatoriului luat în ziua de 12 august 1870. Interogatoriul (luat de judecătorul de instrucție al Tribunalului Prahova) lui Alexandru Comiano, locotenent scos din activitate, este în realitate o relatare pe larg, cu lux de amănunte (date, fapte, nume), a evenimentelor, neîntre ruptă de judele instructor care n-a pus decît cîteva întrebări, un fel de denunț pregătit dinainte, foarte coerent, neostentativ — deci bine regizat (Serviciul Arhivelor Statului, județul Ilfov, fond. Tribunalul Ilfov, Secția I-a C (în continuare Tribunal Ilfov), dos. 2 049/1871, f. 497—507). Pe declarațiile lui Comiano s-a întemeiat, în bună parte, actul de acuzare; pentru participarea sa, în uniformă de ofițer, la mișcare, Comiano a fost osîndit la muncă silnică pe viață de comisiunea militară („Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2 095). La procesul de la Tîrgoviște, Comiano n-a mai îndrăznit să susțină cele arătate la instrucție (N. Fleva, *Procesul lui 8 August. Apărarea făcută celor 41 acuzați*, București, 1871, p. 31). Vezi și raportul prefecturii Prahova (Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 23) raportul diviziunii a II-a de dorobanți din Ploiești semnat de maiorul Gr. Polizu, comandantul;

Ultimele pregătiri au fost făcute în noaptea de 7/8 august, în întrunirea ce s-a ținut de principalii conspiratori în casa unuia dintre ei (Radu Stanian)⁴⁹. La această întrunire, unde erau prezenți toți acei care a doua zi urmau să joace un rol mai important, Al. Candiano le-ar fi împărtășit știrea primită din București că în aceeași noapte domnitorul va fi detronat⁵⁰; mișcarea, susținută de oștire, va trebui să izbucnească și în alte orașe mari. Totodată i-a anunțat de numirea sa ca prefect al județului Prahova. A fost expus apoi planul conspirației și s-a hotărât misiunea fiecăruia pentru a doua zi: cine și în ce mod să ocupe telegraful, prefectura, cazarma dorobanților; cine să aresteze pe comandantul garnizoanei și pe polițaiul orașului⁵¹; s-au desemnat pînă și oamenii care să tragă clopotele pe la biserici, pentru ca în zorii zilei de 8 august, la orele trei, „insurgenții” să fie gata adunați⁵².

A doua zi, la ora fixată, „revoluția” a început, conform planului, prin arestarea reprezentanților autorității locale de către șefii gardiștilor de noapte⁵³. Stația de telegraf a fost ocupată de cei stabiliți încă din ajun, care au interzis transmiterea de știri, au sigilat casa de bani și au pus sentinele; aceiași au pus sentinele și la poștă⁵⁴. Mulțimii adunate în piață „prefectul” Candiano i-a citit o telegramă falsă, „transmisă” din București (în realitate transcrisă la telegraful din Ploiești pe un imprimat ca să pară autentică), prin care I. C. Brătianu, ministru, îl anunța despre „definitivul succes al libertății pe tot teritoriul României”; altă telegramă falsă, „semnată”, tot de I. C. Brătianu, ca ministru de război, era adresată maiorului Gr. Polizu, căruia i se ordona să fie la dispoziția lui Candiano⁵⁵. Cea mai mare parte a insurgenților — cîteva mii, cu Al. Candiano în fruntea lor, călare — s-a dus la primărie unde erau încazarmați pompierii; trupa pompierilor înarmați, împreună cu comandantul, s-a alăturat mulțimii⁵⁶. Rebelii au atacat apoi „fără veste, prin năvălire cu armele” cazarma dorobanților (aci se găseau șapte soldați vechi și 40 de recruți, care, firește, nu puteau opune rezistență)⁵⁷. Mulțimea înarmată cu puști și săbii luate din cazarmă s-a îndreptat spre temnița orașului, eliberind pe cei trei comercianți deținuți ilegal din ziua alegerilor, cînd a avut loc un conflict între dizolvata gardă națională și oștire⁵⁸. Poliția și prefectura ocupate între timp (la prefectură, de asemenea, s-a sigilat „casa finanțelor țării” și s-au pus sentinele pentru pază)⁵⁹, Candiano a început

garnizoanei (f. 24); raportul comandantului escadronului de Prahova (f. 34). Cf. Gh. Duzinchevici, *Un document sur l'émeute de Ploësti (18—20 Août 1870)*. Extrait de la „Revue historique du Sud-Est européen”, XIV, 1—3, 1937.

⁴⁹ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2 095; Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 499.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 500.

⁵³ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, 2 095. Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 23.

⁵⁴ *Ibidem*; Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 494—496, 501, 510, 511.

⁵⁵ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2 095 și „Monitorul oficial”, nr. 252 din 15/27 noiembrie 1870, p. 2 097.

⁵⁶ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2 095. Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 23, 34.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2 095. Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 34, 502.

⁵⁹ „Românul”, nr. din 6 octombrie 1870, p. 874.

să facă acte de administrație: a primit jurământul funcționarilor publici, a luat măsuri pentru numirea și convocarea noilor subprefecți⁶⁰.

Rezistență nu s-a întâmpinat decât la cazarma batalionului de linie, unde maiorul Polizu, ce scăpase, după arestare, de sub supraveghere și chemase trupa de 80 de oameni sub arme, a organizat apărarea respingînd pe rebeli⁶¹.

Simpla enumerare a faptelor amintite demonstrează, credem, că „revoluționarii” ploieșteni au privit cu seriozitate rolul important ce revine orașului lor în mișcarea pe întreaga țară. Nu putem, deocamdată, stabili dacă declanșarea „revoluției” în mod izolat se datorează faptului că Al. Candiano n-a fost anunțat la timp de amînarea intervenită, sau faptului că atunci cînd i s-a comunicat această amînare, el n-a avut încredere în Eugeniu Carada⁶². (Al. Candiano-Popescu era, la rîndul său, unul din oamenii apropiați ai lui I. C. Brătianu⁶³ și e posibil ca anumite secrete privind mișcarea să le fi cunoscut direct de la acesta). Oricum însă, acțiunea de la Ploiești era dintru început condamnată la eșec. Sosirea lui Eugeniu Carada chiar în ziua de 8 august în orașul revoltat și discuțiile lui cu Al. Candiano⁶⁴ (se pare că a făcut încercări de ultimă oră de a lua legătura cu conspiratorii din Brăila, Tecuci)⁶⁵, nu mai puteau îndrepta nimic. În aceeași zi, 8 august, s-a semnalat la Ploiești și prezența unui alt conducător al mișcării, C. Ciocirlan⁶⁶. Înainte ca batalionul trimis din București, sub comanda maiorului Gorjan, să ajungă la Ploiești⁶⁷, Candiano părăsește orașul însoțit doar de locotenentul în rezervă Alexandru Comiano și va fi arestat în satul Lipia, pe drumul spre Buzău⁶⁸.

Măsuri drastice, de represalii, au fost luate imediat; guvernul a ordonat numeroase arestări nu numai în Ploiești, unde ele s-au făcut în masă⁶⁹, ci și în București și în alte centre din țară. În capitală au fost închși prin mandate de aducere (nu de arestare, deci ilegal) un număr de 39 de persoane, fruntași ai opoziției liberale de toate nuanțele denunțate că ar cunoaște „planul după cum era să se execute *acea crimă*” (subl. ns.), unii chiar ar fi fost „complici la acel fapt” și „nu așteptau decât încunoștiințarea unei bune reușite în Ploiești spre a-l executa și dinșii în capitală”,

⁶⁰ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2 095. Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 503.

⁶¹ Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 23.

⁶² (Caton) Theodorian, *Ploiești—Craiova ...*, p. 8; Arh. ist. centr., Colecția microfilme Franța, rola 15, vol. 34, p. 369.

⁶³ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu ...*, p. 81.

⁶⁴ M. Theodorian-Carada, *Efimeridele ...*, p. 38; Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 504. În interogatoriul ce i s-a luat în ziua de 12 august 1870, Carada declară: „Am plecat din capitală sîmbătă la 8 august la 2 ore, ca să-mi dau prin mine însumi seama de evenimentele întîmplante la Ploiești. Am lipsit deci două zile și m-am întors în București luni la 10 august noaptea. Am voit să-mi dau seama de evenimentele întîmplante ca să pot da informațiuni lectorilor ziarului «Românul» (ibidem, f. 492).

⁶⁵ Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 496, 511.

⁶⁶ Vezi Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 535.

⁶⁷ Se pare că și ofițerii din batalionul maiorului Gorjan erau ciști gați pentru mișcare (M. Theodorian-Carada, *Efimeridele ...*, p. 38).

⁶⁸ *Actul de acuzare ...*, în „Monitorul oficial”, nr. 252 din 15/27 noiembrie 1870, p. 2 098; Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 505.

⁶⁹ Raportul (copie) prefecturii din Ploiești către Președintele Consiliului de Miniștri. Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 23.

iar alții emisari și „purtători de nuvele și corespondențe între complicii din diferitele orașe unde se proiectase executarea numitei crime”⁷⁰; printre acești arestați erau elemente cunoscute prin participarea lor activă în campania dusă deschis împotriva dinastiei: B. P. Hasdeu, I. Fundescu, I. G. Valentinianu, colonel D. Crețulescu, maior Radu Mihai⁷¹.

Între arestați erau și doi dintre conducătorii de la centru ai conspirației — maiorul C. Pilat și Const. Ciocîrlan⁷²; Eugeniu Carada, venit la București după ce, la Ploiești, își dăduse seama că mișcarea eșuase, s-a ascuns câteva zile, în care timp a distrus orice act compromițător, apoi s-a întors în redacția „Românului”, anunțînd prin scrisoare deschisă că așteaptă să fie arestat⁷³. Deși nu dispunea de dovezi concrete, guvernul intuise totuși că el era capul mișcării. Percheziția la locuința lui Eugeniu Carada chiar în ziua de 8 august⁷⁴, ca, de altfel, și cercetările făcute la domiciliul celorlalți — C. Pilat, E. Costinescu, Const. Ciocîrlan, Ion G. Valentinianu, G. Missail⁷⁵ etc. — n-au dus la nici un rezultat: printre hîrtii nu s-a găsit nimic în legătură cu crima de care erau acuzați. Interogatoriile, de asemenea, au fost departe de a releva date cît de cît edificatoare privind organizarea conspirației⁷⁶, iar depozițiile martorilor neconcludente, deseori modificate sau fabricate în întregime de poliție⁷⁷.

Secretele conspirației cunoscute în București doar de un cerc foarte restrîns de inițiați au fost așadar bine păstrate.

În orașele din provincie (Craiova, Pitești, Galați, Brăila etc.) s-au făcut, de asemenea, numeroase arestări, însoțite însă de brutalități⁷⁸, în rîndul elementelor liberale socotite responsabile și periculoase; în primul rînd va fi arestat conducătorul roșilor, I. C. Brătianu (la via sa din Argeș, expediat la Pitești și de aci la Cîmpulung), apoi N. Golescu, fostul loco-

⁷⁰ Tribunal Ilfov, f. 13.

⁷¹ Vezi *Listă de toate persoanele cari joc un oarecare rol în afacerea de la 8 august 1870*, (ibidem, f. 14).

⁷² Ibidem.

⁷³ Cf. *Epistolă deschisă* din 19/31 august 1870, semnată Eugeniu Carada și trimisă lui V. Hiotu, prefectul poliției capitalei, în „Românul”, nr. 20 din 20 august/1 septembrie 1870, p. 716; (Caton) Theodorian, *Ploiești-Craiova ...*, p. 5. Cf. declarațiile lui E. Carada la interogatoriu (vezi nota 64).

⁷⁴ Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 482.

⁷⁵ Ibidem, f. 88, 96, 135, 231, 421.

⁷⁶ Cu foarte puține excepții, fiecărui acuzat i s-a cerut să răspundă la următoarele întrebări: unde a fost în timpul din urmă, în București, sau „în voiaj”? Cu cine a avut întîlniri? Ce știe despre cele întîmplate la Ploiești? Îl cunoaște pe Al. Candiano? În ce relații este cu el? Dacă în zilele de 6 și 7 august a fost la Eugeniu Carada sau la Ciocîrlan? Dacă îl vizitează pe C. A. Rosetti? Unde se află C. A. Rosetti, de cînd și cu ce scop a plecat în străinătate? (ibidem; vezi de exemplu f. 43, 44, 98, 100). Toți inculpații principali au avut o atitudine demnă, curajoasă, în primul rînd Carada, Ciocîrlan, maiorul Radu Mihai, B. P. Hasdeu — acesta din urmă acuzat și pentru campania antidinastică dusă în ziarul său (ibidem, f. 75—77, 82, 83, 137, 138, 239, 243, 492).

⁷⁷ Ies în evidență eforturile autorităților de a implica în conspirație pe conducătorii liberalilor radicali; „mărturiile” sînt puerile, iar martorii elemente dubioase — servitori, sam-sari, chiar funcționari ai poliției; în declarații aproape identice se întîlnesc la tot pasul formulări stereotipe privind întruniri la care s-ar fi spus „să dea jos pe neamț”, „să detroneze pe domnitor” s-ar fi promis servicii, pensii, bani, (ibidem, vezi de exemplu, f. 154, 185, 234, 305—307, 309, 314, 315, 414, 415, 466, 474).

⁷⁸ Hasdeu va menționa însă în mod special: „Ceea ce m-a uimit ... este că *nici un avocat*, fie cit de guraliv în întruniri publice și în cafenele, n-a îndurat în companie soarta nenorociților cetățeni tirliți chiar din senin printre baionetele dorobanților” („Columna lui Traian”, I, nr. 40, din 20 august 1870, p. 1).

tenent domnesc propus acum, dacă detronarea domnitorului ar fi reușit, în conducerea regenței⁷⁹.

Singurul care a scăpat a fost C. A. Rosetti: la 8/20 august era în Paris; venit în țară, el a stat în București câteva zile și va pleca din nou, dejucând încercarea prefectului de Mehedinți de a-l aresta la Severin, tocmai când voia să treacă frontiera⁸⁰.

Dacă guvernul se va grăbi să exagereze proporțiile evenimentelor din 8/20 august („tentativă nebună, cit și criminală”, „trădare către națiune”)⁸¹ și va profita de pretextul survenit ca să arunce în temniță tot ce era mai de frunte în opoziția de stînga, ziarul „nedependenților”, „Columna lui Traian”, caută să minimalizeze mișcarea de la Ploiești, considerată „încercare copilărească”⁸², „excentricitate”⁸³, „ștregărie”⁸⁴ și, în același timp, condamnată cu asprime de însuși Hasdeu ca o acțiune minoră, complet izolată, inițiată de „un individ dintr-un tîrgușor”, care a încercat să pună la cale, după fantezia sa, „întreaga națiune latină din Oriente”⁸⁵.

Hasdeu nu se pronunță împotriva detronării lui Carol I, dar precizează: „*A face și a desface domnia, adoptînd sau schimbînd calapodul statului printr-o dare gios și o punere sus, este a reprezentațiunii naționale*”⁸⁶.

În ceea ce-i privește pe liberalii radicali, „Comuna” din Bacău n-avea dreptate atunci cînd scria despre „inconsecința d-lui Candiano și lasitatea partidului care l-a abandonat”⁸⁷. Nu numai că Al. Candiano nu e abandonat, dar conducătorii roșilor îi iau apărarea imediat după arestare prin

⁷⁹ „Românul”, XIV, nr. din 9 august (p. 683), 11 (p. 688), 14 (p. 699), 18 (p. 707), 21 (p. 720) și 22 august 1870 (p. 723); „Columna lui Traian”, I, nr. 40 din 20 august 1870, p. 1, nr. 42 din 27 august 1870, p. 1 și nr. 43 din 1 septembrie 1870, p. 1. Cf. interogatoriul și alte materiale ale cercetării privind legăturile lui Ion Fundescu cu I. C. Brătianu și N. Goleșcu (Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 321 și u.).

⁸⁰ Este destul de ciudată explicația dată de „Românul” din 26 august, deci după a doua plecare a lui Rosetti în străinătate: C. A. Rosetti ar fi venit din Occident aflînd că toți amicii săi sînt arestați sau urmăriți, tocmai pentru a fi și el arestat, „dacă-i plăcea guvernului”; o asemenea dorință nu s-a manifestat nici un moment din partea guvernului în tot timpul șederii sale în București, și, văzînd aceasta, el ar fi plecat din nou. A-l aresta în momentul cînd voia să treacă iarăși frontiera, înseamnă o ineptie și o absurditate („Românul”, nr. din 26 august 1870, p. 745. Vezi și „Columna lui Traian”, I, nr. 40 din 20 august 1870, p. 1 și nr. 43 din 1 septembrie 1870, p. 1).

⁸¹ Vezi *Apelul guvernului* cu data de 8 august către cetățeni; apelul cheamă în același timp pe români să se strîngă în jurul tronului — „simbolul liniștii, prosperității, existenței chiar a statului” („Monitorul oficial”, nr. 174 din 9/21 august 1870, p. 845). Vezi și *Relațiuni asupra evenimentelor petrecute la Ploiești în ziua de 8 august curent* (ibidem, nr. 175 din 11/23 august 1870, p. 849).

⁸² „Columna lui Traian”, I, nr. 43 din 1 septembrie 1870, p. 1.

⁸³ Ibidem, nr. 44 din 6 septembrie 1870, p. 1.

⁸⁴ Ibidem, nr. 47 din 17 septembrie 1870, p. 1.

⁸⁵ Revista politică semnată de Hasdeu, publicată în „Columna lui Traian”, I, nr. 40. din 20 august 1870, p. 1. Un român poate fi dinastic sau antidinastic, continuă Hasdeu, nici unui român nu-i este însă permis „de a aproba o tentativă, pe baza căreia un pumn de oameni, dintr-un colțușor al țării, și-ar aroga dreptul de a impune la cinci milioane o voință izolată”. Așa numita revoluțiune de la 11 februarie prin care s-a călcat în picioare „grandiosul vot unenim al tuturor românilor de ambele laturi ale Milcovului” a stigmatizat-o totdeauna; cu altul mai puțin se poate îngădui „unui punctuleț din Prahova” de a rîndui „după propriul său gust, nu numai prestele, dar pină și viitorul Daciei”.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Vezi art. *Complotul Candiano*, reprodus de „Columna lui Traian” în nr. 43 din 1 septembrie 1870, p. 4.

ziarul lor „Românul” (cu rezervele de rigoare totuși, consecvenți tacticii lor politice, și arborînd o atitudine de desolidarizare, pentru a salva aparențele)⁸⁸, apoi cu prilejul procesului, cînd I. C. Brătianu a asistat în calitate de apărător⁸⁹.

O bună parte din principalii arestați au fost eliberați unii imediat (N. Golescu, de exemplu), alții mai târziu (I. C. Brătianu, B. P. Hasdeu), dar 41 de acuzați, în frunte cu Eugeniu Carada și Al. Candiano-Popescu, au fost dați în judecata Curții cu jurați din Tirgoviște — guvernul hotărîse ca procesul să aibă loc în acest oraș, deoarece se temea de ecoul puternic pe care l-ar fi avut dacă el s-ar fi judecat în Ploiești⁹⁰.

În plus, ca măsură de garanție, pentru a preveni orice surpriză, debaterile s-au desfășurat sub președinția unui magistrat din București⁹¹, iar acuzarea a fost susținută de un procuror general tot din capitală⁹². În același timp, e greu de crezut că guvernul n-a intervenit în alcătuirea comisiei de jurați, care fuseseră „trași la sorti” „pe sprinceană”; primul jurat, Nicu Rusu, trecea drept adversar ireductibil al liberalilor⁹³. Selecționarea martorilor a stat, de asemenea, în atenția guvernului⁹⁴.

În afară de cei nouă avocați — printre ei N. Fleva, Pantazi Ghica, Scarlat Turnavitu, Al. Sichleanu — au mai fost autorizați de președintele Curții, la cererea acuzaților, să asiste în calitate de apărători și I. C. Bră-

⁸⁸ „Românul” din 13 august 1870, p. 695. Revista politică, semnată de Emil Costinescu, la apărarea lui Candiano răspunzînd invectivelor ziarului „Pressa”. Nefericirea de la Ploiești este dezaprobată ca „o mișcare nesocotită”. „Românul” însă nu se leapădă de Candiano pentru a scăpa de o „acuzare ridicolă și ineptă”. Aceasta ar fi „o lașitate fără nume, egală cu trădarea”. Candiano a luptat alături, „amic și confrate”. Modul său de a vedea și de a lucra n-a fost împărțit totdeauna. „Românul” regretă „din tot sufletul” și condamnă „din toate puncturile de vedere nefericita sa urmare”. Dar — subliniază „Românul” — „deși numai noi, numai partita din care avem onoare a face parte suferă consecințele acestei urmări, nu-l acuzăm decît de o mare greșală (subl. ns. Gh. C.) — și cine nu greșiaște — căci înțelegem, recunoaștem că credința lui, punîndu-se în capul celor care nu mai puteau suferi persecuțiunile guvernului, era că servește interesele țării, schimbînd o stare de lucruri, care, după dînsul, îi aduce pieirea”. Cf. art. *Pulerea și faptul de la Ploiești*, în „Românul”, nr. din 6 octombrie 1870, p. 874.

⁸⁹ „Monitorul oficial”, nr. 253 din 17/29 noiembrie 1870, p. 2 101.

⁹⁰ În orașele mari din țară, după arestările făcute, nu s-au semnalat turburări provocate de „oamenii dezordinii acum dezarmați moralmente”. Doar la bilciul din Poiana, județul Dolj, învățătorul local și cel din Segarcea „s-au încercat la agitațiuni strigînd în mijlocul bilciului: să trăiască Candiano, capul revoluțiunii, trăiască revoluționarii, și alte asemenea nescotînți”. Ambii au fost arestați (Arh. ist. centrală, Min. de Interne, dos. 26/1870, f. 116). Unii prefecți de județe (Dolj, Gorj, Teleorman, Iași, Bacău), mai ales la început, au cerut însă Ministerului de Interne să intervină la cel de Război pentru concentrări de dorobanți peste schimb, cu care, la nevoie, să poată restabili ordinea de urgență (ibidem, f. 110, 113, 122, 131, 145). Situația rămîne încă precară la Ploiești. Prefectul de Prahova raportează Ministrului de Interne: „Pompierii de aici în număr de 50 de individe mercenari foarte implicați în toate turburările sînt armați. Pentru siguranța publică vă rog a se ordina comandantului garnizoanei a-i dezarma” (ibidem, f. 129). Același prefect, alarmat că unitatea comandată de maiorul Gorjan urma să plece (în Ploiești rămîneau 100 de soldați), intervine pentru aminarea plecării (ibidem, f. 124). Cu prilejul alegerilor municipale din noiembrie, ploieștenii, departe de a se resemna, protestează împotriva falsificărilor și abuzurilor autorităților locale. Ancheta procurorului Polysu (de pe lângă Curtea de apel din București) dă dreptate cetățenilor (Arh. ist. centrală, Min. Justiției, Dir. judiciară, dos. 24/1870).

⁹¹ M. C. Theodosiade, membru al Curții de Apel din București. Vezi relația oficială privind desfășurarea procesului în „Monitorul oficial”, nr. 253 din 17/29 noiembrie 1870, p. 2 101.

⁹² J. N. Lahovari, procurorul general de pe lângă aceeași Curte de Apel (ibidem).

⁹³ M. Theodorian-Carada, *Efimeridele*..., p. 41.

⁹⁴ Arh. ist. centrală, Min. de Interne, dos. 26/1870, p. 137.

tianu și A. Arion⁹⁵. Cu prilejul procesului, I. C. Brătianu ar fi intervenit personal pe lângă jurați pentru a-i convinge să dea un verdict de achitare⁹⁶.

În timpul procesului, când jurații de la Tîrgoviște încă nu se pronunțaseră, domnitorul Carol da opoziției, deja îndirjite, un nou pretext de atac antidinastic. În trecere spre Bacău se opri la Ploiești și la banchetul oferit de autoritățile orașului bîntuit de agitații republicane, în care același consiliu comunal fusese de trei ori dizolvat și reales tot de atîtea ori datorită încrederii cetățenilor, iar garda națională de două ori dizolvată, el condamnă public, în mod ostentativ, ca pe un act criminal, acțiunea din 8/20 august⁹⁷.

În acest oraș, scria „Românul” din 16 octombrie, „banchetează acum puterea întreagă: Domnitor și miniștri... Ce odios cinism!... Un ospăț sacrilegiu și batjocoritor oferit pe mormîntul drepturilor, libertăților și demnității românilor”⁹⁸. Iar într-un articol din numărul următor adăuga, printre altele: „Legea pedepsește ca coruptoare orice presiune a juraților. Cine va pedepsi această domnească presiune?”⁹⁹. Probabil că la ora aceea „Românul” cunoștea verdictul de achitare dat de jurații din Tîrgoviște. Altfel nu s-ar explica siguranța cu care, în mod direct, este învinuit domnitorul: „Ce tribunal suprem, recunoscut de națiune, este Măria Sa, pentru a califica în public, și chiar în locul exceselor puterii sale, de criminali pe nește cetățeni care vor fi poate achitați pentru că ar fi mișcat conștiința juraților prin dreapta și nobila indignare care i-a făcut să se revolteze contra crimelor puterii?”¹⁰⁰. Într-adevăr, în aceeași pagină, se publică telegrama prin care Eugeniu Carada anunța ziarul „Românul” că verdictul juraților a achitat pe toți acuzații¹⁰¹. Ecoul favorabil privind hotărîrea juraților din Tîrgoviște își găsea loc și în coloanele altor ziare ale opoziției¹⁰². Achitarea conspiratorilor (17/29 noiembrie 1870), considerată ca „un act patriotic”, a constituit un nou prilej de intensificare a campaniei antidinastice¹⁰³. Mari manifestații se pregăteau la Ploiești cu ocazia

⁹⁵ „Monitorul oficial”, nr. 253 din 17/29 noiembrie 1870, p. 2101. Vezi și N. Fleva, *Procesul lui 8 August, Apărarea făcută celor 41 de acuzați*, București, 1871.

⁹⁶ I. C. Brătianu ar fi fost introdus de ofițerul de gardă în camera în care deliberau jurații; el ar fi reușit să-l convingă pe Nicu Rusu, primul jurat, și, datorită acestuia, și pe ceilalți (M. Theodorian-Carada, *Efimeridele...*, p. 41); Arh. ist. centr., Colecția microfilme Franța, rola 15, vol. 34, p. 381.

⁹⁷ Din București, Carol a plecat cu trenul luni 12/24 octombrie 1870. În Ploiești, la dejunul oferit în salonul mare al primăriei, după toastul primarului și apoi al prefectului, el a spus printre altele: „... Am văzut cu o vie plăcere că majoritatea locuitorilor din Ploiești a condamnat actele criminale care s-au întîmplat în acest oraș” („Monitorul oficial”, nr. 227 din 16/28 octombrie 1870, p. 1079).

⁹⁸ „Românul”, nr. din 16 octombrie 1870, p. 905.

⁹⁹ Ibidem, din 18 octombrie 1870, p. 913.

¹⁰⁰ Ibidem. Articolul continuă, uneori pe un ton ironic la adresa domnitorului, dovedind că într-adevăr în redacție se știa deja hotărîrea de la Tîrgoviște: „Vede majoritățile Măria Sa, are viață plăcere d-a bancheta în locul torturilor, condamnă și se veselește! Cel care condamnă și se veselește la urmă, condamnă și se veselește mai bine” (ibidem).

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² „Românul”: sînt condamnate de judecătoria națiunii crimele puterii, banchetarea și condamnarea domnească de la Ploiești (ibidem. Vezi și nr. din 21 octombrie 1870, p. 921); „Columna lui Traian”: „Singura stîncă de care s-a zdrobit atotputernicia ministerială a fost giuriul din Tîrgoviște” (nr. 53 din 25 octombrie 1870, p. 1); „Dreptatea”: instituția juraților „dă probe din ce în ce mai palpabile că-și înțelege marea sa misiune” (nr. 256 din 31 octombrie 1870, p. 1).

¹⁰³ *Memoriile regelui Carol I...*, p. 129, 130.

intoarcerii arestaților; ele au fost interzise în urma ordinelor primite de la M. Kostache Iepureanu, prim ministru și ministru de interne¹⁰⁴. Conducătorul conspirației ploieștene, Al. Candiano-Popescu, a fost însă eliberat mult mai târziu, pentru că între timp împotriva lui se înscenase un nou proces¹⁰⁵. În ceea ce îi privește pe ceilalți „complotiști” din București — Hasdeu, Valentineanu, Fundescu, colonel Crețulescu, maior Radu Mihai etc. —, abia în anul următor (iulie 1871) justiția va declara printr-o ordonanță că „nu există caz de urmărire”¹⁰⁶.

Mișcarea din 8/20 august și procesul de la Tîrgoviște ce i-a urmat îndreptaseră și mai mult atenția opiniei publice asupra evenimentelor externe. Înfrîngerile trupelor franceze pe front, capitularea de la Sedan, căderea lui Napoleon al III-lea și proclamarea republicii (23 august/4 septembrie 1870) avuseseră un puternic ecou în România. „Plîngem dureros, cu toți românii, cruda soartă care a izbit pe marele protector al României — seria „Românul”, referindu-se la Napoleon al III-lea, cîteva zile după căderea acestuia, — dar atunci cînd vedem în Republica proclamată salvarea națiunii franceze, nu ne putem opri d'a striga cu entuziasm: Trăiască Republica!”¹⁰⁷. Iar „Dreptatea” își exprima speranța ca „printr-o tranziție” și „latinii de la gurile Dunării să poată proclama republica” întocmai ca și confrății lor „de pe malurile Senei”¹⁰⁸. Polemica iscată pe tema republicii între „Românul” și „Dreptatea”, în care va interveni și ziarul lui Hasdeu, reflecta, într-un anumit fel, o stare de spirit îngrijorătoare pentru domnia lui Carol I¹⁰⁹.

Mesajul domnesc de deschidere a Corpurilor legiuitoare, citit la 15 noiembrie 1870, amintea despre recunoștința românilor și legitima lor simpatie pentru națiunea „care a dat României în atîtea rînduri puternicul său sprijin”, accentuînd însă, deși pe un ton conciliant, că în mînifes-

¹⁰⁴ Arh. ist. centrală, Min. de Interne, dos. 26/1870, f. 141, 142.

¹⁰⁵ Al. Candiano-Popescu fusese acuzat că, atunci cînd i s-a permis a studia dosarul, a schimbat unele cuvinte din interogatoriul ce i s-a luat cu ocazia instrucțiunii procesului; aceste cuvinte contraziceau „sistemul” său pe care își baza apărarea. Candiano a fost eliberat la cererea Camerii deputaților (aceasta votase și mai înainte în favoarea sa), care instituisese o comisie de cercetare a cărei rezoluție era, de asemenea, pentru imediată eliberare din arest a capului mișcării ploieștene (Arh. ist. centrală, Parlament, dos. 461/1870—1871, f. 116, 118—124, 127, 128; „Românul” nr. din 30 octombrie 1870, p. 949; „Columna lui Traian”, I, nr. 57 din 23 noiembrie 1870, p. 1).

¹⁰⁶ Tribunal Ilfov, dos. 2 049/1871, f. 3, 6, 7.

¹⁰⁷ „Românul”, XIV, nr. din 26 august 1870, p. 745.

¹⁰⁸ „Dreptatea”, IV, nr. 240 din 3 septembrie 1870, p. 4.

¹⁰⁹ Reproducînd din „Dreptatea” „Insemnatul articolu” intitulat *Republica* (după ce a suprimat însă pasajele privind domnia națională a lui Vodă Cuza și dinastia prusiană a principelui Carol I), „Românul”, în *O nouă opinie asupra unei forme de guvernămînt*, își exprima dorința „de a putea învăța de la „Dreptatea”, care e noua și necunoscută încă tranziție între monarhia constituțională și republică” („Românul”, XIV, nr. din 5 septembrie 1870, p. 777). Ca răspuns, „Dreptatea” (nr. 244 din 17 septembrie 1870, p. 1—4), în articolul *Ce voim și ce nu voim* acuză pe cei de la „Românul” de atentate contra națiunii. La 11 februarie 1866, roșii au răsturnat domnia națională printr-un complot și au proclamat „fără mandat, dinastia ereditară, întîi pe germanul comite de Flandra, în urmă pe prusianul Carol I”. După doi ani, căzînd de la putere, „pe dată încep a proclama de putredă și rușinoasă pentru națiune forma de guvernămînt proclamată de ei înșiși”. Cei de la „Românul” sînt republicani care doresc monarhia constituțională, dar numai dacă ei vor fi la putere. În ceea ce îi privește, ziarul lui Hasdeu, intervenind în această polemică, precizează: „Națiunea română nu poate dori și nu trebuie să dorească decît numai și numai ce este curat național și curat românesc. Prin urmare domniă, iar nu republică”. „Școala nedependentă” caută să răspundă prin „domnia națională românească” „la republica cosmopolită elveto-americană a școalei autoritare”, adică a liberalilor radicali („Columna lui Traian”, I, nr. 49 din 26 noiembrie 1870).

tarea acestei simpatii nu trebuiau amestecate „atacuri nedrepte sau zădărnice afișări” (subl. ns. — *Gh. C.*)¹¹⁰; în legătură cu evenimentele din 8/20 august, era necesar de a se înlătura în viitor asemenea „fapte care au compromis existența unor națiuni mai vechi și mai puternice decât a noastră”¹¹¹. Adresa de răspuns la acest mesaj — dezbaterile Camerei s-au axat pe astfel de teme: „românismul tronului”, „anticonstituționalismul guvernului”, „cerințele legitime ale poporului” — recomanda cel mai bun remediu, pentru a evita astfel de incidente ca cel întâmplat la Ploiești, „aplicarea strictă a legilor” și „respectul lor”; „pe tărîmul constituțiunii” (subl. ns. — *Gh. C.*), tronul putea conta totdeauna pe un deplin devotament și pe concursul cel mai sincer al reprezentățiunii naționale”¹¹².

Sorții au voit — sau poate și de data aceasta lucrurile au fost astfel rînduite în culise — ca printre cei 20 de deputați care, împreună cu biroul, vor prezenta domnitorului adresa de răspuns, să iasă din urnă tocmai numele deputaților din Prahova: A. Arion, C. T. Grigorescu, Al. Candiano-Popescu¹¹³.

¹¹⁰ Dezbaterile ședinței Adunării deputaților, din 5 decembrie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 253 din 17/29 noiembrie 1870, p. 2101.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² „Monitorul oficial”, nr. 272 din 10/22 decembrie 1870, p. 2230; „Memoriile regelui Carol I”, vol. VI, București, p. 3.

¹¹³ Vezi dezbaterile ședinței din 9 decembrie 1870, în „Monitorul oficial”, nr. 277 din 16/28 decembrie 1870, p. 2278; cf. „Columna lui Traian”, I, nr. 60 din 14 decembrie 1870, p. 1.

SITUAȚIA CĂILOR DE COMUNICAȚIE ALE ROMÂNIEI ÎNTRE ANII 1922—1928

DE

I. SAIZU

O dată cu încununarea procesului de făurire a statului național unitar s-a realizat cadrul social-politic pentru „dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție; înmănuncherea laolaltă a energiilor și capacităților creatoare ale poporului nostru a creat condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești și revoluționare”¹. Ca urmare a desăvârșirii statului național unitar, România posedă o rețea de comunicații de stat formată din: 10 583 km linii ferate normale, față de 4 153 km existenți înainte de război, adică cu aproape 255 % mai mult²; 2 840 km de căi fluviale navigabile, din care 1 075 km pe cursul principal al Dunării, 395 km pe brațele sale secundare și 1 370 km pe afluenții săi principali (prin urmare, 37 % din cursul Dunării și 36 % din bazinul ei)³; 80 778 km șosele și drumuri, față de 45 604 km existenți înainte de război; 2 320 km rețea de conducte petroliere, din care 1 560 km conducte particulare și 760 km conducte de stat⁴.

Una dintre condițiile cerute pentru dezvoltarea României, a schimburilor ei, era aceea de a avea un sistem de comunicații cât mai bine organizat, complet, ușor, sigur și ieftin. Politica transporturilor în perioada 1922—1928 este dominată, prin urmare, de efortul de a reface capacitatea de transport și a o dezvolta în concordanță cu nevoile social-economice, strategice și politice ale statului unitar român, de a constitui într-o unitate

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 350.

² N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 146.

³ Ion C. Fundatzeano, *Le réseau navigable de la Roumanie*, în „Correspondance économique roumaine”, București, an. VII (1925), nr. 3, p. 3.

⁴ Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie* (București), 1933, p. 105; Corneliu Torocanu, *Conductele de petrol ale statului*, în „Moniteur du Pétrole Roumain”, București, an. XXIX (1929), nr. 11, harta.

economică, organică, administrativă și tehnică rețeaua de comunicații de pe întreg cuprinsul României și a o orienta potrivit cu direcțiile noi de trafic. Virgil Madgearu a înțeles, printre alții, că problema refacerii, dezvoltării și modernizării transporturilor putea fi mai lesne rezolvată prin accelerarea industrializării țării, care asigura perfecționarea lor⁵.

Căile de comunicație, ca ramură a economiei naționale, cuprinzând totalitatea mijloacelor feroviare, fluviale, maritime, rutiere, aeriene, ca și rețeaua de conducte, au cunoscut în acei ani o evoluție diferențiată, în funcție de contribuția pe care o aveau la dezvoltarea economiei. Dar, deși guvernele au urmat politica tradițională în domeniul transporturilor, concentrând principala atenție asupra căilor ferate, care aveau precădere asupra celorlalte mijloace, atât prin răspîndirea lor, cât și prin posibilitățile de trafic ce le ofereau, totuși, în acei ani, ele s-au străduit să aplice și în sectorul transporturi progresele înregistrate în alte state. Astfel, s-au inaugurat primele trasee aeriene, s-a înființat o fabrică de avioane, s-au construit primele hidroavioane, fără a mai pomeni de o serie de proiecte privind electrificarea unor linii C.F.R., modernizarea parcului feroviar, maritim și fluvial, ca și a rețelei de șosele.

Faptul că C.F.R. s-au bucurat în perioada pe care o cercetăm, în comparație cu celelalte compartimente ale transportului, de o atenție deosebită se reflectă atât în disputa dintre partide pentru organizarea și subordonarea lor⁶, cât și în variatele programe elaborate pentru refacerea, completarea și exploatarea lor. În vederea îndeplinirii funcției lor economice era necesară o nouă organizare a C.F.R. Fiecare partid burghez a căutat să facă din problema organizării C.F.R. o cale de penetrație a influenței lui asupra acestui compartiment. Înlăturarea cauzelor care împiedicau dezvoltarea C.F.R. era posibilă — după unii autori și oameni politici — prin introducerea principiilor aplicabile în întreprinderile cu caracter comercial, pe baza cărora C.F.R. puteau dobîndi continuitate în directive, accelerarea rezolvării chestiunilor urgente, mai ales în aprobarea de credite pentru lucrări, libertatea de a-și organiza o gospodărie proprie, elasticitatea și facultatea de a aplica progresele tehnice, capacitatea de a soluționa diferite probleme ale economiei naționale, prin discutarea lor în consiliul de administrație, format din reprezentanții diferitelor ramuri economice. Administrarea însă a unei gestiuni atât de mari⁷ nu putea fi încredințată decît specialiștilor, care să lucreze conform intereselor românești și fără amestecul politicii⁸.

Pînă la 17 iunie 1925, cînd s-a adoptat legea liberală de organizare și exploatare a C.F.R., acestea au funcționat ca organ al Ministerului

⁵ Virgil N. Madgearu, *Curs de economie politică*, Craiova, 1944, p. 232.

⁶ D. Mociorniță, *Părerii și îndrumări practice pentru soluționarea cîtorva probleme economice-financiare*, București, 1922, p. 20—25; Chr. Staicovici, *Istoricul celor 25 ani de existență a Uniunii generale a industriașilor din România (1903—1928)*, București, 1929, p. 47; V. Madgearu, *Politica căilor noastre ferate. Un discurs parlamentar*, București, 1927, p. 15; A. Topliceanu, *Transporturile pe căile noastre ferate*, în „Analele statistice și economice”, București, an. V (1922), nr. 7—8, p. 115.

⁷ După datele cuprinse în Legea pentru organizarea și administrarea întreprinderilor și bunurilor publice pe baze comerciale, evaluarea căilor ferate aparținînd statului era în 1927 de 2 139 445 799 lei aur (Grigore C. Vasilescu, *Dunărea internațională și transporturile*, București, 1931, p. 44).

⁸ Nicolae I. Petculescu, *Problema C.F.R. Istoric. Completări. Îmbunătățiri*, București, 1923, p. 100.

Lucrărilor Publice, cu un buget contopit, prin urmare, cu cel al statului. Legea din 1925, care a acordat C.F.R. un început de autonomie administrativă și financiară⁹, a fost concepută ca o verigă în desăvârșirea procesului de unificare administrativă a C.F.R. și de dezvoltare a lor prin propriile mijloace. Legea a căutat să realizeze pe întreaga Românie, în locul unui regim mixt existent (rețele de stat alături de rețele particulare, concesionate pentru un număr mare de ani), un regim unitar de stat, cu drept de control asupra tuturor mijloacelor de comunicație. De fapt, însăși Constituția din 1923 a prevăzut acest drept.

În noua organizare, C.F.R. erau conduse de un consiliu de administrație compus din 9 membri, din care 8 numiți prin decret regal pe o perioadă de 4 ani, iar al 9-lea era de drept un general delegat al Ministerului de Război. Consiliul, astfel alcătuit ca în el să fie reprezentate principalele ramuri de activitate ale economiei naționale, se suprapunea peste al doilea organ conducător al C.F.R., care era Direcția Generală. În loc să scoată realmente C.F.R. de sub influența politicii, așa cum a pretins, guvernul liberal a creat prin autonomie „o regie subordonată, nu în primul rînd intereselor sale de partid, ci subordonată intereselor trustului său financiar-industrial”¹⁰.

Nefiind concepută după dorința tuturor partidelor, noua lege a suferit modificări la fiecare schimbare de guvern, creînd prin consiliu o cale de infiltrare și influență politică în exploatarea C.F.R. Averescu mărturisise în acest sens că primul act cerut regentei a fost ca să semneze mesajul pentru abrogarea legii C.F.R. din 1925¹¹. La 2 februarie 1927, modificînd legea din 1925, el a înlocuit Direcția Generală prin Subsecretariatul de stat al Ministerului de Comunicații, a luat consiliului atribuțiile privitoare la organizarea tehnică, a redus numărul direcțiilor de exploatare la 5, a restrîns atribuțiile acestora la controlul și supravegherea exploatării. Legea lui Averescu avea ca principiu suprimarea oricărei autonomii. La 22 ianuarie 1927, V. Madgearu, în Cameră, „deplînge superficialitatea cu care se prezintă un proiect de o așa de mare însemnătate”¹². La revenirea în 1927 a partidului liberal la guvern, legea averescană a fost abrogată, fiind repusă în vigoare, la 13 august 1927, cea din 1925, cu unele modificări. Ea a putut fi aplicată de data aceasta doi ani, adică pînă la 1 iulie 1929, cînd s-a publicat legea pentru crearea Regiei Autonome a C.F.R.

Celor două concepții legate de organizarea C.F.R. le-au corespuns două atitudini față de capitalul străin și contribuția acestuia la refacerea și dezvoltarea lor. Liberalii, partizani ai autonomiei C.F.R., erau în principiu împotriva angajării capitalului străin în exploatarea C.F.R. și pentru refacerea și dezvoltarea lor în spiritul politicii „prin noi înșine”. Ei au respins astfel oferta de un împrumut de 30 miliarde lei pentru C.F.R. făcută de reprezentanții capitalului american lui Vintilă Brătianu cu prilejul

⁹ Tancred Constantinescu, *Organizarea și exploatarea căilor ferate*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 1, p. 28; Traian Moșoiu, *Discurs rostit în ședința Senatului de la 13 iunie 1929. Regia autonomă C.F.R.*, București, 1929, p. 36.

¹⁰ V. Madgearu, *Politica căilor ferate...*, p. 15.

¹¹ *Cuvîntul d-lui general Averescu rostit în ședințele Senatului de la 4 și 5 noiembrie 1927*, București, f.a., p. 51.

¹² V. Madgearu, *Politica căilor ferate...*, p. 3.

vizitelor efectuate de acesta în 1925 la Paris și Londra. De asemenea, în februarie 1926 consiliul de administrație al C.F.R. a respins ofertele lui Ringhofer (Cehoslovacia) și Warchalowsky (Austria) de a înființa ateliere de reparat material rulant¹³. În schimb, la venirea lui Averescu se vorbea tot mai mult de necesitatea colaborării cu capitalul străin. Uzinele respective fac acum din nou oferte pentru repararea câtorva mii de vagoane în atelierele lor sau pentru instalarea de ateliere în România¹⁴. Oferta lui Warchalowsky era cea mai oneroasă, fapt care a determinat statul să renunțe la contract. În același timp, Howard G. Kelley și John Downey din partea unui trust bancar american au făcut o ofertă de împrumut. Ei au vizitat rețeaua C.F.R. și centrele industriale mai importante, interesându-se de posibilitatea plasării capitalului lor. În vederea contractării unui împrumut a și fost întocmită o statistică a parcului de locomotive și vagoane de care dispunea C.F.R.¹⁵. Încercările de contractare a unui împrumut pentru C.F.R. au eșuat. În 1928 alți experți americani s-au interesat de administrarea și exploatarea C.F.R., de problemele lor financiare.

Pentru refacerea C.F.R. prima atenție s-a acordat liniilor, știut fiind faptul că de buna lor stare depindea traficul, viteza, siguranța și capacitatea de transport. Consolidarea, completarea și schimbarea orientării rețelei către București, Dunăre și M. Neagră, deci pe trasee scurte și rezezi spre punctele de export, precum și stabilirea de legături directe, organice și economice între toate regiunile țării au constituit probleme care au stat în atenția guvernelor. Pentru refacerea și completarea rețelei au apărut în anii 1922—1928 diferite programe¹⁶. Așa cum remarcase, pe bună dreptate, Virgil Madgearu¹⁷, opinia publică, alarmată de criza în care se găseau C.F.R., a încercat și ea să-și dea contribuția la soluționarea definitivă a acestei probleme, întocmind chiar anteproiecte.

Datorită inexistenței unui program unitar al construcțiilor de linii, unanim acceptat, propunerile pentru îmbunătățirea C.F.R. diferă de la un autor la altul. Pentru efectuarea traficului între Polonia și M. Neagră, de pildă, A. Cottescu recomanda dublarea liniei Vicșani-Adjud; proiectul lui N. Petculescu prevedea construirea unei linii magistrale de cale dublă în lungul Prutului, iar R. Baiculescu nu prevedea nici o soluție. În schimb, R. Baiculescu a prevăzut dublarea liniilor Oradea-Apahida-Teiuș-Copșa Mică-Jiblea și Sighișoara-Brașov, prevederi care

¹³ „Argus”, 15 februarie 1926.

¹⁴ Ibidem, 10 mai 1926.

¹⁵ Ibidem, 15 iulie 1927; „Economia națională”, București, nr. 7 1927, p. 411—412.

¹⁶ Programul N. Petculescu, în 1923, prevedea construirea în total a 3 054 km linie și dublarea a 1 048 km linie; programul Vintilă Brătianu, în 1924, inspirat, de fapt, din două programe ale Direcției construcțiilor de căi ferate, întocmite mai înainte (R. Baiculescu în 1920 și N. Petculescu în 1923) prevedea, între altele, construirea următoarelor linii: Băcești-Roman; Ilva Mică-V. Dornei; Buzău-Pătirlage; Bumbesti-Livezeni; Mangalia-Tulcea; Constanța-Techirghiol; programul din 1926 prevedea dublarea liniei Vicșani-Mărășești-Buzău, construirea liniei Mărășești-Galați și a podului de peste Dunăre între Giurgiu și Ruscium; programul A. Cottescu, în 1927, era cel mai vast program din cite s-au alcătuit până în 1930; o comisie instituită în 1928 de Ministerul Comunicațiilor a luat de bază planul din 1927, reducând construcția de linii noi de la 45 miliarde lei la 9,6 miliarde lei. Programul astfel redus este cunoscut sub numele de programul Leverve (M. Tutoran, *Orientarea, sistematizarea și completarea rețelei C.F.R.*, București, 1934, p. 25—39; Ion Miculescu, *Rezultatele exploatarei căilor noastre ferate în 1928 și soluții pentru îndreptarea situațiunei*, București, 1929, p. 26).

¹⁷ V. Madgearu; *Politica căilor ferate...*, p. 3.

nu apar la N. Petculescu și A. Cottescu. Deși diferite, programele de construire a noi linii ferate porneau de la necesități reale.

În efortul de a îmbunătăți exploatarea C.F.R. au apărut tot mai des și mai documentat propuneri pentru electrificarea unor linii din rețea, întrucât liniile electrificate existente, Dornișoara-Susenii Birgăului și Arad-Ghioroc, fiind înguste, aveau mai mult o importanță locală¹⁸.

În vederea refacerii liniilor a fost repusă în funcțiune vechea fabrică din Ploiești de impregnarea traverselor, devastată de cele mai importante piese de armate germane în retragere, iar între 1923—1925 s-a construit la Ițcani o fabrică ce utiliza în același scop fagul din zona respectivă. Prin aceasta capacitatea anuală de impregnare s-a mărit până la 2 000 000 de traverse. Refacerea fabricii din Ploiești și construirea celei din Ițcani erau cu atât mai necesare, cu cât în timpul războiului se neglijase complet acțiunea de schimbarea traverselor distruse, din care cauză liniile erau neîntărite¹⁹. Pentru întărirea liniilor, consiliul de administrație al C.F.R. a aprobat în principiu, la 11 decembrie 1925, standardizarea tipurilor de șine, deoarece existența a 48 de tipuri, câte număra rețeaua C.F.R. în acel an²⁰, făcea anevoie traficul pe C.F.R.

Paralel cu refacerea rețelei s-a început construirea unor noi linii²¹. Pentru a se spori capacitatea traficului între toate regiunile s-au pus în construcție în 1923 unele linii absolut necesare, din care, datorită insuficienței creditelor s-au putut executa până în mai 1929 doar 35% din linia Brașov-Nehoiășu-Buzău (145 km)²²; 12% din linia Ilva Mică-V. Dornei (74 km); 7,5% din linia Bumbesti-Livezeni (31 km); 35% din linia Tulcea-Hamangia (62 km). Bilanțul activității în domeniul construcției de căi ferate ne arată că în afară de 550 km linii în construcție, începute înainte de război și neterminate, existau în mai 1929 încă 377 km linii începute după război, de asemenea neterminate. Dacă se adaugă circa 300 km linii de interes strategic începute în timpul războiului și părăsite apoi, constatăm că existau în mai 1929 circa 1 200 km linii începute și neterminate²³, din care o parte nici nu mai erau necesare. Faptul era consecința inexistenței unui program unitar de construcții, unanim acceptat. Același bilanț ne demonstrează că în perioada ce o cercetăm ponderea de bază a căzut

¹⁸ I. Aprihăneanu, *Tracțiunea electrică a trenurilor*, în „Natura”, an. XIII (1924), nr. 8—9, p. 24; I. S. Gheorghiu, *Problema tracțiunii electrice pe căile ferate române*, în „Buletinul Societății politehnice”, an. XXXVI (1922), nr. 7—9, p. 333 și nr. 10—12, p. 438, 439, 441; Aron Makşai, *Criza transporturilor numai prin electrificarea C.F.R. se poate înlătura*, în „Buletinul Căilor Ferate Române”, an. XI (1924), nr. 57—58, p. 1 272, 1 274, 1 278.

¹⁹ Între 1922—1 septembrie 1925 s-au introdus 6 345 545 de traverse obișnuite și 34 620 m³ traverse speciale la poduri și macazuri (*Activitatea corporurilor leziviloare și a guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 287—288). Alte 5 milioane traverse au fost așezate între 1926—1930 pe diferite trasee (Victor Slăvescu, *Curs de transporturi*, București, 1930, p. 230). Tot pentru consolidarea liniilor au fost folosite anual 300 000 m³ balast.

²⁰ Victor V. Stoika, *Standardizarea tipurilor de șine de pe rețeaua Căilor Ferate Române*, în „Buletinul Căilor Ferate Române”, an. XII (1925), nr. 79, p. 1 896.

²¹ În 1922 au fost date în circulație liniile Salonta Mare-Chișineu Criș și Băcești-Roman; în 1923 s-a refăcut și redat în circulație linia electrică Dornișoara-Susenii Birgăului, restabilindu-se legătura între Transilvania și Bucovina.

²² În realitate nu s-a construit nici atunci, nici după aceea, decât pe porțiunea Buzău-Nehoiășu, deși proiectul prevedea pentru asigurarea traficului direct al Transilvaniei spre M. Neagră legarea Brașovului de Buzău prin Nehoiășu.

²³ N. Codreanu, *Completarea rețelei C.F.R.*, în „Analele economice și statistice”, an. XII (1929), nr. 5—6, p. 94.

pe refacerea rețelei, nu pe construirea de noi linii. În 10 ani (1919—1929) România a construit numai 70 km de cale ferată, pe cînd în 9 ani antebelici (1906—1915) numai vechiul regat construise 750 km²⁴. Pentru completarea rețelei era necesară — după unii autori — construirea a încă 2 573 km. Dar chiar după construirea acestora România nu putea să depășească grupul statelor cu rețea redusă în raport cu suprafața țării și cu numărul locuitorilor ei²⁵.

Trebuie subliniat că, cu toate eforturile pentru îmbunătățirea liniilor, numărul accidentelor de cale ferată era mare. În 1928 din numărul de 37 administrații de căi ferate, România ocupa, după numărul ruperilor de șine, locul 3, fiind întrecută doar de Portugalia și de unele rețele din America de nord. Iugoslavia, care venea imediat după noi, nu avea decît jumătate din numărul ruperilor noastre de șine. Pentru evitarea accidentelor trebuia ca numai în Transilvania să se refacă de urgență 1 560 km²⁶.

Un aspect important în politica transporturilor la C.F.R. în legătură cu rețeaua se referă la răscumpărarea de linii. Din totalul rețelei exploatate de administrația C.F.R., 4 380 km sau 38% aparțineau la 47 de societăți particulare, îndeosebi din Transilvania și Banat. În scopul asigurării unității economice și apărării naționale, statul a luat încă din 1919 în exploatare rețeaua căilor ferate particulare aparținînd unor companii străine, iar la 13 decembrie 1925 Ministerul de Comunicații a dobîndit dreptul de supraveghere și control asupra lor²⁷. Situația financiară n-a permis pînă atunci răscumpărarea acelor linii și nici societățile respective nu erau pentru această soluție. La invitația statului de a duce tratative pentru răscumpărări de linii, în conformitate cu art. 20 din Constituție, au răspuns 17 societăți din Transilvania, ce dețineau 1 484,945 km. În urma tratativelor s-a ajuns în martie 1926 la un acord de răscumpărare definitivă. Au continuat apoi, în același scop, tratative și cu celelalte societăți particulare²⁸. În februarie 1927 s-a ajuns la răscumpărarea liniilor Arad-Cenad (252, 436 km) pentru suma de 7 118 000 franci elvețieni. În celelalte regiuni acțiunea de răscumpărare a început după 1928²⁹.

Paralel cu efortul de a reface și completa rețeaua s-a acordat atenție stațiilor³⁰, podurilor³¹, refacerii și dezvoltării materialului rulant, tunelu-

²⁴ Nicolae I. Petculescu, *Problema transporturilor în România*, în „Analele economice și statistice”, an. XII (1929), nr. 5—6, p. 90.

²⁵ *Ibidem*, p. 89—90; C. Bungețianu, *Căile ferate ale Europei Centrale (Studiu juridico-economic)*, București, 1934, p. 7.

²⁶ Nicolae I. Petculescu, *Problema transporturilor în România*..., p. 83—84.

²⁷ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIII—XIV, p. 1 174—1 183.

²⁸ Victor Slăvescu, *Curs de transporturi*..., p. 271—276; C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XV—XVI, p. 221—225, 232; „Adevărul”, 12 noiembrie 1926.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Acestea, împreună cu instalațiile lor, au fost refăcute, mărite, înzestrate cu aparatură și linii de garaj. Stațiile de frontieră, în special Curtici și Episcopia Bihorului, au fost mult mărite și utilitate în raport cu nevoile traficului internațional.

³¹ Cea mai mare parte din cele 154 de poduri distruse în război au fost complet refăcute, provizoriu sau definitiv. Unele au fost înlocuite cu poduri noi de cale dublă. Podul de peste Dunăre — opera lui Anghel Saligny — a fost refăcut cu concursul industriei noastre metalurgice. Uzinele Reșița au efectuat în acei ani principalele construcții de poduri (au reconstruit podul de peste Borcea, au construit podurile peste Argeș, lângă Pitești, peste Lotru, Prahova la Comarnic, peste Dragoșita, Jijia, Bahlui, Olt, Mureș, Someș etc.), dobîndind însemnate beneficii (*Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, Edit. Academiei, București, 1963, p. 47).

rilor³². Contractele încheiate înainte de 1922 cu fabrici străine pentru achiziționarea sau repararea materialului rulant condamnau dinainte statul la pierderi mari. Prin modificările aduse după acest an contractelor situația statului a fost ameliorată în parte. S-a căutat totodată, în spiritul politicii „prin noi înșine”, să se sporească capacitatea de lucru a atelierelor naționale. În primii ani, față de marele număr de locomotive și vagoane defecte, C.F.R. au făcut apel și la industria particulară. În afară de 14 ateliere C.F.R. de stat, cu repararea locomotivelor se ocupau și întreprinderi particulare, al căror număr a scăzut de la 30 în 1924 (inclusiv docurile din Galați și Șantierul naval din T. Severin) la 19 în 1927. Cu repararea vagoanelor s-au ocupat 72 de întreprinderi în 1924, din care au mai rămas în funcțiune în 1927 numai 28. Reducerea numărului, ca și a capitalului lor în totalul cheltuielilor pentru C.F.R. s-a realizat progresiv prin expirarea contractelor întreprinderilor neutilitate, precum și prin specializarea unor întreprinderi numai cu repararea de locomotive³³.

În vederea refacerii și dezvoltării materialului rulant cu forțe proprii industriașii din țară s-au oferit să furnizeze arama necesară³⁴, iar Uzinele Reșița, după refacere, și-au sporit capacitatea de producție prin terminarea în 1923 a fabricii de locomotive, reorganizarea secției de turnătorie, instalarea în 1927 a noi linii de macarale și a primelor mașini pneumatice de forare ș.a. Ca urmare, la 14 septembrie 1926 s-a inaugurat prima locomotivă de cale normală construită la Reșița. Până atunci statul n-a făcut comenzi de acest gen³⁵. De asemenea, la 13 martie 1927 a fost publicată legea pentru fabricarea în țară a locomotivelor și vagoanelor necesare reînnoirii materialului rulant. Numărul de ateliere, înzestrarea lor, acordarea de credite pentru extinderea unora dintre ele au fost apreciate de liberali ca o traducere în fapt a politicii „prin noi înșine”³⁶.

Ca urmare a măsurilor amintite s-a reușit să se sporească numărul vagoanelor și locomotivelor reparate³⁷, ca și achiziționarea de material

³² Cel mai mare tunel pînă la 1924 a fost cel de la Berești (3 328 m). Între 1924—1930 s-a construit cel mai lung tunel din țară, la Teliu, pentru cale dublă (4 370 m). În afară de tunelul de la Teliu s-a mai construit unul pe Valea Jiului (Ion Miclescu, *Rezultatele exploatarei căilor noastre ferate* . . . , p. 23—24), iar în stare de proiect se aflau încă 14 tuneluri („Buletinul Căilor Ferate Române”, an. XIII (1926), nr. 89—90, p. 2 168).

³³ *Industria mecano-metalurgică. Date și observațiuni* (București), 1928, p. 32—33.

³⁴ Arhiva istorică centrală, fond. Președ. Cons. de Miniștri, dos. 4/1922, f. 60.

³⁵ „Buletinul Căilor Ferate Române”, an. XIII (1926), nr. 88, p. 2 137.

³⁶ Tancred Constantinescu, *Proiectul de lege pentru crearea regiei autonome a C.F.R.*, București, 1929, p. 22.

³⁷ Iată cum a evoluat activitatea atelierelor românești pentru repararea materialului rulant C.F.R., între anii 1924—1 noiembrie 1927:

Anul	1924	1925	1926	1927
Număr de locomotive	1 207	1 339	1 356	1 150
„ „ vagoane	76 477	61 072	77 593	86 430

ruant³⁸. În ansamblu însă, parcul de locomotive și vagoane a înregistrat scăderi, după cum o demonstrează situația de mai jos, privitoare la principalele elemente care intră în structura C.F.R.³⁹:

Anul	Total linii km	Numărul		Mijloace de transport					
		stațiilor	haltelor	Locomotive	Vagoane				
					de călători	de ba- gaje și poștă	de marfă	cis- terne	Total
1924	11 791,483	1 302	260	4 507	5 925	1 759	87 850	—	95 534
1925	11 348,616	1 393	110	2 187	2 227	911	35 842	5 668	44 648
1926	11 348,616	1 380	117	2 312	2 632	813	33 276	7 170	43 891
1928	11 126,855	1 417	147	2 189	2 671	991	44 343	8 000	56 005

În suma mijloacelor de transport comunicate pe anii 1922—1924 sînt incluse și cele defecte, iar în anii următori numai acelea în stare de funcționare. Lipsa de locomotive în serviciu a determinat ca sute de vagoane să rămînă după război neutilizate în stații. Numărul de locomotive ne arată că, în raport cu rețeaua de căi ferate existente, în anii 1922—1928 România se afla sub nivelul antebelic. Într-adevăr, în timp ce înainte de război la o rețea de 4 155 km existau în serviciu 964 de locomotive, adică una la 4,3 km, în 1928 la o rețea de 11 126,855 km aveam în serviciu 2 189 de locomotive, adică una la circa 5 km. Insuficiența materialului rulant față de cerințele economiei a determinat statul să recurgă la închirierea sau împrumutarea vagoanelor de marfă străine, folosite în primul rînd pentru traficul internațional și în al doilea rînd pentru traficul intern⁴⁰.

Strîns legată de materialul rulant este problema combustibilului. În spiritul politicii „prin noi înșine”, U.G.I.R. s-a pronunțat pentru consumarea numai a combustibilului indigen. Astfel, pe cînd în 1922 la congresul de la Timișoara (secția energie) s-a vorbit numai de evitarea risipei și întrebuintarea rațională a combustibilului, în 1925, la un nou congres, chestiunea a fost pusă clar: „nici un kg de cărbune străin pentru locomotive”.

³⁸ Multe locomotive și vagoane, fără nici o legătură cu tipurile noastre, au fost cumpărate, deși erau scoase din uz. Cifric, achiziționarea de material rulant este ilustrată în tabelul următor:

Anul	Locomotive	Vagoane călători	Vagoane marfă	Anul	Locomotive	Vagoane călători	Vagoane marfă
1922	309	9	—	1926	109	10	120
1923	98	—	—	1927	36	46	330
1924	29	90	510	1928	19	74	424
1925	43	65	505				

(Arhiva istorică centrală, fond. Președ. Cons. de Miniștri, dos. 217/1943, f. 11; *Studiu asupra situației fărăi în martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 342).

³⁹ *Anuarul statistic al României* 1924, p. 81; *ibidem* 1925, p. 83; *ibidem* 1926, p. 90; *ibidem* 1928, p. 130; *ibidem* 1929, p. 145; *ibidem* 1934, p. 192—193. În totalul rețelei pe 1924 se includ și 156 km cale normală și 443 km cale îngustă de linii particulare în administrația lor proprie și de alte căi ferate particulare. La totalul pe anii 1925 și 1926 trebuie adăugați 156 km linii normale și 422 km cale îngustă, aflați în administrația particularilor, precum și 21 km cale îngustă, aflată în administrația altor căi ferate particulare.

⁴⁰ „Argus”, 27 februarie, 16 și 19 mai, 22 iunie 1927.

tivele C.F.R.”⁴¹. Începînd din 1924 nu s-a mai importat combustibil pentru C.F.R.⁴². Ponderea cheltuielilor pentru combustibil în totalul cheltuielilor C.F.R. era deosebit de mare, mai cu seamă în comparație cu perioada antebelică. De unde în anii 1910—1916 ponderea respectivă reprezenta 15 %, ea a ajuns la 28 % în 1923, la 19 % în 1927 și la 18 % în 1928⁴³.

Preocuparea pentru îmbunătățirea traficului feroviar se oglindește și în modul cum s-a rezolvat problema personalului. În anii 1922—1928 C.F.R. continuau să aibă cel mai mare număr de salariați⁴⁴. Din totalul personalului C.F.R., muncitorii dețineau majoritatea. Numărul lor crește de la 93 115 în 1923 la 97 177 în 1927. În aceste cifre erau cuprinși și muncitorii din ateliere⁴⁵.

Refacerea și îmbunătățirile aduse C.F.R.-ului au determinat o sporire a traficului feroviar, satisfăcîndu-se într-o anumită măsură cerințele economiei naționale. Traficul era diferențiat ca intensitate, în funcție de profilul economic al regiunilor. În 1925, de pildă, traficul de mărfuri și călători a unei însemnate părți din Moldova, cu profil agrar, era din punct de vedere cantitativ egal cu traficul a numai două stații din orașele industriale Ploiești și Timișoara⁴⁶. Trebuie subliniat că prin desăvîrșirea statului național unitar, traficul feroviar a suferit o modificare. Mărfurile, care altădată se îndreptau spre Viena și Budapesta, aveau în noul cadru social-economic direcția spre porturile dunărene și M. Neagră. Creșterea traficului a fost asigurată printr-o utilizare excesivă a materialului rulant. Utilizarea vagoanelor — timpul de circulație de la o încărcătură la alta — este ilustrată de creșterea rulajului lor: 11,02 zile în 1926; 9,97 zile în 1927; 6,64 zile în 1928⁴⁷.

Traficul, exprimat în vagoane-unități, a crescut continuu de la 1 014 616 în 1922 la 1 790 078 în 1928⁴⁸. Prin urmare, în timp de 7 ani încărcăturile au crescut cu 76 %. Spre deosebire de traficul de mărfuri, cel de călători a înregistrat în totalitatea sa, după 1924, o scădere treptată de la 56 434 846 de călători în acel an la 40 414 502 în 1927, pentru ca în anul următor să înregistreze o ușoară creștere⁴⁹.

Scăderea traficului de călători era consecința dezvoltării altor mijloace de transport. Dacă pînă la primul război mondial, atît în România, cît și în alte state, căile ferate dețineau monopol aproape exclusiv al transportului pe uscat, după război apare concurența automobilului și avionului, care la noi, în acei ani, s-a manifestat într-o formă incipientă. Creșterea numărului de autoturisme, ca și înființarea de trasee pentru autobuze a determinat ca C.F.R. să simtă concurența acestora⁵⁰.

⁴¹ *Mijloace de tracțiune pe căile ferate*, vol. I, București, 1933, p. 57.

⁴² *Ibidem*, p. 13, 57, 100.

⁴³ *Ibidem*, p. 22, 63.

⁴⁴ *Situația clasei muncitoare din România. 1914—1944*, Edit. politică, București, 1966, p. 183; *Studiu asupra situației țării . . .*, p. 349.

⁴⁵ *Situația clasei muncitoare din România . . .*, p. 183.

⁴⁶ Nicolae I. Petculescu, *Problema transporturilor în România . . .*, p. 79.

⁴⁷ I. Macovei, *Considerațiuni asupra rezultatelor tehnice ale exploatării C.F.R.*, în *Situația C.F.R. și programul dezvoltării lor*, București, 1929, p. 44—45.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁹ *Anuarul statistic al României 1929*, București, 1931, p. 148.

⁵⁰ Florin Codrescu, *Automobilismul și posibilitățile sale de dezvoltare în România*, București, 1935, p. 37; Nicolae Malla, *Concurența dintre calea ferată și transportul cu automobile pe șosele în România și în alte state*, București (1931), p. 41, 98—121, 123, 134.

În legătură cu traficul feroviar trebuie să amintim faptul că statul a căutat să reia și să dezvolte relațiile feroviare cu alte țări, îndeosebi cu cele vecine. România a reintrat în Convenția internațională feroviară de la Berna și a aderat la cea de la Geneva, a participat la toate conferințele și congresele feroviare internaționale. Se cuvine de reținut că între 23—29 noiembrie 1926 a avut loc pentru prima dată în țara noastră o conferință feroviară internațională.

Deși în anii 1922—1928 s-au depus eforturi pentru refacerea și îmbunătățirea transportului feroviar, rezultatele financiare ale C.F.R. au fost deficitare. În acei ani deficitul a totalizat 12 455 794 877 lei⁵¹, datorat, între altele, gratuităților, reducerilor și abuzurilor. „Eram în situațiunea paradoxală — arăta Victor Slăvescu — de a vedea cum intensificarea traficului, în loc să ne dea rezultate financiare mai bune, sporea și mai mult desechilibrul între venituri și cheltuieli”⁵². Rezultatele financiare deficitare sînt ilustrate și de creșterea într-o proporție mai mare a cheltuielilor pe un kilometru în exploatare decît a veniturilor pe aceeași unitate⁵³.

După cum am arătat la început, în celelalte compartimente ale transporturilor preocupările guvernelor au fost mai restrinse, deși șoselele, de pildă, pe care se scurgea pînă la stații C.F.R. și porturi aproape întreaga producție agricolă a țării și un însemnat volum de produse industriale, reprezentau calea cea mai răspîdită în interiorul țării. Avîntul pe care l-a luat industria în anii 1923—1929 a determinat ca volumul transporturilor rutiere să sporească și, ca urmare, să existe totuși o preocupare pentru îmbunătățirea și modernizarea lor. Ele trebuiau să corespundă noilor mijloace de transport rutier, care se răspîndeau, și pentru aceasta, pe drept cuvînt s-a cerut „modernizarea șoselelor existente, și anume prin transformarea lor în vederea unei circulații intense și fără întrerupere în tot timpul anului”⁵⁴.

Programul de modernizare și completare a rețelei de șosele a fost în linii generale schițat⁵⁵, însă n-a fost susținut de fondurile necesare. Creditele erau insuficiente chiar pentru o întreținere sumară a șoselelor. Cerința de a se construi drumuri moderne și de a le întreține reclama lucrări speciale care nu se mai puteau executa cu zile de prestație, oricît de mare ar fi fost valoarea lor. Pe bună dreptate se arăta că atît timp cît în distribuția creditelor se va urma politica „cu lingurița”, nici nu putea fi vorba de o problemă a șoselelor moderne, căci „înainte de toate, chestiunea drumurilor este o chestiune de bani”⁵⁶. Ca urmare, transportul rutier a înregistrat în anii 1922—1928 slabe progrese. Lungimea șoselelor și drumurilor a crescut de la 80 778 km în 1923 la 106 084 km în 1928⁵⁷. Alocarea an de

⁵¹ Ioan D. Dima, *Importanța căilor ferate române în bugetul public*, București, 1939, p. 94.

⁵² Victor Slăvescu, *Curs de transporturi* . . . , p. 235.

⁵³ Vezi *Anuarul statistic al României 1934*, București, 1935, p. 194—195.

⁵⁴ I. Odobescu, *Importanța actuală a transporturilor pe șosele*, în „Biblioteca Cercului tehnic al României”, an. VIII (1926), nr. 24—25, p. 35.

⁵⁵ Gh. Nicolau-Bârlad, *Transporturi forestiere*, Cernica, 1933, p. 111—112.

⁵⁶ Nicolae Hoiescu, *În ce măsură se pune pentru România problema șoselelor moderne*, Cluj, 1928, p. 4.

⁵⁷ *Anuarul statistic al României 1924*, p. 99—105; *ibidem* 1928, p. 154—155. Din aceștia, România a intrat în rețeaua internațională cu trei artere: a) București—Ploiești—Craiova—Orșova spre Belgrad; b) București—Ploiești—Brașov—Sibiu—Alba-Iulia—Turda—Cluj—Dej—Satu-Mare—Halmei; c) București—Ploiești—Focșani—Roman spre Varșovia (Nicolae Hoiescu, *op. cit.*, p. 6; idem, *Șosele moderne*, Cluj, 1926, p. 7).

an în buget de sume insuficiente unei bune întrețineri a făcut ca în 1929 numai 16,8% din totalul șoselelor să poată fi considerate ca șosele pietruite în stare bună, 36,8% șosele pietruite în stare mediocră și rea, iar restul de procente — 46,4% — în stare de terasamente și drumuri naturale. Din totalul șoselelor în stare bună numai 8% erau cu adevărat bune pentru circulație⁵⁸. În perioada 1922—1928, cu fondurile alocate, s-au putut construi 184,164 km șosea națională, 203,768 km șosele județene, 268,365 km șosele vicinale și 423,886 km șosele comunale⁵⁹. Specialiștii au considerat ca necesar pentru a se ajunge la o oarecare îmbunătățire a transportului rutier să se sporească în mod simțitor limita de 71 600 lei pentru un km de șosea națională⁶⁰. În realitate, alocațiile pentru întreținere erau în scădere. Astfel, în 1923 s-au repartizat pentru întreținerea tuturor șoselelor numai 82 342 000 lei, adică 7 568,19 lei de km, în 1926 75 510 000 lei, adică 6 940,25 lei de km, și în 1929 61 000 000 lei, adică 5 606,61 lei de km de șosea națională⁶¹. Cu asemenea fonduri care nu reprezentau nici 10% din necesar era și firesc ca starea drumurilor să se înrăutățească. Însuși I. Nistor, ministrul lucrărilor publice, declara în iulie 1928 că „drumurile lasă mult de dorit. Podurile sînt într-o stare deplorabilă”⁶².

Cît privește podurile, menționăm că dacă numărul lor era relativ satisfăcător, starea în care se aflau era îngrijorătoare. Cu toate eforturile depuse, podurile distruse de război n-au fost refăcute decît în parte. În august 1929 existau în România 60 000 de poduri provizorii cu o lungime totală de 221,726 km și 33 149 de poduri definitive în lungime totală de 79,440 km⁶³. Rezultă, prin urmare, că 63,3% din numărul podurilor și 73,2% din lungimea lor erau provizorii și numai 36,7% din numărul lor și 26,8% din lungimea lor erau definitive.

Parcul de vehicule este cel de-al doilea element important legat de transportul rutier. Statisticile ne demonstrează, pe de o parte, că în anii 1922—1928 a avut loc o creștere rapidă a numărului de autoturisme⁶⁴,

⁵⁸ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Edit. Academiei, 1960, p. 318.

⁵⁹ Ion Miclescu, *Problema transporturilor în România*, București, 1938, p. 23.

⁶⁰ *Contribuții la istoria capitalului străin în România* . . . , p. 318.

⁶¹ *Ibidem*, p. 319.

⁶² „Argus”, 21 iulie 1928.

⁶³ Victor Slăvescu, *Noua lege a drumurilor*, în „Analele economice și statistice”, an. XII (1929), nr. 9—10, p. 69.

⁶⁴ Faptul îl demonstrează tabelul următor:

Categorii de vehicule	1922	1926	1927	1928
Total	7 581	15 895	21 832	31 365
din care: autoturisme	4 860	11 308	15 039	21 186
autobuze	—	666	1 016	1 394
motociclete	168	862	897	1 989
autocamioane și camioane	2 553	2 942	4 681	6 070
tractoare	—	81	116	533
autocisterne	—	—	—	156
alte	—	36	83	37

(C. Const. Costache, *Transporturile automobile*, în „Buletinul Asociațiunii generale a inginerilor din România”, partea documentară, an. V (1923), nr. 8—9, p. 298; Gh. Nicolau-Bârlad, *op. cit.*, p. 113; *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, București, 1939, p. 509).

deși rețeaua de șosele era slab echipată, improprie în mare procent tracțiunii mecanice și cu mult insuficientă cerințelor interne, iar, pe de altă parte, că vehiculele nu serveau decât într-o foarte mică măsură la dezvoltarea economică a țării.

Atît cît s-au produs, îmbunătățirile aduse șoselelor și podurilor au favorizat înființarea curselor de autobuze și autocamioane, îndeosebi în regiunile mai populate, deservite insuficient de calea ferată sau unde se scurta traseul. Suplinirea rețelei feroviare atît de puțin dezvoltată în unele regiuni prin transportul cu autobuze a început pentru prima dată în România în 1921. Autobuzele pentru transportul călătorilor au fost introduse de către diverse persoane sau asociații de particulari. Paralel, apar și se dezvoltă firme („Leonida et Co” ș.a.) pentru comerțul cu automobile, ca și ateliere mecanice pentru reparații. Multe localități, ca urmare, au început să fie legate de centrele urbane prin aceste mijloace de locomotie. Numărul curselor și al itinerarelor era însă foarte redus în raport cu lungimea șoselelor. Primul traseu utilizat pentru curse de autobuze a fost între Tecuci și Podul Turcului. Apoi, treptat, s-au înființat alte trasee, rentabile prin rezultatele lor.

Și în ce privește comunicațiile pe apă au fost elaborate în acei ani o serie de programe care subliniau necesitatea dezvoltării lor, prin canalizarea râurilor care străbat țara, extinderea fără restricții a comerțului maritim, utilizarea pe baze moderne a porturilor, asigurarea ieșirii la mare fără fluctuațiile existente la gura Sulinei, sprijinirea întreprinderilor de navigație, crearea de instituții de credit maritim, dezvoltarea șantierelor navale, răspîndirea și înălțarea pavilionului național pe toate mările globului. Se aprecia că a sosit timpul ca să se schimbe starea de inferioritate a pavilionului național cu o protecție a navigației naționale, care „este țaria economică și politică a unei țări” și, în spiritul politicii „prin noi înșine”, să se instituie prime de import și export pe vase românești. Pentru ridicarea rolului navigației române în cadrul celei europene s-a apreciat ca necesară construirea și îmbunătățirea căilor de navigație în legătură cu colectorul principal, care este Dunărea, ca și efectuarea unor lucrări de amploare, care să asigure accesul vaselor de mare în Dunăre și de circulație în toate anotimpurile la Porțile de Fier⁶⁵. Trebuie subliniat că chestiunea lucrărilor de amenajare a Dunării, Siretului etc., pentru a spori capacitatea de navigație a râurilor și a reda agriculturii imense terenuri, a format obiectul mai multor studii⁶⁶.

⁶⁵ Vezi Emil Dantea, *Reflexiuni din prilejul conferințelor asupra navigațiunei române* în „Administrația română”, Lugoj, an. VII (1927), nr. 8–9, p. 5–6; Constant Georgescu, *Politica de stat în materie de transporturi pe apă*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 11, p. 17–19; G. I. Niculescu, *Puterea maritimă și înrlurirea ei asupra vieții politico-economice*, în „Convorbiri literare”, an. LV (1923), nr. 5–6, p. 449; Ioan Bălănescu, *Puterea maritimă ca factor de civilizație și de apărare națională*, București (1927), p. 11–12, 21; Grigore Vasilescu, *Orientări în problema navigabilității gurilor Dunării*, București, 1927, p. 4–5; G. Popescu, *Dunărea din punct de vedere economic*, București, 1928, p. 14–15; idem, *Politica necesară pentru ridicarea importanței României în navigația europeană*, București, 1928, p. 15–17.

⁶⁶ C. Popescu, *Curs de navigație fluvială și maritimă*, București (1930), p. 77; Gheron Netta, *Încercări de navigațiune pe Olt*, București, 1928, p. 101–102; Horia Maccelariu, *Navigabilitatea râurilor Ialomița, Argeșul, Oltul și Jiul*, în „Buletinul marinei”, București, an I (1925), nr. 12, p. 178–179; G. Popescu, *Politica necesară pentru ridicarea importanței României...*, p. 14.

România a căutat, **totodată**, să-și sporească activitatea pe cea mai mare arteră de navigație din Europa—Dunărea. După cum se știe, asupra acestui fluviu își exercitau atribuțiile două organisme internaționale: Comisiunea Europeană a Dunării și Comisiunea Internațională a Dunării. Prin cele două comisii puterile mari imperialiste au încercat să știrbească independența și suveranitatea țării. Conform prevederilor statutului definitiv al Dunării navigația pe acest fluviu era liberă și deschisă tuturor pavilioanelor în condiții de completă egalitate pe tot cursul navigabil al lui, adică între Ulm și M. Neagră, și pe toată rețeaua fluvială internaționalizată. Întreținerea navigabilității, ca și lucrările de ameliorare, cădeau în sarcina riveranilor. Circulația vaselor pe calea navigabilă a Dunării era liberă de taxe, în afară de sectorul defileului Carpatic, numit al Cataractelor și al Porților de Fier și de sectorul maritim, în care se percepeau taxe destinate la acoperirea cheltuielilor necesare întreținerii unei bune navigabilități în cele două sectoare critice. Taxele se percepeau în raport cu capacitatea de încărcare utilă a vasului, indiferent dacă, în trecere prin cele două sectoare, sau numai prin unul, erau sau nu încărcate, fără ca încărcătura să fie garantată. Faptul a determinat ca mulți armatori străini să nu-și mai trimită vasele în porturile dunărene. Până în 1922 se plăteau 544 lei pentru tona-registru. Între 1922—1925 tona-registru a fost taxată cu 715 lei, iar după 1925 s-a plătit 1 184 lei ⁶⁷. Datorită acestor taxe mari, vasele de mare au ocolit Dunărea, căutând să încarce la Constanța. Ca urmare, a avut loc scăderea bruscă a prețurilor cerealelor și accentuarea inactivității porturilor dunărene ⁶⁸. Comerțul României a suferit grav din cauza insuficienței mijloacelor C.E.D. pentru înlesnirea navigației. Nemulțumirea față de acest organism s-a accentuat în mai 1924 când adâncimea pe canalul de trecere peste bara din fața Sulinei a scăzut la 13 picioare, față de 24 câte erau în 1914 sau chiar 20 în 1923. În 1924, în ședința extraordinară a C.E.D., guvernul român a făcut cunoscut punctul său de vedere în chestiunea navigabilității gurilor Dunării, subliniind că scăderea adâncimii închidea poarta de scurgere și valorificare a produselor, amenința activitatea economică a țării ⁶⁹. În ce o privește, România s-a străduit să întretină șenalul navigabil între Brăila și Porțile de Fier. Această întreținere era foarte costisitoare din cauza bancurilor de nisip care se deplasau și amenințau să reducă adâncimea de acces pe fluviu. Experții străini W. Hines și H. O. Mance au apreciat eforturile depuse de România pentru refacerea navigației ⁷⁰.

⁶⁷ G. Săvulescu, *Contribuțiuni la câteva probleme ale orașului, județului și portului Brăila*, Brăila (1935—1937), p. 40—41.

⁶⁸ Pentru a le dinamiza activitatea s-a precipitat în acei ani problema creării în cadrul lor a unor zone libere. Numeroase memorii au fost redactate în acest scop, în urma cărora a fost numită în 1923 o comisie, care să întocmească un anteproiect (Ioan N. Ionescu, *Constanța zonă liberă*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie”, Constanța, an. XXXV (1924), nr. 2, p. 1, 2, 5; Alex. Marius Gheorghiu, *Zone libere*, Brăila, 1928, p. 65—66). Până la legea din 30 iulie 1929 care înființează cîte o zonă liberă în porturile Brăila, Galați, Constanța și Giurgiu, firme americane au cerut în repetate rînduri înființarea de zone libere („Argus”, 18 decembrie 1927; 27 mai și 23 iunie 1928).

⁶⁹ Grigore Vasilescu, *Orientări în problema navigabilității . . .*, p. 18—19; Victor Slăvescu, *Curs de transporturi . . .*, p. 367—369; Gr. Antipa, *Cîteva observațiuni privitoare la navigabilitatea Gurilor Dunării*, București, 1925, p. 10.

⁷⁰ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 12 noiembrie 1929, p. 4 304.

În practică, politica transporturilor pe apă a cunoscut particularități asemănătoare cu celelalte compartimente ale ramurii. Deși se dispunea de condiții favorabile realizării unui sistem de navigație, se constată că guvernele n-au urmărit să îndeplinească nici un program de navigație în acei ani. În afară de Dunăre, partea inferioară a Prutului, Mureșului, Crișului, pe mici porțiuni, și a canalului interrivenan Bega, toate celelalte râuri au fost lăsate în starea lor naturală, neputînd fi utilizate ca mijloc de transport decît periodic, pentru plutărit. Porturile, de asemenea, deși au fost refăcute, n-au înregistrat un progres în activitatea lor, din cauză că, aproape în exclusivitate, atenția guvernelor a fost îndreptată spre căile ferate. Constanța a fost singurul port care și-a mărit în acei ani importanța și sfera de activitate ⁷¹. Pentru refacerea porturilor și a instalațiilor anexe statul a acordat între anii 1919—1928 pe cale de credite extraordinare suma de 268 551 954 lei, deosebit de creditele de exploatare de 589 616 982 lei ⁷². În porturi existau în total 20 km cheiuri de zidărie și 17 km maluri amenajate pentru acostare, 1 766 560 m² platforme, 75 km linii ferate de garaj, 19 840 m² suprafață de clădiri și magazine ale statului, 74 pontoane de acostare, 5 macarale de încărcare și descărcare, 4 bazine fluviale de adăpostirea vaselor, precum și un bogat material flotant pentru întreținerea șenalului navigabil al Dunării, compus din 16 remorchere, 10 drage, 21 șlepuri, 6 elevatoare, 1 bac, 2 docuri plutitoare, ateliere, aparate etc. ⁷³. În 1927 existau în România 8 șantieri navale principale și 2 secundare, cu 2 126 H.P. în total, cu un capital social de 64 012 000 000 lei, cu un capital investit de 2 827 000 lei aur și 2 427 lucrători ⁷⁴.

În anii 1922—1928 parcul fluvial și maritim a fost înzestrat cu noi nave fabricate în țară și străinătate și care au intrat în posesia S.M.R. Serviciului porturilor maritime, particularilor, Direcției docurilor, Inspectoratului general al navigației și porturilor, S.R.D., Administrației pescăriilor statului ⁷⁵. În afară de aceasta, s-au investit fonduri pentru repararea parcului existent. Cheltuielile de reparații și repunere în stare de exploatare a vapoarelor S.M.R. s-au ridicat între anii 1922—1927 la suma de 128 114 888 lei ⁷⁶. În 1928 flota S.M.R. era compusă din 12 vapoare cu 34 645 H.P. și o putere de încărcare de 32 310 tone ⁷⁷. În ce privește parcul N.F.R. trebuie spus că în anii 1923—1930 Ministerul Lucrărilor Publice a repartizat acesteia un număr de vapoare și șlepuri, cele mai multe avînd nevoie de reparații importante pentru a putea fi întrebuințate. S-au scos în schimb din serviciu o serie de șlepuri și vase care nu mai puteau fi folosite. La sfîrșitul perioadei 1922—1928 N.F.R. număra 215 nave cu o putere de 18 430 H.P. și o capacitate de 101 715 tone ⁷⁸. După datele

⁷¹ Mircea Roșculeț, *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*, București, 1939, p. 68—83, 92—95, 130—137; Victor Slăvescu, *Curs de transporturi* . . . , p. 386; Nic. Ștefan, *Problema porturilor maritime Galați, Brăila, Constanța. Nevoile Constanței* (Constanța), 1936, p. 56.

⁷² „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 12 noiembrie 1929, p. 4 293.

⁷³ Th. Gîlcă, *Navigațiunea fluvială și maritimă în România*, București, 1930, p. 91, 93; Ion C. Fundatzeano, *op. cit.*, p. 10; G. Popescu, *Dunărea din punct de vedere economic* . . . , p. 8.

⁷⁴ *Industria mecano-metalurgică* . . . , p. 33.

⁷⁵ Vezi Lista de vasele marinei comerciale române și vasele marinei comerciale străine cu sediul în porturile române aflate înscrise la data de 1 aprilie 1935, București, 1936.

⁷⁶ Victor Slăvescu, *Curs de transporturi* . . . , p. 394.

⁷⁷ *Anuarul statistic al României 1928*, București, 1929, p. 141.

⁷⁸ *Ibidem*.

cuprinse în Legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și bunurilor publice aparținând statului, evaluarea mijloacelor de transport pe apă era în 1927 următoarea ⁷⁹:

	Lei-aur	Excedent sau deficit	Beneficiu
porturi maritime	77 371 073	+2,5	3,2
„ fluviale	56 000 000	+0,41	0,73
docuri Galați și Brăila	16 955 000	+0,13	0,08
parc N.F.R.	12 190 000	+0,27	2,2
„ S.M.R.	5 365 000	deficit	—

Cît privește traficul trebuie să arătăm că acesta n-a atins în acei ani nivelul antebelic. Traficul S.M.R. de pasageri, care în 1912 era de 55 223 persoane ⁸⁰, n-a fost atins în nici unul din anii perioadei 1922—1928. Anul 1925, deși a înregistrat cel mai mare trafic — 27 481 călători — n-a reprezentat nici jumătate din cel al anului 1912. Randamentul era scăzut atît pe liniile de călători, cît și la cel de mărfuri pentru Orient și Occident. La scăderea traficului a contribuit și eșuarea, în ianuarie 1925, pe coasta de nord a Franței, a cargobotului „Turnu-Severin”, încărcat cu cereale, ca și naufragierea lingă Capul Tuzla, la 6 februarie 1927, a vapo-rului „Împăratul Traian” ⁸¹. Traficul mediu al N.F.R. a fost între anii 1922—1929 de 735 000 de călători, 4 300 tone bagaje, 31 400 tone mărfuri în colete și 185 000 tone mărfuri diferite ⁸².

Rezultatele financiare ale transporturilor pe apă au fost deficitare. Deficitele S.M.R. ⁸³ se explică prin aceea că vasele fiind vechi necesitau reparații costisitoare și îndelungate. În timp ce vasele pavilionului național erau imobilizate pentru a fi reparate, pavilionul străin, cu vase mari, noi, confortabile, efectua nestingherit traficul pe diverse trasee. În acei ani, statul a acoperit deficitele S.M.R. cu o parte a veniturilor realizate în porturi ⁸⁴, deci în detrimentul acestora. În anii 1919—1929 s-au folosit în acest scop 381 083 511 lei ⁸⁵.

Cît privește politica transporturilor în domeniul aviației trebuie arătat că cea mai importantă problemă pe care aceasta căuta să o rezolve după primul război mondial era aceea a organizării și dezvoltării ei. La noi, în spiritul politicii „prin noi înșine”, s-a subliniat în anii 1922—1928 necesitatea unei lupte mai active pentru ca România să devină cît mai repede stăpîna spațiului ei aerian, după cum era pe pămîntul strămoșesc. „Trebuie — se arăta în una din publicațiile de specialitate ale vremii — ca la avîntul pe care civilizațiunea ce trăim l-a dezlănțuit în omenire, sub

⁷⁹ Grigore C. Vasilescu, *Dunărea internațională* . . . , p. 44.

⁸⁰ Th. Gîlcă, *Expansiunea economică a României în orientul apropiat prin Serviciul Maritim Român*, București, 1932, p. 10.

⁸¹ *Realizările Ministerului Aerului și Marinei de la înființare și pînă astăzi* (București), 1939, p. 117; Victor Slăvescu, *Curs de transporturi* . . . , p. 394; Mihail Negru, *Viața României pe Mare și pe Dunăre*, București, 1935, p. 159—161.

⁸² Victor Slăvescu, *Curs de transporturi* . . . , p. 379—380.

⁸³ *Vezi Anuarul statistic al României 1929*, București, 1931, p. 157.

⁸⁴ Victor Slăvescu, *Curs de transporturi* . . . , p. 376.

⁸⁵ Mihail Negru, *Viața României pe Mare și pe Dunăre* . . . , p. 167—168.

imboldul progreselor aviațiunei, să fim și noi părtași, nu subjugăți”⁸⁶. Importanța aviației era aproape exclusiv apreciată prin prisma potențialului și a capacității sale de a apăra independența țării⁸⁷.

Cercetarea perioadei 1922—1928 sub raportul evoluției aeronauticii ne arată că, deși se recunoștea în unele cercuri marea utilitate a acesteia pentru viața economică și apărarea țării, nu a existat un program guvernamental care să permită dezvoltarea transporturilor aeriene civile și militare. Înseși cadrele superioare care au răspuns de acest compartiment au recunoscut că activitatea aeronautică era „consecința inspirației de moment”⁸⁸. Industria aeronautică română, care luase ființă în acest scop în 1925, făcea față cu greu nevoilor aviației române⁸⁹. Autori din trecut s-au străduit să prezinte în reviste și lucrări căile pe care trebuia să se meargă pentru a se ajunge la o aviație puternică, între care au inclus și întemeierea industriei aeronautice naționale. Reținem programele propuse în 1920, 1926 și 1928⁹⁰. Pentru propagarea ideilor aeronauticii subliniem că, în studiile publicate, s-au demonstrat avantajele transportului aerian⁹¹. La 30 martie 1927 s-a alcătuit în același scop un comitet care a dat ființă Asociației române pentru propaganda aviației⁹², înscriindu-i-se în program organizarea de conferințe, expoziții aeronautice, înființarea de școli ș.a. Sub îngrijirea A.R.P.A. a fost organizată la noi, între 23 iunie — 1 august 1927, „Prima expoziție de aviație”⁹³, iar la 15 noiembrie 1928 s-a inaugurat o școală de propagandă aviatică. Ca mijloc de propagandă exista și societatea „Aero-Clubul Regal Român”. O contribuție în această direcție au dat-o și publicațiile „Aripa”, „Aeronautica” și „România aeriană”.

În ce privește organizarea este necesar să arătăm că după primul război mondial aviația a fost constituită într-un Inspectorat al aeronauticii militare. „Bazele” aviației civile au fost puse încă din 1920, când s-a înființat pe lângă Ministerul Comunicațiilor un serviciu sub denumirea de Direcția aviației civile. În 1923, invocându-se că lipsa de legătură între aviația civilă de la Ministerul Comunicațiilor și aviația militară contribuia la pulverizarea fondurilor și a eforturilor, aviația civilă a fost trecută la Ministerul de Război. Măsura a fost combătută pe motivul că prin contopire se încălcau principiile de existență ale unei aviații civile⁹⁴, ea trecând din competența corpului tehnic al Ministerului Comunicațiilor în aceea a corpului militaresc. În anii 1923—1924 aviația civilă și militară au func-

⁸⁶ (V.) Rudeanu, *Inaugurarea primelor linii aeriene naționale*, în „Aeronautica”, București, an. I (1926), nr. 2, p. 3.

⁸⁷ D. Oancea, *Importanța aviației*, în „Țara noastră”, Cluj, an. IX (1928), nr. 22, p. 715.

⁸⁸ Gh. Rujinski, *Avem noi un program aeronautic?*, în „Democrația”, an. XVI (1928), nr. 1, p. 41.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 40—43.

⁹⁰ Gh. Rujinski, *Citeva din articolele publicate de la 1920—1927 în diferite reviste și ziare privitoare la aeronautica română și necesitatea dezvoltării ei*, București, 1927, p. 8; George G. Fernic, *Cum putem avea o aviație militară și civilă puternică*, în „Aeronautica”, București, an. I (1927), nr. 3; Gh. Rujinski, *Un program pentru dezvoltarea aviației comerciale și civile*, în „Democrația”, an. XVI (1928), nr. 8—9, p. 37—39.

⁹¹ Al. Fotino, *Zborul economic*, în „Tehnica”, an. II (1926), nr. 1, p. 9; V. Slăvescu, *Considerațiuni asupra navigațiunii aeriene*, în „Analele economice și statistice”, an. IX (1926), nr. 3—4, p. 6—14.

⁹² „Arpa”, București, aprilie 1937, p. 2.

⁹³ T., *Prima expoziție de aviație*, în „Aeronautica”, an. II (1927), nr. 9—10, p. 45—47.

⁹⁴ Gh. Rujinski, *Aviația civilă românească. Politica aviației noastre. Organizare. Programul de lucru*, București, 1930, p. 3.

ționat totuși cu bugete separate. Încetul cu încetul însă conducerea militară a contopit cele două aviații într-o singură direcție, în care aviația civilă a rămas ca o anexă. În această situație fiind, aviația civilă nu s-a putut dezvolta decât foarte încet, rămânând în urma altor state. Astfel, România, deși se număra printre țările care își creaseră o tradiție aviatică și era prezentă pe arena internațională, în domeniul aviației, cu trei reprezentanți de frunte (Aurel Vlaicu, Traian Vuia și Henry Coandă), a făcut puține eforturi în anii 1922—1928 pentru dezvoltarea aviației și a transporturilor aeriene. Ca urmare, inventatorii români au plecat peste hotare, unde și-au realizat și perfectat aparatele lor, în timp ce statul român a trebuit să importe avioane, adesea învechite și foarte costisitoare. Una din publicațiile de specialitate recunoștea în 1928 că România a rămas „una din cele mai înapoiate țări în ceea ce privește utilizarea aviației în angrenajul economic al țării”⁹⁵. O dovadă a acestei afirmații este apelul adresat tuturor românilor la 8 aprilie 1928, de ziua aviației, prin care A.R.P.A., în lipsă de fonduri, sublinia necesitatea unor mai mari contribuții și donații pentru sprijinirea aviației civile⁹⁶. Rezultă, prin urmare, că dezvoltarea aviației civile depindea într-un anumit grad de filantropia cetățenilor, de volumul și valoarea coletelor, ca și de alte mijloace de aceeași natură, întrebuințate de A.R.P.A. În 1929, cu ocazia reorganizării ministerelor, aviația civilă, în dorința de a o face să corespundă nevoilor statului, a fost trecută de la Ministerul de Război la Ministerul Industriei, socotindu-se că dezvoltarea ei trebuia să înceapă prin organizarea temeinică a industriei aeronautice naționale.

Practica politicii transporturilor în domeniul aviației ne arată că România, deși n-a neglijat un mijloc nou de progres, i-a acordat fonduri insuficiente în anii 1922—1928. Bugetul ordinar din 1924 a acordat aviației 227 245 539 lei, iar pentru procurarea de avioane s-au aprobat credite de 420 milioane lei. În anul următor aviația a primit din bugetul ordinar 369 562 190 lei și 420 milioane lei din credite extraordinare pentru procurare de avioane și construire de hangare⁹⁷. În afară de sumele pentru plata personalului și întreținere, aviația a cheltuit 398 488 980 lei din bugetul ordinar și 180 000 lei din credite extraordinare în 1926; 416 443 179 lei din buget și 642 986 642 lei din credite în 1927; 258 545 978 lei din buget în 1928⁹⁸.

Încă din 1920 s-a subliniat mai cu pregnanță necesitatea construirii la nivelul progreselor tehnice de atunci a unei fabrici care să asigure parcul de avioane pentru transportul aerian. Mai întâi s-a încercat creșterea parcului prin construirea unor avioane în atelierele Arsenalului aeronautic de la Cotroceni, apoi la Uzinele „Astra”, care, dispunând în acel timp de cel mai bun utilaj mecanic, au creat o secție de avioane. Unele avioane s-au executat și la „S.E.T.” — Obor, „Schiel” — Brașov⁹⁹. Pentru sporirea parcului s-au comandat în Franța avioane din cele mai moderne pentru acel timp, precum și motoare din cele mai perfecționate. Cum importul

⁹⁵ „România aeriană”, București, an. II (1928), nr. 1, p. 6.

⁹⁶ A.R.P.A., *Chemare către toți bunii Români din toate colțurile țării*, București, 1928, p. 4—5.

⁹⁷ *Activitatea corpurilor lăguitoare* . . . , p. 363.

⁹⁸ Gh. Rujsinski, *Cuprindere recitită în Senat, în ședința de la 3 februarie 1933 cu ocazia dezvoltării interpelării situației aeronautice*, București, 1933, p. 24.

⁹⁹ *Activitatea corpurilor lăguitoare* . . . , p. 363.

de avioane era costisitor, iar activitatea fabricilor existente insuficientă pentru a se putea rezolva problema înzestrării aviației, a rămas ca singura soluție înființarea și încurajarea industriei aeronautice naționale. Ca urmare, la Brașov s-a construit, nu cu capital românesc, cum se ceruse, ci în colaborare cu cel străin, o fabrică destinată exclusiv construirii de avioane și motoare. Construcția acestora s-a bazat pe licențele cumpărate de la două firme franceze — „Blériot Aéronautique” și „Lorraine-Dietrich” —, de la care, de altfel, s-a adus și o însemnată parte din capital. O dată cu înființarea Industriei Aeronautice Române s-a constituit în mod oficial în țara noastră o industrie aeronautică. Dar, deși au fost înființate Uzinele I.A.R., România n-a încetat de a face comenzi de avioane în străinătate, datorită faptului că noua fabrică nu putea lucra cu întreaga sa capacitate de producție.

Trebuie reținut că în perioada ce o cercetăm s-a început pentru prima dată în țara noastră construirea hidroavioanelor. La începutul anului 1925 s-a luat inițiativa realizării unui hidroavion prototip în fabrica Societății de transport Constanța. Ministerul de Război a și făcut imediat o comandă de 3 bucăți, care au fost livrate în 1926. Lipsa unor noi comenzi a determinat încetarea activității fabricii în 1928. Unul din cele 3 hidroavioane a fost trimis la Expoziția internațională de aeronautică de la Praga din 1927 spre a reprezenta industria aeronautică națională ¹⁰⁰.

În legătură în înzestrarea aviației trebuie să amintim și măsurile luate în compartimentele care o deservesc. Astfel, până în martie 1926 s-au înființat aeroporturi la Băneasa, Galați, T. Severin. Între anii 1926—1929 s-au pus bazele cadastrului aerian prin activitatea căruia s-au ridicat planuri pe importante suprafețe ¹⁰¹.

Situația incipientă a transporturilor aeriene este reflectată și de numărul redus al traseelor în interior, ca și de modul neregulat al efectuării lor. Deși încă din 1921 s-a decretat organizarea unui traseu care să lege pe calea aerului orașul București de Galați, câțiva ani nu s-a făcut aproape nimic în această direcție, astfel încât până în 1926 România n-a avut o linie de navigație aeriană bine organizată ¹⁰². Până în acel an s-a exploatat în mod neregulat traseul București—Galați ¹⁰³. Prin urmare, abia la 24 iunie 1926 s-a inaugurat prima linie aeriană națională civilă, cu avioane de construcție italiană de transport civil Ansaldo, cumpărate după 1920, și cu cele de recunoaștere de Havilland transformate. Cu mijloacele slabe de care s-a putut dispune s-a reușit să se exploateze traseul amintit. În afară de aceasta, între anii 1926—1929 aviația civilă a mai exploatat liniile București—Constanța și București—Cluj cu avioane Avia de construcție cehoslovacă și bimotoare Farman de construcție franceză ¹⁰⁴.

Statul a proiectat și înființarea altor linii: București—Oradea, București—Craiova ș.a., care urmau să aibă legături cu traseele interna-

¹⁰⁰ Mihail Negru, *Viața României pe Mare și pe Dunăre* . . . , p. 193—194.

¹⁰¹ „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXXVII (1936), nr. 15, p. 1 150.

¹⁰² Emanoil C. Gabrielescu, *Linia aeriană București—Băneasa—Galați*, în „Buletinul Asociațiunei Generale a Inginerilor din România”, an. IV (1922), nr. 3—4, p. 154, 155, 158.

¹⁰³ „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXXVII (1936), nr. 15, p. 1 150.

¹⁰⁴ Ibidem.

ționale. La 2 august 1928 a fost deschis pentru puțin timp, adică pînă în 15 septembrie 1928, traficul aerian pe linia București—Iasi.

Din punctul de vedere al participării României la traseele aeriene internaționale, care după primul război mondial s-au înmulțit în Europa, trebuie amintit că în aprilie 1920 țara noastră a contribuit într-o foarte largă măsură la crearea Companiei franco-română de navigație aeriană, pentru traseul Paris—Praga—Viena—Budapesta—Belgrad—București—Constantinopol, programată a se inaugura în primăvara anului 1922 și care deservea România pe porțiunea Buziaș—T. Severin—Craiova—București—Giurgiu. În faza de proiect era în 1922 itinerarul internațional Danzig—Varșovia—Lvov—Iasi—București—Constantinopol.

Realizările din anii 1922—1928 în domeniul transporturilor aeriene, comparate cu scara cerințelor, însemnau totuși puțin. Faptul este demonstrat și de traficul scăzut pe traseele existente. Căutînd să sintetizeze aceste rezultate, revista „România aeriană” arăta că „puținul trafic din anii trecuți, pe linii interioare, nu a urmărit o politică aeriană bine definită, ci numai justificarea, în ochii celor ce nu știu ce înseamnă o aviație civilă, a unei direcții, fără nici un rost înglobată în aviația militară”¹⁰⁵.

Un loc special între mijloacele de comunicație ale României îl ocupă conductele petroliere¹⁰⁶. Deși necesitatea construirii unor noi conducte pentru îmbunătățirea transportului produselor petrolifere a devenit evidentă imediat după instalarea primelor rețele, între anii 1922—1928 nu s-au depus eforturi decît pentru întreținerea și exploatarea celor existente. În acei ani producția a crescut vertiginos, în timp ce mijloacele de comunicație au rămas la un nivel constant. Ca urmare, numai în mai 1926 stocurile s-au ridicat la 200 000 t țiței, 100 000 t păcură și 200 000 t derivate¹⁰⁷. Era firesc ca în această situație să existe o preocupare pentru soluționarea problemei transporturilor petroliere, pentru a putea face față astfel concurenței pe piața externă. Direcția conductelor de petrol, înglobată la 11 februarie 1922 ca direcție centrală în Administrația C.F.R., și numeroși industriași au propus, ca urmare, programe de îmbunătățirea rețelei de conducte și a exploatarei ei¹⁰⁸. Chestiunea se considera în prin-

¹⁰⁵ „România aeriană”, București, an. III (1929), nr. 24. Vezi și Mihail Negru, *Ceva care nu există. Aviația civilă română*, în „Generația unirii”, București, nr. 9/1929, p. 16.

¹⁰⁶ Rețeaua conductelor de stat era formată din 4 artere: a) Băicoi—Constanța (320 km, de 9 țoli între Băicoi—Buzău și de 10 țoli între Buzău—Constanța); b) Băicoi—Giurgiu (180 km, de 5 țoli); c) Băicoi—Giurgiu (180 km, de 5 țoli); d) Băicoi—București (80 km, de 5 țoli) (Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie* . . . , p. 105; Corneliu Torocanu, *Conductele de petrol ale statului* . . . , harta).

¹⁰⁷ „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXVI (1926), nr. 11, p. 1 139.

¹⁰⁸ În unul din acestea, în 1926, se cerea să se execute urgent: construirea unei conducte între Moreni și Băicoi, inclusiv instalații și anexe; cumpărarea terenului pentru înființarea stației de pompe din Giurgiu; refacerea stațiilor Buzău și Hagieni; suprimarea strângărilor conductei pe porțiunea podurilor C.F.R. de peste Borcea, Ezer și Dunăre și achiziționarea aparatelor de distilație la conducta de 10 țoli; construirea consolelor pe podurile de peste Borcea, Ezer și Dunăre pentru a se avea siguranța legăturii de transport cu portul Constanța; construirea la Palas a două rezervoare de cite 6 000 m.c. și altele. Unele puncte din acest program au fost reluate în 1927. Programul din 1927 prevedea în plus recătrînirea a cel puțin 300 km din totalul de 760 km de conductă de stat, pentru a se prelungi astfel existența rețelei, asigurarea unei rezerve de 1/10 din totalul lungimii rețelei pentru a se putea înlocui conductele uzate și a se face legătura cu noile stații, ca și sporirea capacității stației din Giurgiu pentru

cipiu ca rezolvată numai prin comercializarea conductelor statului și construirea celei de a doua conducte Băicoi—Constanța. Însuși statul în vara anului 1926 s-a declarat pentru comercializarea conductelor sale de petrol¹⁰⁹. Comisia însărcinată în acest scop a căzut de acord că era necesară soluționarea rapidă a chestiunii transporturilor. Tratatările pentru comercializare n-au dat însă rezultatele dorite.

Strins legată de comercializare era problema construirii unei noi conducte spre mare. Se avea în vedere că prin înființarea în 1919 la Giurgiu a stației de pompare nu se rezolvase complet problema transporturilor petroliere pe Dunăre. În afară de produsele expediate prin conducte, exista și benzina ușoară și grea în cantități foarte mari, care trecea prin Giurgiu pentru a lua calea Dunării. Transportul benzinei, efectuându-se cu cisterne pînă în port, crea numeroase dificultăți. În scopul înlăturării acestora s-a susținut, îndeosebi din 1926, construirea unei conducte de benzină spre Constanța. Înființarea ei era apreciată ca abosolut necesară, deoarece, în principiu, era inadmisibil a se transporta mari cantități de lichid inflamabil, pe distanțe mari, altfel decît prin conducte. În plus, conducta putea asigura continuitatea transportului pe orice anotimp. Se recomanda ca traseul ei să fie Ploiești—Urziceni—Slobozia—Țîndărei—Fetești—Constanța, mai scurt cu 20 km decît cel existent.

În legătură cu construirea acestei conducte s-au făcut mai multe propuneri și studii. Cea mai importantă ofertă a făcut-o Sindicatul rafinorilor români în numele și cu concursul lui The National Supply Corporation. O comisie alcătuită din Frank Russel, Boggs și J. W. Wignery, directori ai firmei americane amintite, și inginerul Candler, inspectase deja traseul Băicoi—Constanța al conductei existente, pe care se credea că-l va urma și cea nouă. După o minuțioasă cercetare, comisia a stabilit un deviz de 3,8 milioane dolari pentru noul traseu al conductei, a instalațiilor de pompare, rezervoare și anexe. Suma urma să fie achitată în 6—8 anuități¹¹⁰. Proiectul fusese studiat de partea română¹¹¹. Pînă a se ajunge la

benzină (Corneliu Toroceanu, *Programul de sporire a instalațiunilor conductelor de petrol ale statului în vederea creșterii producției de ștei*, în „Buletinul Societății politehnice”, an. XL (1926), nr. 9, p. 321; „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXVII (1927), nr. 9, p. 888—889). În afară de aceste programe, în revistele și ziarele timpului s-au propus o serie de alte măsuri pentru a se asigura sporirea transportului produselor petroliere prin rețeaua de conducte. Firește, grija de căpătîi a fost de a se putea mări exportul acestui produs, chemat să sporească sursele de creștere a venitului național.

¹⁰⁹ La societatea ce trebuia să se constituie în conformitate cu legea comercializării și cu dispozițiile legii minelor, aportul statului consta în toate conductele sale existente, evaluate la 1,2 miliarde lei. Coasociatele erau marile întreprinderi românești de petrol, anumiți furnizori de materiale pentru conducte, în special fabricanți de tuburi, ca și Banca Românească, Banca Marmorosch, Blank & Co și Banca de Credit Român. Acestea din urmă s-au arătat gata a finanța construcția în locul statului, care evita să se angajeze într-o cheltuială extrabugetară („Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXVI (1926), nr. 12, p. 1 166 și 1 246; nr. 15, p. 1 495).

¹¹⁰ Mihail Pizanty, *Conducele petrolifere în România*, în „Analele economice și statistice”, an. XIX (1936), nr. 9—11, p. 65; „Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXVIII (1928), nr. 3, p. 257 și nr. 14, p. 1 365; an. XXIX (1929), nr. 5, p. 392.

¹¹¹ El prevedea instalarea unei conducte de 8 țoli (203 mm diametrul interior), care urma un traseu de 295 km, paralel cu cel existent. Pe prima secțiune (Băicoi—Ploiești) combustibilul

acesta, se întocmiseră unele variante¹¹². De lucrările pentru instalarea noii conducte se interesau și uzinele furnizoare de tuburi din Europa, ca și firma Mannesmann. Au existat și unele propuneri din partea unui consorțiu belgian pentru construirea unei conducte de petrol care să lege Valea Prahovei de portul Brăila¹¹³.

Tratatul pentru construirea noii conducte au fost neîntrerupt tergiversate de partea română din cauza condițiilor grele cerute de ofertanți, astfel că problema extinderii rețelei n-a putut fi atunci rezolvată. La neconstruirea ei a contribuit și aprecierea că nu era oportun de a se secătui rezervele de petrol ale țării prin forțarea exportului. Chestiunea construirii unei conducte a fost repusă din nou în timpul celui de-al doilea război mondial, când hitleriștii au căutat să se asigure de petrolul românesc în cantități din ce în ce mai mari.

Cu toate că fondurile se obțineau cu foarte mare greutate, în anii 1922—1928 transportului prin conducte¹¹⁴ i s-au putut aduce îmbunătățiri și completări¹¹⁵, atât la rețele, cât și la stațiile de pompare existente la Cîmpina, Băicoi, Ploiești, Giurgiu, Buzău, Hagieni, Cernavodă și Constanța. Măsurile aplicate au permis sporirea debitului conductelor statului. În 1927 debitul a ajuns la 300 de vagoane pe zi față de 160 cât era în primii ani postbelici¹¹⁶. Deși cifrele ilustrează intensificarea transportu-

urma să curgă prin cădere naturală, obținându-se un debit maxim de 235 de vagoane pe zi. Pentru celelalte secțiuni proiectul prevedea două variante: a) construcția a trei stații de pompare la Ploiești și Cernavodă (cu pompe de 25 atmosfere) și la Buzău (cu pompe de 50 atmosfere), conducta avînd un diametru uniform de 203 mm; b) construirea a trei stații de pompare (Ploiești, Buzău și Cernavodă) de 25 atmosfere. Porțiunea Buzău—Cernavodă urma să fie construită din țevi de 235 mm pentru a se evita pe acest segment presiunile prea mari. Trecerea de la regimul de 100 de vagoane pe zi la cel dublu se proiecta a se realiza prin înlocuirea pomparii directe Ploiești—Constanța cu pomparea în serie la Buzău și Cernavodă. Se remarcă faptul că proiectul propune ca stație intermediară Cernavodă și nu Hagieni, care exista, tocmai pentru a se înlesni încărcarea benzinei în vase navigabile pe Dunăre („Moniteur du Pétrole Roumain”, an. XXVIII (1928), nr. 3, p. 257; nr. 16, p. 1 568; an. XXIX (1929), nr. 5, p. 392).

¹¹² Ibidem.

¹¹³ „Argus”, 23 martie 1928.

¹¹⁴ Pentru epoca postbelică în cifra privind lungimea conductelor se includ și acelea pentru transportul de gaze și gazolină. Bazinul gazogen transilvănean, unde statul era singurul proprietar, alimenta 3 conducte de gaze, cu o lungime totală de 92,5 km și un debit global de 1 245 000 m³ pe zi (Florin Em. Manoliu. *La reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, 1931, p. 116).

¹¹⁵ S-au revizuit și reparat mufe marii conducte spre Constanța, încercîndu-se la o presiune de serviciu superioară celei de pînă atunci; s-a sporit capacitatea de depozitare în rezervoare la Ploiești, Teleajen și Palas; la Ploiești a fost instalată o pompă puternică cu o capacitate de 250 de vagoane pe zi; în Giurgiu a fost înființată o stație de primire și predare, înzestrată cu toate instalațiile necesare (13 rezervoare a 1 600 m³, uzină, pompe, motoare etc.), programată a intra în funcție în primele luni ale anului 1929; s-a organizat stația intermediară Buzău, servind la expedierea petrolului din regiunea Buzău spre Constanța, s-au completat stațiile intermediare Buzău și Hagieni cu uzinele, pompele și motoarele necesare a asigura transportul produsului rafinat, urmînd a fi date în exploatare tot în 1929; s-au suprimat toate strângulările de 5 țoli ale marii conducte, nerămînînd în această stare decît porțiunile de pe podurile de peste Dunăre și Ezer; s-au recătrănit, totodată, porțiuni din rețea (Corneliu Torocanu, *Conductele de petrol...*, p. 891—892).

¹¹⁶ Ibidem, p. 892.

rilor¹¹⁷ prin preluarea de la C.F.R. a unei părți a traficului de petrol, exploatarea conductelor statului nu satisfăcea pe deplin interesele industriștilor de petrol.

Traficul în creștere a determinat o sporire a veniturilor, transporturile prin conducte numărându-se printre sectoarele care în anii 1922—1928 au realizat excedente. Multiplele schimbări de tarife au influențat asupra veniturilor. Chiar de la începutul exploatării lor (1919/1920), conductele statului au adus un venit de 3 000 000 lei. Din acel an veniturile au crescut până în 1926, ajungând la 213 937 729 lei — cel mai mare excedent realizat —, după care, printr-o mare reducere de tarife, se ajunge la o diminuare a lor. În 1928 venitul a scăzut la 61 254 883 lei¹¹⁸. În aprecierea reală a veniturilor trebuie să se țină însă seama de fluctuațiile monedei, de deprecierea leului.

Creșterea veniturilor a determinat să se evidențieze tot mai mult necesitatea de a se separa complet exploatarea conductelor de petrol de aceea a căilor ferate, deficitare în activitatea lor. Faptul a devenit posibil în 1929, când prin lege s-a creat Regia publică a conductelor de petrol ale statului, regie care a fost condusă după principiile prevăzute în legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice. Potrivit legii, regia trebuia să concentreze într-o singură administrație toate operațiile de organizare și exploatare a conductelor.

Prin urmare, în perioada 1922—1928 politica transporturilor a fost dirijată în așa fel încât să constituie un mijloc de consolidare organică a procesului de făurire a statului național unitar. Căile de comunicații, deși în parte au fost refăcute și îmbunătățite, n-au putut să-și îndeplinească rolul pe măsura cerințelor economiei naționale. În materie de transporturi, ca și în unele sectoare ale economiei naționale, statul n-a reușit să vindece în totalitate rănille adânci lăsate de războiul mondial. Progresul realizat, îndeosebi pe linia asigurării unei politici etatiste în domeniul transporturilor, n-a permis satisfacerea integrală a cerințelor țării, necesitatea dezvoltării ei social-economice.

¹¹⁷ Iată evoluția acestora pentru anii 1922—1928:

Conducta și produsul	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
1) <i>Băicoi—Constanța</i> petrol rafinat	6 113	3 860	5 587	13 404	26 701	27 178	36 657
2) <i>Băicoi—București</i> țiței	2 188	3 685	7 645	7 739	9 394	9 454	9 039
motorină	777	82	99	151	110
rafinat	308	252	100	201	341	330	283
3) <i>Băicoi—Giurgiu</i> prod. albe rafinate	3 020	3 834	5 146	6 077	6 136	5 875	6 938
4) <i>Băicoi—Giurgiu</i> țiței	1 052	2 300	...	2 213	9 911	10 335	11 049
motorină	241

(Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie...*, p. 108, 110, 116; Corneliu Toroceanu, *Conductele de petrol...*, p. 888—889, 891, 893.

¹¹⁸ Corneliu Toroceanu, *Conductele de petrol ale statului*, p. 900.

AUTENTICITATEA „ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB”

DE

ANTON BALOTĂ

Redeschiderea discuției din jurul „Învățăturilor” a readus în centrul preocupărilor istoriei literare unul din cele mai importante monumente ale culturii noastre vechi. Studiul apărut în 1946 al lui P. P. Panaitescu¹ părea a fi rezolvat definitiv îndelunga discuție din jurul acestei opere în sensul susținerilor lui Demostene Russo, care contestase autenticitatea scrierii și căutase să-i discrediteze valoarea ca izvor istoric și originalitatea literară, considerînd-o o compilație amorfă, alcătuită de un impostor a cărui singură metodă de compoziție fusese „plagiatul”.

Ingeniozitatea lui Petre S. Năsturel², care a făcut pentru prima dată apropierea revelatoare între două texte ce fuseseră publicate în ediția lui N. Iorga³ alături, a aprins în această problemă scînteia unei noi dezbateri.

Dan Zamfirescu⁴ este, după cunoștința noastră, primul cercetător care a supus argumentările lui Demostene Russo și cele ale partizanilor săi unei analize critice riguroase, reușind să demonstreze netemeinicia susținerilor acestora. Studiul publicat de I. C. Chițimia⁵ în același timp a schițat puncte de vedere noi, formulînd o contraargumentare, care a slăbit serios teza neautenticității. I. C. Chițimia a descoperit o eroare care poate fi și o încercare de mistificare. D. Russo pune în paralelă un text din Ioan Gură de Aur⁶ cu altul din „Învățăături” pentru a demonstra că lirismul atît de realizat al „Scrisorii către oasele maici sale” este copiat după omilia lui Iirisostomul. În realitate, cele două texte se deosebesc profund, redacția operei românești reflectînd din plin elemente folclorice.

¹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, București, 1916.

² *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisanilor de pe biserica mănăstirei Argeșului*, în „Mitropolia Olteniei” (XII), 1960, nr. 1 2, p. 12—23.

³ *Învățăturile lui Neagoe-vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, Vălenii de Munte, 1910.

⁴ *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, în „Romanoslavica”, VIII (1963), p. 341—401.

⁵ *Considerații despre „Învățăturile lui Neagoe Basarab”*, în „Romanoslavica”, (1963), p. 309—339.

⁶ *Ibidem*, p. 310—312.

Dar dacă fiecare din cercetătorii citați și-au adus aportul la scoaterea problemei din punctul mort în care o dusesse negativismul lui Demostene Russo, contribuția cea mai importantă aparține — paradoxal — celui care s-a situat pe poziția contrară autenticității și a rămas un adept al ei: Petre P. Panaitescu. Dacă toți ceilalți cercetători au căutat contraargumente la argumentele partizanilor neautenticității, P. P. Panaitescu în ultimele sale cercetări, păstrând mai departe părerea că „Învățăturile” au fost scrise de un călugăr după moartea lui Neagoe, a întreprins în schimb, pentru prima dată în istoria acestor cercetări, o amplă analiză a conținutului ei de idei social-politice, evidențiind o gândire pătrunzătoare și uneori foarte înaintată. El leagă conținutul de idei al scrierii de realitățile social-politice ale Țării Românești.

Expunându-și punctul de vedere, P. P. Panaitescu, deși în aparență rămâne pe pozițiile sale anterioare (în recenzia publicată în 1944 în „Convorbiri literare”, P. P. Panaitescu a susținut cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea ca dată a scrierii „Învățăturilor”), în realitate el respinge categoric teza lui Demostene Russo⁷. În urma acestor analize, „Învățăturile” nu mai pot fi privite ca o compilație neîndemînică de texte bizantine, ci, dimpotrivă, ele se relevă ca o scriere originală de gândire politică și socială a românilor. Pe această poziție, sporind argumentarea s-a așezat și Dan Zamfirescu⁸.

Adevăratul pas înainte în discuția despre autenticitatea scrierii ni se pare a fi, așadar, nu atât lichidarea definitivă a „demonstrațiilor” lui Demostene Russo, ci această așezare a operei în coordonatele social-politice românești, în trecerea la studiul concret al conținutului ei de idei și al valorii literare și lingvistice.

În acest moment sînt în discuție două probleme esențiale: „Învățăturile” au fost scrise în prima sau în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Admițînd că au fost scrise în prima jumătate, se pune întrebarea dacă au fost redactate personal de Neagoe cu ajutorul unui colaborator (cărui i-a dictat unele pasaje sau i-a încredințat sarcina redactării lor pentru fiul său, fără să participe sub nici o formă la scrierea lor) sau au fost alcătuite în aceeași vreme independent de voința și de participarea lui Neagoe, fiindu-i numai atribuite din cauza poziției sale ca domn.

La aceste întrebări socotim că nu s-au dat încă răspunsuri definitive, după cum nu s-a arătat pentru ce textul „Învățăturilor” nu pomeneste în nici un fel numele Doamnei Despina, soția lui Neagoe și mama lui Teodosie. O ultimă problemă la care nu s-a răspuns încă o constituie cultura, bizantină sau slavă, a autorului „Învățăturilor”.

Dar dacă pînă la descoperiri noi, neașteptate, este greu să se ajungă la concluzii categorice în legătură cu cele mai multe din aceste probleme, în schimb plasarea „Învățăturilor” în prima jumătate a secolului al XVI-lea ni se pare un bun definitiv cîștigat pentru istoria acestei opere.

Sînt și alte indicații decît cele invocate pînă astăzi de partizanii autenticității care pledează pentru contemporaneitatea „Învățăturilor” cu vremurile lui Neagoe și se opun plasării scrierii lor în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, eventual în perioada domniei lui Mircea Ciobanul,

⁷ „Convorbiri literare”, LXXVII (1944), nr. 3, p. 381.

⁸ Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 341, notă.

cum socotește P. P. Panaitescu. Vom încerca să atragem atenția asupra celorlalte.

În miezul politic a două din capitolele „Învățăturilor”, acelea al căror subiect îl formează raporturile domniei cu boierimea, P. P. Panaitescu văzuse mai de mult reflectările unor situații politice proprii secolului al XVII-lea (întîia jumătate), cînd domnia începuse să ridice între boieri oameni „de jos”. Precizîndu-și ideea, P. P. Panaitescu îi și indică, arătînd că erau mai ales greci constantinopolitani⁹. Aici însă trebuie spus că această situație nu are nimic de-a face cu faptele reflectate în textul „Învățăturilor”, întrucît el se referă la lumea celor cuprinși în secolele XV—XVI în categoria socială a siromahilor¹⁰ și nicidecum în aceea a „săracilor”¹¹, așa cum a fost tradus termenul slav în veacul al XVII-lea, traducere adoptată de P. P. Panaitescu. Termenul „siromah” nu era un adjectiv, ci el constituia în veacul al XV-lea un nume, un termen tehnic social, care avea înțelesul de „supus dependent de domnie”. În această accepție, el a mai fost folosit și la începutul veacului al XVI-lea, așa cum indică și textul „Învățăturilor”.

De aceea noi socotim îndreptățită metoda folosită de Dan Zamfirescu de a se adresa pentru comparații epocii lui Ștefan cel Mare, fiindcă mai ales atunci se ridica o nouă pătură socială, aceea a *vitejilor răzeși* și a voinicimii moșnenești din ambele țări românești, pătură asupra căreia se îndrepta, la începutul veacului al XVI-lea și chiar ceva mai înainte, atenția și preferințele domniei, aflată în luptă pentru putere cu boierii și pentru independență cu turcii. Pentru promovarea acestei noi pături social-ostășești, Ștefan cel Mare făcuse apel la teoria meritului personal. Se știe că ridicarea vitejilor¹² s-a făcut pe baza criteriului meritelor personale, cei mai mulți dintre ei provenind tocmai din rîndul țaranilor dependenți de domnie (siromahi); dintre urmașii vitejilor s-au recrutat mai tîrziu și „slujitorii” curților domnești. Documentele țărilor românești dovedesc că „vitejilor” cărora li se întărea de către domnie, fără îndoială pentru răsplătirea meritelor lor, pămînturile pe care le aveau în stăpînire și care proveneau fie din moștenirea părintească, fie din danii domnești erau privilegii similare celor boieresti, caracterizate prin dreptul de ocină, de moștenire ohavnică, prin scutire de prădalnică și chiar de muncile și de dările cuvenite domniei¹³.

Termenul „siromah”, care de altfel derivă etimologic dintr-un termen grecesc, cu înțelesul la origine de „luptător cu mîna”, nu are nimic comun cu ideea de „sărăcie”.

Deci Neagoe Basarab, atunci cînd recomanda fiului său să-și aleagă slujitorii din categoria „siromahilor”¹⁴, nu se referea la oamenii de pripas

⁹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, București, 1946, p. 52.

¹⁰ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție îngrijită și completată de P. P. Panaitescu, București, Edit. Academiei, 1959, p. 210.

¹¹ *Ibidem*, p. 278.

¹² Anton Balotă, *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii și articole de istorie* (IX), 1967, p. 43.

¹³ *Documente privind istoria României, veacul XVII, B. Țara Românească*, vol. I (1601—1610), București, Edit. Academiei, 1951, nr. 40, p. 33—34, și nr. 41, p. 34—35.

¹⁴ Este evident că acestora li se rezerva în gîndirea lui Neagoe numai rangurile mărunte. Ei sînt pomeniți de altfel numai în capitolul operei în care se vorbește despre „praviteli” (cf. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, 1959, p. 229) și nicidecum de „vlastelini”, care în terminologia scrierii dețineau marile ranguri boieresti. Dintre „siromahi” se recrutau, pro-

veniți de la Țarigrad, cum a crezut P. P. Panaitescu pe baza traducerii „Învățăturilor”, făcută în veacul al XVII-lea, ci la cei care proveneau din lumea populară.

În aceeași ordine de idei observăm că garda personală recomandată de Neagoe lui Teodosie nu este o inovație a „Învățăturilor”¹⁵, de vreme ce Chalcocondylas¹⁶ menționa existența ei în vremurile lui Vlad Țepeș. În orice caz, informația despre garda domnească personală își are corespondentul cu alte știri proprii veacului al XVI-lea românesc despre răsplătirea vitejilor, despre ospețele domnești pentru ostași, despre darurile de veșminte de preț etc.

Fără îndoială, cea mai importantă observație de acest tip, pe care o datorăm lui P. P. Panaitescu, privește locul deținut de țărănime în preocupările lui Neagoe. După cum a arătat în ultimul său studiu asupra „Învățăturilor”¹⁷, pentru prima dată în istoria gândirii politice europene „se introduce în concepția despre stat factorul popor, adică țărănimea, care lipsește la ceilalți autori de sfaturi politice din veacul al XVI-lea”. „Dacă îți rămîne din venitul oștirii — gîndea Neagoe Basarab —, acest venit încă nu este agonisit de tine, ci tot l-ai luat din stăpînirea ta și de la oamenii săraci ai tăi pe care i-a dat Dumnezeu sub mîna ta . . . De aceea, precum ai luat de la țărani, așa se cuvine să le dai lor . . .”¹⁸.

Această primă observație impune notarea de către noi a unei a doua, pe care o socotim cel puțin tot atît de însemnată pentru recunoașterea reflectărilor cuprinse în textul operei. Într-adevăr, de cîteva ori în textul „Învățăturilor”¹⁹ se vorbește de „horeani”, adică de „țărani”²⁰. Iată ce spune textul despre aceștia: „ . . . Pe copiii dregătorilor și ai țărănilor (horeani), pe toți să-i duci departe, nu cumva să lași pe acei copii . . . înaintea dușmanilor tăi . . ., că atunci, dacă ar vedea . . . că au fost robiți copiii lor, ei te vor lăsa și vor merge pe urma copiilor lor . . .”²¹.

Este deci indiscutabil că sfatul dat de Neagoe lui Teodosie a izvorît din experiența războinică a vremurilor în care la lupte participau în mod masiv masele populare, horeanii, țărăanii.

Acele vremuri este indiscutabil că au fost cronologic în raport cu timpurile lui Ștefan cel Mare și cele ale lui Vlad Țepeș, voievozii români care au chemat țărănimea la apărarea țării²². Ne aflăm deci în fața primei identificări a epocii reflectate de „Învățăături”. Concepțiile ostășești reflectate sînt rezultat al celor pe care le-a profesat Ștefan cel Mare.

habil, precum indică terminologia „colindelor laice” (problemă cercetată de noi în studiul despre aceste colinde ce se află încă în manuscris), numai rangurile mărunte locale ale ierarhiei „slujitorilor”, spătării, credinciariei, vîtafii, vorniceii etc., și nicidecum marile ranguri boierești, „vlastelinii”. Deci terminologia „Învățăturilor” recomanda lui Teodosie să prefere la ocuparea acestor slujbe mărunte pe „siromahi” și nu pe fiii de boieri (pravitchi), care își începeau și ei slujbele domnești în asemenea ranguri.

¹⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, 1959, p. 294—295.

¹⁶ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, Edit. Academiei, 1962, p. 283.

¹⁷ „Romanoslavica” (VIII), 1963, p. 106.

¹⁸ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, 1959, p. 299.

¹⁹ *Ibidem*, p. 213 și 248.

²⁰ Valeria Costăchel, *Contribuții la istoria socială a Moldovei în secolele XIV—XVII*, în „Romanoslavica” (XI), 1965, p. 163—164.

²¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, 1959, p. 292—293.

²² Anton Balotă, *op. cit.*, p. 42.

De pildă ideea de a apăra de dușmani (turci) familiile ostașilor săi reaminteste neîndoiește experiența bătăliei de la Războieni—Valea Albă, când ostașii marelui voievod moldovean s-au risipit pentru a-și putea salva familiile.

Exactitatea observațiilor privind raporturile strânse dintre „Învățăături” și experiență militară a vremurilor lui Ștefan cel Mare este, așadar, confirmată²³.

În „Învățăături” s-au conservat deci rolurile unei epoci în care masele populare își puteau spune încă cuvîntul în viața militară, economică și socială a statului, cînd prezența lor s-a impus conștiinței conducătorilor, și în special voievozilor, interesați să-și făurească în veacurile XV—XVI o bază de susținere socială mai largă. Această epocă corespunde domniei lui Ștefan cel Mare, de la care ne-au rămas numeroase tradiții despre solicitudinea marelui voievod față de exponenții lumii populare²⁴. De acele vremuri nu pot fi străine „Învățăturile”, în care pentru prima dată au fost ridicate problemele rosturilor lumii populare și ale îndatoririlor domniei față de ea.

Scrierea „Învățăturilor” nu poate fi deci despărțită de rosturile apelului făcut în ultimele decenii ale secolului al XV-lea țărănimii pentru apărarea independenței țărilor române.

Din textul „Învățăturilor” se vede cu claritate că în vremea scrierii lor boierimea nu era considerată de autorul lor ca vrășmașă sau concurentă acerbă la puterea politică și economică, ci, dimpotrivă, era privită ca sprijinitoare hotărîtă a puterii domnești²⁵. Este plină de înțelesuri constatarea consemnată de textul „Învățăturilor” în care se spune cele ce urmează: „... Cît timp veți vedea pe dregătorii (vlastelii) voștri stînd în frunte cu voi (la războaie), ... să nu te temi de nimic...”²⁶.

Nu există nici un indiciu concludent în favoarea tezei lui P. P. Panaitescu²⁷ după care „Învățăturile” ar reflecta momentul de criză al puterii domnești, asaltată de boierime, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Toate reflectările „Învățăturilor” înfățișează o domnie autoritară, capabilă să țină în frîn boierimea, o domnie conștientă de necesitatea întăririi autorității ei, cunoscînd atît mijloacele cu care putea s-o realizeze, cît și păturile sociale pe care se putea sprijini pentru atingerea acestui scop. Nu există în „Învățăături” nici un text prin care să se atragă atenția lui Teodosie asupra primejdiei care ar putea reprezenta pentru domnie creșterea puterii boierești, ci dimpotrivă. Asemenea reflectări sînt însă cu totul de neconceput într-o operă scrisă în vremea lui Mircea Ciobanul, care a practicat, ca și Lăpușneanu, cumnatul lui de la domnia Moldovei, o politică autoritară și potrivnică voinicimii populare²⁸.

²³ D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 394 și urm.

²⁴ Anton Balotă, *op. cit.*, p. 43—50.

²⁵ D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 380—398.

²⁶ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, 1959, p. 293.

²⁷ În „Romanoslavica” (VIII), 1963, p. 407.

²⁸ Un argument, recunoaștem, neobișnuit pînă astăzi istoriografiei noastre, dar în orice caz capabil să sporească ponderea celorlalte în favoarea așezării „Învățăturilor” în prima jumătate a veacului al XVI-lea, ne este oferit de materialele epocii noastre orale. Într-un studiu deocamdată inedit, am încercat să arătăm că în perioada dintre 1450 și 1550 au înflorit în domeniul nostru poetic oral trei grupuri de forme epice legate de avîntul vieții culturale a maselor populare: 1) *Poeziile lui Vlad Țepeș*, care au avut la baza lor o epică a maselor populare, voinicii, și care se caracterizează prin aprecieri pozitive asupra voievozului, confirmate și

Cine ar fi putut oare să scrie această operă în epoca imediat următoare vremurilor lui Neagoe, când a existat o ambianță culturală corespunzătoare în timpurile de la jumătatea veacului al XVI-lea?

Bogăția de forme epice populare care aparțin genetic și cronologic vremurilor „domniei autoritare”, caracterizând cultural această epocă, bogăție pe care creația literară populară a veacurilor următoare nu o va mai atinge niciodată, atestînd prin aceasta regresul economic, social și politic în condițiile creșterii puterii clasei boierești, își are corespondență în atmosfera „Învățăturilor” domniei Țării Românești față de lumea populară. Neagoe, care amintește în „Învățături” de prezența guzlarilor, deci și de a poeziei populare la ospetele domnești, este cel dintîi scriitor român în a cărui operă se manifestă puternic pe de o parte influența folclorului și suflului epic al creației populare, iar pe de alta susținerea drepturilor social-politice ale maselor populare. Cultul vitejiei, al cinstei nepătate, „al numelui bun”, respectarea drepturilor lumii populare se manifestă în „Învățături” în forme literare de un patetism caracteristic eposului nostru popular. Este indiscutabil că în acest caz nici chiar ipotetic nu se poate pune o asemenea întrebare.

Autorul „Învățăturilor” n-a putut fi, așa cum credea Demostene Russo, un călugăr: toate acele amănunțite cunoștințe din viața de la curte și mai ales din cea ostășească, identificabile în textul lor, nu pot fi atribuite unui monah retras într-o mănăstire. Încercarea partizanilor neautentici-tății de a demonstra ignoranță și confuzia autorului în acest domeniu nu are temeiuri sigure²⁹, concluziile ultimelor cercetări fiind unanime în a recunoaște în operă o gândire laică foarte ascuțită și cunoștințe precise în materie de politică și de organizare militară. Însuși Petre P. Panaitescu a trebuit să renunțe la întreaga demonstrație a lui D. Russo, care se referise la orizonturile înguste ale autorului „Învățăturilor” în materie de realități „lumești”, afirmînd incompatibilitatea dintre o doctrină ascetică, predicînd retragerea din lume, și un manual de activitate politică, al cărui obiect era prin excelență lumesc.

de *Legenda cetății Poenari*; 2) tradițiile răzeșești despre Ștefan cel Mare, prin care masele populare moldovenești au transmis posterității imaginea lor despre marele voievod moldovean și despre politica lui de ocrotire a țăranimii libere (vezi studiul nostru citat din „Studii și articole de istorie” (IX), 1957; 3) colindele laice, în ale căror versuri, care aparțin culturii bogomilice, s-a cristalizat atmosfera și ideologia politică populară din aceste vremuri (1450 — 1550), caracterizată prin colaborarea domniei cu lumea populară (vezi A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în „Romanoslavica”, X (1964), p. 19—71.

Cu totul alta a fost situația în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, cînd epica noastră populară reflectă altfel de raporturi între domnie și slujitorii ei populari. Într-o altă formă epică (G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare românești*, București, 1885, p. 51) se povestește despre un praznic la care „Mihnea-vodă” cheamă nouă frați voinici, conduși de vâtaful lor, cu gîndul de a-i ucide, dar planul lui nu reușește, deoarece vâtaful ucide el pe ucigașii puși la cale de voievod, salvîndu-și tovarășii. Deși în versurile acestei forme poetice este vorba de „Mihnea-vodă”, care constituie împreună cu „Mircea-vodă” un dublet folcloric ce își are explicație, existînd și astăzi variante în care apare numele lui Mircea Ciobanul, faptul povestit se referă la domnia acestuia din urmă.

Menționăm că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, spre deosebire de perioada „Învățăturilor”, poetica orală, deja exemplificată cu versurile citate din culegerea lui G. Dem. Teodorescu, conține și alte elemente, ilustrînd apariția luptei de clasă și o atmosferă socială diferită de cea evocată în epoca lui Neagoe (vezi în acest sens Anton Balotă, *Funcția socială a cîntecului bătrînesc*, în „Revista de folclor”, III (1958), nr. 2, p. 101—109; idem, *Gereza și evoluția baladei lui Radu Calomfirescu*, în „Limbă și literatură”, XII (1966), p. 419—438.

²⁹ D. Zamfirescu, *op. cit.* p. 263 și urm., p. 294, 296.

Dar, astfel pusă, problema este la fel de stîmjenitoare pentru par-tizanii ca și pentru adversarii autenticității. Dacă este aparent greu de demonstrat că un șef de stat, cum a fost Neagoe, ar fi putut propovădui fiului său ascetismul și lepădarea de lume, este și mai greu de explicat modul în care un călugăr reușise să dobîndească o formație atît de perfectă nu numai de om de stat, dar și de militar, capabilă să sintetizeze o expe-riență ostășească corespunzătoare unui veac de lupte împotriva turcilor. Admițînd că, înainte de a se călugări, autorul „Învățăturilor” a putut fi un dregător și comandant de oști, întreaga demonstrație poate fi anulată prin următorul argument: ce putea împiedica pe un boier evlavios și dornic de cultură, cum a fost Neagoe, ca înainte de a deveni domn să-și însușească o cultură teologică și o gîndire mistică inerente epocii, mai ales că în tinerețe fusese mulți ani în serviciul patriarhului Nifon?

Dorim ca în cele ce urmează să atragem atenția, deoarece aceasta indică o cale nouă în analiza conținutului religios al „Învățăturilor”, asupra următorului pasaj din textul lor, pe care-l cităm în traducere: „Pentru că cine are minte curată, care este temelia tuturor celor bune, nu se va îngriji numai de post și de înfrînare și de rugăciune și smerenie sau să-și împartă gîndul său în multe părți, ci toate acestea le lasă și se ridică cu mintea sus și se îmbracă în dragostea către stăpîn ca într-o zale, și acela nu se îngrijește nici de împărăție, nici de domnie, nici de patriarhie, nici de mitropolie, nici de călugărie, nici de un alt lucru pămîntesc de care noi ne îngrijim, ci numai de a iubi din suflet pe domnul. Este un mare lucru de a iubi pe Dumnezeu din toată inima, căci însuși atotțiitorul Dumnezeu, cînd a întreat pe preaiubitul și fruntașul între ucenicii săi, apostolul Petru, nu l-a întreat de rugăciuni, de post, de înfrînare și smerenie, nici de curățenie și răbdare și milostenie, ci numai i-a spus: mă iubești, Petre?”³⁰.

Din acest text, P. P. Panaitescu, detașînd un pasaj, a crezut că s-ar putea vedea în conținutul său îndemn către o atitudine ascetică față de viață. În realitate, ideea ilustrată în acest pasaj este cu totul alta, și anume nu îndemnul la părăsirea îndeletnicirilor lumești și retragerea în pustie pentru post și rugăciune, ci ridicarea sentimentului religios mai presus de manifestările lui formale, spre unirea deplină a credincioșilor cu divinitatea prin iubire, idee scumpă pietății isihaste, căreia i se rialiază și autorul „Învă-țăturilor”. Că aceasta este interpretarea justă a pasajului o dovedește prezența printre lucrurile care trebuie excluse dintre „griji”, adică depă-șite prin ascensiunea interioară spre divinitate, a călugăriei însăși. Întregul pasaj urmărește să arate că ținta supremă a pietății creștine, superioară postului și înfrînării, adică tocmai elementele ascetice în numele cărora se presupune că predica autorul „Învățăturilor”, este iubirea lui Dumnezeu. Or, aceasta nu presupune, de altfel ea nu se cere nicăieri în „Învățături”, lepădarea de tron și de atribuțiile domnești. Iată deci că se impune a se reda, chiar și pasajelor care păreau să creeze dificultăți de netrecut în calea susținătorilor autenticității operei, o interpretare nuanțată care schimbă în parte concluziile.

O altă problemă asupra căreia vom atrage atenția este cultura sîr-bească a autorului „Învățăturilor”. Sub influența lui Demostene Russo,

³⁰ *Croniclele slavo-române din sec. XV, XVI, 1959, p. 276.*

care vedea în această operă numai izvoare bizantine „plagiate”, nu s-a putut ajunge nici măcar la o cercetare aprofundată a influenței culturii și gândirii bizantine asupra operei românești, discuțiile rămânând încă într-un stadiu incipient, care trebuie grabnic depășit. Cu atât mai puțin s-a studiat influența culturală sud-slavă asupra acestei scrieri, redactată totuși într-o medio-bulgară care se distinge prin perfecțiunea ei literară și prin influențele ei sîrbești.

Am menționat deja faptul că autorul „Învățăturilor” amintește prezența guzlarilor la ospetele domnești de la București³¹, fapt confirmat și de alte documente³², precum și circulația acestora prin țările românești către Polonia și Ucraina³³. Întreaga perioadă a domniei lui Neagoe Basarab este epoca maximei prezențe a civilizației sîrbe medievale la nordul Dunării, în Țara Românească, fapt asupra căruia nu vom insista aici³⁴. Observăm însă că prezența guzlarilor în țările românești în secolul al XVI-lea³⁵ însemna prezența, *ipso facto*, la nordul Dunării a uneia din cele mai splendide creații ale culturii sud-slave: eposul popular.

Fără îndoială că cel ce a scris „Învățăturile” a cunoscut, cel puțin tot atât de bine ca și izvoarele livrești la care s-au oprit investigațiile lui Demostene Russo, și izvodul eposului popular folosit de autor. Altfel nu s-ar putea explica de ce ziua mării confruntări cu turcii pe cîmpul de luptă este numită în pasajul următor „Vidovka danak”.

„Și încă îți spun, fiul meu, dacă va fi aproape de Vidovka danak”³⁶ să lupți cu dușmanii tăi, eu și aci te sfătuiesc: să nu stai să fii la luptă unde este oastea ta cea mare, unde este țăria curții tale, pentru că toate puterile dușmane . . . aci vor năvăli . . . toate vor lovi în oastea ta cea mare domnească. Ci te învăț . . . să stai la depărtare . . ., căci, dacă ți se va întîmpla să biruiesti, . . . ușor îți este să intri iarăși în ceata ta . . . Dacă se va întîmpla ca dușmanii să te biruiască . . . cu toții vor năvăli cu strășnicie și cu furie la ceata ta ca să te găsească pe tine. De aceea vă învăț să stați deoparte . . . pentru că, dacă se întîmplă ca dușmanii tăi să te biruiască, ei nu te vor goni mult și cu strășnicie, pentru că nu știu unde ești”³⁷.

Întregul pasaj pare să fie inspirat de experiența urmărilor mării bătălii de la Kossovopolje (Vidov dan-ul eposului popular), unde la 15 iunie 1389 craiul sîrb Lazăr Hrbljanovic a fost prins ca într-o cursă de turci în tabăra în care se așezase înconjurat de întreaga sa curte și armată, ca și de aliații săi balcanici³⁸. În aceste condiții strategice, pătrunderea turcilor în tabără a atras pieirea curții și a craiului sîrb și, ca urmare, prăbu-

³¹ *Ibidem*, p. 279.

³² M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, doc. nr. 136, p. 513.

³³ M. Tersaković, *Beziehungen der ukrainischen Lieder, resp. „Dumen”, zum sud-slavischen Volksepos*, în „Archiv für slavische Philologie” (XXIX), 1907, p. 221–216.

³⁴ Vezi studiul lui I. Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes*, în „Revue des études sud est européennes”, I (1963), nr. 3 1, p. 377–419. Să se urmărească problema în lucrarea noastră în curs de apariție despre *Epoca influenței culturale sîrbești (1450–1550) și eflorescența baladei românești în veacul al XVI-lea*.

³⁵ Anton Balotă, *Circulația guzlarilor prin țările românești* (în curs de apariție).

³⁶ Termen folcloric sîrbesc, ziua sf. Vid (15 iunie 1389), transmisie conservată de eposul sîrbesc.

³⁷ *Învățăături* . . ., p. 295.

³⁸ C. Jirecek, *Iskrija siba*, vol. II, Belgrad, 1923, p. 89–93.

șirea politică a statului sîrb. Altele au fost însă consecințele celei de-a doua bătălii kossoviene de la 18—20 octombrie 1448, care a lăsat, ca și cea dintîi, tradiții epice³⁹. De această dată, reușind să părăsească la timp tabăra, așa cum îl sfătuiește Neagoe pe Teodosie, inspirat, probabil, de transmisiunile epice sîrbești, Iancu de Hunedoara s-a sustras efectelor politice ale înfringerii sale militare, a reușit să se salveze personal și a putut continua astfel lupta împotriva turcilor. La fel procedase și Ștefan cel Mare la Valea Albă.

Utilizarea termenului epic popular „Vidova dană” în textul „Învățăturilor” permite două indicații categorice: în primul rînd, observația că opera a fost scrisă într-un moment în care atacarea Țării Românești de către turci era iminentă, ea avînd loc în deceniile ce au urmat morții lui Neagoe; în al doilea rînd, se pune în evidență cultura sîrbească a autorului, care cunoștea experiența politică a celor două bătălii kossoviene și reflectările lor în baladele acestor vremuri.

Prin aceasta „Învățăturile” se încadrează vremurilor lui Neagoe Basarab, care au fost epoca de maximă prezență în țările românești a civilizației și culturii sîrbești. Este vorba de deplasări de oameni (imigrația feudală sîrbă), de fenomene de cultură (circulația guzlarilor), de terminologia socială (utilizarea în cronica lui Macarie, ca și în textul „Învățăturilor”, și numai în asemenea opere, a termenului „vlastilin”, care lipsește în general în medio-bulgara hrisoavelor) și de transmisiunea unor concepții politice, transmisiune pe care am verificat-o prin reflectările celor două bătălii de la Kossovolje.

Pentru a reda cît mai desăvîrșit icoana acelor vremuri și pentru a o pune în contact cu „Învățăturile”, vom nota că la mănăstirea iugoslavă Krusedol se conservă un manuscris al omiliilor lui Ioan Gură de Aur, foarte mult folosit la redactarea „Învățăturilor”. Manuscrisul aparținuse lui Neagoe, care apoi l-a dăruit mănăstirii menționate. Se impune deci urmărirea în paralel a textului „Învățăturilor” cu cel al manuscrisului pentru a vedea în ce măsură acesta a ajutat la redactarea „Învățăturilor”.

Scierea operei s-a făcut deci în momentele apogeei influenței sîrbești în Țara Românească, marcată, printre altele, și de introducerea în medio-bulgara utilizată la noi a unor termeni lexicali de curte sîrbești, de pildă termenul social feudal „vlastelin”, care nu s-a folosit în limba hrisoavelor din acele timpuri.

Încheiem observațiile noastre asupra problemei autenticității „Învățăturilor” cu un ultim citat, care ni se pare decisiv. Ne referim la cuvintele lui Neagoe din fruntea epistolei către mama sa, Neaga: „Din bunătatea lui Dumnezeu, părinte bun și învățător, și înaintea noastră foarte iubit, pe tine te-a ales Dumnezeu și te-a așezat înaintea noastră ca lumina soarelui, să ne arăți lumina dumnezeiască, tu părinte, chir Macarie . . .”⁴⁰.

Este neîndoielnic că acest „chir Macarie”, așezat de Dumnezeu înaintea lui Neagoe ca un „părinte” spre călăuzirea sa în viață, nu a putut fi decît Macarie, mitropolitul Țării Românești (1512—1530) în vremurile lui Neagoe Basarab.

³⁹ Cercetate de noi în studiul nostru despre *Iankula vlaska voievodu* (în manuscris); să se vadă bugaristițele dalmate publicate de V. Bogisic, *Narodne pjesme iz starih naiviše primors-kin zapisa*, Belgrad, 1878.

⁴⁰ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, 1959, p. 276—277.

Acest text nu se poate acorda cu scrierea operei în veacul al XVII-lea, cînd situa Demostene Russo alcătuirea „Învățăturilor”, deoarece amintirile mitropolitului Macarie, care nu a fost o personalitate de seamă, n-ar mai fi putut fi vii și active la acea vreme. Este evident, pe de altă parte, că opera nu a putut fi scrisă după anul 1530, deoarece Neagoe sau cel care a scris-o pentru el se adresează mitropolitului ca unui personaj în viață, zicîndu-i chir Macarie. Iar a crede că un falsificator din a doua jumătate a veacului al XVI-lea ar fi putut găsi tonul și informațiile precise din orația funebră a lui Neagoe ar însemna să gîndim că metoda reconstituirilor istorice, proprie epocii romantice, ar fi fost accesibilă unui scriitor român din secolul al XVII-lea sau din a doua jumătate a celui de-al XVI-lea.

Metoda de analiză multilaterală a „Învățăturilor”, descoperind la fiecare pas noi corespondențe între scrieri și vremurile lui Neagoe, ne duce la concluzia că opera s-a scris în timpul acelaia al cărui nume îl poartă. Dacă „Învățăturile” au fost scrise de Neagoe sau de altcineva însărcinat cu redactarea lor, de pildă „chiar de Macarie”, este o problemă care rămîne încă deschisă.

TREAPĂDUL ȘI CIUBOTELE ÎN SECOLELE XVI—XVIII

DE

NICOLAE STOICESCU

Treapădul și ciubotele au constituit în secolele XVI—XVIII un important venit al slujbașilor domniei, pe care îl plăteau acestora toți cei vinovați de nerespectarea unei porunci domnești sau unei practici feudale, care făceau astfel necesară trimiterea unui reprezentant al puterii centrale. Deplasările slujbașilor domnești pentru a sili pe locuitori să îndeplinească poruncile domniei erau deci plătite de aceștia din urmă. De aceea, în dicționarul din 1726 întocmit pentru ocupații austriece ai Olteniei, treapădul este explicat printr-o „specie de amendă pe care o plătesc cei vinovați” (una specie di multa che pagano i contumaci)¹.

Numele de treapăd este folosit în Țara Românească², iar cel de ciubote în Moldova. Pe când primul indică o deplasare făcută cu o oarecare viteză, cel de-al doilea evocă răsplata necesară celui ce a făcut deplasarea pentru „ciubotele” stricate cu drumul³.

Referindu-se la husarii grei poloni, Miron Costin spune că aceștia „nu aleargă mai mult din treapădul calului”⁴, treapădul avînd aici accepțiunea de pas mărunt, deosebit de galop. În documentele din Țara Românească se utilizează verbul „a trepăda” pentru a indica o acțiune de deplasare dintr-un loc în altul în vederea rezolvării unei probleme. La 14 aprilie 1644, Matei Basarab scria brașovenilor despre un dorobanț al său, care, avînd termen de judecată, se dusesse la Brașov „să-și caute lucrul, de au făcut atîta cheltuială și atîta treapăd”. Întrucît partea adversă nu se prezentase la judecată, dorobanțul „au trepădat” zadarnic⁵. Același sens îl are verbul „a trepăda” și într-un document moldovenesc din

¹ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriece*, vol. II, p. 142.

² Prima mențiune în documente este din 2 ianuarie 1622 (*Documente privind istoria României, veacul XVII, B. Țara Românească*, vol. IV, p. 71). Cum în 1631 se lua „pă obicei”, rezultă că amenda e mai veche.

³ Vezi în acest sens afirmația lui Nicolae Costin că un capugipașa venit la Iași cu o poruncă de la Poartă „și-au luat ciubotele ce au fost de la Constantin-vodă” înainte de plecare (M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, vol. II, p. 49).

⁴ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 53.

⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 178. Vezi și o altă scrisoare asemănătoare din 14 octombrie 1700 (*ibidem*, p. 168).

3 aprilie 1744, prin care un boier vinde o vie la Nicorești, motivînd că „ne era cu greu a trepăda la Nicorești pentru doao pogoane pol”⁶.

Cei care se deplasau astfel pentru rezolvarea diverselor probleme erau numiți trepădători (de aici vine cuvîntul trepăduș). La 29 mai 1679, Anastasia stareța arată astfel că a fost „trepădătoare și ostenitoare și îndemnătoare” la o danie făcută unei mănăstiri⁷, iar în inscripția bisericii Căramidari din București din 1744—1745 este amintit popa Grigore „trepădător” la mutarea acesteia⁸.

Din documente rezultă că *se dădea treapăd în următoarele împrejurări*: în secolul al XVII-lea plăteau treapăd toți aceia care nu-și achitau obligațiile feudale către stăpînul de pămînt și care făceau astfel necesară trimiterea unui reprezentant al domniei, de regulă armaș, pentru a-i sili să-și îndeplinească aceste obligații. În numeroase documente din această vreme, domnia amenință pe sătenii nesupuși că vor fi siliți și căzniți de armași, cărora le vor plăti și treapăd pentru deplasare⁹. Aceste amenzi pentru „neascultare” constituie una din cele mai importante categorii de treapăd¹⁰.

Legată de această categorie este și aceea plătită de cei care nu-și achitau la timp datoriile contractate și care erau obligați să și le achite de trimiși ai stăpînirii, de regulă aprozi, care încasau de asemenea treapăd¹¹.

În afară de această categorie de datornici plăteau treapăd și strîngătorii dărilor care nu vărsau la timp vistieriei dările adunate de ei din țară. În *Istoria Țării Românești* se spune, de pildă, că, în timpul domniei lui Leon-vodă, boierii care „țineau” județele de bir și care nu putuseră

⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 106—107.

⁷ Biblioteca Academiei, LXIX 120. Documentele din perioada 1626—1700 au fost folosite după copiile de la Institutul de istorie „N. Iorga”.

⁸ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, fasc. II, p. 354. Vezi și un document din 10 iulie 1832 în care un locuitor se angajează să fie „alergător și trepădător” pentru lucrul unei vii (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXV, p. 139).

⁹ Vezi documentele din 13 ianuarie 1630, 13 decembrie 1632, 25 aprilie 1663, 11 noiembrie 1671, 25 aprilie 1677, 10 septembrie 1678, 25 septembrie 1687, 12 iulie 1689 etc. (Arh. st. Buc., m-rea Radu-vodă, XVIII 5 și XLV/14, m-rea Bistrița, LXII 103 și 261, m-rea Radu-vodă, X 15, ep. Argeș, XXIII 17, m-rea Radu-vodă, XLV/16 și m-rea Viforita, IV/18).

Despre modul cum erau siliți țăranii să-și îndeplinească obligațiile feudale prin trimiterea reprezentanților domniei, vezi N. Stoicescu, *Rolul curtenilor și slujitorilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei fărânimii*, în „Studii”, XV, 1962, nr. 3, p. 633—639.

¹⁰ Menționez că înainte de apariția în documente a treapădului și ciubotelor exista o altă amendă, numită osluhă. După părerea lui P. P. Panaitescu, osluharii erau „dregătorii domnești care ajutau pe stăpînii moșiilor să silească pe țăranii la muncile servile, să pedepsească pe cei nesupuși”, încasînd o amendă numită osluhă, „care mergea în vistieria domnească” (P. P. Panaitescu, *Pripășari și osluhari*, în *Studii și articole de istorie*, II, 1957, p. 65).

Este foarte probabil ca, pînă la apariția treapădului și ciubotelor ca venituri pentru deplasarea slujbașilor domniei pentru a sili pe locuitori „să asculte” de puterea centrală și să respecte obiceiurile feudale, acești slujbași care se deplasau în țară să-și fi oprit o parte din amenda numită osluhă, fixîndu-li-se apoi o sumă de bani separată de gloabe și de amenzi.

¹¹ Vezi documentele din 5 martie 1639, 26 iunie 1644, 26 martie 1645, 18 iunie 1656, 20 iunie 1667, 7 iunie 1695 etc. (Arh. st. Buc., Dep. Papazoglu, X/6 și 8, m-rea Tismana, LXXXVII/11 și 13, m-rea Govora, XXV/25 și m-rea Brîncoveni, X/13).

În numeroase zapise de împrumut, debitorii se obligau față de creditori că; dacă n u vor restitui banii la timp, vor suporta „treapădul și toată cheltuiala” sau „ce cheltuială și zeciuială și treapăd s-ar întîmpla” cu trimiterea oamenilor domnești (documente din 15 decembrie 1657, 14 iulie 1668, 25 aprilie 1673, 18 iulie 1676 etc. (Arh. st. Buc., ep. Rîmnic, XC/3, ms. 137, f. 54—54 v., ep. Argeș, XLV/8 și 9, Mit. Țării Rom., CVI/2).

strânge dările din cauza fugii locuitorilor plăteau treapdă aprozilor „cite 30—40 de galbeni numai deodată”¹².

În unele împrejurări, documentele amintesc de treapdă plătit strângătorilor de bir, al căror venit obișnuit era ploconul și zeciuala. Dacă în unele cazuri treapdă este plătit birarilor pentru neachitarea la timp a dărilor¹³, în *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu se arată că strângătorii dărilor primeau uneori „pentru treapdă lor” sume variind între 1/20 și 1/40 din valoarea dărilor strînse¹⁴, sume care apar separat de așa-numita zeciuală sau plocon.

Altă categorie de treapede este aceea legată de organizarea judecătorească a țării. Toți cei care nu se prezentau la judecată la sorocul hotărît de domn și de sfatul său — fie părțile în cauză, fie jurătorii, erau aduși de agenți ai puterii centrale, care încasau de asemenea treapdă¹⁵. În aceeași vreme, în secolul al XVII-lea, cei care nu se prezentau la judecată erau amenințați uneori cu o altă amendă, numită „bou de soroc”¹⁶.

Mai plăteau apoi treapdă cei care refuzau să strângă jurători¹⁷ sau nu îndeplineau o sentință judecătorească a domnului, de pildă refuzau să restituie un document¹⁸ sau un bun material pentru care se judecaseră¹⁹.

Tot treapdă se numea uneori și amenda aplicată de bănișori și care constituia venitul lor din slujbă pentru diverse pricini mărunte judecate în țară²⁰, ca și venitul încasat de armași la strângerea dușegubinei²¹.

În sfîrșit, se plătea treapdă pentru neîmplinirea celor mai diverse porunci domnești și nerespectarea obiceiurilor feudale; din secolul al XVII-lea și de la începutul celui următor au rămas numeroase documente din care rezultă că erau supuși la plata treapdăului țărani care fugeau de bir și refuzau să se întoarcă la porunca domnului²², cei care foloseau ocină străină și refuzau să iasă de pe moșie la poruncă²³, cei care vinau fără voie²⁴ etc.

Dintre categoriile de slujbași ai statului feudal care încasau treapdă, documentele menționează cel mai adesea pe aprozi și pe armași. În afară de aceștia, oricare alt reprezentant al domniei — bănișor, vornic, portar, călăraș, copil de casă etc. — putea încasa treapdă cînd era trimis pentru îndeplinirea uneia din atribuțiile amintite mai sus. În 1723, în Oltenia ocupată de austrieci, călărașii — care erau lefegii în această vreme —

¹² *Istoria Țării Românești*, ed. D. Simonescu și C. Grecescu, p. 96.

¹³ Vezi documentul din 10 iunie 1652 (Biblioteca Academiei, CLXXV/54). Suma dată birarilor în acest caz e de 500 de bani sau aspri.

¹⁴ *Anatefter*, ed. Dinu C. Giurescu, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, p. 423 și 424.

¹⁵ Vezi documentele din 9 februarie 1639, 22 noiembrie 1665, 16 aprilie 1667, 14 noiembrie 1669, 13 iunie 1752 (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LX/2, Biblioteca Academiei, CCCLXIX/74, Arh. st. Buc., m-rea Brîncoveni, VIII/12 și Biblioteca Academiei, CXXVI/90 și „Oltenia”, IV, p. 142). Pentru aducerea jurătorilor vezi documentul din 16 mai 1682 (Arh. st. Buc., m-rea Brîncoveni, XV/12).

¹⁶ Vezi documentele din 9 august 1664 și 30 martie 1668 (Biblioteca Academiei, XX/193 și CLII/216).

¹⁷ Documentul din 3 august 1668 (Arh. st. Buc., Dep. Moșneni—Popești—Titești, I/23).

¹⁸ Documentul din 22 decembrie 1671, referitor la restituirea unui răvaș (Biblioteca Academiei, XX/68).

¹⁹ Documentul din 2 august 1668 (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LXII/43).

²⁰ Documentul din 28 iunie 1653 (Biblioteca Academiei, XLIV/6).

²¹ Documentul din 22 mai 1630 (Arh. st. Buc., m-rea Dintr-un Lemn, IV/12).

²² Documentul din 19 august 1646 (ibidem, ep. Rîmnic, XXXII/1).

²³ Documentul din 11 septembrie 1700 (ibidem, ms. 256, f. 232 v.).

²⁴ Documentul din 1735 (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 151).

aveau, pe lingă leafa de 40 de florini anual, și cite 4 taleri din amenda numită treapăd, pe care o storceau de la „misera plebe”²⁵.

Treapăd se numea uneori și venitul realizat din slujbă de plăieșii păzitori ai hotarelor țării. Înainte de 24 octombrie, 1674, locuitorii din Rucăr, care păzeau locul de trecere spre Transilvania, luaseră unor oameni 20 de berbeci pentru „spartul” plaiului, „adecă pentru treapădul și oste-neala lor”²⁶. În același sens, de răsplată pentru slujbă, se utilizează termenul de treapăd și într-un document din martie 1651, în care se spune că Mogoș Păulescu căpitanul, trimis de domn peste Dunăre să aducă niște țigani și rumâni fugiți, a primit pentru „treapădul” său (adică pentru drumul său) șase țigani din cei aduși în țară²⁷.

Cît privește cuantumul treapădului, trebuie să spunem că acesta era destul de mare. În secolul al XVII-lea, documentele vorbesc de sume de 1—3²⁸, 5—6²⁹, 8³⁰ și 10 galbeni³¹, pe lingă cei 30—40 de galbeni de care amintea cronica Țării Românești în 1631. Uneori în loc de bani se luau obiecte, după cum se spune într-un document din 20 iunie 1667³².

Cuantumul treapădului era fixat foarte probabil în funcție de însemnătatea problemei ce trebuia rezolvată de reprezentantul domniei care făcea deplasarea, de distanța parcursă de acesta și de importanța slugilor sau a dregătorilor domnești care făceau deplasarea³³.

În cazul datoriilor, valoarea treapădului era proporțională cu mărimea sumei ce trebuia împlinită³⁴. În *Relația istorică* din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino se precizează că treapădul cuvenit aprozilor era în acest caz de 1/10 din valoarea datoriilor³⁵.

Pentru celelalte cazuri însă documentele nu sînt atît de clare. Nu știm, de pildă, cît primeau drept treapăd cei care strîngeau dușegubina din țară. Într-un document din 22 mai 1630 se arată că, pentru strîngerea a 115 oi cu miei drept dușegubină, armașii care le adunaseră încasaseră 10 ughi, separat de alți 20 de ughi, „venitul” marelui vornic, și de 10 ughi, venitul” marelui armaș³⁶. Este foarte probabil că valoarea treapădului era și în aceste cazuri proporțională cu mărimea dușegubinei și cu distanța parcursă³⁷ de cei trimiși s-o perceapă.

²⁵ Arh. st. Sibiu, Protocol BG, f. 19—19 v.

²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 153.

²⁷ G. Ghibănescu, *Surele*, vol. V, p. 151, 162 163.

²⁸ Documentul din 22 aprilie 1666 (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LXI 37).

²⁹ Documentul din 3 august 1668 (Arh. st. Buc., Dep. Moșneni—Popești—Titești, I/23).

³⁰ Documentul din 9 sept. 1636 (ibidem, m-rea Dînr-un Lemn, V 33).

³¹ Documentele din 22 mai 1630, 9 februarie 1639, 18 iunie 1656, 22 decembrie 1671 (ibidem, m-rea Dînr un Lemn, IV 12, m-rea Cîmpulung, LX 12, m-rea Tismana, LXXXVIII 13 și copie la Institutul de istorie).

³² Arh. st. Buc., m-rea Govora, XXV 25.

³³ În 1631, în faimosul hrisov emis de Leon-vodă se prevede că treapădul se va plăti „pa obicei” (Biblioteca Academiei, Peceți, nr. 185).

³⁴ La 15 decembrie 1675, pentru o datorie de 10 ocale de unt și 10 orți, se plătește treapăd 100 de bani (ibidem, Mitr. Țării Rom., XXXVIII 26), iar la 7 iunie 1695, pentru 30 de obroace grîu și 7 obroace de orz, urma să se plătească 6 ughi treapăd (ibidem, m-rea Brîncoveni, X 13).

³⁵ Engel, p. 113. Vezi și C. Giurescu, *Material*, vol. II, p. 262 263.

³⁶ Arh. st. Buc., m-rea Dînr-un Lemn, IV 12.

³⁷ Vezi și documentul din 22 aprilie 1666, în care se vorbește de două sume diferite de bani date drept treapăd: un ughi dat unui aprod care venise la fostul egumen al mănăstirii Cozia să încaseze 18 ughi pentru un țigan și trei ughi dați aprodului care se dusesese să caute pe fostul egumen ca să încaseze cei 18 ughi (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LXI/37).

În toate cazurile însă jucau fără îndoială un rol însemnat practicile și obiceiurile feudale, și în primul rînd posibilitatea pe care o aveau dregătorii și slujbașii domniei de a abuza de puterea pe care o dețineau.

Încă din secolul al XVII-lea, cuantumul treapădului era înregistrat la vistieria țării, fiind fixat de „vechiul obicei”, pe care documentele nu ni-l împărtășesc însă. La 29 mai 1676, domnul țării poruncește la „toati slugile domniei-mele, portar, aprod, armaș”, care mergeau cu diverse slujbe la Giurca căpitan la Baia de Aramă, „să aveți a-i luare treapăd ughi . . . pricum scrii la vistierii domnii-mele”, amenințînd pe cei care vor lua „mai multu din ce iasti obiceiul” cu certare și „scîrbă”³⁸. După cum rezultă din acest document, slugile domnești amintite luau prin abuz mai mult treapăd decît era obiceiul.

În secolul al XVIII-lea, sumele datorate pentru treapăd au fost fixate mai temeinic. În *Pravilniceasca condică* din 1780 se hotăra să ia treapăd cîte 50 de bani copiii de casă, păhărniceii, aprozii și armășeii trimiși să aducă pe cineva la judecată în București. Cît privește „trape-dile județelor”, acestea au fost fixate în funcție de distanța ce le separa de capitală, începînd cu 225 de bani județul Ilfov, 320 Vlașca, 450 Buzău, Saac, Prahova, Dîmbovița și Teleorman, 600 Ialomița, Muscel, Argeș, Olt și Romanați, 750 Rîmnicu-Sărat, Vîlcea și Dolj și 900 Gorj și Mehedinți. „Trepedele județelor” erau încasate în întregime numai de copiii de casă și de păhărniceii trimiși cu porunci domnești; cît privește pe „slujitori” (aprozii, armășeii și lefegii), aceștia primeau numai jumătate din sumă. Cei care luau mai mult decît treapădul „cel orînduit” trebuiau pedepsiți „foarte greu”³⁹.

Tot în aceeași legiuire se precizează că slujbașii sau zapcii care împlineau datoriile trebuiau să încaseze 1/10 din sumele scoase de la debitori⁴⁰, așa cum fusese și în secolul al XVII-lea. Aceste sume erau percepute, ca și în secolul anterior, de ceaușul și de vataful de aprozi⁴¹.

Menționăm în încheiere că, în afară de domnie, marele ban putea trimite și el reprezentanții săi în Oltenia să aducă cu treapăd pe diverși vinovați sau datornici, după cum rezultă din două documente din 3 mai 1656⁴² și 8 iunie 1707⁴³.

În alte două documente din 1 mai 1692⁴⁴ și 1725⁴⁵ se spune că și alte autorități civile sau bisericești — cămărașii de ocnă și episcopii — puteau trimite și ei cu treapăd la cei aflați sub autoritatea lor.

Cît privește *ciubotele*, acestea îndeplineau în Moldova funcția treapădului din Țara Românească. Ciubotele se percepeau îndeosebi ca venit din slujbă de cei care îndeplineau diverse atribuții judecătorești. În nume-

³⁸ Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII 21.

³⁹ *Pravilniceasca condică*, București, Edit. Academiei, 1957, p. 68 și 70 72. Pentru începutul secolului al XIX-lea, cînd cuantumul se schimbă, vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XII, p. 191.

⁴⁰ *Pravilniceasca condică*, p. 70.

⁴¹ [Mihai Cantacuzino], *Istoria Țării Românești*, ed. Tunusli, p. 59.

⁴² G. Ghibănescu, *Surele*, vol. VI, p. 73—74.

⁴³ *Ibidem*, p. 151.

⁴⁴ Arh. st. Buc., m-rea Cozia, III/3.

⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XIV, p. 39. În acest document este vorba de treapădul plătit pentru niște călugări „cînd i-au dus de i-au bătut în piscupie”.

roase documente din secolele XVI—XVII se vorbește de ciubotele percepute de armașii sau de oamenii marelui vornic care strîngeau dușegubina ⁴⁶ sau de aceeași taxă încasată de la cei care săvîrșeau diverse delictе, de pildă de la cei care jefuiau la drumul mare ⁴⁷, ca și de amenda încasată pentru diverse alte pricini judecate ⁴⁸.

Ca și în Țara Românească, tot cu plata ciubotelor erau aduși la judecată cei care nu se prezentau la termenele fixate. Astfel, la 10 ianuarie 1666, domnul țării cheamă la judecată niște împricinați, amenințîndu-i: „iară carele nu va veni la zi cîndu va fi sorocul, om trimite un aprod de-l va aduce cu ciubote” ⁴⁹. Alteori se spune că „va veni om domnescu di <vă> vor aduce cu ciubote” ⁵⁰.

Tot cu plata taxei numite ciubote erau împlinite și datoriile de la cei care nu le achitau la vreme, după cum rezultă dintr-un document din 12 februarie 1669, în care se arată că tot un aprod urma să fie trimis „cu ciubote” și în această împrejurare ⁵¹.

Ciubote plăteau apoi toți cei care nu-și respectau un angajament și care, pentru a fi siliți să și-l îndeplinească, făceau necesară trimiterea unui reprezentant al puterii centrale. La 30 iulie 1661 niște locuitori din Măci-căuți se învoiesc astfel cu Nicolae Buhuș, mare medelnicer, să stea pe ocina sa pînă la 23 aprilie anul viitor, urmînd ca, dacă nu se vor muta în această zi, stăpînul feudal să trimită un om domnesc să le strice casele „și să dăm și ciubote” (se înțelege celui trimis să le strice casele) ⁵².

În toate aceste cazuri deci deplasarea slugilor domnești nu era plătită de puterea centrală, ci de locuitorii unde erau aceștia trimiși.

Ciubote încasau apoi slugile hatmanului care aduceau țiganii robi la munci domnești, ca și diverși alți slujbași ai statului feudal care strîngeau dările ⁵³. În numeroase documente moldovene din secolul al XVII-lea stăpînii de robi țigani se plîng domniei că slugile hatmanului le „ciuboteau” țiganii aduși la muncă pentru domnie ⁵⁴.

În unele documente moldovene, ciubotele au și accepția de gloabă sau de amendă. De pildă, dintr-un document din 25 aprilie 1665 aflăm că un boier plătise 70 de taleri plus „ciubotele armașilor” pentru un țigan răscumpărat de la streang; în aceeași zi, în documentul dat de domn pentru aceeași pricină, taxa plătită de boier este numită „gloaba armașilor” ⁵⁵.

⁴⁶ Documentele din 15 aprilie 1588, 3 octombrie 1610, 1619—1620 etc. (*Documente privind istoria României*, A. Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 385, veac. XVII, vol. II, p. 326—327; G. Ghibănescu, *Surele*, vol. XVI, p. 2.3).

⁴⁷ Documentul din 14 iunie 1620 (*Documente privind istoria României*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 480).

⁴⁸ Documentul din 18 iunie 1668 și < ante 24 oct. 1610 > (Arh. st. Iași, CCCXXXIX 9, f. 216—218, și Arh. st. Buc., ms. 648. f. 11).

⁴⁹ Arh. st. Iași, m-rea Sf.-Sava. — Iași, XXXIII/21.

⁵⁰ Documentul din 14 martie 1710 (G. Ghibănescu, *Surele*, vol. VIII, p. 78). Vezi și documentul din 3 mai 1668 (ibidem, vol. XXII, p. 17). Vezi de asemenea D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 87.

⁵¹ A. Sava, *Documente privilegiate la trgul și ținutul* . . . , p. 105.

⁵² Arh. st. Iași, CCXIV/18.

⁵³ Documentul din 7 mai 1632, în care este vorba de ciubotele luate de stringătorii solăriilor din ținutul Neamț (Arh. st. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV/13).

⁵⁴ Documentele din 1626—1627, 8 august < 1634—1650 >, 11 și 12 ianuarie 1637 etc. (Biblioteca Academiei, CLXXXVI/40 și Arh. st. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXXII/87; Biblioteca Academiei, LXXXIV/161 și Arh. st. Buc., m-rea Neamț, CXXXII/12).

⁵⁵ Arh. st. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXVI 4 și XXXV/21.

Alteori însă ciubotele reprezentau amenda percepută de cei care încasau gloabele. Într-un document din <1610 ante octombrie 24>, pentru o gloabă de 5 boi se dăduseră unui armășel 5 taleri drept ciubote⁵⁶. În acest caz, gloaba este amenda mare, iar ciubotele reprezintă taxa de deplasare pentru perceperea acesteia.

De altfel, și în Țara Românească treapădul apare de regulă ca o taxă separată de gloabă. Astfel, la 6 februarie 1622 se trimite o slugă domnească cu reprezentanții mănăstirii Mislea ca să ia o țigancă fugită la Frejurenii; călugării încercaseră înainte s-o ia singuri, dar țiganii îi bătuseră și o eliberaseră. Domnul hotărăște ca țiganii să plătească treapădul slugii trimise să ia țigancă și, separat de acesta, gloaba pentru bătaie⁵⁷. Treapădul este deci taxa de deplasare, iar gloaba amenda pentru bătaie.

Ca și în Țara Românească, ciubotele reprezentau o valoare destul de mare, fiind plătite în bani sau în vite. De pildă, la 15 aprilie 1588, pentru o dușegubină marele vornic luase 12 boi, iar pentru ciubote se plătiseră subalternilor săi trei galbeni⁵⁸. Înainte de 3 octombrie 1610, aflindu-se un om mort pe seliștea Băhneni a mănăstirii Neamț, călugării cheltuiseră 10 taleri și dăduseră doi boi pentru ciubote pînă ce aflaseră pe vinovat⁵⁹.

Alteori ciubotele percepute pentru dușegubină erau de 25 de ughi⁶⁰, iar pentru filhărie de 20 de taleri⁶¹. Documentele amintesc de asemenea de ciubote încasate în valoare de 5⁶² sau 10 taleri⁶³.

Valoarea taxei denumită ciubote era stabilită foarte probabil proporțional cu însemnătatea persoanei ucise în cazul dușegubinei. Cei 25 de ughi de care am amintit mai sus fuseseră plătiți drept ciubote pentru un „gelep împărătesc” (deci o persoană reprezentînd Poarta) care fusese ucis la Românești.

Cît privește ciubotele percepute la împlinirea datoriilor, acestea erau, ca și în Țara Românească, de 10% din sumele încasate în contul acestor datorii⁶⁴.

În secolul al XVIII-lea, ciubotele pentru deplasare (numite acum și treapăd) erau socotite, tot ca în Țara Românească, după distanța pe care trebuiau s-o parcurgă trimișii domniei sau „pe ceasuri cale”, cum se spune la 1776, plătinindu-se cîte 20 de bani noi de ceas. Calculul ceasurilor se făcea de boierul care „protocălea” cartea domnească⁶⁵.

Înainte de această dată, în 1741, cei care nu veneau la judecată plăteau ciubote după categoria socială din care făceau parte: șase potronici omul „de frunte”, trei potronici omul „de al doilea” și cinci parale

⁵⁶ Arh. st. Buc., ms. 648, f. 11.

⁵⁷ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. IV, p. 91.

⁵⁸ *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 385.

⁵⁹ *Ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 326–327.

⁶⁰ G. Ghibănescu, *Surele*, vol. XVI, p. 29.

⁶¹ *Documente privind istoria României*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 480. Cei 20 de taleri reprezentau valoarea a 4 boi luați pentru ciubote.

⁶² Arh. st. Buc., ms. 648, f. 11.

⁶³ *Ibidem*, A. N., MMDCCVII/3 și Arh. st. Iași, CCCXCIX 9, f. 216–218.

⁶⁴ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-vodă Rusel (1676)*, în „Analele Acad. Rom. Mem. Sect. ist.”, s. III, t. XIX, p. 191) și T. Codrescu, *Uricarul*, vol. XIX, p. 344.

⁶⁵ T. Codrescu, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

cel de „al treilea mină”⁶⁶ (de aici vine expresia „om de cinci parale”). În același timp, se ținea seama și de categoria celor care încasau ciubotele. De pildă, în 1736, locuitorii din Cîmpulung dădeau ciubote trei galbeni copiilor de casă și armășeilor și numai doi galbeni aprozilor⁶⁷.

Tot în secolul al XVIII-lea s-a fixat și cuantumul ciubotelor pentru cei care încasau dușegubina. În 1741 se prevedea astfel că „gloaba pîntecului” sau dușegubina plătită de bărbații care păcătuiau cu fetele mari era de 12 ughi, la care se adăugau „pă obicei” alți doi ughi plătiți de fete ca ciubote „feciorilor” marelui vornic care încasau dușegubina în numele acestuia⁶⁸. În această vreme deci ciubotele reprezentau a șasea parte din valoarea dușegubinei.

Sumele mari de bani pe care erau obligați să le plătească locuitorii țării reprezentanților domniei drept treapdă și ciubote pentru deplasare constituiau o greutate destul de mare pentru ei. Pentru a-și face respectată autoritatea în țară și pentru a-și silii pe locuitori „să asculte” și să respecte ordinea și obiceiurile feudale, puterea centrală a instituit aceste taxe mari de deplasare a slujbașilor săi, pe care trebuiau să le plătească toți cei care, călcînd aceste practici feudale, făceau necesară trimiterea unor reprezentanți ai domniei pentru a-i silii la ascultare.

⁶⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 226, și T. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, p. 407.

⁶⁷ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 434.

⁶⁸ Biblioteca Academiei, ms. rom. 237, f. 94, și N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 228—229.

PRECIZĂRI PRIVIND VIAȚA ȘI ACTIVITATEA STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

DE

DIMITRIE GH. IONESCU

În revista de istorie „Studii”, VIII (1966), nr. 4, p. 633—650, prof. I. Ionașcu publică un articol intitulat: *Din viața și din activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1760)*, în care încearcă să arate mai întâi că Andronic Cantacuzino, cunoscutul personaj țarigrădean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, din care provin toți Cantacuzinii stabiliți în Țara Românească și în Moldova, nu poate fi identificat în nici un caz cu Andronie vistier¹, grec de origine, presupus colaborator apropiat și om de încredere al lui Mihai Viteazul.

Privit în ansamblu, articolul lui Ionașcu rămîne o lucrare de folos, ca atîtea din studiile sale de specialist în descifrarea obscurităților genealogice, dar în partea primă a articolului menționat — la care ne vom referi —, cea mai puțin dezvoltată, de altfel, și în care dezbate această problemă, prin excursul împins prea departe în trecutul mănăstirii Banu din orașul Buzău, nu se descoperă elemente inedite în măsură să-l disocieze net pe Andronie de Andronic Cantacuzino cu care credem că se confundă.

¹ P. P. Panaitescu, cel dintîi a formulat îndoieli asupra identității celor două personaje, din contrastul activităților presupuse a fi fost desfășurate de unul și de celălalt (cf. *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 51, nota 2). Neargumentate, susținerile lui P. P. Panaitescu ridică alte întrebări. De pildă, nu se înțelege de ce autorul identifică în persoana lui *Andronico Greco*, despre care raguzanul Paolo Giorgio spune într-un raport către Rudolf al II-lea, la sfîrșitul lui aprilie 1600, că „înclină cu toată puterea lui spre pacea cu turcii” (A. Veress, *Documente*, VI, p. 95), pe Andronie, deoarece e de necrezut că modestul vistier era un om atît de influent și atît de bine cunoscut cercurilor politice și diplomatice din această zonă sud-estică a Europei. De asemenea, nu se arată spre ce răscoală împotriva turcilor putea împinge Andronic Cantacuzino, în primăvara anului 1600, cînd Mihai Viteazul era în întregime angajat în desfășurarea luptelor pentru unificare? Nici iscălitura *manu propria* de pe tratatul încheiat cu Andrei Báthory, la 26 iunie 1599 (Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 330), atribuită presupusului Andronie, nu convinge fără un argument paleografic. Pe aceeași poziție s-a plasat atunci și I. Ionașcu, afirmînd în treacăt că „identitatea lui Andronic Cantacuzino cu Andronie nu se poate face documentar” (cf. Mănăstirea Izvorani, ctitoria episcopului Luca, 1583—1604, în „Îngerul”, VIII, 1936, 3—4, p. 36, nota 23). În schimb, identitatea lui Andronie cu Andronic Cantacuzino, susținută mai ales de N. Iorga, întrunește sufragiile celorlalți istorici, mai vechi și mai noi.

Demonstrația autorului în susținerea punctului său de vedere e centrată pe poziția oarecum subalternă a lui Andronic față de domn, oglindită mai ales în formula obișnuită („cinstitul dregător”), întrebuintată ori de câte ori e menționat în documente — poziție necorespunzătoare pentru Andronic Cantacuzino dacă avem în vedere contribuția acestuia la obținerea tronului în 1593.

Argumentul în sine nu atîrnă prea greu în problema dezbătută și nici nu e concludent, pentru că nu ține seamă de relatările din documente și nici de realitățile contradictorii înăuntrul cărora se desfășoară activitatea marelui domn.

Mihai Viteazul a întrebuintat o singură dată formula de rară distincție — „cinstitului vlastelin al domniei mele” — la adresa fostului mare ban Mihalcea, căruia îi întărește, la 28 mai 1594, stăpînirea asupra satului Orlești²: banul Mihalcea, grec și el, i-a fost însă domnului „un sfetnic credincios și un militar de valoare”³.

Explicația lipsei formulelor pompoase pentru Andronic cred că trebuie căutată fie în comportarea domnului față de marea boierime, fie în poziția de a doua mînă pe care se plasează Andronic însuși în evenimentele confuze de atunci.

Domnul, care „știa să se afirme și să se facă respectat”⁴ între gravele divergențe dintre marea boierime a țării și grecii Fanarului aflați în jurul său, se străduiește să impună autoritatea nepărtinitoare a domniei⁵; Andronic, „de mult introdus în toate rosturile noastre”⁶, versat în intrigile Constantinopolului, se așază, politic, cîtva timp pe o linie comună cu Mihai⁷, îndeplinește misiuni de oarecare răspundere; practic însă, el ține ochii ațintiți spre Constantinopol, nu reține timp îndelungat dregătoria de frunte, bănia Craiovei, mulțumindu-se cu aceea de *vistier*, chiar și *al doilea*⁸, fiindcă-i înlesnea recuperarea datoriei și îmbogățirea, dar care-l plasează, ca importanță politică, pe locul cinci; devine, apoi, partizanul menținerii înțelegerii cu turcii⁹.

Astfel, acțiunile lui Andronic la noi nu se înscriu toate în bilanțul unei personalități de *mare reputație politică* și, neavînd rezonanța actelor banului Mihalcea, nu-l așază deci după 1595 printre cei răsplătiți de domn cu onoruri, dregătorii importante, sate și moșii¹⁰.

² D.I.R., B, XVI—6, p. 121; cf. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 637.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 121; N. Iorga, *Istoria românilor*, V, București. 1937, p. 316.

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 311.

⁵ Există totuși un document din 4 octombrie 1594 cu o formulă mai cuprinzătoare la adresa lui Andronic („prea cinstitul dregător și mai ales din casa domniei mele”) trecut la îndoielnice (D.I.R., p. 398), neluat în considerare de autor, cu toate că lipsa de autenticitate, chiar dacă ar fi reală, nu anulează indicații din cuprins confirmate de alte texte. De pildă, în chestiunea rudeniei, a se vedea raportul raguzanului Paolo Giorgio, din aprilie 1600, la A. Veress, *Documente*, VI, București, 1933, p. 95; N. Iorga admite existența unei „picături de bun singe grecesc în vinele lui” Mihai, fără alte precizii (*op. cit.*, p. 361).

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 259; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 20.

⁷ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 955.

⁸ Cf. *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, București, 1960, p. 573, nota 2.

⁹ Paolo Giorgio, în *op. cit.*, p. 95; Hurmuzaki, IV—2, p. 30; N. Iorga, *op. cit.*, p. 354, nota 4; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 234.

¹⁰ D.I.R., XVI—6, p. 191, 236, 279, 280, 316.

Tot în sprijinul neidentității se invocă lipsa de interes a descendenților apropiați lui Andronic în a-i apăra *patronatul* ctitoriei de la Buzău, apoi scrierea numelui Andronic simplu, fără cel de familie, în contrast cu al lui Andronie, precum și unele nepotriviri, mai mult aparente, în datarea corespondenței lui Andronic cu Petre Șchiopul.

În ce privește ctitoria de la Buzău, textele o denumesc *mănăstire*, ceea ce ar presupune o fundație religioasă de oarecare proporții; realitatea a fost însă mai modestă: biserica unui metoc, așezată „den jos de târg”¹¹, cu 2—3 călugări veniți din Rumelia să administreze un domeniu agroviticol în care intrau și două sate rumâne de Andronic în condiții dubioase, tolerate de domn¹². Așa stînd lucrurile, nu poate fi vorba de patronatul unei fundații urmărind scopuri cultural-religioase în stare să oblige, neapărat, urmașii.

În sfîrșit, să cercetăm acum iscălitura lui Andronie vistier de pe tratatul încheiat la 26 iunie 1599 între Mihai Viteazul și Andrei Báthory¹³, în legătură cu care autorul *își pune* doar problema originii etnice a pretinsului Andronie, fără să încerce a face dovada că nu ar aparține lui Andronic Cantacuzino. Cît privește constatarea deosebirii dintre grafia acesteia și grafia subscrierii scrisorii trimisă de Andronic Cantacuzino lui Petru Șchiopul, în noiembrie 1593¹⁴, nu spune nimic, deoarece pe tratat există o subscriere autografă, o iscălitură plus dregătoria (Ἀνδρόνικος¹⁵ Βησιτάρας), în timp ce pe scrisoare se află o subscriere neautografă, datorită copistului, care, lîngă numele de botez, a adăugat numele familiei. Grafia cursivă a scrisorii, perfect identică cu a subscrierii, folosind o caligrafie excelentă, nu poate fi a unui om de afaceri, cum era Andronic, ci a unui scriitor de meserie cu îndelungată experiență.

În acest caz, nici prezența numelui de familie în subscrierea neautografă de pe scrisoare, nici absența familiei din iscălitura de pe tratat nu pot constitui un argument pentru coexistența a două persoane purtînd același nume și surprinși în activități ce se confundă.

Se știe apoi că în actele interne ale Țării Românești, din prima jumătate a secolului al XVII-lea, numele familiei dregătorilor apare foarte rar. Cantacuzinii înșiși sînt arătați în documente numai prin numele de botez și dregătorie¹⁶.

Datele de mai sus nu lasă loc vreunei deducții că sub numele Andronie s-ar ascunde existența unui vistier a cărui multiplă activitate ar exclude complet prezența în Țara Românească, pe perioada respectivă, a lui Andronic Cantacuzino.

Relatările prof. Ionașcu nu se opresc aci. În desfășurarea primelor pagini, cele semnalate mai sus alternează cu o altă serie de informații

¹¹ *Ibidem*, p. 34.

¹² *Ibidem*, p. 118—119; sec. XVII—4, p. 157—158.

¹³ Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 330.

¹⁴ N. Iorga, *Albumul familiei Cantacuzinilor*, București, 1920, pl. VII.

¹⁵ Onomasticul Andronic provine din limba greacă; pierzînd finalul *ic*, socotit ca sufix, primește terminația *ie* (Andronie), frecventă la numele calendaristice terminate în consoană (N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic*, București, 1963, p. LXI și 11): Παγκράτιος < Pangratie, Στατάκι < Statachie ș.a.

¹⁶ *D.I.R.*, B., XVII—4, p. 343, 498, 505.

istorice privitoare la ctitoria lui Andronic de la Buzău. În ce ne privește, nu ne propunem să „vinăm” greșelile mari sau mici ale autorului, ci numai să acoperim unele goluri mărunte, să înlăturăm incoerențe în redactare și citeva inexactități scoase din nou la iveală.

Nu sîntem de acord cu primul alineat de la p. 636, în întregime eronat. Din fraza: „Andronic vistierul (sic) s-a bucurat de mare prețuire din partea lui Mihai Viteazul, susținîndu-l să acapareze ocini moșnenești”, cititorul nu poate înțelege altceva decît că Andronic l-a susținut pe domn să acapareze ocini și nu invers.

În aceeași frază, nici textul închis între paranteze nu e clar, poate printr-o scăpare din vedere, fiindcă lasă să se creadă că Andronic dăruise ctitoriei sale trei ocini moșnenești în loc de două, cît atestă documentele: „Rătunda care se cheamă Groșeneasca de la Metelen”¹⁷ și „Albeștii”¹⁸ (Rătundului)”¹⁹.

Tot acolo, după ce se afirmă, pe bună dreptate, că Mihai Viteazul închinase în 1594 ctitoriei lui Andronic niște mori domnești de pe moșia orașului, autorul pune punct, apoi continuă: „Andronic le închină mănăstirii Buna Vestire din orașul Buzău, dăruindu-i și niște mori domnești de pe ocina orașului amintit”. Într-adevăr, Andronic a afierosit ctitoriei sale satele menționate, dar în afierosirea morilor domnești documentele nu-i recunosc, cel puțin formal, nici un amestec.

Mai departe, voind să arate frecvența în documentele epocii a relației cum că mănăstirea de la Buzău „a fost zidită din temelie ei de jupîn Andronie vistier”, prof. I. Ionașcu citează trei documente: primul din 23 ianuarie 1617²⁰, menționat numai în text, al doilea din 8 aprilie 1617²¹ — în text și-n nota 22 de la subsol —, iar al treilea, din 18 iunie 1617²², citat numai în subsol.

În realitate, relatarea de mai sus se găsește doar într-unul din cele trei documente, în primul, căruia nu i se dă, în subsol, trimiterea la volumul și colecția în care se află²³.

De asemenea, informația referitoare la chipul în care jumătate din satul Rușetu a intrat, grație lui Gavril Movilă, în stăpînirea ctitoriei lui Andronic nu rămîne valabilă, deoarece dania la care se referă autorul, din iulie 1619, a fost anulată; doamna lui Radu Șerban, întorcîndu-se în țară după moartea soțului său la Viena, își recapătă bunurile confiscate și, prin actul din septembrie-decembrie 1625, egumenul banului, Samoil, „îi cumpără jumătatea de sat pe banii mănăstirii”²⁴. Pe lîngă aceasta, același document, indicînd prezența în țară a văduvei lui Radu Șerban, înainte de septembrie-decembrie 1625, dacă era cunoscut, ar fi servit

¹⁷ *Ibidem*, B., sec. XVI—6, p. 118—119, sec. XVII—3, p. 91.

¹⁸ *Ibidem*, sec. XVI—6, p. 399. Trecut la îndoialnice, fondul îi este însă confirmat de actul din 23 ianuarie 1617 (*ibidem*, sec. XVII—3, p. 92).

¹⁹ *Ibidem*, sec. XVII—4, p. 157—158. Cf. *D.I.R.*, Indicele numelor de locuri, *sub voce*.

²⁰ *Ibidem*, sec. XVII—3, p. 91—92.

²¹ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 114—115.

²² *Ibidem*, *op. cit.*, p. 159—160.

²³ Un alt document în care se atribuie lui Andronic vistier zidirea și înnoirea din temelie a mănăstirii grecilor de la Buzău este emis de Radu Mihnea, la 20 iunie 1622 (*ibidem*, vol. IV, p. 157—158).

²⁴ *D.I.R.*, B, sec. XVII, vol. IV, p. 561.

autorului să dateze (p. 640) reîntoarcerea doamnei Elina cu o mai mică aproximație.

Nici în problema ceva mai spinoasă, prin discuțiile suscitade, aceea a numelui ctitoriei de la Buzău a lui Andronic nu împărtășim punctul de vedere al profesorului Ionașcu. Acum 33 de ani, în 1936, d-sa a emis ipoteza că banul Ianache Catargi, care-i dăruise, după cum s-a văzut, jumătate din satul Rușetu, ar fi lăsat mănăstirii numele dregătoriei sale²⁵. Ceva mai târziu, în 1941, reluând problema, I. Ionașcu, susține că banul respectiv ar fi soțul *Dionisiei călugărița băneasa*, de la care mănăstirea primește în 1625 șase pogoane de vie la Vernești²⁶. Ambele ipoteze se sprijină pe observația după care numele *Mănăstirea Banu*, dat ctitoriei lui Andronic, se citește pentru prima oară în zăpădă Dionisiei din 10 aprilie 1625, amintit mai sus, observație eronată, repetată acum pentru a treia oară²⁷.

Într-o lucrare recentă privitoare la ctitoria de la Buzău a lui Andronic²⁸ am arătat, în legătură cu această chestiune, că există un alt act mai vechi, necunoscut prof. I. Ionașcu, în care se întâlnește această denumire. E vorba de documentul din 3 aprilie 1618 prin care „Neagoe județul și pîrgarii orașului Buzău, împreună cu toți orășenii, întăresc egumenului „Samoil de la mănăstirea Banului de la Buzău” achiziționarea unei vie²⁹. Prin urmare, actul acesta devansînd cu șapte ani data cunoscută autorului studiului la care ne referim, ipotezele formulate, rămînînd în afară, cad de la sine. Care a fost atunci ctitorul de la a cărui funcție de ban își trage numele mănăstirea?

În același studiu, pornind de la constatarea că primele acte în care m-rea apare cu numele Banu (din 3 aprilie 1618, 26 martie³⁰, 2 și 10 aprilie 1625³¹ sînt toate de proveniență locală (cărți orășenești, acte episcopale sau particulare), că orășenii deci cei dinții conferă m-rii numele de *Banu*, am tras concluzia că, în memoria lor rămînînd bine întipărită dregătoria pe care o avusese ctitorul în vremea în care a zidit-o³², cel care i-a dat numele dregătoriei sale nu mai trebuie căutat printre numeroșii donatori, deoarece se dovedește documentar că Andronic însuși, ctitorul necontestat al mănăstirii, ocupa funcția de ban către sfîrșitul anului

²⁵ Mănăstirea Izvorani, ctitoria episcopului Luca (1583—1604), în „Îngerul”, VIII, 3 4, Buzău, 1936, p. 36—37 și notele 22—27.

²⁶ *Documente bucureștene privitoare la m-rea Collea*, București, 1941, p. 19.

²⁷ Vezi: Mănăstirea Izvorani . . . , p. 36 și *Doc. bucureștene* . . . , p. 19.

²⁸ *Biserici vechi din orașul Buzău*, în „Glasul bisericii”, XXIV, 1—2 (1965), p. 72—111. Pentru m-rea Banu, cf. p. 83—103.

²⁹ *D.I.R.*, B., sec. XVII—3, p. 206—207. Autenticitatea documentului în cauză nu poate fi pusă la îndoială. Neagoe județul și unii dintre martori se întîlnesc, ca atare, și în alte documente din epocă (*ibidem*, p. 184; IV, p. 76).

³⁰ *Ibidem*, IV, p. 489.

³¹ *Ibidem*, p. 491, respectiv 495.

³² Prezența printre martorii actului din 3 aprilie 1618 a lui Tudoran cel Mare (de ani), județ al orașului în anul 1590, face să crească valoarea probatorie a documentului. De altfel, se știe că foștii dregători își păstrau în rîndul maselor, cit și-n al cercurilor oficiale, numele dregătoriei superioare avute, chiar cînd nu o mai dețineau. În actul dat de Mihai Viteazul la Alba-Iulia, în martie 1600, printre martori figurează *Mihailcea ban* alături de *Calotă ban* (*ibidem*, vol. VI, p. 371). singurul, realmente, în funcție (vezi *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 566).

1593³³. În felul acesta au fost determinate data construcției și proveniența numelui. Concluzia adoptată ar putea părea cuiva riscantă, dată fiind insuficiența documentării directe, dar țesătura logică nu i se poate contesta.

Revenind la articolul menționat, o cercetare atentă nu justifică încrederea prea mare ce se acordă inscripției din 1722³⁴, prin care Adriana (remăritată cu Stama) își atribuie pe nedrept „zidirea din temelie” a ctitoriei lui Andronic, întrucât ceea ce caracterizează, până astăzi, arhitectonica construcției se leagă mai curînd de secolul al XVI-lea, în vreme ce adăugirile Adrianei: portalul intrării principale, ancadramentele ferestrelor și, poate, pridvorul se disting ușor fiindcă aparțin, sigur, epocii brincovenești.

Cît privește evanghelia dăruită mănăstirii de Adriana și ajunsă deteriorată pînă la noi, nu este „ferecată în aur și argint”, cum susține prof. I. Ionașcu (p. 638), ci numai „căptușită cu catifea roșie și cu pafale de argint”, așa cum e înregistrată, de altfel, și de o catagrafie din 1742³⁵.

De asemenea, fără acoperire rămîne și afirmația după care „în documentele ulterioare anului 1625, relative la m-reă Banu, nu se mai menționează numele lui Andronic vistier” (p. 637). Dimpotrivă, putem cita documente din 1627 (f. l.)³⁶ din 30 ianuarie și 5 februarie 1629³⁷ în care nu lipsesc referințe la Andronic. Mai mult, chiar domnii care urmează după Matei Basarab nu-l uită pe ctitorul mănăstirii buzoiene. Bunăoară, Radu Leon, întărind la 21 iunie 1665 ocină la Maxenu, adaugă: „... mănăstirii ce să cheamă a lui Andronic vistier”³⁸.

În rezumat, cunoașterea împrejurărilor în care a luat ființă mănăstirea călugărilor greci de la Buzău, la începutul ultimului deceniu din secolul al XVI-lea, aduce o contribuție de seamă în a dovedi că ctitorul Andronic din documente este una și aceeași persoană cu Andronic Cantacuzino, dacă ținem seamă de următoarele fapte:

a) Deținerea dregătoriei de ban al Craiovei de către Andronic Cantacuzino, confirmată de scrisoarea lui Policrat Camerinos³⁹, în mai 1593, și, indirect, de documentul din 10 noiembrie 1593⁴⁰, nu mai poate fi pusă la îndoială.

b) Denumirea mănăstirii de la Buzău prin numele dregătoriei ctitorului, dată de orășenii contemporani zidirii⁴¹, ne duce, de asemenea, pe urmele lui Andronic Cantacuzino, banul din 1593, la care se referă, de altfel, și Matei Basarab, cînd afirmă, în hrisovul din 1640—1641, că „... mănăstirea Banului ... este făcută și întemeiată den temelia ei de

³³ D.I.R., B, sec. XVI, vol. VI, p. 84.

³⁴ Amănunte la D. Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 95—96.

³⁵ Arh. st. Buc., ms. 377, f. 461 v.

³⁶ *Ibidem*, M-reă Banu, XLV/97, f. 1.

³⁷ *Ibidem*, XI/15, respectiv XLIII/140, f. 1^v.

³⁸ *Ibidem*, XI/22.

³⁹ Hurmuzaki, XI, p. 331, nr. 459.

⁴⁰ D.I.R., B, XVI—6, p. 84.

⁴¹ Cf. mai sus, nota 32.

banul cel bătrîn”⁴², care o zidise în 1593 și o înzestrase în 1594 cu cele două moșii arătate mai sus.

De altminteri, Cantacuzinii înșiși, asumîndu-și imediat după 1700 sarcina de a o renova, recunosc, implicit, ctitoria înaintașului lor.

Așadar, Andronie al documentelor emise de cancelaria Țării Românești între 1591—1600 inclusiv nu poate fi altul decît Andronic Cantacuzino⁴³, personaj foarte influent, prezent sporadic în divan, fiind deseori lipsă din țară⁴⁴, ceea ce nu s-ar potrivi cu Andronie.

⁴² Arh. st. Buc., M-reă Banu, XXII/9.

⁴³ *Lista dregălorilor...*, în *op. cit.*, p. 565—583; Virgil Cîndea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino* (I), în „Studii”, XIX (1966), 4, p. 652.

⁴⁴ Explicația aceasta justă aparține prof. I. Ionașcu (p. 635).

MOȘIILE LUI ȘERBAN CANTACUZINO

DE

G. GEORGESCU-BUZĂU

Crearea latifundiilor feudale, accentuată în Moldova și în Țara Românească spre sfârșitul secolului al XVI-lea, atinge proporții din ce în ce mai mari în secolul al XVII-lea.

Haraciul mereu mărit de sultan, precum și dările extraordinare ce trebuiau plătite Porții — față de care Principatele cad într-o dependență din ce în ce mai resimțită după ultima încercare eroică a lui Ion Vodă al Moldovei și a lui Mihai Viteazul al Țării Românești —, peșcheșurile, biurile mereu crescute și înmulțite pentru acoperirea, pe de o parte, a acestor obligații, pe de alta, pentru acoperirea unor nevoi interne sau a nesațului unor domnitori și al dregătorilor lor — schimbași destul de des și înmulțiți după cerințele aparatului în dezvoltare al statului feudal —, obligația țăranilor liberi de a merge pe propria lor cheltuială, fie în desele războaie ale turcilor, la care domnitorii trebuiau să participe ca vasali ai sultanului, fie înăuntru, împotriva unor pretendenți la domnie care jinduiau și amenințau tronul domnului, împuținarea numărului satelor moșnenești și răzășești, fie prin trecerea lor între satele domnești, boierești sau mănăstirești, ceea ce le aducea scutirea de biruri, fie prin pustiirea multora dintre ele în urma fugii masive a țăranilor, așa cum reiese dintr-o serie întreagă de documente întâlnite din ce în ce mai frecvent cu cât înaintăm în veacul al XVII-lea; abuzurile unor dregători, mari sau mici, care sub ocrotirea domnului și uneori chiar de conivență cu acesta își îngăduie fel de fel de samavolnicii — iată atâtea cauze care au contribuit la sleirea puterii economice a unei și mai mari părți decât pînă atunci a țărănimii libere, ceea ce a avut ca urmare neputința acesteia de a mai face față atîtor îndatoriri, atîtor „mîncături ce sînt preste an”, cum glăsuiesc concludent documentele.

În această situație, din ce în ce mai precară, foarte mulți moșneni și răzeși se văd siliți să-și vîndă ocinile, și o dată cu aceasta să-și piardă și libertatea, decăzînd în rîndurile rumânilor și vecinilor.

Acest proces al absorbirii pămînturilor țărănești în latifundiile existente a fost observat în istoriografia română. A.D. Xenopol, ocupîndu-se de „starea țăranilor” din primele veacuri de existență ale Principatelor și pînă la începutul veacului al XIX-lea, afirmă că: „În timp ce în clasa

nobilimii române se întâmpla acea transformare care o împingea către dregătorii, în straturile de jos ale societății se petrecea o altă care o arunca tot mai mult în robia către marii proprietari” (adică boieri — *n.n.*)¹. În acest sens A. D. Xenopol constată „despoierea țăranilor” din cauza „greutăților ce se năpustiră asupra lor”². Dintre domnitorii profitori istoricul indică în Țara Românească, după Mihai Viteazul³, pe Matei Basarab, care „vrea să se întreacă cu Mihai Viteazul în stingerea răzășilor”⁴. A. D. Xenopol conchide că „proprietatea mare *actuală* de la noi s-a alcătuit din înghițirea treptată și repetată a părticelelor celor mici stăpinite de răzăși *ab antiquo*”⁵, că „această înghițire îmbrăcată în formulele nesilirii și neasupririi ascundea totdeauna o înstrăinare constrinsă, rodul sau al nevoiei omului mic fără milă exploatat de cel mare și protivnic sau adeseori chiar acel al siluirii mai mult sau mai puțin pe față”; că, în acest scop, „boierii întrebuițau toate mijloacele pentru a se viri într-o moșie răzășască”, fie „sub chipul daniilor, pentru a înlătura dreptul de răscumpărare din partea consătenilor”, fie întrebuițând, alături de acestea, „manopere viclene” sau „mijloace piezișe”, „bătăile și siluirile fățișe”⁶.

R. Rosetti, ocupându-se de „alcătuirea latifundiilor” în Moldova, observă și el că „oligarhia boierească adună în mâinile ei o mare parte din pământul țării”⁷. Pentru Moldova, R. Rosetti dă în vileag „această uricioasă și nelegiuită despoiere a unei întregi clase <a răzeșilor>, din sinul căreia cei mai mulți din ei <boierii> ieșise și deasupra căreia se ridicase”⁸. „De la începutul veacului XVII și până în epoca fanarioților vedem pe vornici și pe logofeți adunând sumedenii de sate” — constată R. Rosetti, dînd liste amănunțite despre numeroasele sate și moșii ale lui Costea Bucioc (1620), Nicoară Prăjescu (1617), Dumitru Buhuș, Gavrilă Cos-tache, Gheorghe Ursache, Miron Costin, Iordache Ruset — mari dregători în această vreme⁹.

Într-un studiu dens documentat, intitulat *Țăranul român*, Gr. Tocilescu constată că „partea cea mai însemnată din satele boierești o constituia satele moștene cumpărate de către boieri în mare număr, mai cu seamă de la jumătatea secolului XVI”¹⁰, cînd situează Tocilescu ceea ce el numește „povîrnișul țăranilor liberi și proprietari spre vecinie”¹¹. Toate cauzele care au contribuit la accentuarea acestui proces, precum și toate aspectele problemei sînt bogat documentate de Gr. Tocilescu pentru Țara Românească.

Acești cercetători, precum și alții, asupra cărora nu ne vom opri, n-au înregistrat însă decît vag pe unul dintre marii boieri latifundiari din

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. VI, p. 109.

² *Ibidem*, p. 110—128.

³ *Ibidem*, vol. V, p. 318 și urm.

⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 114.

⁵ *Ibidem*, p. 127.

⁶ *Ibidem*, p. 128.

⁷ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și slăpinii în Moldova*, I, p. 307 și urm.; vezi și p. 312 și urm.

⁸ *Ibidem*, p. 245.

⁹ *Ibidem*, p. 246—251.

¹⁰ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom. 5 150, f. 22.

¹¹ *Ibidem*, p. 31.

Țara Românească din a doua jumătate a veacului al XVII-lea: Șerban Cantacuzino.

În urma unei spicuiiri dintr-un „Catastih de satele, moșiile, rumâni, viile și ȧiganii de cumpărătură ale lui Șerban voievod Cantacuzino”, cumpărate „încă mai denainte... , cînd au fost în cînste boiariu”, catastih scris la 1688 de Stoica Ludescu logofăt¹², George Potra a avut impresia că în acest catastih a descoperit întreaga avere a „bogatului voievod al Țării Românești”¹³. Și doar în introducerea catastihului Stoica Ludescu dă lămurirea că „aicea însemnăm pentru toate satele și moșiile... , însă, care sîntu cumpărate” (firește, pînă la acea dată; subl. ns.)! G. Potra tratează aceste „cumpărături” ca simple tranzacții comerciale, fără a-și pune întrebarea dacă sub asemenea denumiri se ascund și alte practici feudale. Nu se observă, de asemenea, tendința lui Șerban Cantacuzino de a realiza în regiuni roditoare o concentrare de moșii și nici strădania sa de a dobîndi moșii cu mulți rumâni.

Una din regiunile amintite este pe Valea Cricovului din fostul județ Prahova. Aici, Șerban Cantacuzino a cumpărat mai întîi satul Drăgănești de lingă Gheorghița, împreună cu satele Orbii și Crețenii din același hotar. Începute în 1655—1656, cînd era „vtori logofăt”, cumpărăturile au continuat timp de aproape 10 ani, vinzători fiind Stroe Leurdeanu biv vel vornic, toți boierii Rudeni și alții¹⁴. Mai cumpără apoi satul „Bîrseștii ot Cricov ce le zic și Cornul” de la jupîneasă Fierăca (?), fata lui Miroslav logofătul, și de la fiul său Negoită Văcărescu spătar¹⁵. La acestea mai adaugă Șerban Cantacuzino satele Tătușești și Orboești, iar în altă parte a județului satele Cocorăștii-Caplii și Frîncești. Mai tîrziu, „pe vreme ce au fost în cînste vel spătar”, a cumpărat tot în județul Prahova satele Ciupelnîța și Pietroșanii, primul de la căpitanul Dumitraș, iar al doilea de la feciorii „Neagului spătar ot Leurdeni”¹⁶.

În 1660, Șerban Cantacuzino începe o altă concentrare de moșii în fostul județ Ialomița, în prima domnie a lui Gr. Ghica, fiind atunci „boiariu al doilea logofăt”¹⁷. Aici el cumpără, una după alta, toate părțile de moșie ale „megieșilor” din Piersica de pe apa Ialomiței și din siliștile înconjurătoare: Mierlari, Bordoșani, Posmagul, Piatra, Petricești și Burducile. În „catastih” aflăm o listă lungă, nominală, a megieșilor care se vînd rumâni cu părțile lor de moșie, cu feciorii și nepoții lor, cu prețuri derizorii. Apoi, Șerban Cantacuzino la 11 mai 1676 se înfățișează înaintea lui Duca Vodă, la Divan, unde, arătînd că moșia sa Piersica este amestecată cu a „megieșilor”, Petrești, cere să-i aleagă moșia sa de a acestora: „să-i lipim moșie lîngă moșie” și „să rămîine megiașii din sus lîngă alți megiași ce le zic Mierări”. Dar „megiașii Petrești... nu s-au suferit, zicînd că nu-ș vor sparge satul” și au mers din nou la Divan. Aici însă s-a hotărît „să lipim moșia dumnealui Șarban vel logofăt moșie lîngă moșie, după cum este obiceiul țării și megiașii să-și mute satul lîngă megiași,

¹² Ibidem, ms. rom. 5 292, f. 1—26.

¹³ George Potra, *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea mănăstirii Cotroceni*, în „Rev. istorică română”, IV (1934), p. 300—306.

¹⁴ Bibl. Acad., ms. rom. 5 292, f. 2.

¹⁵ Ibidem, f. 3.

¹⁶ Ibidem, f. 5—6.

¹⁷ Ibidem, f. 9 v.

să fie megiași lângă megiași”¹⁸. Rezistența megiașilor însă a continuat, și la 3 iunie 1676 domnitorul Gh. Duca revine asupra primului hrisov¹⁹.

În județul Ilfov, prima moșie dobândită de Șerban Cantacuzino este dania pe care i-o face domnitorul Gh. Ghica la 10 iunie 1660: satul Cotrăcieanu, „den sus den București, tot satul... și cu rumânii..., care a fost al Ghiocăi Căpitan, pentru că acesta s-au sculat ca ficleanu Împărăției și domniei mele și dușman țării”²⁰. După aceea obține satul și moșia Grozăvești de la clucerul Tănase Păușescu, spre nord-vest. În 1680 cumpără moșia Clanța de la Oancea și fratele său Pătrașcu, întinzându-și stăpânirea până în calea Măicăneștilor (Bucureștii Noi). Spre nord-est, tot în 1680, cumpără satul și moșia Crăstienesti de peapa Colentinei, cu toți rumânii²¹. Între timp se întinsese și spre răsărit, cumpărând în anii 1667—1668 satul Florești „tot satul cu tot hotarul și cu heleșteul cu morile den apa Colentinii, de la Cernica vornicul den Boruși și de la jupineasa Praxia a Radului logofăt Dudescului”. În anii următori (1668—1672) mai cumpără de la Stoica logofăt Ludescu și alții, satul Stoinesti „ot Pasărea... cu helestele den Păsăruica și din vel Pasăre”. Astfel, Șerban Cantacuzino încinsese Bucureștii cu moșiile sale de la Cotroceni până la Pasărea.

„Catastihul” enumără și alte moșii și sate cumpărate: Bărbătești (Teleorman) de la Neagoe Vornicul Secuianul în 1670—1671; Fata (Olt) și Cacaleții (Romanați), acestea luate ca zestre la căsătoria sa cu Elina, fiica lui Stroe Leudeanu biv vel vornic; Siliștioara (Romanați), cu mulți rumâni, cumpărată în 1660 de la Dumitrașco Clucer și de la fiul său; Betejanii (Romanați); Bicleșul (Mehedinți). La acestea se adaugă: viile din Căzănești (Prahova) și Huma, foste ale lui Stroe vornicul Leudeanu, din Sărata (Buzău); vaduri de moară în apa Buzăului; satele Boldul (Slam Rîmnic), Șchiopeni — „alătura cu Boldul” — „Jiliștea” carele să cheamă și Lamba”, Țogoești „pre din jos de Lamba”. Totalul satelor și moșilor consemnate în catastihul amintit este de 35, cele mai multe fiind în județele Prahova, Ialomița, Ilfov și Slam Rîmnic, în regiuni fertile. De remarcat că cele mai multe din aceste cumpărături au fost făcute în vremea foametei din 1660 sau în anii următori, fapt care și-a pus pecetea pe mai toate actele de vânzare-cumpărare săvârșite²². „Catastihul” consemnează chiar un caz semnificativ: megiașii din Piersica și-au vândut părțile de moșie în prima domnie a lui Gr. Ghica, atunci când „căzut-au de la Dumnezeu asupra aceștii țări foamete foarte mare” încît „atunce, megiașii de acolo, de mare lipsă și nevoie, venit-au la Io Șerban voievod, fiind într-a ceea vreme boiaru al doilea logofăt, de s-au vândut și singuri rumâni, fiește care pre capul lui și pre feciorii lui și pre partea lui de moșie”²³. Printre profitorii acestei calamități au mai fost: [Pană Filipescu vel spătar, Stroe logofătul și Drăghici Cantacuzino-Mărgineanu.

¹⁸ Arhiva istorică centrală, ms. 166 (condica m-rii Radu Vodă, f. 395—396).

¹⁹ Bibl. Academiei, pach. CCCI.XIII/1.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, p. 271—272.

²¹ G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor, Lupeștilor, Grozăveștilor*, București, 1902, p. 542—543.

²² Vezi și G. Georgescu-Buzău, *Foamea din 1660 în Țara Românească*, în „Revista istorică română”, vol. XVI (1946), fasc. IV, p. 355—359.

²³ Bibl. Acad., ms. rom. 5 292, f. 9v.

Dar averea lui Șerban Cantacuzino nu se mărginea la satele și moșiile consemnate în acest catastih. Printr-un catastih de împărțeală din 15 septembrie 1667, mama sa, jupineasa Elina, soția răposatului Constantin Cantacuzino postelnicul, lasă lui Șerban — pe atunci vel postelnic — și fraților săi (Drăghici, Constantin, Mihai, Matei, Iordache) 36 de sate întregi și jumătăți de sate ²⁴.

Din această avere imensă, Șerban Cantacuzino putea să plătească la luarea domniei 1 300 de pungi (650 000 lei) ²⁵, iar la 20 decembrie 1680 avea să „miluiască” substanțial mănăstirea din satul Cotroceni; în sfârșit, bazat pe această imensă avere a putut realiza un vast program cultural și a putut duce o îndrăzneță politică externă.

²⁴ Vezi testamentul publicat de A. D. Xenopol, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, I, p. 247.

²⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. VII, p. 204.

O CERERE A MESERIAȘILOR ȘI NEGUSTORILOR DIN BUCUREȘTI DIN 1866 PENTRU REPAUS DUMINICAL

DE

IOANA CRISTACHE PANAIT

În colecția de documente a Muzeului de istorie a municipiului București se află, printre actele de importanță istorică, o cerere din 1866 a meseriașilor, negustorilor, lucrătorilor de pământ, industriașilor din capitală către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care se solicită lăsarea liberă a zilei de duminică, a sărbătorilor împărătești și a celor de peste an¹. Documentul în formă de caiet de dimensiuni 0,61/0,44 m numără 16 file, din care numai 10 conțin semnăturile, cu mici excepții, ale meseriașilor și negustorilor bucureșteni organizați în corporații.

Creații ale Regulamentului organic, corporațiile înlocuiesc organizațiile feudale de breaslă, pe care stadiul pătrunderii relațiilor moderne de producție le golise de conținutul lor economic. Ele nu mai stăpinesc producția, fiind simple organizații cu rosturi fiscale. Nimeni nu era liber să exercite o meserie fără a fi înscris în corporație și a plăti o taxă. Patenta, principalul sens al corporației, reiese clar din următoarea situație anacronică. În 1858 cei 26 de membri ai corporației basmangiilor sînt urmăriți de Ministerul Finanțelor pentru datoria patentei. Fabricile de testemeluri înlocuiesc pe basmangii și la acea dată nici unul din membrii corporației nu mai îndeplinea meseria de basmangiu². Interesat în stringerea impozitelor datorate de fiecare meșteșugar sau negustor, statul nu este preocupat de organizarea strict profesională a corporațiilor, unind uneori într-o singură organizație meserii deosebite. La 14 ianuarie 1853, zugravii din București cer domnului să le aprobe înființarea stăroștii lor, căci „vin mulți cu nume de zugravi care nu cunoaște acest meșteșug și tocmeste lucru cu unii proprietari, în urmă îl stric ... și o pagubă vătămătoare cercăm prin această pricină”. Dar vornicia respinge cererea lor³. În 1861, cei 22 de zugravi de trăsuri, de case și de alte obiecte din capitală revin la cererea lor de a forma o stăroștie separată de a argintarilor și de a nu mai avea sta-

¹ Muzeul de istorie a municipiului București, Inv. 12 498.

² Arh. ist. centr., fond. Municip. București, dos. 86/1858, f. 4, 9 cei 26 de membri practicau una din 16 meserii: zugravi, zidari, brutari etc.

³ Ibidem, dos. 92 1853, f. 1, 2.

roste argintar, „că aceasta este o mare degradare pentru o artă ca aceasta ce ar trebui mai bine stimată”⁴. Și de această dată plângerea lor este respinsă pe motiv că „aceste două industrii se ating prea mult de metăluri și de artă”⁵.

Filele a numeroase dosare arhivistice dezvăluie pentru deceniile 6—7 ale secolului al XIX-lea nemulțumirile din cadrul corporațiilor, cauzate de starosti, epitropi și de unii meșteri îmbogățiți prin folosirea mai multor calfe și a celor mai bune, prin repartizarea lor după interese, prin acordarea de atestaturi de meșteri sau deschideri de prăvălii fără a se urmări dispozițiile în vigoare. Toate aceste practici au determinat importante tulburări în corporații, manifestări care, alături de succesele industriei, au dus la descompunerea acestor organizații. În fața nemulțumirilor din corporații însuși statul a fost nevoit să intervină prin ofisul 1 742 al Buletinului nr. 95 din 1851. Starostii și epitropii corporațiilor erau obligați ca în toate duminicile să cerceteze împrejurările ivite între meșteri cu calfele și ucenicii lor⁶. Meșterului îi era interzis să primească în prăvălia sa calfă fără știrea starostelui, „din care izvorește turburări și necurmăte prigoniri”⁷. Abuzurile au continuat și, ca urmare, se înregistrează manifestări de revoltă. În 11 ianuarie 1856 starostele corporației plăpumarilor, Radu Lăscărescu, aduce la cunoștința Vorniciei orașului „nesupunerea și neorînduieile ce se urmează neîncetat în această corporației din partea calfelor”, care au ajuns la „un grad nesuferit”⁸. În 24 iulie 1856, cei 38 de membri ai corporației croitorilor cer Căimăcămiei schimbarea starostelui lor, Ștefan Ilie, care nu se ocupă de trebuințele corporației, iar ctitoria lor, biserica Flămînda, a ajuns într-o proastă stare din cauza neîngrijirii ei. Comisia comercială și cinovnică a constatat că starostele nefiind decît croitor pazargiu (de haine țărănești) nu știe să rezolve problemele ivite „și din aceasta domnește mari confuzii în corporație, șicanează meșterii în privința calfelor”⁹. În octombrie 1856, starostele corporației căldărarilor, Ilagi Tănase Gheorghiu, și epitropii cer domnului Alexandru Dimitrie Ghica să numească pe cine se cuvine a întocmi reguli de supunere pentru breasla aceea, deoarece toți meseriașii acestei corporații sînt împotrivitori „pentru nesupunere unul altuia și chiar către staroste”¹⁰. Cei 42 de membri ai corporației pantofarilor se plîng în 8 mai 1859 Vorniciei împotriva starostelui lor, Ioniță Tirnovanu, care „dă atestaturi la mai mulți indivizi făcîndu-i maistori pentru împarte-și folos, pe cînd cu aceste urmări face abuz și în contra stăpînirii și a corporației”. Pentru a se apăra în conflictul din corporație, starostele numise cu de la sine putere un dorobanț¹¹. În anul 1861¹², reclamațiile împotriva starostilor care iau calfele dintr-o prăvălie și le duc în altele, la alți meșteri, abundă.

În lupta calfelor, ucenicilor și a unor meșteri, ca răspuns la metodele de exploatare la care erau supuși, precum și în deosebirile de ordin confe-

⁴ Ibidem, dos. 97 1861, f. 4, v. 11.

⁵ Ibidem, f. 19, v. 29.

⁶ Ibidem, dos. 82 1856, f. 147.

⁷ Ibidem, f. 218.

⁸ Ibidem, f. 3.

⁹ Ibidem, dos. 105/1856, f. 113, v. 114.

¹⁰ Ibidem, dos. 82 1856, f. 241.

¹¹ Ibidem, dos. 136 1859, f. 89, v. 114.

¹² Ibidem, dos. 97/1861.

sional care se accentuează la jumătatea secolului al XIX-lea, prin sporirea meseriaşilor străini, trebuie să căutăm motivul care a împins la masiva acţiune de stringere de semnături pentru repausul duminical, începută în februarie 1866. O acţiune parţială încercase în septembrie 1856 corporaţia bogasierilor¹³, rămasă fără vreun rezultat.

Textul plingerii din 1866 argumentează cererea pe considerente de ordin religios, solicitându-se ministerului să se dea această problemă în dezbaterea Camerei legiuitoare, iar „prin vocea ziarului oficial şi prin sunetul barabanului să se publice cererea şi dorinţa noastră spre ştiinţa a tot poporul Principatelor Unite. Şi acest testament va sta în arhive pentru eternitate”. Semnatarii apar astfel conştienţi de rolul istoric al acţiunii lor.

Pe filele actului sînt aşternute 1 128 de semnături. Pe baza acestora nu se pot desigur constitui statistici exacte, nici pentru meseriaşi, nici pentru numărul meşteşugurilor pe mahalale, actul avînd peste 300 de semnături fără identificarea precisă a meseriei şi aproape 400 fără a preciza mahalaua. Din analiza datelor documentului rezultă însă însemnate consideraţii asupra micii producţii de mărfuri din deceniul 7 al secolului al XIX-lea. Sînt menţionate, astfel, 60 de categorii de meseriaşi şi negustori¹⁴, unele cu o seculară tradiţie, altele creaţii ale epocii moderne. Amin-tim, dintre ultimele, pe cea de sculptor¹⁵, ipsosar, cofetar etc. Producţia manufacturieră şi de fabrică, precum şi noile orientări în felul de viaţă, înlăturaseră la acea dată din procesul de producţie basmangii, trăistarii, şalvaragii, şelarii¹⁶ etc. Materialul analizat relevă, faţă de deceniul anterior, o mai adîncă specializare în cadrul aceleiaşi profesii, cu precădere în ramurile legate de cerinţele de hrană şi îmbrăcăminte ale populaţiei mult sporită a capitalei. Sînt întilniţi, de exemplu: măcelari, măcelari de vite, măcelari de vite mici, măcelari de miel; pantofari, pantofari de damă, pantofari subţiri.

Semnăturile atestă prezenţa unor locuitori din satele înconjurătoare Bucureştiului în viaţa economică a oraşului. Sînt întilniţi locuitori din Gălbinaşi, Cernica, Fundeni, Dascălu, Cioplea, Dudeşti, Bolintin¹⁷.

Numărul semnăturilor nu reprezintă totalitatea meseriaşilor şi negustorilor bucureşteni la acea dată, şi care ca şi în epocile trecute vin-deau marfa lor în prăvălii, în pieţe, sau colindau cu ea în afara oraşului¹⁸. Actul nu a fost terminat, iar, pe de altă parte, mulţi şi-au dat asentimentul prin delegat. Însemnarea „starostea corpului căldărari în unire cu tot corpul”¹⁹ justifică absenţa meşterilor căldărari din catastif. Tot astfel

¹³ Ibidem, dos. 82 1856, f. 201.

¹⁴ Curelar, pielar, cojocar, pantofar, cizmar, tabaci, şepcar, legător de cărţi, croitor, blănar, hăinar, pinzar, boiangiu, cerezar, abagiu, bumbăcar, postăvar, plăpumar, bogasier, telal, rogojinar, lipsan, braşovean, precupeţ, băcan, toptangiu, circiumar, bragagiu, rachier, cafegiu, tutungiu, măcelar, făinar, simi (simigiu), marchitan, pescar, brutar, bucătar, pastramagiu, cofetar, cavaş, zugrav, dulgher, zidar, sculptor, covaci, potcovar, tipograf, ceasier, olar, ipsosar, cărămidar, găzar, fierar, cherestegiu, căldărar, săpunar, cuţitar, cantaragiu, bărbier.

¹⁵ Bucur Gheorghe, doc. analizat, f. 3.

¹⁶ Existente încă în 1859, Arh. ist. centr., fond. Municip. Bucureşti, dos. 58/1859, f. 2, 3, v.

¹⁷ Doc. analizat, f. 5, 11, v. 12.

¹⁸ Arh. ist. centr., fond. Municip. Bucureşti, dos. 105/1856, f. 39, 42.

¹⁹ Doc. analizat, f. 11 www.dacoromanica.ro

putem explica singura prezență în act a starostelui de simii²⁰ (simigii), de postăvari²¹, cizmari groși²², precum și a numai 4 bărbieri²³.

Un mare număr din aceeași profesie înregistrează măcelarii (40), pantofarii (37), cavafii (50), precupeții (107).

Singura corporație care semnează unitar este cea a pescarilor, alcătuită din 58 de persoane în frunte cu starostele Enulescu²⁴. Explicația se găsește în faptul că toți membrii corporației își exercitau profesia în piața Ghica (azi Piața Unirii) singurul loc unde le era îngăduit. Ei închiriau, pe 3 sau 1 an, cele 26 de prăvălii de pescărie din această piață²⁵. În septembrie 1865 se plîngeau domnului că fiind „trași pe sfoară” de municipalitate, care a trimis oamenii săi la licitație să urce chiriile prăvăliilor, au fost siliți să accepte prețurile ridicate, iar acum cer scăzământ. Alexandru Ioan Cuza și guvernul său le îndeplinește cererea în cursul aceluiași an²⁶. În 1868 totuși sînt dați în judecată pentru datoriile de chirie din 1865/1866, căci, după cum arată ei, Camera, fiind în „oposiție crîncenă cu guvernul”, nu aprobase și ea scăderea chirilor, pescarii cerînd în consecință domnului lămuriri „cum s-au făcut că acea ceartă politică să izbească corporația noastră”²⁷.

O altă categorie profesională ce lasă să se întrevadă pulsul economic al pieții Ghica Vodă o constituie precupeții din această piață, în număr de 71²⁸. Aici își aveau probabil sediul și Ianache Dumitru, căpitan de Țîrgu Vechi, semnat al actului²⁹.

Catastiful conține semnăturile și peceteile a numai 17 staroști de corporație. Deși era stabilit că staroștii sînt aleși pe doi ani, surprindem pe 5 dintre aceștia care ocupau funcția de 10 ani³⁰.

În afară de meseriași și negustori mai apar semnați în documentul analizat și alte categorii. Menționăm pe cei doi dascăli, Zaharie Ioan de la Foișor și Tudorache Stan din mahalaua Crucea de Piatră³¹, 5 plugari, 2 ampoliați, 2 preoți și un avocat de licitație.

În document apar menționate 52 de mahalale bucureștene³². Sectorul Curtea Veche continuă să dețină primul loc în ceea ce privește intensitatea

²⁰ În 1857, într-o cerere de staroste, apar 28 de simigii, Arh. ist. centr., fond. Municip. București, dos. 20/1857, f. 126, v.

²¹ Doc. analizat, f. 6.

²² Ibidem. f. 9, v.

²³ În 1856 erau 82 de bărbieri, Arh. ist. centr., fond. Municip. București, dos. 82 1856, f. 183, v. 190. Numărul lor crește în anii următori, formați în școala de mică chirurgie (ibidem. f. 5).

²⁴ Doc. analizat, f. 11, v.

²⁵ Arh. ist. centr., fond. Municip. București, dos. 35 1857.

²⁶ Ibidem, dos. 189/1856, p. 86.

²⁷ Ibidem, dos. 189 1865, f. 168.

²⁸ Doc. analizat, f. 12.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Arh. ist. centr., fond. Municip. București, dos. 105 1856, f. 202; staroștii: Marin Petrovici al Corporației pinzarilor; Costache Săvulescu al simigiilor, Ghiță Vilcu al tabacilor, Petruche Rădulescu al cojocarilor subțiri, Ioan Dobrescu al covacilor.

³¹ Doc. analizat, f. 3.

³² Mahalalele: Doamnei, Sf. Vineri, Dobroteasa, Staicului, Pantelimon, Foișor, Sf. Gheorghe Nou, Sf. Gheorghe Vechi, Icoanei, Sf. Spiridon, Delea Nouă, Mihai Vodă, Aposoli, Flămînda, Curtea Veche, Radu Vodă, Dealul Spirii, Oborul Vechi, Sf. Nicolae, Broșteni, Popa Nan, Vlădica, Ceauș Radu, Răzvan, Popa Hera, Popescu, Olteni, Sf. Ionică, Șerban Vodă, Popa Cosma, Sf. www.dacoromanica.ro Enulescu, Popa Chițu, Slobozia,

vieții economice. Numeroși meseriași, printre care mulți cavafi și șepcari, își desfășoară aici activitatea lor. Urmează mahalalele Sf. Gheorghe Vechi și Nou. În mahalaua Radu Vodă se găsesc tabacii, stabiliți în această parte a orașului încă din secolul al XVII-lea.

Printre semnatarii deosebiți ai actului menționăm pe tipograful și povestitorul Petre Ispirescu, precum și pe Costache Bălcescu³³.

În privința numelor semnatarilor subliniem că se mențin cele vechi cu *sin* (fiul), însă cea mai mare răspîndire o au numele ce au renunțat la legătura cu numele părintelui. Destul de frecvente sînt numele noi formate prin adăugarea la sfîrșitul prenumelui a terminației *-escu*. Se întîlnesc și nume legate de un toponimic: Foișoreanu, Dîmbovițeanu. Ne aflăm la sfîrșitul primului deceniu în care se renunțase oficial la alfabetul chirilic. Sîntem în perioada de tranziție la literele latine. Semnăturile documentului oglindesc bine această etapă. O parte din semnături sînt numai cu litere chirilice, vechea generație de știutori de carte, altele numai cu litere latine, ca și textul, iar a treia categorie de semnături este rezultatul unei îmbinări de litere chirilice și latine.

Meseriași și negustorii bucureșteni, luptători pe străzile capitalei sau pe cîmpul Cotrocenilor în timpul evenimentelor revoluționare din 1848³⁴, participanți însuflețiți la convocarea Adunării ad-hoc, în 1857³⁵, au înscris în istoria socială și primul act pentru dreptul la odihnă duminicală. Trecută în adevăr la arhivă, dorința semnatarilor din 1866 a fost obținută prin lupta muncitorimii bucureștene, în deceniile următoare³⁶.

Cărămidari, Cărămidarii de Jos, Derbediu, Sirbi, Agiu, Amza, Măgureanu, Popa Tatu, Flintina Boului, Lucaci, Bradu, Caimata, Iancu, Sf. Troiță, Silvestru, Franzelari, Crucea de Piatră.

³³ Doc. analizat, f. 3, v, 11 v.

³⁴ În 1856 noiembrie 2, starostele corporației croitorilor arată că în 1848 multe steaguri de corporații s-au sfărîmat pe cîmpul Cotrocenilor, printre care și al lor. Arh. ist.cent., fond. Municip. București, dos. 82/1856, f. 222.

³⁵ Ibidem, dos. 20/1857, f. 756 și v.

³⁶ A. Iordache, *Lupta pentru reglementarea și legiferarea repausului duminical. Legea din 1897*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 2, p. 1-27.

SITUAȚIA ȚĂRANILOR DIN FLĂMÎNZI ÎNTR-UN CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

DE

VASILE C. NECHITA

Numeroasele răscoale țărănești, care au înscris pagini luminoase în istoria poporului român, își găsesc explicația în nedreapta împărțire a principalului mijloc de producție în agricultură — pământul — și în intensificarea la maximum a asupririi sociale. Această luptă seculară a țăranimii pentru pământ a cunoscut intensificări deosebite de la o epocă istorică la alta, dar revolta ei împotriva claselor exploatare a atins proporții prin răscoala din 1907, despre care N. D. Cocea, spunea: „un statistician bizar a făcut socoteala că dacă s-ar fi înșirat cadavrele țărănești în lungul și în latul căii Victoriei, pe o parte a cheiului Dîmboviței și pînă dincolo de Piața Mare, Majestatea sa ar fi putut să meargă de la palat pînă în Dealul Mitropoliei, ca să citească mesajul de deschidere a camerelor, pășind pe un covor moale de carne țărănească”¹.

Speranța într-o viață mai omenească, născută sub purpura de incendiu a conacelor aprinse, nu s-a spulberat o dată cu înăbușirea răscoalei, cu toate că în viața țăranimii, în general, și a țăranimii din Flămînze, în special, nu se produc schimbări de natura celor pentru care a luptat. După această dată, țăranii au devenit „... mai flămînze, mai deznădăjduiți și mai goi, sub călcîiul jandarmului și în lanțurile iobăgiei seculare”². Reforma agrară din 1918—1921, a cărei înfăptuire a fost grăbită de marea răscoală din 1907, deși a însemnat un număr de săteni, nu a rezolvat decît parțial problema țărănească. Lipsa de pământ și sistemul învoielilor agricole cu arenzii exorbitante reprezintă și mai departe cauza fundamentală a tendinței de înrăutățire a condițiilor de muncă și de viață ale „flămînzilor”.

Pentru a întări afirmația făcută, aducem în prim plan cîteva date referitoare la structura de proprietate din comuna Flămînze în perioada dată. Astfel, în 1930 numărul exploatărilor sub 5 ha era de 878,

¹ Vezi „Facla”, București, nr. 1 din 13 martie 1910, p. 2.

² Ibidem, nr. 11 din 12 martie 1911, p. 172.

adică 73,1% din total, iar în 1943 era de 694, respectiv 81,6% din total. De aici rezultă că în perioada interbelică procesul de diferențiere a țăranilor s-a adâncit considerabil. Diferențierea s-a produs, cum era și normal, în principal pe seama gospodăriilor mijlocii. Materialele de arhivă de care dispunem arată că în 1930 ființau 315 gospodării cu o suprafață între 5 și 10 ha, ceea ce reprezenta 26,2% din total și 7 gospodării cu o suprafață între 10 și 20 ha, respectiv 0,5% din total. Prin urmare, între 10 și 20 ha existau 322 de gospodării, adică 26,7% din total. În 1943 însă, în aceleași grupe nu se mai încadrau decât 17,6% din totalul gospodăriilor. Efectul legic al reducerii numărului gospodăriilor mijlocii a fost, pe de o parte, sporirea numărului micilor proprietari, iar, pe de altă parte, creșterea și consolidarea gospodăriilor țăărănești de tip capitalist. Privind acest din urmă aspect, interesant de subliniat este faptul că în 1930 nu exista nici o gospodărie între 25 și 50 de ha, pe cînd în 1943 erau deja 3 gospodării care dețineau 136 ha, adică 2,4% din suprafața agricolă totală a comunei. Ca să înțelegem și mai bine ce reprezintă acest 2,4% este absolut necesar să precizăm că, în timp ce în medie fiecare dintre aceste trei gospodării avea o suprafață de peste 45 ha, cele 694 de gospodării sub 5 ha posedau în total 2 255 ha, respectiv 40,9% din suprafața comunei, revenindu-i fiecăreia în medie 3,25 ha. Pentru a întregi acest tablou, menționăm că în același an în comuna Flămînzi existau două gospodării care aveau împreună o suprafață aproape egală cu cea a gospodăriilor mici, adică 2 013 ha, ceea ce înseamnă 36,5% din total³.

Concluzia care se degajă din analiza succintă pe care am făcut-o structurii de proprietate este aceea că în perioada abordată s-a intensificat procesul de polarizare a locuitorilor comunei Flămînzi; marea lor majoritate au devenit tot mai săraci, proprietari ai unor terenuri mici și foarte mici, iar un număr extrem de redus s-au îmbogățit considerabil, și-au apropiat mari suprafețe de pămînt, de ordinul sutelor și chiar miilor de ha. Aceasta fiind trăsătura dominantă a relației de proprietate nu-i greu să ne explicăm de ce situația social-economică a țăranilor din Flămînzi în perioada interbelică s-a înrăutățit simțitor. În sprijinul acestei concluzii, pe lângă datele cu privire la structura de proprietate, care reprezintă elementul esențial al oricărei cercetări de acest gen, vin și cele referitoare la cantitatea și calitatea mașinilor-unelte folosite în lucrarea pămîntului.

În acest sens, subliniem că, în 1930, cele 1 201 gospodării utilizau 896 de pluguri, din care 18 de lemn, 854 de grape, din care 565 din lemn, 4 semănători, 5 secerători, 1 tractor și 1 081 care și căruțe⁴. Dacă raportăm numărul mașinilor-unelte la numărul de gospodării observăm că o semănătoare revenea la 300 de gospodării, o secerătoare la 200 de gospodării, iar o mașină de treierat la 400 de gospodării. În ceea ce privește atelajele de bază: pluguri, grape, care și căruțe, se impune a fi reținută ideea că multe dintre ele erau primitive, rudimentare și, în plus, nici așa nu satisfăceau necesitățile; la un plug reveneau 1,5 gospodării, la o grapă 1,4, la un car și o căruță 1,1.

³ Vezi, Arh. st. Botoșani, fond. pref. Botoșani, dos. 102/1930, nepăgînat, și Arh. st. Iași, fond. Primăria com. Flămînzi, dos. 27/1943, p. 27.

⁴ Arh. st. Botoșani, fond. pref. Botoșani, dos. 102/1930, nepăgînat.

Spre a ne edifica și mai bine asupra gradului de înzestrare a agriculturii cu mașini-unelte, relevăm faptul că în anul la care ne referim la suta de ha teren agricol existau 15,4 pluguri, 14,7 grape și 18,5 care și căruțe. După această dată, în loc de o îmbunătățire cantitativă și calitativă a mașinilor-unelte în comuna Flămânzi, se înregistrează, dimpotrivă, un regres. De pildă, în 1943 cele 850 de gospodării dispuneau de: două semănători, 132 de pluguri, 125 de grape și 142 de care și căruțe⁵. După cum se poate constata, o semănătoare revenea la 425 de gospodării, un plug la 6,4 gospodării, o grapă la aproape 7 gospodării, un car și o căruță la 6 gospodării. Privind lucrurile și din celălalt unghi de vedere, al încărcării cu mașini-unelte la suta de ha teren agricol, notabil este faptul că numărul plugurilor scade de la 15,4 în 1930 la 2,3 în 1943, al grapelor de la 14,7 la 2,2, al carelor și al căruțelor de la 18,5 la 2,5.

Datele inserate mai sus, prin limbajul lor lapidar vorbesc, fără echivoc, despre slaba putere economică a țăranilor din Flămânzi și mai ales despre tendința ei de înrăutățire, determinată, în principal, de intensificarea exploataării lor de către arendași și moșieri. De remarcat că la aceasta concură nu numai lipsa sau insuficiența pământului și a mașinilor-unelte, care sînt fără discuție factorii hotărîtori, ci și gradul de dezvoltare a șeptelului. Așa stînd lucrurile, socotim că pentru a ne face o imagine cît mai fidelă asupra nivelului și sensului evoluției puterii economice a țăranilor din Flămânzi în perioada interbelică este necesar să conjugăm datele cu privire la structura de proprietate, la volumul și calitatea mașinilor-unelte, cu cele referitoare la mărimea, structura și dinamica șeptelului.

Mărimile absolute înscrise în tabelul ce urmează⁶, subliniază o dată în plus, într-un chip poate și mai energic,⁴ concluzia de mai sus. După cum se vede, scăderea progresivă a numărului de animale este evidentă la întreaga structură și în întreaga perioadă cercetată. Spre exemplu, totalul cabalinelor în 1935 față de 1930 a scăzut cu aproape 1/3, iar în 1944 de aproape 5 ori, al bovinelor cu aproape 50% și respectiv peste 50%, al ovinelor de 4 ori și respectiv de 12 ori și al păsărilor cu peste 6% și respectiv 50%. Singura creștere pe total semnalată este la porcine în 1935 și aceasta datorită în special grupei tineret (1—2 luni). În 1944 însă, comparativ cu același an luat ca bază, și la această categorie de animale scăderea este de aproape 4,5 ori.

Mergînd și mai adînc cu analiza acestui indicator, foarte important pentru caracterizarea situației materiale a țăranilor din Flămânzi, trebuie spus că numărul animalelor la suta de ha teren agricol era destul de mic și în accentuată descreștere. De pildă, în 1930 numărul cabalinelor la suta de ha era de 17,3, al bovinelor de 49, al ovinelor de 208,8, al porcinelor de 30,9 și al păsărilor de 533,7. În decurs de aproape un deceniu și jumătate (1930—1944) numărul cabalinelor la suta de ha a scăzut la 4,2, al bovinelor la 23,9, al ovinelor la 18,3, al porcinelor la 7,2 și al păsărilor la 277,1.

⁵ Ibidem, fond. Inspect. statistic, dos. 2/1943, p. 8.

⁶ Ibidem, fond. pref. Botoșani, dos. 57/1930, statistici generale; dos. 105/1934; dos. 61/1935 nepăginate; fond. Inspect. statistic Botoșani, dos. 2/1943, p. 5 și Arh. st. Iași, fond. Primăria com. Flămânzi, dos. 36/944. p. 15.

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Indicatorii	1930	1935	1944	Obs.
1	Cabaline total, din care: cai și iepe tineret	1 007 916 91	720 644 76	220 202 18	
2	Bovine total, din care: boi — vaci tineret	2 841 1 281 791 769	1 463 391 498 574	1 307 394 413 500	
3	Ovine total, din care: — berbeci oi tineret	12 110 372 7 525 4 213	2 774 124 2 416 234	1 005 32 781 92	
4	Porcine total, din care: — pentru carne — pentru reproducție — tineret	1 796 980 274 542	2 603 225 42 2 261	399 86 150 163	
5	Păsări total, din care: găini rațe — gîște — curcani	30 950 27 939 1 947 774 290	28 934* 24 284 1 868 1 864 934	15 192* 13 935 912 273 72	

* Datele se referă la anul 1934 și respectiv 1943.

Fenomenul în sine este explicabil, nu însă prin factorii de conjunctură, pe care nu-i putem nici pe ei ignora, ci prin factori permanenți și determinanți. Factorii de conjunctură, cum ar fi, de exemplu, rechizițiile de război, au avut o influență demnă de luat în seamă, însă limitată atât ca intensitate, cât și ca durată. Pe o asemenea bază pot fi explicate, în parte, cel mult modificările survenite în mărimea și structura șeptelului din anii celui de-al doilea război mondial, dar nicidecum din anii antebelici, în speță din 1935. Pentru întreaga perioadă istorică, inclusiv pentru cea din timpul războiului, cauza esențială care a generat un atare fenomen rămîne, după opinia noastră, tot lipsa pămîntului, fapt care a favorizat creșterea dependenței economice și sporirea gradului de exploatare a țăranilor de către marea proprietate.

Relațiile de producție și în primul loc relațiile de proprietate reprezintă deci factorul cauzal principal care a determinat situația economică schițată mai sus, situație care, așa cum rezultă din analiza indicatorilor asupra cărora ne-am oprit, nu a fost de loc mulțumitoare. Constatări de acest gen au fost făcute, nu de puține ori, și într-o perioadă cînd se putea acționa și de către oficialitățile comunei Flămînzii, numai că ele au rămas fără efecte practice pozitive. Astfel, într-unul din rapoartele comunale se

menționa că starea economică a sătenilor „este mai mult rea decât bună... avînd lipsă atît de nutreț pentru vite, cît și de cereale pentru hrana zilnică a lor și neavînd aproape nici bani pentru a cumpăra aceste articole de trai”⁷.

Cunoscînd viața economică sub aspectele ei esențiale, latură dominantă și determinantă a situației social-economice în care trăiau țăranii muncitori din comuna Flămînzii în perioada interbelică, nu ne rămîne decît să punem în lumină, în cele ce urmează, cîteva noi elemente ale conexiunii care există în fapt între condițiile materiale de existență și cele social-culturale, cum ar fi: situația învățămîntului și culturii, ocrotirii sănătății publice, condițiilor de locuit etc.

Tabelul nr. 2

Nr. crt.	Indicatorii	Anii școlari			Obs.
		1935—1936	1937—1938	1941—1942	
1	Copii de vîrstă școlară 7—16 ani	712*	906	956**	
2	Elevi înscriși	561	653	681	
3	Elevi cu frecvență	459	—	470	
4	Promovați	367	406	230***	

* Nu sînt incluși copiii din satul Cordun.

** Pentru satul Poiana este inclus în total numărul înscrișilor și nu al celor de vîrstă școlară.

*** Exclusiv numărul promovaților de la școala din Poiana.

În ceea ce privește învățămîntul, cercetînd situațiile școlare întocmite de către cele trei școli existente pe teritoriul comunei Flămînzii⁸, putem semnală existența unui mare decalaj între numărul copiilor de vîrstă școlară, numărul copiilor înscriși în foile matricole, numărul copiilor care frecventau și numărul promovaților⁹. În această ordine de idei este necesar să consemnăm faptul că, în anii școlari notați în tabelul de mai sus, procentul copiilor care frecventau, în raport cu totalul celor înscriși, oscila între 18,2% și 31%. Un fapt de loc nelijabil este și acela care arată disproporția considerabilă între numărul copiilor de vîrstă școlară și numărul celor înscriși. Astfel, în anul școlar 1935/1936 au fost înmatriculați cu peste 21% mai puțini copii decît ar fi trebuit în mod normal, iar în anul școlar 1941—1942 aproximativ 300 de copii au fost lăsați în afara școlii. Cumulînd datele care se referă la înmatriculări și la frecvență, constatăm că foarte mulți copii nu au putut urma nici măcar cursurile școlii primare. Recensămîntul populației efectuat în anul 1930 vine să confirme, această afirmație.

⁷ Ibidem, fond. pref. Botoșani, dos. 214/1929, nepaginat.

⁸ În perioada la care ne referim, în perimetrul comunei Flămînzii se includeau satele: Flămînzii, Cordun și Poiana Flămînzii.

⁹ Arh. st. Botoșani, fond. inv. , dos. 254 din 1935/1936; 93 din 1937/1938; 549 din 1941 1942; 1 din 1942, nepaginate.

Tabelul nr. 3

Satele comunei Flăminzi	Sexul	De la 7 ani în sus	Total		Gradul de instrucție					
			Abs.	%	Extra școlari	Pri- mară	Secun- dară	Profes.	Univ.	Alte școli sup.
Flăminzi	M.	621	392	63,1	4	315	13	1	2	2
	F.	614	148	22,4	—	129	16	3	—	—
Cordun	M.	507	295	58,1	—	283	9	1	1	1
	F.	507	106	20,9	—	100	4	1	1	—
Poiana Flăminzi	M.	454	265	58,3	—	259	4	1	—	1
	F.	442	78	17,6	—	75	3	—	—	—

Așa cum rezultă din tabelul de mai sus¹⁰, în comuna Flăminzi, din totalul de 3145 de persoane de la 7 ani în sus, știau carte 1284, adică 40,8%. Aceleași date pun în lumină și o altă concluzie foarte importantă. Este vorba despre faptul că din totalul de 1563 de persoane de sex feminin de la 7 ani în sus știau carte 332, respectiv 21,2%.

În sprijinul ideii că învățământul se găsea la un nivel scăzut, putem aduce și datele care stabilesc proporțiile analfabetismului din comuna Flăminzi în anul 1930. În această direcție, o mare forță de convingere au următoarele mărimi statistice¹¹:

Tabelul nr. 4

Situția analfabeților pe grupe de vîrstă și sexe în anul 1930

Satele comunei Flăminzi	Sexul	Total		Grupe de vîrstă				Obs.
		Abs.	%	7—12	13—19	20—64	65 în sus	
Flăminzi	M.	229	36,9	34	17	158	18	
	F.	466	77,6	66	78	303	15	
Cordun	M.	211	41,9	28	14	156	13	
	F.	401	79,1	51	72	266	12	
Poiana Flăminzi	M.	189	41,7	19	34	124	12	
	F.	364	82,4	35	66	251	12	

Ele ne arată că din totalul populației de 3145, care a depășit vîrsta de 7 ani, 1860 erau analfabeți, ceea ce reprezintă 59,2%, iar din totalul de 1563 de femei 1231 erau analfabete, adică 78,8%. Grupa de vîrstă în care sînt înscrși cei mai mulți analfabeți este cea de la 20—64 de ani, deoarece, pe de o parte, această grupă este cea mai mare, iar, pe de altă parte, în ea sînt prinse efectele negative ale învățământului desfășurat cu cîteva decenii în urmă.

Cercetarea atentă a situației învățământului din comuna Flăminzi pe fel de instrucție dă posibilitatea desprinderii și altor concluzii, nu mai

¹⁰ Calculat după *Recensămîntul general al populației României din 1930*, vol. III, în *Știința de carte*, p. 79—81.

¹¹ *Ibidem*.

puțin însemnate. Mai întâi trebuie spus că majoritatea zdrobitoare a știutorilor de carte aveau numai instrucția primară. Cît privește instrucția secundară și universitară, se poate afirma că ea a reprezentat pentru copiii țăranilor săraci un vis neîmplinit înainte de 1944. Pentru ei era inaccesibil nu numai învățămîntul secundar și universitar, ci chiar cel primar și profesional. Realitatea arată că, din cei 3 145 de țărani, de la 7 ani în sus, existau în comună la data recensămîntului din 1930 doar 7 persoane cu pregătire profesională.

Cauzele unei asemenea stări de lucruri trebuie căutate în sărăcia materială a țăranilor și în totalul dezinteres al cercurilor guvernante față de condițiile în care se desfășură instrucția. Referindu-se la această chestiune, revista „Pagini sociale” care apărea la Botoșani insera: instrucția se făcea într-un „local cu o singură încăpere pentru 150 de școlari înscriși, cu un singur învățător suplinitor... De multe ori nici nu încap toți cei înscriși sau nu vin că stau prea departe sau vin și li e frig... iarna nu prea vin copiii din cauza frigului, zăpezii și depărtării de școală”¹². Această caracterizare vizează modul cum se desfășura învățămîntul primar în general, însă ea este valabilă și pentru învățămîntul din comuna Flămînzii. Pentru a nu crea impresia că afirmația este hazardantă, vom nota cîteva aprecieri cu privire la situația învățămîntului din comuna Flămînzii, aprecieri găsite în documentele vremii. Așa, de exemplu, într-unul din rapoartele școlare anuale se spune că „la această școală (școala din Flămînzii) băncile nu mai sînt suficiente pentru elevii ce frecventează cursurile. Un număr de 80 de școlari nu au locuri în bănci”¹³. În termeni alarmanți este prezentată și situația școlii din satul Cordun. „Din punct de vedere material școala nu mai are mult și se va dărîma. Această casă (clădire donată de comună) n-a fost reparată de 30 de ani. Pereții sînt crăpați de se vede afară, ușile și ferestrele sînt rele, sobele, podul și acoperișul spart de ploaie înăuntru”¹⁴.

Nu puțini au fost prin urmare acei care au reușit să explice, mai mult sau mai puțin exact, cauzele care au determinat rămînerea în urmă a învățămîntului. Dar tot așa de adevărat este că soluțiile preconizate pentru remedierea situației nu sînt dintre cele mai bune. Ilustrative sînt în acest sens următoarele cuvinte: „Starea morală a populației din comună se prezintă iarăși înspăimîntător de înapoiată. În primul rînd avem cea mai mare parte de analfabeți. Cauza care determină această nenorocire pentru societate este că un timp nu erau școli suficiente și chiar părinții copiilor de pe atunci nu voiau să lase copiii să urmeze regulat la școală, și care nenorocire se simte în prezent. Măsurile ce avem de luat în această privință pentru a putea înmulți numărul locuitorilor știutori de carte trebuie să dăm sfaturi pentru a urma la cursurile de adulți”¹⁵.

Este neîndoielnic că această explicație și altele asemănătoare, des întîlnite în publicistica vremii și în documentele de arhivă, care vizau situația învățămîntului din comuna Flămînzii, nu poate fi socotită ca veridică. Neputința de a depăși aparențele și de a merge pe calea gîndirii abstracte la esența procesului obiectiv studiat, precum și limitele de clasă, pot să justifice formularea unor soluții de talia celei notate mai sus. Viața,

¹² „Pagini sociale”, Botoșani, nr. 2 din 12 decembrie 1909.

¹³ Arh. st. Botoșani, fond. Comit. școlare-mobilier, dos. 1936/1937, nepaginat.

¹⁴ Ibidem, dos. 244 din 1934—1935, nepaginat.

¹⁵ Ibidem, fond. inv., dos. 100, litera B din 1921, nepaginat.

experiența, chiar și în mic, pe exemplul comunei Flămânzi, a demonstrat că răsturnări de ordin cantitativ și calitativ, demne de luat în seamă, nu se pot produce atunci când se dau „sfaturi pentru a urma la cursurile de adulți”. Ele sînt condiționate de schimbarea condițiilor de muncă și de viață ale sătenilor, de crearea unei baze materiale solide a învățămîntului și de adaptarea lui la cerințele producției sociale.

Starea de înapoiere a învățămîntului motivează într-o bună măsură și slabul nivel cultural al țăranilor muncitori din comuna Flămânzi. Analfabetismul ca fenomen de masă, instrucția limitată la nivelul școlii primare, dezinteresul general privind viața culturală a sătenilor, lipsa instituțiilor culturale și a bazei materiale necesare desfășurării unei intense activități culturale sînt factori care au favorizat domnia nestingherită a obscurantismului. Rigurozitatea acestei concluzii este subliniată de o multitudine de texte de arhivă deosebit de semnificative. Cele mai multe dintre ele caracterizează viața culturală a comunei Flămânzi astfel: „nu se observă nici o manifestare artistică”; „dansurile vechi sînt uitate”; „oamenii se adună numai la cîrciumă”; „nu s-au introdus sporturi moderne între tineri”¹⁶.

De cea mai mare importanță pentru schițarea tabloului real al vieții culturale sînt aprecierile referitoare la aria de răspîndire în rîndurile țăranilor a ziarelor, revistelor și cărților. Există numai cîteva care „citesc cărți și care sînt abonați la „România satelor” și alte publicațiuni pentru popor” și aceasta pentru că biblioteca populară „cuprinde cărți teoretice ce nu pot fi folosite de săteni”¹⁷, „cărți vechi și în majoritate reviste pedagogice”¹⁸. Puținii țărani cititori cer, cum este și firesc, „lămuriri în privința cărților, mai ales de agricultură”¹⁹. Prin urmare, faptele arată că asemenea bunuri spirituale nu au făcut obiectul consumului mării majorități a țăranilor nevoiași din comuna Flămânzi. O atare situație era într-un fel de înțeles pentru regimul burghezo-moșieresc, fiindcă, în condițiile unui nivel cultural coborît clasele exploatatoare au putut să intensifice gradul de exploatare și asuprire socială a țăranilor.

Înrăutățirea condițiilor de muncă și de viață, cu deosebire în perioada crizei economice de supraproducție din 1929—1933 și în timpul celui de-al doilea război mondial, precum și slabul nivel cultural și-au pus amprenta asupra vieții sanitare a locuitorilor comunei Flămânzi. Concludente sînt următoarele referiri: „... am stat foarte rău anul trecut ... că a bîntuit epidemia de « Gripă spaniolă », « Tuse convulsivă », cîteva cazuri de « Tifus », între copii, care au fost secerăți îngrozitor și a fost o pierdere mare de copii”²⁰. Zece ani mai tîrziu, respectiv în 1929, găsim mărturisiri asemănătoare: „... puțin a bîntuit epidemia de scarlatină și tuse convulsivă, făcînd ravagii printre copiii de la 1—3 ani”²¹.

Pe linia evidențierii diferitelor aspecte ale stării sanitare, o deosebită valoare științifică au datele care pun în lumină sensul mișcării populației între anii 1928—1937²².

¹⁶ Ibidem, dos. monograf. 1938, nepaginat.

¹⁷ Ibidem, dos. 382 din 1938/1939, nepaginat.

¹⁸ Ibidem, dos. 47 din 1933/1934, nepaginat.

¹⁹ Ibidem, dos. 382 din 1938/1939, nepaginat.

²⁰ Ibidem, fond. Serv. sanitar, dos. 112, lit. B/1920, nepaginat.

²¹ Ibidem, dos. 214/1929, nepaginat.

²² Ibidem, dos. neinventariat din 1938.

Tabelul nr. 5

Indicatorii		A n i i									
		1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Natalitatea	Total născuți ‰	51,3	44,2	43,2	51,8	43,2	46,9	46,9	47,7	46,1	45,4
Mortalitatea	Total decese ‰	19,1	17,4	12,8	18,2	26,3	12,4	33,1	23,3	15,4	22,1
Mortalitatea infantilă	Decese sub 1 an ‰	12,9	14,0	16,0	11,7	22,5	8,0	19,5	19,5	18,3	17,7
Excedent	Total excedent ‰	32,2	26,8	25,2	33,5	22,4	33,8	13,7	26,9	27,0	23,2

Analiza datelor de mai sus ne dă posibilitatea să desprindem câteva concluzii foarte importante. În ceea ce privește natalitatea, observăm că în anul 1937 față de 1928 este mai mică cu aproximativ 60/00. Cea mai mare scădere a natalității se înregistrează în 1932, când aceasta este cu 8,10/00 mai mică decât în 1928. De reținut, în mod deosebit, este faptul că, cu cât ne apropiem de al patrulea deceniu al secolului al XX-lea, natalitatea scade în mod vizibil. Dinamica acestui fenomen urmează pe cea a condițiilor materiale de viață ale țăranilor, de care depinde în mod direct.

În același timp însă, mortalitatea tinde să crească continuu, fapt ce caracterizează cât se poate de convingător procesul înrăutățirii vieții sanitare a locuitorilor comunei Flămânzi. Astfel, numărul deceselor raportat la 1 000 de locuitori era în anul 1937 de 22,1, respectiv cu 3,0 mai mare decât în 1928 și mai mult de jumătate din procentul anului 1918.

De mare importanță pentru întregirea analizei sînt datele care surprind mișcarea mortalității generale pe grupe de vîrstă²³.

Tabelul nr. 6

Nr. crt.	Grupele de vîrstă	A N I I									
		1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	0—1 an	26	15	30	26	48	17	42	44	42	40
2	1—4 ani	23	14	14	18	35	14	49	16	20	27
3	5—9 „	1	—	6	5	2	2	14	2	3	9
4	10—14 „	—	1	2	—	2	1	5	2	1	1
5	15—19 „	3	2	2	1	1	—	2	2	1	1
6	20—24 „	2	4	4	2	4	4	2	2	2	2
7	25—34 „	—	2	2	—	4	4	5	4	5	2
8	35—44 „	—	1	1	4	2	3	4	2	5	2
9	45—54 „	4	3	4	4	1	3	4	6	3	5
10	55—64 „	3	4	9	3	5	4	4	8	2	3
11	65—74 „	9	14	3	9	5	4	13	7	5	9
12	Peste 75 „	4	10	5	6	6	3	8	3	8	8

²³ Ibidem.

Aceste date evidențiază, în primul rînd, polarizarea mortalității generale, fapt ce ne determină să precizăm că sporirea numărului deceselor în 1937/1938 se datorește în principal primelor și ultimelor două grupe de vîrstă, și, în al doilea rînd, subliniază, întărește concluzia referitoare la tendința de creștere a acestui indicator pe măsură ce înaintăm către sfîrșitul perioadei date. De pildă, în 1928, ponderea primelor două grupe (0—1 an; 1—4 ani) în total decese era de 65,3%, iar cea a ultimelor două (65—74; peste 75 ani) de 17,3%; ceea ce înseamnă că împreună dețineau 82,6%. Aproximativ aceeași pondere au aceste grupe și în anul 1937. Grupele 1 și 2 dețin 61,5%, iar ultimele două grupe 15,6%, împreună însumînd procentul de 77,1% din numărul total al deceselor.

În deceniul la care ne referim, numărul mediu al deceselor la 1 000 de locuitori oscilează în jurul valorii 20. Cea mai mare mortalitate însă, care se ridică mult peste media deceniului și care se apropie de cea a anului 1918, se înregistrează în anul 1934. Numărul mare al deceselor din 1934 se explică aproape exclusiv prin larga răspîndire a diferitelor epidemii de boli sociale și contagioase.

Pentru a argumenta afirmația făcută, redăm mai jos următoarele date:²⁴

Tabelul nr. 7

Numărul cazurilor de boli contagioase și sociale în comuna Flămînzii, în perioada 1928—1937

Nr. crt.	Indicatorii	A n i									
		1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Boli contagioase (tifos, scarlatină, dizenterie, alte boli)	5	10	15	6	48	1	23	4	4	18
2	Boli sociale (tuberculoză, sifilis, malarie, cancer, pelagră)	138	47	60	200	515	498	424	247	166	79
3	Total boli sociale și contagioase pe 1 000 locuitori	36,5	14,1	15,7	48,2	129,0	110,2	92,6	52,4	34,5	15,9

Reținem din analiza acestor date ideea că bolile sociale și contagioase s-au instalat pentru o perioadă relativ îndelungată, în casele unui număr însemnat de locuitori, variînd între 14,1⁰/₀₀ și 129,0⁰/₀₀.

Cel mai mare număr de bolnavi însă se recrutează din rîndurile țăranilor săraci. Spre a ilustra acest lucru este suficient să arătăm că în anul 1921 peste 60% din numărul total al bolnavilor erau muncitori agricoli. Doi ani mai tîrziu (1923), procentul bolnavilor din rîndul muncitorilor agricoli se ridică la 73,6%. Între 1921—1923 numărul meseriașilor care au contractat diferite boli sociale și contagioase oscilează între 0,7% și 2,8%, iar cel al funcționarilor, între 2,2% și 8,5%²⁵.

Rezultă că între cele două războaie mondiale bolile sociale și contagioase sînt fenomene cotidiene ale vieții țăranilor din Flămînzii. Conse-

²⁴ Ibidem.²⁵ Ibidem, dos. neinventariate din 1921.

cințele acestei conlocuiri sînt dintre cele mai nefaste pentru sănătatea publică a comunei. Pentru a concretiza această idee, ne folosim de următoarele date statistice²⁶:

Tabelul nr. 8

Numărul deceselor în comuna Flămînzii, între 1928-1937 și cauzele lor

Nr. crt.	Cauze ale deceselor	A n i i										Obs.
		1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1	Bronșite	14	3	5	9	17	8	20	28	10	17	
2	Tuberculoză	7	5	6	2	8	8	7	6	4	6	
3	(aparatură digestivă)											
4	Bolile inimii	6	15	9	9	4	4	12	6	7	6	
5	Diaree și enterite, sub 2 ani	6	5	6	9	20	2	23	1	9	13	
6	Malform. congenit. și bolile primei copilării	15	11	24	18	31	15	25	26	35	27	
7	Senilitate	2	8	4	2	9	6	7	1	7	10	
	Alte boli (sifilis, paludism, cancer, pelagră, pneumonii)	7	7	6	5	5	9	15	9	9	7	
Total:		57	54	59	54	93	52	109	77	81	84	

Deși numărul bolilor sociale și contagioase este în scădere, după cum se poate vedea din tabelul nr. 7, tendința deceselor este în creștere. Astfel, numărul deceselor provocate de: bronșite, diaree și enterite, malformații congenitale și bolile primei copilării, senilitate etc. sporește foarte mult, marcînd limitele de 18% și 53,9%. Pe total decese se observă o creștere de peste 32%.

Mai mult decît indicatorii despre care am vorbit, analiza datelor referitoare la mortalitatea infantilă dezvăluie noi trăsături ale situației sanitare a comunei Flămînzii între cele două războaie mondiale. Din punct de vedere absolut, numărul deceselor sub 1 an este în 1937 cu 12 mai mare decît în 1918. Însă aceleași cifre absolute, raportate la 1 000 de copii născuți, ne indică o creștere a mortalității infantile, în 1937/1918, de aproape 4 ori. Numărul mediu al deceselor sub 1 an, în perioada 1928—1937, este de 16‰. Nu este lipsit de interes să cercetăm care anume grupe de vîrstă au împins media mortalității infantile pînă la nivelul arătat. Grăitoare sînt, în acest caz, cifrele absolute din tabelul de mai jos²⁷:

Tabelul nr. 9

Mortalitatea infantilă pe grupe de vîrstă în comuna Flămînzii, între anii 1928-1937

Nr. crt.	Grupe de vîrstă	A n i i										Obs.
		1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	
1	0—1 zile	2	1	7	3	3	—	2	2	5	1	
2	1—6 zile	2	2	5	4	2	1	6	2	4	5	
3	7—29 zile	7	4	8	4	13	6	7	10	14	10	
4	1—5 luni	9	4	6	12	17	10	15	21	14	13	
5	1/2—1 an	6	4	4	3	13	—	12	9	5	11	

²⁶ Ibidem, dos. neinventariat din 1938.²⁷ Ibidem.

Observăm că ponderea cea mai însemnată în total decese sub 1 an o au grupele 4 și 5. În anul 1928 aceste grupe la un loc dădeau o mortalitate de 57,9 %, iar în 1937 de 60 %. Important este de subliniat faptul că această pondere rămâne aproape constantă în toți cei zece ani la care ne referim. Această creștere a mortalității infantile se explică prin aceea că țăranii erau săraci, lipsiți de posibilități materiale și financiare și nu puteau să contracareze ofensiva bolilor sociale și contagioase care sporise în intensitate în această perioadă. Înseamnă, așadar, că în procentul mortalității în general, mortalitatea infantilă, ocupă ponderea cea mai mare.

Un indicator de o și mai mare profunzime analitică este sporul natural al populației. În acest sens, datele din tabelul nr. 5 arată o scădere accentuată de la an la an a excedentului. Spre exemplu, în 1929 excedentul este mai mic cu aproape 5,50/00 față de 1928, iar în 1934 cu 200/00 mai mic decât în 1933. Tendința generală a sporului natural este de scădere și în proporții relativ însemnate, ca urmare a micșorării natalității, creșterii mortalității în general și mortalității infantile în special. Numai așa se explică de ce în decurs de zece ani sporul natural al populației a înregistrat o scădere de aproximativ 100/00.

Toate concluziile parțiale puse în lumină în timpul cercetării diferitelor aspecte ale stării sanitare a țăranilor din comuna Flămânzi converg către una singură: înrăutățirea stării sanitare este un proces obiectiv, legitim, determinat de totalitatea relațiilor de producție existente în acea epocă istorică.

Încercări de a explica cauzele care determină înrăutățirea diferitelor aspecte ale situației sanitare se întâlnesc și în publicațiile vremii apărute la Botoșani. Însă acestea rămân doar încercări, pentru că nu au adus lumină nici în ceea ce privește cauzele fenomenelor semnalate, nici în ceea ce privește măsurile, căile pe care s-ar putea merge în mod sigur spre lichidarea lor definitivă.

În această direcție, în „Revista Moldovei”, apărută în 1924 la Botoșani, se subliniază ideea că populația scade „an de an din cauza stărilor economice, sociale, culturale și morale...”²⁸. Explicația ar fi relativ exactă dacă nu ar privi înrăutățirea stării economice ca pe un efect exclusiv al factorilor naturali, cum ar fi seceta etc., care într-adevăr își au partea lor de contribuție, dar nu determinantă. În realitate, starea sanitară mizeră în care trăiau țăranii din Flămânzi se explică prin nivelul de viață scăzut, prin adâncirea procesului de sărăcire a majorității țăranilor.

Nivelul de viață coborât se oglindește în alimentația țăranilor din Flămânzi, care era aproape tot timpul anului insuficientă, irațională și unilaterală. În special alimentația copiilor pînă la 2 ani se făcea în condițiile cele mai defectuoase, fiind una din principalele cauze ale mortalității infantile, pe care am analizat-o în cuprinsul lucrării.

Consumul ridicat de mămăligă, adeseori preparată din mălai stricat, pe lângă faptul că micșorează longevitatea, creează și condițiile propice îmbolnăvirii de pelagră. Între anii 1928—1937 numărul țăranilor care au suferit de pelagră, a fost în creștere, după cum rezultă²⁹:

1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
36	27	41	32	35	66	51	69	52	61

²⁸ „Revista Moldovei”, Botoșani, nr. 10 din februarie 1924, p. 26 (VI).

²⁹ Arh. st. Botoșani, fond „Serv. sanitar, dos. inventariat din 1938.

În aceeași ordine de idei, subliniem că în satele comunei Flămânzi cele 267 de puncte cu apă potabilă, care în bună măsură erau construite și îngrijite prost reprezentau aproape tot atâtea focare de infecții³⁰.

Înrăutățirea indicatorilor, care caracterizează nivelul ocrotirii sănătății în această parte a țării, este determinată nu numai de alimentația necorespunzătoare, ci și de condițiile grele de locuit. Semnificative sînt datele care arată că în 1938 existau în comună 941 de locuințe, dintre care 896, respectiv 95,3%, erau construite din pămînt, iar restul din zid și lemn. Din totalul de 941 de case, 367, adică 39%, aveau o singură încăpere, 54,4% (512) aveau două încăperi și numai 5% (48) aveau trei încăperi. În scopul întregirii analizei cu privire la condițiile în care locuiau țăranii din satele comunei Flămânzi, în perioada la care ne referim, se impune să arătăm că din cele 941 de case 702, adică 74,7%, erau acoperite cu stuf, 182 (19,3%) erau acoperite cu tablă și 57 (6%) erau acoperite cu șindrilă³¹. Din totalul de 941 de locuințe, 269, respectiv 28,4%, aveau ferestre fixe, care fac imposibilă aerisirea cu regularitate a încăperilor. Aproape toate casele erau cu pămînt pe jos, fapt care permite îmbibarea pardoselii cu microbi și care prin întrebuițare degajă praf deosebit de prielnic răspîndirii și inhalării microbilor de către locatarii încăperilor. Din totalul caselor, 74,7%, adică 702 locuințe nu aveau nici un fel de instalații sanitare. Locuințele cu una și chiar cu două încăperi, formate de obicei dintr-o tindă nelocuită și o cameră, care reprezentau 93,4% din total, adăposteau în medie 5—6 persoane, iar în multe cazuri 8 pînă la 12. Dacă la acestea mai adăugăm și faptul că nu puțini erau țăranii săraci care adăposteau în locuința lor și o serie de animale de casă, căpătăm tabloul fidel al condițiilor inumane de locuit și în același timp înțelegem mai clar de ce indicatorii ocrotirii sănătății s-au înrăutățit considerabil de la an la an.

Locuința a fost unul din factorii care au apăsat cumplit pe cei săraci. Între sărăcie și locuință, pe de o parte, între locuință și morbiditate, mortalitate, pe de altă parte, a existat o strînsă interdependență. Pentru a evidenția această legătură, trebuie să arătăm că unei persoane trecută de 10 ani îi este necesar un volum de aer de 8 m³, iar cea mai mare parte din casele comunei Flămânzi nu puteau oferi țăranilor această condiție. Din cauza inexistenței unui asemenea factor medico-social, tuberculoza, malariala, sifilisul, scarlatina și celelalte boli infecto-contagioase, despre care am vorbit în paginile studiului de față, și-au cules an de an jertfele obișnuite, curmînd viața a zeci și zeci de suflete lipsite de ocrotire.

Preocupări pe linia dezvăluirii esenței acestui fenomen au existat, însă s-au situat pe o poziție neștiințifică, atît în privința evidențierii cauzelor care au făcut ca sănătatea publică să fie zdruncinată în mod serios, cît și în privința mijloacelor ce trebuie folosite pentru normalizarea ei. Concludentă este în acest sens soluția pe care o recomanda „Revista Moldovei” din 1924: „... Statul, prin Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale, să apere prin legi și oameni integri viața muncitorilor de toate categoriile...”³².

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² „Revista Moldovei”, 10 februarie 1924, p. 28 (VIII).

Din primul loc trebuie subliniat că pe această cale nu se puteau produce modificări fundamentale în situația social-economică a oamenilor muncii, fără să se producă răsturnări radicale în relațiile de proprietate, fără să se înlăture stăpînirea în stat a marilor cultivatori de pămînt care dețineau în mîinile lor puterea legislativă, judecătorească și executivă. Reprezentanții regimului burghezo-moșieresc, în acest caz, urmăreau numai să adoarmă conștiința maselor, să le dezorienteze și să îndepărteze țărănimea muncitoare de aliatul ei firesc — proletariatul — sub conducerea căruia putea să-și înfăptuiască idealurile pentru care a luptat veacuri de-a rîndul.

Partidul Comunist Român, avangardă a clasei muncitoare, țărănimii muncitoare și intelectualității progresiste, a demască în permanență caracterul reacționar, antipopular al politicii burgheziei și moșierimii române. În ciuda terorii dezlănțuite împotriva sa, în ilegalitate fiind, a ridicat mereu masele la luptă, arătîndu-le că singura cale pe care trebuie să meargă, pentru a scăpa de mizerie, foamete, ignoranță, flagelul bolilor endemice și al mortalității, este calea luptei revoluționare, îndreptată împotriva bazelor orînduirii burgheze, este calea luptei de eliberare națională și de asuprire socială.

SESIUNE ŞTIINŢIFICĂ CONSACRATĂ SĂRBĂTORIRII SEMICENTENARULUI UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

În zilele de 30 noiembrie şi 2 decembrie 1968, în aula Academiei şi în sala de conferinţe a Institutului de istorie „N. Iorga” s-au desfăşurat lucrările sesiunii de comunicări consacrate sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România. Sesiunea a fost organizată de Academia Republicii Socialiste România în colaborare cu Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Ministerul Învăţămîntului, Academia de ştiinţe social-politice „Ştefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., Academia militară generală.

Din prezidiul sesiunii au făcut parte conducătorii instituţiilor organizatoare în frunte cu acad. Miron Nicolescu, preşedintele Academiei, alte personalităţi ale vieţii ştiinţifice, precum şi foşti participanţi ai evenimentelor din 1918, cărora li s-a făcut o caldă manifestaţie de simpatie.

Sesiunea a fost deschisă de acad. Miron Nicolescu.

Comunicarea acad. C. Daicoviciu, directorul Institutului de istorie din Cluj, intitulată : *Unirea Transilvaniei cu România, împlinire a unui îndelungat proces de dezvoltare istorică a poporului român*, a insistat asupra momentelor principale ale acestui proces multiseclar la care au contribuit românii de pe ambele versante ale Carpaţilor. La baza actului istoric de acum cincizeci de ani de la Alba-Iulia au stat originea comună, viaţa neîntreruptă pe acelaşi teritoriu cu legături social-economice permanente, unitatea de limbă şi civilizaţie dincolo de graniţele vremelnice, conjugarea eforturilor pentru realizarea aceleiaşi aspiraţii devenită program politic. Unirea Transilvaniei cu România a însemnat pentru provincia eliberată de sub jugul străin, ca şi pentru ţara liberă, un moment de crucială însemnătate, prin crearea cadrului necesar progresului multilateral al întregului nostru popor, cadru afirmat încă din 1848 pe Cîmpia Libertăţii de la Blaj.

Lupta popoarelor din sud-estul Europei împotriva dominaţiei habsburgice, cauzele înfringerii şi ale destrămării Imperiului austro-ungar în 1918, caracterul legic, necesar, profund progresist al creării statelor succesorale naţionale au fost analizate în comunicările *Anul 1918 în Europa. Prăbuşirea Imperiului habsburgic şi eliberarea naţională a popoarelor din sud-estul european* şi *Prăbuşirea Imperiului habsburgic şi legitimitatea formării statelor succesorale naţionale* de către Ion Popescu-Puţuri, directorul Institutului de studii istorice şi social-politice şi prof. univ. Miron Constantinescu, adjunct al Ministrului Învăţămîntului. Prof. Miron Constantinescu a subliniat că pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice, o cerinţă esenţială era crearea statelor naţionale. Ceea ce explică împletirea luptei de clasă a proletariatului şi a ţărănimii cu lupta pentru eliberare naţională.

Cercetînd raporturile dintre *Revoluţia din Octombrie şi intensificarea procesului de formare a statelor independente în centrul şi sud-estul Europei*, comunicarea dr. Augustin Deac, direc-

torul adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, a accentuat asupra ecoului deosebit pe care l-a avut proclamarea în 1917 a dreptului la libertate, mergând pînă la despărțirea de stat a națiunilor asuprite, în deșteptarea conștiinței popoarelor din Imperiul habsburgic și în special în conștiința prizonierilor români din armata austro-ungară, aflați pe teritoriul Rusiei Sovietice.

Mișcarea socialistă din România și realizarea unirii Transilvaniei cu România, comunicare semnată de conf. univ. Vasile Ionescu, de la Academia „Ștefan Gheorghiu”, și de Ion Iacoș, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, a abordat problema contribuției socialiștilor români la înfăptuirea actului istoric de acum o jumătate de veac, de la susținerea dreptului la autodeterminare a românilor din Transilvania de către revista „Dacia viitoare” din Bruxelles în deceniul al 8-lea al veacului trecut, la poziția lui C. Dobrogeanu-Gherea în preajma primului război mondial și a presei muncitorești din Transilvania și România în 1918.

Poziția Partidului Național Român față de actul unirii a fost expusă de dr. Mircea Mușat și dr. Vicențiu Piucă.

În ce privește colaborarea istorică a poporului român din Transilvania cu naționalitățile conlocuitoare, au reținut atenția comunicările semnate de prof. univ. Ladislau Bánya de la Universitatea din București, *Tradiții ale luptei comune româno-maghiare împotriva exploatării sociale și dominației habsburgice*, și de prof. dr. docent Carol Göllner, șef de sector al Secției de științe sociale — Sibiu a Academiei, *Populația germană și unirea Transilvaniei cu România*.

Cu deosebit interes a fost ascultată comunicarea prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, *Convocarea și desfășurarea Adunării de la Alba-Iulia*, evocînd în cuvinte emoționante evenimentul de la 1 decembrie 1918 și caracterul lui profund popular.

Viața politică în România după unirea din 1918. Dezvoltarea mișcării revoluționare și crearea Partidului Comunist Român au făcut obiectul expunerii conf. univ. Aron Petric, prorector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”.

Sub conducerea partidului, prin lupta și eforturile neprecupețite ale clasei muncitoare, ale întregului nostru popor, cerințele de progres economico-social, de definitivă rezolvare a problemei naționale, de unitate și frăție a tuturor oamenilor muncii de pe teritoriul patriei noastre libere, prezentate în Declarația de principii de la Alba-Iulia acum o jumătate de veac, și-au găsit deplină rezolvare în România socialistă. Pornind de la această constatare, conf. univ. N. A. Negucioiu, prorectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, a analizat *Progresul social-economic al României socialiste — temelie a dezvoltării multilaterale a întregului nostru popor*, iar prof. univ. dr. Petre Constantin, prorector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”, *Unitatea și frăția oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate în procesul formării societății socialiste*.

În comunicarea *Unirea din 1918 reflectată în literatura română*, prof. univ. Șerban Cioculescu, membru corespondent al Academiei, cercetînd contribuția clasică la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România, s-a oprit în special asupra creației lui M. Eminescu și I. L. Caragiale.

În a doua zi a sesiunii, lucrările s-au desfășurat pe secții.

Au fost reluate și adîncite unele probleme enunțate în ședința plenară și au fost abordate probleme noi.

Premisele economice ale făuririi statului național unitar român au fost analizate de Ionel Nicolae, de la Institutul de studii istorice și social-politice, și de Iosif Adam, de la direcția generală a Arhivelor statului. Transilvania și celelalte provincii românești s-au aflat în continuă osmoză din punct de vedere economic și social în decursul veacului al XIX-lea, în pofida restricțiilor politice.

Pornind de la mișcarea convergentă a comerțului transilvan spre România și de la alte fenomene similare, Matei Ionescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a scos în evidență *Rolul polarizator al vechii României în procesul desăvîrșirii unității de stat a poporului nostru (1859—1918)*. I. Ilincioiu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, a

prezentat unele *Preocupări ale desăvârșirii statului național unitar român în timpul domniei lui Al. I. Cuza*.

Formarea statelor naționale pe ruinele fostului Imperiu habsburgic a constituit obiectul comunicărilor: *Formarea Iugoslaviei*, expusă de prof. univ. V. Maciu, membru corespondent al Academiei, *Revoluția burghezo-democratică în Ungaria și crearea Republicii Ungare*, prezentată de dr. Gh. Unc, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, *Destrămarea Austro-Ungariei și constituirea statului cehoslovac*, de conf. univ. I. Gheorghiu, și *Prăbușirea Imperiului habsburgic și reconstituirea independenței statului polonez*, de dr. V. Netea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”. În comunicarea sa, prof. univ. V. Maciu a făcut o amplă prezentare a evenimentelor de la începutul veacului pînă la 1 decembrie 1918 care au dus la proclamarea noului stat iugoslav. Gh. Unc, Ion Gheorghiu și Vasile Netea, urmărind condițiile specifice ale formării statului ungar, cehoslovac și polonez în 1918, au relevat principalele momente ale luptei pentru libertate și unitate politică.

Făcînd o incursiune în istoriografia păcii de la Versailles, dr. Eliza Campus, șef de sector a Institutul de istorie „N. Iorga” a înfățișat *Acțiunea diplomatică a României în vederea recunoașterii hotărîrilor de la Alba-Iulia*. Iar unele *Aspecte internaționale ale unirii Transilvaniei* au fost subliniate de lt. - col. Dinu, de la Academia militară generală.

Mai multe comunicări din cadrul ambelor secții au analizat poziția mișcării muncitorești față de problema unirii Transilvaniei cu România. Astfel, N. Nicolae, cercetător la Institutul de științe istorice și social-politice, în comunicarea *Mișcarea socialistă din România și lupta pentru realizarea statului național unitar*, a subliniat faptul că socialiștii au sprijinit, încă de la apariția primelor cercuri socialiste din deceniul al VIII-lea al secolului trecut, lupta generală a poporului român pentru împlinirea idealului său național. Poziția acestora față de problema Transilvaniei în perioada primilor doi ani ai războiului mondial a fost analizată și de conf. univ. I. Huscariu, în comunicarea *Făurirea statului național unitar în dezbaterile socialiștilor din vechea Românie (1914—1916)*. *Aspecte ale contribuției socialiste la făurirea statului național unitar român* au fost prezentate de lt.-col. Ilie Ceaușescu și lt.-col. Vasile Mocanu de la Academia militară generală, în timp ce I. Lungu, în comunicarea *Luptele muncitorilor minieri din Valea Jiului în anul 1918*, a înfățișat un episod al acțiunilor proletariatului transilvănean.

Aportul țărănimii la lupta pentru desăvîrșirea unității politice a fost înfățișat în comunicarea *Mișcările țărănești din Transilvania și unirea*, susținută de conf. univ. I. Kovács, în care s-a subliniat rolul pe care aceste mișcări l-au avut în desființarea vechiului aparat de stat al monarhiei dualiste și în alcătuirea consiliilor naționale. Aspecte ale luptei țărănimii din Transilvania în ultimii doi ani ai războiului au fost prezentate de dr. Gh. Ioniță (*Luptele țărănimii hunedorene în anii 1916—1918*) și de I. Chiorean, de la Centrul de cercetări științifice din Tg.-Mureș (*Lupta comună a țărănimii române și maghiare în ținuturile Mureș-Turda în noiembrie 1918, împotriva moșierilor și organelor de stat burghezo-moșierești*).

Un rezultat pe plan economic-social al luptelor țărănimii transilvănene în perioada amintită a fost analizat, pe baze statistice, de către dr. Vasile Liveanu, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga”, în comunicarea *Aplicarea clauzelor agrare ale Declarației de la Alba-Iulia*. Remarcînd limitele de clasă ale reformei agrare din Transilvania, autorul, în concluziile sale, a relevat în același timp urmările pozitive ale acesteia în viața social-politică a României postbelice.

Caracterul larg popular al luptei pentru unire a mai fost subliniat de Martin Aurel (*Luptele maselor populare în ținutul Ardealului în 1917—1918*) și asist. univ. Teodor Pavel (*Din lupta populației bihorene pentru unirea Transilvaniei cu România*), ambii vorbitori prezentînd în comunicările lor unele aspecte locale ale acțiunii populației transilvănene pentru desăvîrșirea statului național unitar român.

Despre *Activitatea consiliilor naționale în vederea unirii Transilvaniei cu România* s-au ocupat în mod special conf. univ. dr. N. Petreanu, de la Academia „Ștefan Gheorghiu”, și dr. V. Arimia, director adjunct al Arhivei istorice centrale. Ei au scos în evidență caracterul

revoluționar în special al consiliilor locale, insistând asupra activității acestora. Democratismul consiliilor naționale a fost relevat și în comunicarea intitulată *Caracterul și rolul istoric al consiliilor naționale*, susținută de Marin Bodea, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice. După cum a arătat autorul, acest caracter reiese atît din modul de constituire al consiliilor, cît și din revendicările naționale și sociale pe care le-au prezentat. Pe de altă parte, S. Fuchs, de la Centrul de cercetări din Tg.-Mureș al Academiei, a prezentat comunicarea *Consiliul național din Tg.-Mureș*, din care reiese cu aceeași pregnanță lupta democratică a naționalităților din Transilvania pentru libertate și progres, împotriva vechiului imperiu dualist.

Strîns legată de activitatea Consiliului Național Central Român și a consiliilor locale este și cea a gărzilor naționale, care a făcut obiectul comunicării *Contribuția gărzilor naționale românești din Transilvania la realizarea unirii din 1918*, de col. Gh. Gh. Tudor, lt.-col. I. Sorescu și maior I. Graur de la Academia militară generală. Autorii au analizat atît componența cît și organizarea gărzilor, relevînd, pe de altă parte, rolul însemnat pe care acestea l-au jucat în ultimele luni ale anului 1918, atît ca forțe combatante, cît și ca forțe pentru menținerea ordinii, exponent al noii puteri politice ce luase ființă pe teritoriul Transilvaniei. Pe de altă parte, D. Tușu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, a prezentat cele mai însemnate *Acțiuni ale militarilor români din armata austro-ungară pentru unirea Transilvaniei cu România*. În comunicare se insistă asupra exodului de transilvăneni spre „vechiul regat” pentru a se înrola în armata română, cît și asupra formării de batalioane românești în Rusia și Italia, alcătuite din foști prizonieri, aducîndu-se un omagiu celor ce au căzut în luptele împotriva dușmanului comun atît în țară, cît și în străinătate.

Rolul presei în dezvoltarea conștiinței naționale și a unității statale la românii transilvăneni a fost subliniat în comunicarea sa de către Gheorghe I. Borza, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice. Timp de aproape un secol, presa românească din Transilvania a reprezentat un luptător activ pentru mobilizarea eforturilor în vederea realizării visului secular a poporului român, desăvîrșirea unității statale, antrenînd în paginile ei personalitățile cele mai reprezentative ale scrisului și luptei social-politice de pe ambele versante ale Carpaților.

Misiunea unificatoare pe plan spiritual a Academiei Române, de la înființare pînă la rezolvarea desăvîrșirii unității de stat a României, a făcut obiectul comunicării *Academia Română și înfăptuirea statului unitar român*, prezentată de Petre Popescu, de la arhiva Academiei Republicii Socialiste România.

Contribuția intelectualității moldovene la pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei a făcut obiectul comunicării lui A. Karețki și G. Tudoran, de la Institutul de studii istorice și social-politice (*Intelectualitatea ieșeană și unirea Transilvaniei cu România*).

Consemnînd *Oglindirea unirii Transilvaniei cu România în publicistica social-politică interbelică*, lectorul univ. C. Mocanu, de la Academia „Ștefan Gheorghiu”, a scos în relief trăsăturile specifice, în funcție de orientarea publicistului sau organului de presă respectiv. S-a subliniat în publicistica vremii însemnătatea economică și social-politică a evenimentului pentru dezvoltarea mișcării muncitorești, pentru stabilirea de noi principii de drept internațional etc.

Al. Porțeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a prezentat *Unirea Transilvaniei cu România în memorialistica vremii* (Tiron Albani, Ion Clopoțel, V. Goldiș, Emil Isac, Lucian Blaga, I. Lupaș, D. Gusti, Jász Oszkár, Jancso Elemer ș.a.).

În sfîrșit, o serie de comunicări au fost dedicate evocării citorva dintre principalii îndrumători și luptători ai unirii din 1918: *N. Iorga, luptător pentru desăvîrșirea constituirii statului național român*, prezentată de Gh. Buzătu, din Iași, *Contribuții la cunoașterea luptei lui Vasile Lucaci pentru libertate națională*, de Gr. Ploșteanu, din Tg.-Mureș, *V. Goldiș și unirea Transilvaniei cu România*, de lector univ. Ion Șendrulescu, de la Universitatea din București.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE A UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI, DEDICATĂ ANIVERSĂRII A 50 DE ANI DE LA UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Sesiunea științifică a Facultății de istorie din 15—17 noiembrie 1968 a fost consacrată mărețului eveniment al unirii Transilvaniei cu România. După cum a arătat prof. dr. docent Dumitru Berciu, decanul facultății, în cuvîntul de deschidere, comunicările prezentate îmbrățișează toate marile perioade ale istoriei patriei, sub diferite aspecte : economic, social, politic, cultural. Autorii subliniind caracterul unitar al istoriei noastre, din cele mai vechi timpuri, desăvîrșirea unității politice apare astfel nu un fenomen izolat, ci o înconunare a unui proces milenar.

Unitatea geto-dacă, unitatea economică și culturală a țărilor române în evul mediu, lupta desfășurată sub diferite forme în secolul al XIX-lea și al XX-lea pentru desăvîrșirea unității politice a statului român sînt principalele probleme care au fost dezbătute în cadrul sesiunii. O succintă trecere în revistă a comunicărilor susținute este semnificativă în acest sens.

Comunicarea prof. univ. Miron Constantinescu, ministru adjunct al învățămîntului, intitulată *Legitimitatea formării statelor succesorale naționale*, a demonstrat, din punct de vedere filozofic și al dreptului internațional, necesitatea destrămării Imperiului austro-ungar. Comunicarea a fost primită cu un viu interes, ea trasînd cadrul teoretic al problemelor discutate la sesiunea științifică.

Conf. dr. docent Bucur Mitrea a prezentat comunicarea *Unitatea geto-dacă reflectată în monedria dacă*, în care a subliniat caracterul unitar al istoriei geto-dacilor prin analiza numeroaselor tezaure monelare, descoperite pe teritoriul patriei noastre. Cu acest prilej a fost expusă și ideea provenienței autohtone a unor monede considerate mult timp ca fiind bătute în Imperiul roman.

În comunicarea *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV—XVI)*, conf. univ. dr. Radu Manolescu s-a referit la o epocă nu mai puțin reprezentativă pentru caracterul unitar al istoriei noastre. Autorul ajunge la concluzia că, „deși în evul mediu Țara Românească, Moldova și Transilvania au ființat ca state separate din punct de vedere politic, unitatea lor economică a constituit o trăsătură caracteristică a evoluției lor istorice”.

Lector univ. Vasile Curticăpeanu a susținut comunicarea *Rolul mișcării iredentiste în desăvîrșirea unității politice a statului român*. Autorul a prezentat sub aspect teoretic conținutul și semnificația mișcării iredentiste, care, alături de lupta de eliberare națională a popoarelor asuprite din Austro-Ungaria, a jucat un rol însemnat în procesul desăvîrșirii statelor naționale din sud-estul Europei. Sînt trecute în revistă diferitele forme ale iredentismului din vechea Românie (activitatea societății „Transilvania”, a Academiei Române, a refugiaților ardeleni etc.), ca și „acțiunea pentru unire” desfășurată peste hotare, în occident.

Lector univ. Ion Șendrulescu, în comunicarea *Activitatea lui Vasile Goldiș pentru unirea Transilvaniei cu România*, a prezentat rolul progresist și importanța acțiunii luptătorului ardelen în timpul evenimentelor din anul 1918.

Comunicarea asist. st. univ. Lucian Boia, *Aspecte ale emigrației politice din Transilvania în vechea Românie la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, bazîndu-se pe o serie de materiale inedite, a prezentat date mai puțin cunoscute din activitatea în emigrație a fruntașilor ardeleni : Eugen Brode, Aurel C. Popovici, Septimiu Albini.

În comunicarea *Țărănimea din România și desăvîrșirea unității politice a poporului român (1914—1916)*, asist. univ. Ion Scurtu a arătat, pe baza unei largi documentări, rolul însemnat pe care l-a avut țărănimea — majoritatea covîrșitoare a populației țării — în lupta pentru desăvîrșirea unității politice a României.

Lector univ. Gh. Cazan a prezentat comunicarea *Lupta revoluționară a popoarelor și destrămarea Imperiului austro-ungar*, în care a arătat că principala cauză a prăbușirii Imperiului habsburgic a fost lupta maselor, evidențiind în același timp și rolul jucat de emigrația politică a popoarelor asuprite în diferite țări europene. Sunt analizate și planurile de reformare a imperiului, dovedindu-se nerealismul lor.

Conf. univ. dr. Nicolae Ciachir a prezentat *Materiale inedite privitoare la activitatea lui Mihail Sadoveanu la Iași în 1917*. Comunicarea, pe baza analizării unor documente până acum necercetate, reliefează aportul lui Mihail Sadoveanu în editarea ziarului „România”, ca și importanța ziarului în lupta pentru desăvârșirea unității politice.

În comunicarea susținută de lector univ. Silvia Ioanid: *Contribuția Universității românești la unirea Transilvaniei cu România* se analizează pe larg acțiunea universitarilor români peste hotare, în Franța, Italia, S.U.A., Marea Britanie, pentru sprijinirea cauzei desăvârșirii unității statale. Sunt, de asemenea, consemnate și manifestările interne în folosul aceleiași cauze, ale profesorilor și studenților, în perioada primului război mondial.

Conf. univ. dr. Ion Gheorghiu și student Ion Coman au prezentat: *Contribuția socialiștilor transilvăneni la unirea Transilvaniei cu România*. În comunicare se reliefează rolul determinant al socialiștilor din Transilvania în formarea Comitetului Național Român Central, în convocarea Adunării de la Alba-Iulia, ca și în impunerea unor revendicări democratice în declarația adoptată.

Conf. univ. dr. Constantin Corbu a prezentat comunicarea *Poziția socialiștilor din vechea Românie față de problema unității politice a poporului român la sfârșitul secolului al XIX-lea*. Autorul ajunge la concluzia că socialiștii din vechea Românie au avut, la sfârșitul secolului trecut, o poziție justă în problema națională, simpatizând și sprijinind lupta românilor din Transilvania. Ei au contribuit, prin aceasta, și la dezvoltarea gândirii social-politice din România.

Prof. univ. dr. docent Ladislau Bányai a prezentat comunicarea *Unirea Transilvaniei cu România și naționalitățile conlocuitoare*. Autorul a adus o serie de date interesante privind poziția naționalităților conlocuitoare din Transilvania față de actul unirii. Este de reținut atitudinea favorabilă desăvârșirii unității statale adoptată de Comitetul Național Maghiar din Tîrgu-Mureș, ca și de populația germană din Transilvania și Banat. „Masele românești asuprite de stăpînirea austro-ungară n-au separat niciodată cauza eliberării lor naționale de aceea a eliberării sociale. Ele s-au situat în primele rânduri ale marilor acțiuni împotriva războiului, împotriva monarhiei habsburgice și a stăpînirii reacționare maghiare, luptînd umăr la umăr cu oamenii muncii maghiari, germani și de alte naționalități din Transilvania”.

Lector univ. dr. Gh. I. Ioniță a susținut comunicarea *Pagini din lupta dusă de universitarii din România în anii 1918–1944 pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a țării*. Autorul aduce un bogat material privind acțiunile profesorilor și studenților, în această perioadă.

Asistent st. Vasile Budrigă a prezentat desfășurarea adunării ce a consacrat reunirea părții răpite din Transilvania cu România în comunicarea *Adunarea de la Cluj din 13 martie 1945 și reunirea Transilvaniei de nord cu România*.

O serie de comunicări nu au fost direct legate de desăvârșirea unității statale sau de pregătirea acesteia de-a lungul veacurilor. Ele au fost prezentate însă tot în cadrul sesiunii festive, în cinstea aniversării celor 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România, unele contribuind la o mai bună înțelegere a condițiilor generale în care s-a desfășurat acest eveniment.

Prof. univ. dr. Iorgu Stoian a prezentat comunicarea *O nouă inscripție agonală din Histria*. Autorul, făcînd o analiză amănunțită a noii inscripții, a scos în evidență importanța ei pentru cunoașterea unor aspecte ale vieții Histriei.

Din lucrarea mai amplă *Ideea unității europene în secolul al XVI-lea și importanța ei în lupta antioțomană*, asist. univ. Florentina Cazan a prezentat capitolul referitor la atitudinea

umaniştilor germani față de această problemă. S-a subliniat marea răspundere căpătată de ideea unității europene în perioada amintită.

Necesitatea cercetării documentelor otomane, în cea mai mare parte încă inedite, pentru istoria României a reieșit din comunicarea asist. st. Mihai Maxim : *Importanța condicilor turcești pentru studiul obligațiilor economico-financiare ale Moldovei și Țării Românești față de Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.*

Conf. univ. Gh. Ionescu a prezentat comunicarea *Documente originale fără sigiliu, dar autentice.* Considerînd prezența sigiliului ca o garanție a autenticității, autorul, pe baza analizării amănunțite a două documente, din anii 1654 și 1688, demonstrează autenticitatea unor documente, chiar lipsite de sigiliu.

În comunicarea *Legăturile lui Nicolae Rosetti Roznovanu cu Franța în lumina corespondenței sale*, asist. univ. Nicolae Isar aduce date noi privind legăturile noastre cu Franța în primele decenii ale secolului al XIX-lea și influența ideilor luministe franceze asupra intelectualității noastre în această perioadă.

Asist. univ. Constantin Bușe a prezentat comunicarea *Din istoria relațiilor româno-americeane. Consulii americani în Principate în anii 1858—1878.* Autorul expune activitatea consulatului american de la Galați înființat în 1858 și a consulatului din București, începînd cu anul 1867.

În comunicarea *Influența românească asupra mișcării de eliberare bulgare din anii 1862—1870*, conf. univ. dr. Constantin Velichi prezintă într-o lumină interesantă relațiile româno-bulgare din această perioadă. Sint scoase în evidență aspecte mai puțin cunoscute ale influenței i românești asupra revoluționarilor bulgari.

În comunicarea *Aspecte ale relațiilor româno-franceze în anii 1914—1916*, asist. univ. Mircea Popa a prezentat intensificarea remarcabilă a acestor relații la începutul primului război mondial.

Asist. univ. Ema Nastovici a susținut comunicarea *Din istoria relațiilor româno-turce în perioada 1914—1916*, evidențiînd încercările pentru stabilirea unei politici de bună înțelegere între cele două state în acești ani.

În încheierea sesiunii științifice, prof. univ. dr. docent D. Berciu, subliniînd interesul trezit de comunicările prezentate, bazate pe o bogată informare, a arătat că această manifestare constituie un omagiu adus de cadrele didactice ale Facultății de istorie memoriei celor care au luptat și s-au jertfit pentru desăvîrșirea unității politice. Prin organizarea sesiunii științifice festive, Facultatea de istorie a dat o contribuție științifică însemnată pentru cunoașterea diferitelor aspecte legate de marele eveniment al anului 1918.

Lucian Boia

SEMICENTENARUL UNIRII TRANSILVANIEI

Eveniment de cuprinzătoare semnificație istorică, sărbătorit cu însuflețire de întregul nostru popor, semicentenarul desăvîrșirii unității de stat a României a prilejuit o retrospectivă de largi proporții a evenimentelor de acum o jumătate de veac, a permanenței multiseculare a aspirațiilor pentru unirea tuturor românilor într-o singură țară, strîns împletite de acelea pentru libertate națională și socială, precum și afirmarea deplinei rezolvări a problemei naționale în România socialistă.

„Participăm cu deosebită emoție — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul festivităților populare de la Alba-Iulia — la sărbătoarea împlinirii a 50 de ani de la înlăptuirea dorinței de veacuri a poporului nostru — realizarea statului național român, care a deschis calea dezvoltării unitare a națiunii noastre”. Iar la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată aceluiași eveniment, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că unirea Transilvaniei cu România, „eveniment istoric de importanță crucială în viața poporului nostru”, corespunzând necesităților obiective ale dezvoltării sale, „nu a fost actul citorva persoane sau grupuri izolate, ci opera întregului popor, a întregii noastre națiuni”. Lichidându-se cu hotărâre discriminările sociale și naționale din trecut, „partidul și statul nostru dezvoltă continuu prietenia frățească dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, munca lor unită pentru înflorirea patriei comune... În fruntea întregii noastre națiuni, conducându-i cu mină sigură destinele, Partidul Comunist Român nu va precupeți nimic pentru a fi la înălțimea misiunii sale istorice”.

Oamenii de știință și cultură au adus un aport deosebit în cadrul manifestărilor prilejuite de sărbătorirea semicentenarului unirii Transilvaniei.

Cu prilejul festivităților de la Alba-Iulia, în orașul unde acum cinci decenii era proclamată unirea s-a deschis Muzeul Unirii și a avut loc dezvelirea statuii lui Mihai Viteazul, primul înfăptuitor al statului unitar român. Busturi și statui similare au fost așezate și în alte colțuri din țară.

Întreaga presă centrală și regională, radio-ul, televiziunea au dedicat numere, pagini sau emisiuni speciale evenimentului. Editurile au pregătit volume speciale. Au avut loc sesiuni științifice, simpozioane, conferințe și alte manifestări similare în toate județele țării. Numeroase personalități române, precum și reprezentanțele diplomatice ale țării au prezentat evenimentul în străinătate.

În cele ce urmează ne propunem să consemnăm cele mai de seamă manifestări prilejuite de sărbătorirea semicentenarului unirii Transilvaniei cu România, la care și-au dat concursul oamenii de știință din domeniul istoriei.

În afara unei sesiuni de comunicări organizată în capitală de către Academia Republicii Socialiste România în colaborare cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Ministerul Învățământului, Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” și Academia militară generală și în afară celei de la Universitatea din București, care formează obiectul unor dări de seamă separate, au avut loc și alte sesiuni științifice, atât în capitală, cât și în diferite orașe din țară.

Astfel, la 28 noiembrie s-a ținut în București un simpozion în cadrul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. în care au fost prezentate următoarele comunicări: *Semnificația unirii în dezvoltarea social-politică a României* (conf. univ. A. Petric), *Premisele înfăptuirii statului național unitar român* (conf. univ. N. Huscariu), *Unirea Transilvaniei cu România și momentul istoric internațional* (lect. univ. I. Călin și I. Oros), *Unirea Transilvaniei cu România, operă a maselor largi populare* (lect. univ. A. Varghida), *Reprezentarea poporului în Adunarea de la Alba-Iulia* (lect. univ. V. Avramescu) și *Împlinirea năzuințelor spre libertate și unitate în anii construcției socialiste* (Șt. Lache).

Societatea numismatică română a organizat de asemenea o ședință festivă, la 24 noiembrie, cu care ocazie acad. E. Condurachi a vorbit despre *Importanța tezaurilor monetare, a monumentelor ceramice și de piatră în atestarea fără echivoc a continuității populației dacice, daco-romane și a populației române pe aceste meleaguri de-a lungul veacurilor*.

Tot în capitală, la 22 noiembrie a avut loc simpozionul „1918 — momente, energii, idealuri”, ținut de Universitatea populară București, în cadrul căruia au luat cuvântul acad. Constantin Daicoviciu, acad. Victor Ilcovici, acad. Victor Eftimiu și dr. docent Radu Vulpe. Sub auspiciile C.R.S.S. a avut loc câteva zile mai târziu, în sala Patria, un alt simpozion, la care au vorbit prof. dr. docent Petre Vancea, membru corespondent al Academiei, dr. Augustin Deac

și dr. Vasile Netea. În aceeași zi, la Cabinetul de partid al Comitetului municipal al P.C.R. au conferențiat prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, conf. dr. Victor Axenciuc și lect. univ. Ion Ardeleanu.

O importantă sesiune științifică a avut loc în ziua de 30 noiembrie în sala de conferințe a Bibliotecii universitare din Cluj, organizată de Universitatea Babeș-Bolyai, de Filiala din Cluj a Academiei și de Institutul de studii istorice și social-politice din aceeași localitate. După cuvântul de deschidere rostit de prof. univ. Victor Preda, membru corespondent al Academiei, care a vorbit despre semnificația actului istoric de la 1 decembrie 1918, au fost prezentate următoarele comunicări: *Semnificația unirii* (prof. univ. dr. docent Șt. Pascu, membru corespondent al Academiei), *Rolul internațional al luptei poporului român pentru desăvârșirea statului său național* (conf. univ. I. Bojan), *Realizarea statului unitar în concepția politică a poporului nostru în epoca modernă* (C. Rusu), *Lupta comună româno-maghiară împotriva stăpânirii habsburgice* (Gh. Bodea), *Atitudinea naționalităților față de problema unității de stat a poporului român* (prof. univ. A. Cselényi și conf. I. Kovács), *Presa din Transilvania, factor militant în pregătirea unirii* (Liviu Maior), *Lupta emigrației române în favoarea unirii* (V. Vesa), *Aportul mișcării muncitorești din țara noastră la făurirea statului român unitar* (L. Vajda), *Acțiuni revoluționare ale țărânimii din Transilvania în spiritul luptei pentru desăvârșirea unității de stat* (A. Egyed), *P.C.R. conducătorul luptei pentru democrație și socialism în cadrul statului român* (L. Fodor).

O sesiune asemănătoare a avut loc cu două zile mai înainte, la Iași. Au luat cuvântul conf. univ. dr. A. Loghin, care a expus comunicarea *Unirea Transilvaniei cu România — operă a maselor populare, a întregului popor român*, L. Boicu, care a vorbit despre *Lupta pentru Unirea Principatelor — etapă importantă în procesul de constituire a statului național român*, Georgeta Tudoran, care a conferențiat despre *Ideea unirii poporului român în tradițiile mișcării socialiste din țara noastră* și A. Karejki, care a prezentat în colaborare cu L. Eșanu comunicarea *Partidul Comunist Român, conducătorul luptei pentru apărarea independenței și suveranității naționale a țării*. Sesiunea științifică s-a încheiat cu comunicarea, *Dezvoltarea națiunii în condițiile desăvârșirii socialismului în patria noastră*, elaborată de conf. univ. dr. L. Coptel și conf. univ. M. Sărmașanu.

Tot la Iași a avut loc și o sesiune de comunicări a Facultății de istorie-filozofie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” și un simpozion organizat de Cabinetul de partid al Comitetului județean al P.C.R. Dintre referatele ținute menționăm pe cel al directorului Arhivelor Statului Iași, Gh. Ungureanu, intitulat *Documente inedite în arhivele de peste hotare despre lupta poporului român pentru făurirea statului său unitar*. Tot în cursul lunii noiembrie s-a ținut sub auspiciile Filialei Craiova a Societății de științe istorice o altă sesiune în care s-au prezentat comunicările: *Mărturie din Oltenia referitoare la curentul pentru desăvârșirea unității naționale* (S. Crăciunoiu și L. Deaconu) și *Unele aspecte cu privire la pregătirea marelui act istoric al unirii Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918*. Filiala Societății din Timișoara a organizat un simpozion la care au fost prezentate comunicările: *Caracterul popular al Unirii Banatului cu țara veche* de dr. Th. Tripcea și *Contribuția românilor bănățeni la unirea din 1918* de Aurora Dolga, iar la Filiala Brașov s-a ținut o sesiune în care, în afară de amintirile lui Ion Clopoțel, au fost audiate referatele: *Contribuția mișcării muncitorești și socialiste la unire* (Al. Porțeanu), *Lupta emigrației pentru unire* (Fl. Silvan), *Brașovul și unirea* (Mircea Băltescu), *Poziția sașilor brașoveni față de actul unirii* (Maya Philippi).

Dintre numeroasele expoziții organizate cu prilejul semicentenarului unirii Transilvaniei, trebuie să amintim mai întâi deschiderea în prezența conducătorilor de partid și de stat a Muzeului unirii la Alba-Iulia. Rezultat al unor neobosite investigații pentru acumularea colecțiilor, îmbogățite prin spectaculoase descoperiri și a unor asidue eforturi pentru valorificarea ciz mai deplină a acestora prin mijloacele largi puse la dispoziție de statul nostru (se dispune azi de 9 500 m² suprafață expozabilă), muzeul din Alba-Iulia cuprinde, în noua sa formă, pe lângă secțiile mai vechi de arheologie, istorie medievală și etnografie, reorganizate și mult îmbogățite, o secție

aparte ocupînd localul unde s-a proclamat unirea în 1918 și prezentînd procesul înfăptuirii unității statale.

Pornind de la ilustrarea unității de cultură în epocile neolitică și a bronzului, apoi a unității politice și teritoriale în epoca daco-romană, în cea a unirii sub Mihai Viteazul, a anului revoluționar 1848 și a unirii din 1859, a activității asociațiilor culturale (ASTRA, Liga culturală etc.), a participării românilor din Transilvania la războiul pentru independență, expoziția, care cuprinde sala mare a unirii și alte 8 săli în jurul acesteia, se oprește asupra acțiunii Memorandumului (ilustrată prin multe documente inedite) și mai ales asupra primului război mondial și a realizării unirii în 1918. În legătură cu Adunarea națională din 1 decembrie 1918 sînt expuse în original sau facsimil toate documentele cunoscute pînă în prezent, inclusiv procesele-verbale ale adunării, precum și zecile de mil de crediționale care demonstrează valabilitatea incontestabilă și caracterul profund democratic al actului unirii. Expoziția se încheie cu un sector special care ilustrează încununarea luptei de totdeauna a poporului nostru pentru dreptate, libertate și unitate politică prin lupta, sub conducerea comuniștilor, pentru făurirea puterii populare și construcție socialistă.

Dintre expozițiile deschise în capitală cu același prilej menționăm pe cele de la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Muzeul de artă al Republicii Socialiste România; dintre expozițiile din țară, pe cea deschisă la 30 noiembrie la Cluj, în sala Bibliotecii centrale universitare, cu tema *Unirea Transilvaniei cu România — 1 decembrie 1918*, reprezentînd cea de-a cincea expoziție din ciclul „Momente din lupta poporului român pentru înfăptuirea statului național unitar”; expoziția documentară de la Sibiu, organizată sub auspiciile Bibliotecii ASTRA, Arhivelor statului și Muzeului Brukenthal, expozițiile de la Biblioteca „V. A. Urechia” din Galați, de la Universitatea din Timișoara, Casa de cultură din T.-Severin etc.

Multe dintre acestea au prezentat documente și fotografii originale adesea inedite, precum și alte exponate de deosebită valoare documentară.

În ceea ce privește contribuția revistelor și a altor publicații științifice și culturale la sărbătorirea unirii Transilvaniei cu România trebuie să subliniem de la început că acestea nu s-au limitat la cîteva numere ocazionale. Astfel, la numărul 13 din 28 martie 1968, revista „*Tribuna*” din Cluj a inaugurat un ciclu de articole, documente, memorii etc. În legătură cu aniversarea semicentenarului realizării Marii uniri de la 1 decembrie 1918. Articolul inaugural al rubricii: *Ideea și tendințele de unitate ale poporului român* e semnat de prof. univ. Șt. Pascu. Sub titlul comun „*Tribuna unirii*” au fost reproduse în continuare în paginile revistei, număr de număr pînă în decembrie, articole și alte materiale privind pregătirea social-politică și culturală a actului de la 1 decembrie 1918 (începînd cu Școala ardeleană și cu revoluția din 1848 și insistînd asupra acțiunilor și evenimentelor imediat premergătoare unirii Transilvaniei cu România), precum și portrete biobibliografice ale unor luptători pentru unitate politică și dreptul românilor din Transilvania la o viață liberă: Alex. Roman, Alex. Mocioni, Vincențiu Babeș, Vasile Lucaci, Simion Mîndrescu, dr. Valeriu Braniște, Barbu Delavrancea, Take Ionescu, N. Titulescu, Octavian Goga, Silviu Dragomir și alții.

Numărul pe noiembrie al revistei „*Lupta de clasă*” cuprinde, pe lîngă editorialul *Un eveniment de însemnătate istorică în viața poporului*, un grupaj de studii și articole privind unirea Transilvaniei cu România, semnate de prof. univ. Șt. Pascu, membru corespondent al Academiei (*Desăvîrșirea statului național român unitar — încununare victorioasă a unei lupte de veacuri*), prof. univ. Miron Constantinescu (*Tendențe social-politice și curente de idei în Transilvania în anii luptei pentru unire*), I. Popescu-Puțuri (*Anul 1918 în Europa*), I. Tiberian (*Premise economice ale desăvîrșirii statului național român unitar*), V. Liveanu (*Mișcarea socialistă și unirea Transilvaniei cu România*), L. Bányai, Al. Porțeanu (*Lupta mișcării muncitorești transilvănene pentru făurirea statului național unitar*). Iar numărul pe decembrie reproduce articolul lui C. Göllner (*Tradiții de luptă comună a poporului român și a poporului german din Transilvania*).

În numerele pe septembrie — octombrie, prof. univ. V. Maciu, membru corespondent al Academiei, publică în „Studii” și respectiv, „Revue Roumaine d'Histoire” lucrarea *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*.

Numărul doi din „Revista arhivelor” este dedicat în întregime aniversării semicentenarului unirii Transilvaniei și evocării evenimentelor și acțiunilor care l-au precedat, cu următorul sumar: Șt. Pascu, *1 decembrie 1918*; Al. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*; M. Sturza-Săucești, Al. Gonța, *Tricolorul românesc, simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul*; I. Holhoș, N. Nistor, *Contribuția ASTREI la realizarea unității naționale*; I. Burlacu, Tr. Rus, *Contribuții documentare privind rolul „Ligii culturale” în făurirea statului național unitar român*; I. Burlacu, V. Grozav, *Pagini din lupta românilor transilvăneni aflați în vechea Românie (1908—1916)*; Șt. Hurmuzache, I. Adam, *Consiliile naționale române în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*; V. Arimția, *Gărzile naționale în lupta pentru înfăptuirea unității de stat a României*; I. Kovács, *Lupta țăranimii maramureșene pentru unirea cu România în toamna anului 1918*; A. Cociora, E. Glück, *Noi date privitoare la lupta românilor din Cîmpia Aradului pentru drepturi și libertăți naționale*; I. Rusu, *Înființarea și organizarea districtului românesc al Năsăudului*; N. I. Chipurici, *Date și mărturii despre societatea muzicală „Doina” din T. -Severin*.

În același număr continuă reproducerea de documente *Din lupta poporului român pentru unitate și libertate națională*, începută în nr. 1.

„Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.” publică articolele și comunicările *Promovarea ideii unirii naționale în mișcarea socialistă din România*, de C. Căzănișteanu și M. Florescu (în nr. 4), *Lupta antihabsburgică a maselor din Transilvania*, de L. Bányaï și G. I. Bodea, *Mișcarea muncitorească din România și unirea națională*, de Fl. Tănăsescu (în nr. 5), *Mișcarea muncitorească și socialistă — factor important al luptei pentru formarea statului național unitar român*, de Aug. Deac, *Mișcările țăranesti desfășurate în anul 1918 și rolul lor în destrămarea puterii locale de stat austro-ungare*, de A. Egyed și L. Vajda, *Consiliile naționale române și rolul lor în pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, de V. Arimția și N. Petreanu, *1918 — expresii a năzuinței de independență a poporului român*, de N. Rauș, *Ideile marxismului birurilor și lupta popoarelor pentru autodeterminare în anul 1918*, de N. Copoiu (în nr. 6).

Revista „Probleme economice” reproduce în nr. 11 articolele: *Progresul economic și dezvoltarea națiunii* (dr. Ilie Rădulescu) și *Ideea formării statului național unitar și gândirea social-economică românească* (Toader Ionescu-Cluj), iar „Secolul XX” publică în ultimul număr pe 1968 un grupaj de articole semnate de prof. univ. Miron Constantinescu, Virgil Căndea și Vasile Netea.

În sfârșit, „Magazinul istoric” face loc în numărul 11 unui grupaj de amintiri ale unor participanți la Marea adunare a poporului de la Alba-Iulia, de la 1 decembrie 1918: Tiron Albani, Tiberiu Brediceanu, dr. Dominic Stanca, Dante Gherman, precum și la două articole semnate de C. Antip (*Apoteoza unor lupte de veacuri*) și Damian Hurezeanu (*Ecouri în presa apuseană la actul unirii*).

Dintre contribuțiile științifice apărute în preajma lui 1 decembrie 1968, în revistele de cultură, amintim pe cele publicate de prof. univ. Miron Constantinescu în nr. din 28 noiembrie al revistei „Lumca” (*Un eveniment de importanță istorică: unirea Transilvaniei cu România*), unde sînt reexamineate dezbaterile și concluziile Conferinței istoricilor de la Viena „Toamna 1918” și, în numărul din 22 noiembrie al revistei „Contemporanul”, *Cultura și unitatea de stat a națiunii române*, semnat împreună cu V. Curticăpeanu.

Acad. C. Daicoviciu semnează articole de fond în nr. din 28 noiembrie al revistei „România literară” (*Atotcuprînzătoarea însemnătate istorică a zilei de 1 decembrie 1918*),

În nr. 11 al „Vieții românești” (*Marea Unire*) și în nr. 11 al revistei „ASTRA” din Brașov (*Unirea, necesitate istorică*).

Același număr din „România literară” dedicat semicentenarului unirii Transilvaniei cuprinde un interviu luat dr. Laurențiu Oanea, secretarul Adunării naționale de la Alba-Iulia, mărturii ale participanților la unire (Enea Grapini, Tiron Albani, Paul Abrudeanu, Emilian D. Antal), pagini dintr-un raport din 9 aprilie 1919 al lui Traian Vuia despre *Acțiuni ale românilor de la Paris pentru desăvârșirea unității naționale*, precum și articole semnate de prof. univ. Șt. Pascu (*Unirea a făcut-o poporul*), Vasile Netea (*Scriitori români luptători pentru unirea Transilvaniei*), Horia I. Ursu (*Voluntari transilvăneni în Italia 1917–1919*) și Corneliu Albu (*Ștefan Ludwig Roth, un precursor al ideii de conviețuire pașnică în Transilvania*). În numărul festiv al „Vieții românești” mai semnează: acad. Al. Graur (*Unitatea lingvistică a poporului român*), G. Zane, membru corespondent al Academiei (*Școala economică românească în Transilvania*), G. Ivașcu (*Școala ardeleană. Semnificația istorică, ideologică și estetică*), Ion Crețu (*Ardealul oglinzii în paginile „Vieții românești” înainte de unire*). Dintre documentele comunicate menționăm corespondența din 1918 de la Paris a lui Octavian Goga, publicată de Danicla Poenaru.

Numărul dedicat sărbătoririi evenimentelor de acum 50 de ani de revista „Contemporanul” cuprinde pe lângă o relatare a festivităților semicentenarului de la Alba-Iulia și scurte articole omagiale, un grupaj de amintiri ale participanților la unire: Tiberiu Brediceanu, Ion Clopoțel, Tiron Albani, Teodor Neș, Pavel Malița, Valeriu Pascu și un interviu despre 1 decembrie 1918 luat lui Lucian Blaga în 1945. Despre colaborarea dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare în trecut și azi scrie prof. univ. L. Bányai (*Unitatea frățească, imperativ al istoriei*).

Revistele studențești publică și ele pagini închinete unirii. Menționăm din acestea articolul prof. univ. Gh. Bulgăr *Ecouri ale unirii* și evocarea *Curcubeul după sînge și lanțuri* de dr. Laurențiu Oanea, fost secretarul Adunării naționale și semnat al actului unirii, apărute în nr. pe noiembrie al revistei „Amfiteatru”.

Toate publicațiile din provincie închină pagini, articole sau alte materiale evocării evenimentelor din 1918.

Dintre săptămânale am menționat revista „Tribuna” din Cluj. Numărul omagial din 28 noiembrie 1968 e închinat în întregime semicentenarului unirii Transilvaniei cu România. Pe lângă creații literare clasice sau contemporane despre unire sint publicate articole privind *Pregătirea și desfășurarea adunării de la Alba-Iulia* (prof. univ. Șt. Pascu); *Unirea și poziția socialiștilor români* (conf. univ. Trofin Hăgan); *Unirea și studențimea* (Eugen Hulea); *Unirea ca motiv poetic* (V. Fanache); *Un deschizător de drumuri — Sextil Pușcariu* (Mircea Vaida); *Natura juridică a hotărârilor de la Alba-Iulia* (Tudor Drăgan); *Dezvoltarea științelor naturale la Cluj, după unire* (acad. Eugen Pora); *Unirea și naționalitățile* (Balogh Edgar), *Dramaturgia românească din Transilvania* (Ion Manițiu); *Școala de arte frumoase de la Cluj* (Daniel Popescu); *Ecoul unirii în arta plastică* (Leonid Flaș); *Literatura maghiară sub zodia unirii Transilvaniei cu România* (David Gyula); *Ecoul internațional al luptei poporului român pentru unire* (conf. univ. dr. I. Bojan), precum și o corespondență din S.U.A. semnată de Keit Hitchins de la Universitatea din Illinois despre *Politica „americană” și unirea Transilvaniei cu România în 1918*.

Din materialele publicate de revista „Cronica” din 30 noiembrie 1968, pe lângă articole privind literatura română din Transilvania, semnate de George Munteanu și Dumitru Micu și articolul de fond ocazional semnat de conf. univ. dr. Aurel Loghin, semnalăm prețioasele contribuții ale lui Gh. Ungureanu, directorul Arhivelor statului din Iași, rezultate din cercetarea Arhivei istorice militare a Franței de la Vincennes (*Unirea Transilvaniei cu România. Noi cercetări în arhivele pariziene*), un articol despre *Studențimea ieșeană în acea toamnă memorabilă* semnat de Aurel Leon și cîteva însemnări despre turneele ieșene „de propagandă culturală” în Transilvania înainte și după unire (Al. Arbore și C. Cloșca: *Unire prin cultură*).

Din publicațiile lunare și trimestriale amintim articolele *Unitate istorică* de Hadrian Daicoviciu și *Un principiu fundamental al declarației de la Alba-Iulia* de dr. Emil Poenaru, din revista piteșteană „Argeș”. Remarcăm de asemenea paginile închinat jubileului unirii de revista „Ramuri” din Craiova sub semnăturile lui V. Netea (*Necesitate și imperativ istoric*), Matei Ionescu (*Permanența patriotismului*), G. Maniu și I. Sorescu (*Unirea — popasuri în timp*), Teodor Crișan (*Unirea și mișcarea muncitorească*), Al. Porțeanu (*Prezența intelectualilor*), Bucur Țincu (*Rezonanțe în gândirea social-economică*), Demény Ludovic (*Alba-Iulia în presa maghiară*), C. D. Papastate (*Cercul revistei „Ramuri” și Transilvania*), G. Nicolae-Cazan (*Dialog peste meridiane*), prof. Baziliu Mureșan (*Memorial-1916*). În numărul pe noiembrie al „Familiei” din Oradea apar articolele: *Ideea unirii la cărturarii transilvăneni din secolul trecut*, de V. M. Ungureanu, *Semicentenarul desăvârșirii unității statului național român*, de I. Bratu, *Unirea din 1918 în memorialistica românească*, de Al. Porțeanu. Iar în numărul festiv al „Astreii” din Brașov: *Proletariatul și unirea*, de Al. Porțeanu, *Rezoluția (declarația) de la Alba-Iulia, un mare act istoric*, de conf. univ. V. I. Firoiu, *Pe-al nostru steag e scris unire*, de D. Almaș, *Am semnat actul cel mare*, de dr. Laurențiu Oanea, *Semnificația adunării sașilor din Mediaș*, de dr. docent Carol Göllner, și *Documentele vorbesc* de dr. Emil Poenaru. Pagini din epopeea unității naționale sînt evocate de dr. N. Ciachir, M. Sofronie, Gh. Dumitrașcu, Gh. Bodea, în numărul pe noiembrie al revistei „Tomis” din Constanța, care mai cuprinde *Premise ale conștiinței naționale*, de I. Bitoleanu și C. Scorpan, *Un dialog istoric între Dobrogea și Transilvania*, de Gh. Dumitrașcu și N. Ciachir, *O revistă a luptei pentru unitatea națională*, de Ion Faităr.

Dintre volumele apărute cu ocazia semicentenarului unirii menționăm ampla sinteză *Desăvârșirea unificării statului național. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu și prof. univ. Șt. Pascu, volumul alcătuit de cadrele didactice de la Facultățile de istorie din București și Cluj, *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Berciu, lucrarea monografică a prof. univ. Șt. Pascu, *Marea adunare națională de la Alba-Iulia*, apoi V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*. În cinstea aceluiași eveniment au apărut lucrările destinate unui public mai larg: *Adunarea națională de la Alba-Iulia, 1918*, de I. Gheorghiu și C. Nuțu, și Vasile Netea, *Unirea Transilvaniei cu România*, publicată în limbile franceză, engleză, germană, spaniolă și rusă.

Presa centrală și locală a acordat de asemenea o mare atenție evenimentului, publicînd nenumărate articole, mărturii, documente. Ziarul „Scînteia” din 4 noiembrie publică un prim articol referitor la sărbătorirea semicentenarului unirii Transilvaniei cu România, sub semnătura academicianului C. Daicoviciu, intitulat *Făurirea statului unitar, străveche aspirație a poporului român*, în care autorul, privind „prin perspectiva secolelor”, caracterizează actul de la Alba-Iulia drept o consfințire din punct de vedere politic a unei comunități profunde „de viață, de limbă și cultură, care de veacuri și de milenii leagă același popor aflat în ținuturile de dincoace și de dincolo de Carpați”. Legăturile seculare economice, politice și culturale dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania fac și obiectul articolului *Antecedente social-politice ale actului unității statale*, semnat de Ștefan Ștefănescu, director adjunct al Institutului de istorie „N. Iorga”, în „Scînteia” din 8 noiembrie. În același ziar, Dan Berindei, secretar științific al Institutului de istorie „N. Iorga”, a publicat la 15 noiembrie articolul *Făurirea statului național unitar, necesitate obiectivă a dezvoltării societății românești*, iar dr. Augustin Deac, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, semnează la 21 noiembrie articolul *Mișcarea muncitorească și socialistă ferment al luptei pentru formarea statului național unitar*. Articolul *Episoade de la începutul secolului al XX-lea ale luptei pentru unirea Transilvaniei cu România* a fost publicat în numărul din 17 noiembrie de Gh. Bodea și Ludovi Vajda, în timp ce numărul din 21 noiembrie consacră o întreagă pagină unirii publicînd extrase din: *Che-marea Marelui Sfat al națiunii române din Transilvania din 7/20 noiembrie 1918*, *Rezoluția Adunării naționale din Alba-Iulia*, *Declarația Comitetului Executiv al Partidului Național*

Român, citită în parlamentul maghiar la 18 octombrie 1918, articole din presa vremii ș.a. Adu-nării de la Alba-Iulia îi este consacrat și articolul *La Alba-Iulia, pe timpul lui Horea acum 50 de ani*, apărut în „Scnteia” din 26 noiembrie sub semnătura dr. Ion Spălățelu.

„Scnteia” își încheie publicarea materialelor închinete aniversării semicentenarului statului nostru național unitar printr-un documentat studiu teoretic (nr. din 28 noiembrie) al prof. univ. Miron Constantinescu, intitulat *Unirea Transilvaniei cu România, parte integrantă a marilor mișcări de eliberare socială și națională ale popoarelor lumii*, și prin articolele *O sârbătoare a tuturor fiilor patriei*, de acad., Ștefan Peterfi (nr. din 1 decembrie a.c.), și *Temeliile de granit ale frăției dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare* de Eduard Eisenberger, ambii autori analizând poziția naționalităților conlocuitoare din Transilvania față de actul istoric al poporului român de la 1 decembrie 1918.

Restul presei centrale a consacrat de asemenea un mare număr de articole și alte materiale semicentenarului unirii Transilvaniei. Astfel, în „România liberă” au apărut: articolul *Elenei Meș, Unirea Transilvaniei cu România, rezultat al procesului de dezvoltare a poporului și națiunii* (6 noiembrie), cel al prof. dr. docent Ladislau Bánya, *Unitatea națiunii noastre socialiste* (14 noiembrie), articolul *Continuitatea istorică a relațiilor economice între cele trei țări române*, (de dr. Kecskes Iosif (10 noiembrie), *Momente din istoria luptei pentru făurirea statului unitar și suveran*, sub semnătura lectorului universitar Gh. Platon. *Rolul mișcării muncitorești și socialiste în lupta pentru făurirea statului unitar și suveran* este analizat în același ziar (19 noiembrie) de Gh. Bodea. Tot în „România liberă”, Alex. Porțeanu publică sub titlul *Unirea — rezultat al luptelor maselor populare* (26 noiembrie), iar dr. Nicolae Copoiu semnează articolul intitulat *Ideile socialismului birurilor și lupta poporului român pentru unire*. Din „Scnteia tineretului” cităm: *Partidul politic al clasei muncitoare și unitatea de stat a României*, de Simion Fuchs (9 noiembrie), *Perspectiva populară a unirii*, de dr. docent Carol Göllner (16 noiembrie), *Imperativ fundamental al istoriei poporului român. Crearea statului național unitar* (19 noiembrie) și *Intelectualii din România în slujba idealului național*, de I. Ilincioiu (21 noiembrie). În numărul din 23 noiembrie al aceluiași ziar, conf. univ. Iuliu Gal semnează articolul *Lupta naționalităților din Transilvania pentru drepturi sociale și unitatea de stat a României*, iar în cel din 26 noiembrie, Traian Lungu analizează *Condițiile interne și internaționale în care s-a făcut statul național unitar*. Evocări ale momentului unirii de către foști participanți la adunarea istorică de la Alba-Iulia sînt publicate la 28 noiembrie de Mihai Pelin în reportajul, *1 decembrie 1918 — 24 de ore de la Alba-Iulia*.

Ziarul „Munca” își deschide seria de articole închinete aniversării momentului istoric de la 1 decembrie prin articolul din 6 noiembrie intitulat *Desăvîrșirea unității de stat a României, proces istoric obiectiv*, semnat de dr. doc. Ștefan Pascu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai”. În continuare Al. Matei, directorul Arhivelor statului din Cluj publică în numerele din 8 și 9 noiembrie studiul *Făurirea statului unitar, deziderat de veacuri al poporului român*. În numerele următoare ale aceluiași ziar au mai publicat C. Căzănișteanu și I. Iacoș, conf. univ. D. Pop și Maria Turzai. Ziarul „Munca” din 28 noiembrie închină sărbătoririi semicentenarului unirii o întreagă pagină, care cuprinde articolul lui T. Lungu, intitulat *Un act de dreptate istorică: făurirea statului național unitar român*, amintiri ale fostului comandant al gărzilor naționale din Tinca-Bihor, Teodos Neș, intitulate *Am fost pe timpul lui Horea acum 50 de ani* și nenumărate extrase din operele marilor noștri cărturari și din documentele vremii, publicate sub titlul *Aspirația seculară a maselor populare*.

Pe lângă diferite știri relative la sărbătorirea semicentenarului unirii Transilvaniei cu România, „Informația Bucureștiului” publică, de asemenea, un număr de articole semnate de I. Iacoș, Petre Daiche, D. Ganciu, prof. E. Gluch și dr. Gh. Drăgan și M. Deac.

Ziarele din țară au consacrat, de asemenea, spații largi sărbătoririi a 50 de ani de la făurirea statului național unitar român. Astfel, din ziarul „Făclia” ce apare la Cluj spicuim articolele: *Ideea de unitate națională și creația ei*, de I. Iacoș, și *Problemele de la 1848*, de Gelu Neamțu

(7 noiembrie), *Mișcările țărânești din toamna anului 1918 și rolul lor în înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, de L. Botezan (9 noiembrie), *Avântul revoluționar de la sfârșitul primului război mondial și crearea condițiilor unirii Transilvaniei cu România*, de conf. Kovács Iosif (16 noiembrie), *Relații culturale multiseculare între Transilvania, Moldova și Țara Românească*, de prof. dr. N. Dunăre (19 noiembrie), *Rolul clasei muncitoare din Transilvania în lupta pentru făurirea statului național român*, de A. Stoica (20 noiembrie). Au mai publicat: conf. D. Firoiu, asist. L. Maior, T. Tancó, A. Farcaș și T. Mihadoș. În „Flacăra Iașului”, în afara articolului *Conștiință și unitate*, de prof. dr. docent Gavril Istrate (26 noiembrie), mai cităm pe cele ale lectorului univ. Gh. Platon (6 și 19 noiembrie), cit și pe cele semnate de I. D. Lăudat, L. Boicu, Georgeta Brezu și V. Russu. În încheiere, numărul din 1 decembrie al aceluiași ziar publică articolul primului secretar al Comitetului județean de partid din Iași, Miu Dobrescu, intitulat *O glorioasă aniversare din istoria poporului nostru. Semicentenarul unirii Transilvaniei cu România*.

La Timișoara, „Drapelul Roșu” publică mai multe articole, din care amintim pe cel al profesorului emerit Dan Popescu, *Banatul și unirea* (11 noiembrie), cit și pe cel al lui D. Florea, intitulat *Biruit-a gîndul! Mărturie bănățene despre lupta pentru făurirea statului național unitar* (28 noiembrie). În paginile ziarului timișorean au mai semnat, de asemenea, dr. Gh. Run-can și N. Cîmpeanu, lect. I. S. Mureșan, M. Ziman, A. Răchitovan, F. Moldovean, Gh. Șora și P. Ardeleanu. Din ziarul craiovean „Înainte” amintim articolul *Mărturie din Oltenia privind lupta pentru înfăptuirea unității naționale românești*, de L. Deaconu și Ș. Crăciunoiu (20 noiembrie), pe cel al lui P. Popescu, director adjunct al Cabinetului județean de partid Dolj, intitulat *Unele acțiuni ale țăranilor din Transilvania și contribuția lor la înfăptuirea statului național unitar* (27 noiembrie), cit și articolul semnat de dr. Ilie Ceaușescu referitor la *Voievodatul Transilvaniei de la constituire și pînă la dualismul austro-ungar (1867)* (7 noiembrie). Același autor mai semnează în colaborare cu dr. V. I. Mocanu și articolul *Aspecte ale contribuției mișcării socialiste la rezolvarea procesului de făurire a statului național unitar român* (28 noiembrie). Ziarul craiovean își încheie seria de articole consacrate aniversării unirii cu cel apărut la 1 decembrie sub semnătura lui I. Călin, intitulat *50 de ani de la înfăptuirea statului național*.

„Előre” și „Neuer Weg” din București, „Útunk” din Cluj, „Hermannstädter Zeitung” din Sibiu și celelalte organe de presă ale naționalităților conlocuitoare au consemnat prin articole și alte materiale ca un proces legic, obiectiv unirea Transilvaniei cu România și necesitatea colaborării frățești a tuturor naționalităților din țara noastră.

Eveniment de deosebită rezonanță în memoria poporului nostru, unirea Transilvaniei cu România a prilejuit, la sărbătorirea a jumătate de veac de la acest moment de răscruce, o amplă și aprofundată cercetare istorică, a cărei prezentare sumară și incompletă — în limitele spațiului disponibil — am încercat-o în rîndurile de față.

Nicolae Liu și Șerban Rădulescu-Zoner

NICOLAUS OLAHUS ÎN „CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE”,

vol. I, ediție îngrijită de Maria Holban, Edit. științifică, 1968

Împlinirea a patru sute de ani de la moartea lui Nicolaus Olahus (17 ianuarie 1568), descendent din voievozii Țării Românești, a prilejuit posturilor noastre de radio, televiziunii și publicațiilor, de toate categoriile, o lucrare științifică, eminent umanist din secolul al

XVI-lea, să sublinieze semnificația activității sale diplomatice, literare și științifice, desfășurată integral în anii exilului de la Bruxelles (1531—1541), unde îndeplinea funcția de secretar și consilier al fostei regine a Ungariei, Maria de Habsburg, devenită regentă a Țărilor de Jos. Oficial, comemorarea lui Nicolaus Olahus s-a desfășurat la noi în cadrul simpozionului „Umanismul în țările române”, organizat în ziua de 13 februarie 1968 de secția din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, în colaborare cu Universitatea Babeș-Bolyai. Considerăm acest simpozion ca un emoționant și binemeritat omagiu adus umanistului care, de la înălțimea demnităților deținute și al prestigiului ce-și câștigase, nu a uitat niciodată că este român, a purtat cu mândrie numele de Olahus (Românul) și a informat veridic Occidentul despre țara sa de origine, despre poporul român, urmaș al colonilor romani, despre continuitatea elementului românesc în Dacia. Meritul principal al acestui simpozion este că l-a adus pe Nicolaus Olahus definitiv printre ai săi.

Va trebui să se păsească acum nu numai la cunoașterea diferitelor etape ale vieții lui Nicolaus Olahus, ci și la valorificarea operei olahiene. Poeziile lui ¹, lucrările de istorie ², scrierile cu caracter ecleziastic ³ sînt un prețios depozit de gândire a cărei cunoaștere prezintă o importanță deosebită.

Inițialiva, din acest punct de vedere, a colectivului Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, în frunte cu Maria Holban, de a prezenta descrierile geografice ale lui Nicolaus Olahus cu privire la cele trei țări românești ⁴ este binevenită. Lectura primului volum al lucrării *Căldători străini despre țările române* pune pe cititor în contact nemijlocit cu primele relatări ale unui român despre poporul românesc. Cititorul va constata că, asemenea reprezentanților Școlii ardelenice de mai târziu, Samuel Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, în scrierile sale istorice, Nicolaus Olahus nu se ocupă numai de Transilvania, cum ne-am fi putut aștepta, ci de toate cele trei țări românești, ca unele ce erau și sînt locuite de același popor, care are aceeași origine, aceleași tradiții, limbă și ocupații.

Dacă mai ținem seama și de faptul că Nicolaus Olahus, în contradicție cu *Unio Trium Nationum* și *Tripartitum* lui Verboczi, susține că în Transilvania locuiesc patru națiuni (românii, maghiarii, secuii și sașii), că dintre acestea românii, cei mai vechi, sînt urmași ai colonilor romani, că limba lor este foarte asemănătoare cu latina și că românii au viețuit totdeauna în Dacia Traiană, atunci ușor se va înțelege că opera istorică olahiană are o semnificație științifică deosebită.

Readucerea lui Nicolaus Olahus în patria părinților săi impune însă o cunoaștere exactă a vieții și operei lui. Or, din acest punct de vedere, unele notații din volumul *Căldători străini despre țările române*, redactate înainte de a doua jumătate a anului 1967, conțin date și explicații eronate pe care le rezumăm în următoarele.

Se susține, între altele, că Nicolaus Olahus s-a născut la 10 ianuarie 1493 „ca fiu al judei crăiesc Stoian sau Ștefan”. Remarcăm faptul că tatăl lui Nicolaus Olahus a devenit jude crăiesc (primar) al Orăștiei abia în 1504, la 12 ani de la nașterea umanistului. Pînă

¹ Vezi: 1) Stephanus Hegedus, *Carmina Nicolai Olahi*, Budapesta, 1906, în *Hungaria literarum spectatis* (Acad. Scien.-Hung.), p. 371—427. 2) I. Fogel și L. Iuhasz, *Nicolaus Olahus, Carmina*, Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, Lipsiae, MCMXXXIV. 3) Ștefan Bezdechi, *Nicolaus Olahus primul umanist de origine română*, cu un cuvînt înainte de Ion Lupaș, Edit. „Ram”, Aninoasa-Gorj, 1939, cap. V și VI, p. 75—90 și 99—123.

² 1) *Hungaria et Atila*, ed. Adamus Franciscus Collarius, Vindobonae, 1763. 2) *Compendiarium suae aetatis Chronicon, 1464—1558*, tipărit în 1563 ca anexă la *Breviarium*. Vezi și *Adparatus ad Historiam Hungariae sive collectione miscella*, Posoni (Bratislava), 1735, de Bel Mathias. 3) *Ephemerides*, que in Astronomicis Petri Pitati Veroniensis a 1552 impressis manu sua adnotavit Olahus ab anno 1552 usque 1559.

³ 1) *Catholicae ac Christianae religionis praecipua quendam capita*, Viena, 1560. 2) *Breviarum secundum usum Almae et Metropolitanae ecclesiae Strigoniensis*, Viena, 1563. 3) *Instructio pastorales ad clerum*.

⁴ *Hungaria et Atila*, editio Adamus Franciscus Collarius, cap. XII—XIX.

atunci a servit în oastea regilor Matei Corvin (1458–1490) și Vladislav al II-lea (1490–1516).

Despre tatăl lui Nicolaus Olahus nu se poate scrie utilizându-se alternativa: Stoian sau Ștefan. Însuși umanistul precizează că tatăl lui s-a numit Stoian, adică Ștefan⁵. Adăugăm că acest Stoian s-a refugiat, de copil (puer adhuc) la Sibiu. Cum numele acesta în Transilvania nu avea un echivalent, cu ocazia trecerii lui Stoian la catolicism a primit numele de „Ștefan” și „Olahus”, ca unul ce provenea din țara valahilor (Oláhország), nume pe care l-a păstrat până la moarte, care a intervenit după 1522, an în care și-a făcut testamentul.

Mama lui Nicolaus Olahus nu s-a numit Huszár, ci Hunzar⁶, lucru pe care-l știm chiar de la fiul ei. Dacă totuși s-a pășit la transcrierea numelui de Hunzar, atunci ni se pare potrivit să se fi utilizat numele Hlnsar (oștean care luptă în dobindă), nume uzual în Transilvania și nu Huszar.

Se arată, documentat, că la 17 ani Nicolaus Olahus a părăsit viața de la curte alegând cariera ecleziastă. Adevărul istoric infirmă afirmația că a ajuns „mai întâi canonic de Strigoniu”. Ascensiunea pe înalta scară a ierarhiilor ecleziastice ne-a indicat-o însuși cel în cauză, lămurindu-ne că demnitatea de canonic pe lângă protectorul său Szatmáry György, arhiepiscop de Strigoniu, a obținut-o după ce, în prealabil, a fost secretar al Episcopiei de Pécs (1516), canonic al Episcopiei de Pécs (1518) și protopop de Komárom (1522)⁷.

Nicolaus Olahus n-a devenit secretar al regelui Ludovic al II-lea și al reginei Maria de Habsburg în 1522, deoarece în acel an a funcționat ca protopop de Komárom și, mai târziu, canonic de Strigoniu. Numirea lui ca secretar și consilier al regelui s-a făcut în ziua de 16 martie 1526, iar cea de secretar și consilier al reginei Maria în ziua de 21 martie a aceluiași an⁸.

În diploma de reînnoțire din 23 noiembrie 1548⁹, Nicolaus Olahus a fost elogiat pentru statornicia și devotamentul dovedit ca secretar al Mariei de Habsburg, mai cu seamă după ce aceasta a fost silită să-și părăsească țara și tronul. Dar cei doi exilați n-au pornit spre Belgia în 1530, ci abia în 1531¹⁰.

Credem că transcrierea numelui Inegalabilului cînd „Erasmus din Rotterdam” cînd „Erasmus de Rotterdam” nu se datorește decât unei greșeli de tipar, neindicată însă în erată. Este cunoscut că Erasmus n-a avut o naștere ilustră, iar la titluri de noblete, care l-ar fi îngăduit să utilizeze particula „de”, n-a aspirat niciodată, el care a refuzat pînă și pălăria de cardinal. Tot greșeală de tipar este și numele „Koller” dat celui de-al doilea editor al lui Nicolaus Olahus, care s-a numit Kollár Ádám Ferencz (Adamus Franciscus Kollarus), ca și „Tirnavu”, care se referă la Tyrnavia (Tirnavia) (Nagyszombat), localitate azi în Slovacia.

⁵ *Hungaria*, cap. XII, § 3: Manzilla de la Argyes (Argeș) a avut de la soția sa, Marina, sora lui Ioan de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, printre alții, doi copii; unul se numea Stanciu..., iar celălalt se numea Stoian, adică Ștefan.

⁶ *Ibidem*: Tatăl meu... a socotit că e mai bine să se căsătorească în Transilvania cu mama mea Varvara Hunzar.

⁷ *Chronicon*, notația XII: „Anno MDXXVI Nicolaus Olahus factus est secretarius Georgii Zathmar, Episcopi Quinque Ecclesiensis”. Idem, notația XIII: „Nicolaus Olahus anno MDXVIII creatus est in canonicum Quinque Ecclesiensem, in mense Julio”. Idem, notația XIV: „Nicolaus Olahus an. MDXXII creatus est in Ecclesia Strigoniensis Arhidiaconum Comaroniensis...”.

⁸ *Chronicon*, notația XIX: „dictus Nicolaus Olahus d. XVI Martii An. MDXXVI creatus est in secretarium et consiliarum Ludovici Regis, et postea eiusdem Regis voluntate, similiter, Mariae Reginae XXI Martii”.

⁹ A fost tradusă pentru prima dată „pe românie” de Gheorghe Șincai și publicată în *Hronica românilor* la evenimentele anului 1548, sub titlul de *Diplomatul cel vestit*.

¹⁰ Vezi *Ipolyi Arnold. Olah Miklos... Levelezése*, Budapesta, 1875 (scrisorile către Emericus de Kalna din februarie 1531).

După pacea de la Oradea (1538), Nicolaus Olahus nu s-a întors în Ungaria, ci a avut de îndeplinit acolo, din partea regentei Belgiei, misiunea de a-i apăra interesele în legătură cu minele de sare pe care le căpătase ca zestre. În același timp, Nicolaus Olahus a încercat, fără rezultat, să-și recupereze moșiile care încăpuseră pe mîna aderenților lui Ioan Zapolya. În Ungaria, Nicolaus Olahus s-a întors abia în 1541.

În lespedea criptei bisericii Sf. Nicolae din Tirnavia s-a săpat greșit ziua de 14 ianuarie 1568 ca fiind ziua morții lui Nicolaus Olahus. Chiar data nașterii lui e acolo greșit indicată: 10 ianuarie 1491 în loc de 1493. În *Magyar irók élete és munkai*, Budapesta, 1902, vol. IX, p. 1 267—1 272, istoriograful Szinneyi Iozsef susține că Nicolaus Olahus a decedat la 15 ianuarie 1568. Documentele oficiale¹¹ indică data de 17 ianuarie, care a fost de altfel folosită peste tot pentru comemorarea lui Nicolaus Olahus.

În *Căldări străini despre țările române* scurta notă biografică în legătură cu Nicolaus Olahus este urmată de traducerea fragmentată a capitolelor XII—XIX din *Hungaria*, în care el se ocupă de descrierea Transalpinei, Moldovei și Transilvaniei. Nu încapă nici o îndoială că aici ar fi trebuit să-și găsească loc și capitolul al XVIII-lea din *Atila*¹², în care se ocupă de secui, incluzînd și informații cu privire la Ștefan Olahus.

Constatăm că aria de exploatare a *Chronicon*-ului este imprecis fixată prin cuvintele „Începînd cu încoronarea regelui Matei Corvin și terminînd cu aceea a lui Ferdinand de Habsburg”. Ferdinand de Habsburg, fratele lui Carol Quintul și al reginei Maria de Habsburg, soția lui Ludovic al II-lea al Ungariei, formulînd pretenții, după Mohács, la coroana Ungariei, ca unul ce se căsătorise cu Anna, fiica lui Ladislau al II-lea, s-a încoronat de două ori; ca rege al Ungariei la 29 iulie 1527 și ca împărat german la 14 martie 1558. *Chronicon*-ul lui Nicolaus Olahus cuprinde evenimentele mai de seamă, de la încoronarea lui Matei Corvin ca rege al Ungariei (29 martie 1464) pînă la încoronarea lui Ferdinand de Habsburg ca împărat (14 martie 1558).

Mai adăugăm că nota 12 de la subsolul paginii 487 ni se pare ciudată, susținîndu-se că ar fi vorba de Radu de la Afumați. Nicolaus Olahus precizează că Stanciul, unchiul său, ucis de Dragula cu securea, a avut doi fii, pe Dan și Petru. Consecvent acestei poziții, Olahus va informa, în continuare¹³, că Petru de la Argeș, fiul lui Stanciul . . . „vărul meu dînspre tată mi-a scris zilele acestea din Ungaria că a fost făcut voievod în Țara Românească”¹⁴. La toate acestea mai adăugă că voievod „în vremea noastră este Radul, cu scaunul la Targawystya (Tîrgoviște), avînd mare putere și autoritate”¹⁵. În volum se consideră că între Radul și între Petru, fiul lui Stanciul nu este nici o legătură. În consecință Radul este identificat ca Radu de la Afumați. O asemenea părere nu rezistă însă realității. Petru, fiul lui Stanciul, călugărîndu-se a luat numele de Paisie. Cînd a devenit domn și-a luat ca nume de mirean Radu și este cunoscut în istorie sub numele de Radu al VII-lea Paisie (1535—1545). Mai trebuie să se țină apoi seama de faptul că autorul *Hungariei*, vorbind despre Radul, precizează că acesta era voievod „în zilele noastre”, adică în 1536 cînd își definitivă opera și cînd vărul lui, fiul lui Stanciul, Petru, alias Radu al VII-lea Paisie, fusese instalat cu un an înainte domn la Tîrgoviște. Or, Radu de care amintește N. Olahus în *Hungaria* nu poate să fie identificat cu Radu de la Afumați, deoarece acesta fusese ucis de boieri în ziua de 2

¹¹ Vezi raportul lui Benedek Zerchecky, în Kovachich, *Scriptores rerum hungaricarum minores*, vol. I, p. 155 (a murit la Tyrnavia în 1568, 17 ianuarie, între orele 10—12 după-masă).

¹² Titlul capitolului, în traducere, este următorul: „Rămășițele hunilor, secuii din Transilvania; moravurile lor, legile, obiceiurile; toți vor să fie considerați oameni liberi; dragostea uimitoare față de patrie și de libertate”.

¹³ *Hungaria*, cap. XII, § 3.

¹⁴ *Ibidem*, § 5.

¹⁵ *Ibidem*, § 2.

1 iulie 1529, cu șapte ani mai înainte ca Olahus să-și fi terminat *Hungaria*, adică pe cînd se afla în exil la Augsburg.

Volumul I al lucrării *Călători străini despre țările române* pune cititorului, stăruitor, întrebarea: de ce a fost inclus în volum Nicolaus Olahus? Cel de-al doilea fiu al judeului crăiesc Ștefan Olahus a părăsit casa părintească în anul 1505 pentru a studia la școala capitulară din Oradea. Avea pe atunci 13 ani și nu și-a mai văzut niciodată locurile natale. N-a călătorit niciodată prin Transilvania, Țara Românească sau Moldova, iar străin nu era din moment ce cel puțin unul din părinți, anume tatăl său, Ștefan Olahus, este sigur că a fost român.

Corneliu Albu

PLEDOARIE PENTRU O CRITICĂ ȘTIINȚIFICĂ ȘI CONSTRUCTIVĂ

Luminată de marxism, istoriografia contemporană din România a obținut succese remarcabile pe toate planurile, inclusiv în ce privește istoria gândirii economice. Au fost realizate studii monografice și de sinteză menite să dea o privire de ansamblu cât mai cuprinzătoare a mișcării culturale din țara noastră de-a lungul timpului, a luptelor ideologice, a progreselor înfăptuite în cunoașterea științifică a adevărului și în traducerea în viață a cerințelor legilor obiective și ale științei economice. Desigur că succesele obținute nu au epuizat problemele și nu au dat răspuns la toate întrebările, lăsînd un cîmp încă larg pentru investigații viitoare.

Succesele obținute pînă acum au fost posibile datorită preocupării asidue a cercetătorilor de a *explora multiplele valențe ale metodologiei marxiste*, care cere ca gândirea economică să fie examinată în strînsă legătură cu ansamblul fenomenelor sociale, pornind de la prefacerile economice, care oferă — în ultimă instanță — cheia pentru înțelegerea schimbărilor în toate celelalte domenii ale vieții sociale, ținînd seama de întregul complex de factori care pot influența mijlocit sau nemijlocit gândirea economică, judecînd această gândire în perspectivă istorică, sub aspectul conținutului ei și al rolului îndeplinit în practică.

O cerință fundamentală a metodologiei marxiste o constituie obligativitatea istoricului de a reda gândirea economică *în totalitatea părților ei componente*, în unitatea părților ei pozitive și a limitelor ei — atunci cînd ele există —, *respectînd proporția și ierarhia reală a valorilor culturale analizate*. Încălcarea acestor cerințe poate duce la apologie sau denigrare, care sînt străine esenței marxismului. Anumite manifestări izolate în aceste sensuri nedorite — probabil chiar fără voia autorilor lor — au făcut necesare unele precizări de principiu din partea conducerii superioare a Partidului Comunist Român. În cuvîntarea ținută cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta în acest sens că „istoria trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții . . . activitatea diferiților militanți, personalități revoluționare și politice, poate fi prezentată în mod just numai în strînsă legătură cu clasa socială căreia îi aparțin. Numai astfel vom evita atît exagerarea meritelor unor militanți, cît și negarea contribuției lor la lupta pentru dezvoltarea socială”¹.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 338, 337.

Aceste cerințe sînt valabile atît pentru lucrările economice din trecut, cit și pentru cele contemporane. Din acest punct de vedere mi se pare extrem de curioasă recenzia publicată în nr. 1 pe 1968 al revistei „Studii” asupra lucrării *Gîndirea economică a lui Nicolae Bălcescu*², atît în ce privește concepția ei de ansamblu, stilul în care a fost compusă, cit și în ce privește modul de abordare și soluția preconizată pentru anumite probleme concrete — unele de importanță majoră, altele de importanță mai redusă. Un prolog al acestei recenzii a fost publicat de unul din cei doi semnatari ai ei încă în octombrie 1967 în revista craioveană „Ramuri”.

Nu-mi propun să fac o contrarecenzie, pentru că aceasta ar solicita un număr prea mare de pagini. Aș dori să dau *cîteva exemple în sprijinul afirmațiilor de mai sus, cu scopul de a semnală deficiențele de principiu* ale recenziei menționate, sperînd că aceasta va determina pe cititorii revistei să confrunte aprecierile din recenzie cu textul lucrării la care se referă, ceea ce va permite restabilirea adevărului obiectiv, ultragiāt nu o dată de către cei doi recenzenți.

Obiectul lucrării recenzate nu este istoria generală a țării noastre din timpul lui Bălcescu (prefacerile economice, sociale și politice din acel timp), ci *gîndirea economică a marelui nostru democrat revoluționar*³. Lucrarea nu a urmărit „explicarea epocii în care a trăit și a activat N. Bălcescu”, cum apreciază recenzenții, ci numai „explicarea concepției lui economice”.

În conformitate cu principiile fundamentale ale materialismului istoric (îndeosebi rolul determinant al factorului economic), autoarea lucrării a considerat istoria generală a epocii lui Bălcescu drept *premisă obligatorie* pentru explicarea gîndirii lui economice. Începînd lucrarea cu un capitol de istorie generală („Rădăcinile sociale ale gîndirii economice a lui Nicolae Bălcescu”), autoarea nu și-a propus nici explicit, nici implicit să rezolve problemele pe care nu le-au rezolvat istoricii specializați în aceste probleme, nici să intervină în disputele pe care le poartă istoricii, ci s-a folosit de succesele lor, citînd — conform uzanțelor îndeobște acceptate ale cercetării științifice — cea mai de seamă și cea mai recentă lucrare de mare sinteză în această privință — tratatul *Istoria României* —, ca și alte lucrări recente care au abordat probleme economice, sociale, politice și culturale ale perioadei respective⁴, ca să nu mă refer la lucrările predecesorilor, contemporanilor și urmașilor lui Bălcescu, citate în notele de subsol ale paginilor din capitolele II—VI ale lucrării recenzate. În aceste condiții mă întreb cui servește afirmația recenzenților potrivit căreia „a considera că explicarea epocii în care a trăit și a activat N. Bălcescu, a concepției lui economice s-ar putea face prin utilizarea *aproape exclusivă* (subl. ns.) a lucrărilor sale, astăzi cînd rezultatele cercetării acelei perioade sînt infinit mai bogate decît cele din vremea lui N. Bălcescu, este o gravă eroare”⁵.

Semnificativ pentru lipsa de obiectivitate științifică a recenzenților și caracterul criticii formulate de ei în numeroase cazuri mi se pare modul cum pun *problema genezei proprietății și a relațiilor feudale*.

În primul rînd, recenzenții privesc și apreciază *în mod izolat* diferitele momente ale paragrafului din lucrare care tratează „Geneza marii proprietăți funciare feudale” (p. 197—215), insistînd asupra paginii 209 și ignorînd aprecierile critice de la paginile 210—215, procedeu care nu corespunde rigurozității științifice elementare.

În al doilea rînd, ei își permit — în mod surprinzător — să *falsifice textul original al lucrării*, și anume: în timp ce în cuprinsul paginilor 207—210 („originea „modernă” a proprietății feudale”) autoarea nu face altceva decît să *redea*, în rezumat, tezele de bază susținute

² „Studii”, nr. 1/1968, p. 171—176.

³ Vezi: dr. Sultana Sută-Selejan: *Gîndirea economică a lui Nicolae Bălcescu*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 127, 489—491.

⁴ Ibidem, 25, 26, 27, 31, 33, 42, 43, 44, 47, 48, 70, 98, 105 (106), 119 etc.

⁵ „Studii”, nr. 1/1968, p. 171.

de Bălcescu în această problemă și nu formulează absolut nici o apreciere de valoare asupra lor, recenziții consemnează în mod abuziv că autoarea li subliniază meritul (lui Bălcescu. — S.S.S.) de a fi dezvăluit „faptul că la baza formării marii proprietăți funciare feudale nu a stat un efort propriu de muncă al beneficiarilor . . . , ci voința unei forțe străine, respectiv voința domnitorului feudal”⁶ și, contrar cerințelor elementare ale logicii, trag concluzia eronată că autoarea și-ar fi manifestat implicit *adeziunea* la părerea că proprietatea feudală s-ar fi născut pe calea daniilor domnești.

În schimb, recenziții trec total sub tăcere *aprecierile de valoare exprese făcute de autoare în cuprinsul paginilor 210—215* („Concepția lui Bălcescu în perspectivă istorică”), care nu au caracter global, ci un *caracter nuanțat*, în sensul că se arată în mod precis în ce constă, după părerea autoarei, *meritul* lui Bălcescu (caracterul uzurpator al marii proprietăți funciare feudale, vechimea mai mare a proprietății răzeșești etc.) și care sînt *limitele* concepției lui (ignorarea prefacerilor interne din sinul obștilor satești etc.). Este clar că *amestecul eclectic* al celor două feluri de idei din gîndirea economică a lui Bălcescu în problema cercetată și *afirmația denigratoare* că autoarea aderă și la cea de-a doua grupă de idei (cele greșite), — rezultat al unei deducții forțate și a ignorării aprecierilor exprese ale autoarei — nu clarifică problema, nu ajută nici pe autoare, nici pe cititorii revistei și cu atît mai mult pe cercetătorii problemei să progreseze, ci creează confuzii, iar acestea devin suportul unor aprecieri jignitoare la adresa unui efort sincer de cercetare a operei lui Bălcescu, care, fără a avea pretenția de a fi epuizat problema și de a fi perfect, s-a soldat cu rezultate care merită atenție și respect, printr-o dezbatere principială, care să ducă la propășirea științei românești.

În al treilea rînd, recenziții reproșează autoarei faptul că nu s-a ocupat de o serie de *subtilități de istorie economică*, deși acestea nu sînt absolut necesare pentru obiectivul central al lucrării, deși includerea lor în lucrare nu ar modifica nici într-un caz concluziile fundamentale ale lucrării. De exemplu, recenziții se declară nemulțumiți de faptul că „lucrarea menționează la modul general creșterea importanței rezervei senioriale” și că „autoarea n-a reușit să surprindă unele trăsături distinctive ale transformărilor survenite în structura proprietății, anume că rezerva seniorială avea o pondere relativ redusă”⁷. Lăsînd la o parte ușurința cu care recenziții pun semn de egalitate între două lucruri care nu coincid (*importanța și ponderea* rezervei senioriale, primul referindu-se la semnificația economică și implicațiile sociale ale acesteia, iar al doilea la aspectul cantitativ, statistic al fenomenului), surprinde totuși faptul că *ei susțin un punct de vedere diferit de cel formulat în tratatul de Istoria României*, unde se arată că „înmulțirea zilelor de clacă presupune *mărirea rezervei senioriale*, și faptul e atestat de documente, care arată metodele diverse aplicate de stăpînii de moșie pentru a-și mări rezerva”⁸.

Recenzia cuprinde numeroase alte observații de acest gen, axate pe subtilități istorice reale sau imaginare, printre care: problema monopolului feudal asupra pămîntului, deosebirea între dreptul feudal de proprietate și cel burghez, dintre dreptul de proprietate al feuda-lului și dreptul de folosință al țăranului clăcaș, problema legării de glie, reforma lui C. Mavrocordat, deosebirea dintre rumâni, clăcași și iobagi etc. etc. Întrucît divergențele de păreri în aceste probleme nu modifică linia generală a lucrării și concluziile ei, nu consider necesar să insist asupra lor.

Curios mi se pare și faptul că recenziții nu menționează nici o parte pozitivă în lucrarea recenzată, în condițiile în care în presa noastră de specialitate au fost publicate o

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, p. 172.

⁸ *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 630 (idei asemănătoare și la p. 947), sublinierea nș.

serie de considerații pozitive asupra acesteia⁹, precum și faptul că nu se pronunță asupra unor probleme de însemnătate majoră abordate în lucrare, pe care autoarea n-are pretenția că le-a epuizat, dar a căror justă rezolvare cere în mod obligatoriu o discuție serioasă și principală, probleme ca: raportul dintre democratism și liberalism pe plan european și particularitățile lui naționale, curentele de gândire social-economică din țara noastră în prima jumătate a secolului al XIX-lea, partinitatea țărănească a lui Nicolae Bălcescu și implicațiile ei pe plan ideologic, concepția democrat-revoluționară a lui N. Bălcescu asupra problemei agrare și comparația ei cu concepția altor curente sau personalități premergătoare sau contemporane cu Bălcescu etc.

Semnificativ pentru ținuta generală a recenziei este și observația privitoare la instituția „obăgiei” sau „obăciei”. Pornind de la o regretabilă greșeală de tipar — e greu acum de precizat dacă ea se datorește autoarei, deoarece în manuscrisul original greșeala nu există, sau editurii —, și anume transcrierea cuvintului *obăgiea* cu termenul *iobăgiea*, recenzentii trag concluzia total necorespunzătoare că „autoarea își permite să «corecteze» pe cel mai bun editor de plină acum al operei lui N. Bălcescu, prof. G. Zane, înlocuind într-un text cuvintul «obăgie» cu acela de «iobăgie» (p. 455)”¹⁰. Dacă „mi-ași fi permis” acest lucru *aș fi avut curajul să consemnez „corectura” în mod expres, așa după cum am procedat ori de câte ori, interpretând opera lui Bălcescu, am susținut un punct de vedere care nu corespunde unui punct de vedere formulat de „cel mai bun editor de plină acum al operei lui N. Bălcescu”*¹¹. În realitate nu este vorba despre ceea ce vor să insinueze recenzentii, ci despre o banală — și desigur regretabilă — greșeală de tipar. Lăsând la o parte aspectul tehnic al problemei — care nu este totuși esențial —, se pune întrebarea dacă această greșeală are sau nu urmări grave?

Personal consider că ea nu are urmări grave, cel puțin din trei motive: În primul rând, pentru că citatul a fost folosit într-un context care se referă la o *problemă politică și etică* (consecvența revoluționară a lui Bălcescu, opoziția lui la concesiile, caracterul forțat al unor concesiile admise și de el etc.) și nu la *problema economică vizată de cuvintul obăgie*; În al doilea rând, pentru că în viața de toate zilele, în limbajul curent, țărănimea nu făcea deosebire semantică între „obăgie” și „iobăgie”, utilizând de regulă ultimul termen, fapt confirmat și de tratatul de *Istoria României*, pe care nu mă îndoiesc că recenzentii îl cunosc mai bine decât autoarea lucrării și în care se scrie: „În sfârșit, art. 143 (din Regulamentul organic. — S.S.S.) acordă stăpînitorilor de moșie dreptul la un număr de slujbași volnici... Țăranii au numit această obligație «iobăgie» (termen scris cu diftongul *io* și nu cu vocala *o*. — S.S.S.) și cele mai multe sate au răscumpărat-o cu un număr de zile de clacă suplimentară”¹². Să fie oare greșeală de tipar și în tratatul de istorie, mai ales că și aici lipsește erata? Să nu cunoască oare autorii tratatului — potrivit logicii recenzentilor — instituția de „obăgie”? Este clar, în schimb, că ei nu au urmărit să „corecteze” pe „editorul operei” lui Bălcescu, întrucât nu au folosit respectivul citat; În sfârșit, se pare că, prin natura ei, această „obăgie” este o reminiscență a vechii iobăgii, deși extrem de redusă ca pondere și intensitate, astfel încât absența unei vocale din denumire nu pare să fie chiar atât de gravă cît apreciază recenzentii.

O problemă principală de mare însemnătate și cu multiple implicații pe care o ridică recenzentii și care poate fi întâlnită și în alte publicații¹³ este *problema limitelor din gîndirea economică a lui N. Bălcescu* și, ca un caz particular, problema unor iluzii pe care le nutrea el în legătură cu proprietatea privată, în general, cu proprietatea privată funciară în special.

⁹ Dr. Ion Veverca, *Gîndirea social-economică a lui N. Bălcescu*, în „Viața economică”, nr. 45 din 10 noiembrie 1967, p. 15.

¹⁰ „Studii”, nr. 1/1968, p. 174.

¹¹ Vezi: dr. Sultana Sută-Selejan, *Gîndirea economică a lui Nicolae Bălcescu*, p. 170, 187, 398, 403, 436, 479, 487.

¹² *Istoria României*, vol III, p. 948.

¹³ Vezi „Probleme economice”, nr. 1/1968, p. 148—152.

În această privință, critica recenzenților are în vedere trei puncte, și anume: a) consideră că a vorbi despre idealizarea proprietății private în opera lui Bălcescu „dovedește o optică îngustă”; b) consideră că în lucrare există o contradicție între semnalarea limitelor concepției lui despre proprietatea privată și faptul că în practică el s-a pronunțat pentru proprietatea privată; c) consideră „ca neștiințific procedeul utilizat de autoare de a găsi limite în concepția despre proprietate a lui N. Bălcescu”¹⁴. De astă dată critica recenzenților nu are ca obiect interpretarea unor documente sau terminologia folosită pentru a desemna diferite instituții, ci o serie de *probleme teoretice de mare însemnătate*, a căror elucidare interesează un cerc larg de cercetători antrenați în lucrările de pregătire a unei istorii științifice marxiste a gândirii economice din România.

În primul rând, mi se pare că cercetarea limitelor gândirii oamenilor de cultură din trecut, în general, a limitelor concepției lui N. Bălcescu despre proprietate, în special, nu poate fi denumită „procedeu neștiințific”, așa cum fac recenzenții, întrucât, oricât i-ar prețui pe înaintași, istoriografia marxistă nu-i fetișizează, nu-i idolatrizează, ci li privește ca pe niște oameni vii, a căror personalitate este produsul unui mediu social determinat, și, ca urmare, nu interzice, ci, dimpotrivă, stimulează *analiza multilaterală* a activității și gândirii lor, în unitatea părților lor pozitive și negative. Avertizînd *împotriva unor exegeze unilaterale* (fie în sensul apologiei, prin exagerarea meritelor și ignorarea limitelor reale, fie în sensul denigrării prin amplificarea limitelor reale și estomparea sau minimalizarea meritelor reale), documentele Partidului Comunist Român se pronunță *pentru aprecierea realistă a operelor din trecut*: „să acționăm cu discernămint”, „să avem în vedere că aceste personalități au avut și limite — și nici nu se putea altfel — generate de dezvoltarea socială, de epoca în care au trăit, de nivelul de cultură ș.a.m.d.”¹⁵.

În al doilea rând, cititorul atent al operei lui N. Bălcescu nu poate să nu observe și să nu rețină faptul că ea cuprinde unele idei care nu reflectă în mod adecvat realitatea (de exemplu: ideea că la temelie *egalității* străbune a poporului nostru ar fi stat proprietatea privată, ideea că instaurarea proprietății private de tip capitalist va permite coexistența *armonioasă* a micii și marii gospodării agricole etc.). Cum ar putea fi denumite acestea de un cercetător obiectiv, decât limite, iluzii, deficiențe etc.? Pentru istoria științei este important dacă un gânditor a descoperit adevărul obiectiv sau, mai corect, *cît anume din adevărul obiectiv a descoperit el*, în funcție de condițiile istorice în care a trăit; în schimb, pentru istoria economică, socială și politică este important *ce rol au avut ideile respective în practică*, cum au fost ele folosite de diferite clase sociale, independent de caracterul lor științific sau neștiințific. Sub acest aspect, este îndeobște cunoscut faptul că ideile științifice au un rol practic mai mare, dar, în același timp, istoria omenirii oferă destule cazuri de idei neștiințifice care au avut un rol practic pozitiv. Astfel, în ciuda multor elemente fanteziste, neștiințifice, socialismul utopic de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a contribuit la luminarea opiniei publice, a maselor populare asupra perspectivelor capitalismului și a inevitabilității înlocuirii lui cu socialismul. Această dorință obiectivă a fost demonstrată în mod științific abia de către K. Marx și F. Engels.

În al treilea rând, se pare că recenzenții identifică, confundă *două planuri* de pe care poate fi judecată orice gândire economică, atunci cînd se referă la „contradicția” care se degajă din lucrare în legătură cu poziția lui Bălcescu față de proprietatea privată: planul teoretic (cognitiv) cu planul practic (politic). Pe primul plan Bălcescu are atît merite, cît și o serie de limite, toate semnalate în lucrarea recenzată. Pe al doilea plan el a fost extrem de lucid, de realist, dînd dovadă de un înalt simț politic. Mai precis: atunci cînd a abordat

¹⁴ „Studii”, nr. 1/1968, p. 172—173.

¹⁵ *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22—25 aprilie 1968*, București, Edit. politică, 1968, p. 30 (sublinierea ns.).

problema proprietății *din punct de vedere teoretic* (natura, geneza, esența, rolul, perspectivele ei etc.), sub *aspectul nivelului cunoașterii* acestei probleme, a gradului de pătrundere în profunzimea problemei (deci sub *aspect cognitiv*), Bălcescu a formulat o serie de *teze juste* (caracterul istoric al proprietății, superioritatea proprietății libere de tip burghez față de cea feudală etc.), dar și unele *teze greșite*, neconforme cu adevărul obiectiv (cele semnalate în paragraful anterior) și care sînt explicabile din punct de vedere istoric. Consider că cei care trec sub tăcere aceste teze greșite, care constituie *limite ale lui Bălcescu în procesul cunoașterii științifice a problemei respective*, nu fac un serviciu științei, chemată să stabilească o ierarhie cît mai riguroasă a valorilor culturale din trecutul patriei noastre; atunci cînd a abordat problema proprietății *din punct de vedere practic, politic* (ce formă de proprietate era posibilă, necesară, potrivită pentru momentul istoric respectiv, ce măsuri de politică economică trebuiau adoptate pentru instaurarea acesteia?), Bălcescu a avut meritul incontestabil de a fi apreciat în mod realist, cu luciditate, că *forma de proprietate* care trebuia instaurată era *proprietatea privată liberă absolută* (de tip capitalist, atît a micului producător, cît și a marelui proprietar). Din acest punct de vedere (*practic, politic* și nu din punct de vedere *teoretic, cognitiv*) nu i se poate reproșa lui Bălcescu faptul că „s-a oprit în fața nimicirii proprietății private”, deoarece *cerința obiectivă* a dezvoltării sociale din acel moment era tocmai înlocuirea proprietății feudale grevată de numeroase servituți cu *proprietatea privată liberă, absolută*. Tot din acest punct de vedere (practic, politic) Bălcescu a apreciat mai realist decît C. A. Rosetti raportul de forțe din Țara Românească pe plan social-politic și a înțeles că *nu era posibilă o măsură mai radicală* (ca, de pildă, desființarea rentei funciare prin naționalizarea burgheză a pămîntului) și că *soluția comunistă* nu era potrivită pentru țările române la mijlocul secolului trecut. În aceste condiții, se pare că recenzenții s-au pripit *căutînd contradicții acolo unde ele nu există în realitate* și subapreciînd importanța pregătirii teoretice în interpretarea faptelor brute consemnate de statistici, relatate de istorici, descrise de observatori în mod empiric etc.

În al patrulea rînd, se pare că recenzenții pun sub semnul îndoielii *utilitatea folosirii metodei comparative*, ca una din multiplele mijloace logice de investigație în vederea descoperirii adevărului obiectiv, a pătrunderii în esența fenomenelor sociale analizate. A formula ipoteze pe baza unor coordonate luate din realitatea obiectivă și a compara programul economic practic al lui Bălcescu cu diferitele tipuri de programe posibile în condițiile trecerii de la feudalism la capitalism în funcție de condițiile istorice concrete dintr-o țară sau alta, cu *scopul* de a descoperi ce este comun (obligatoriu) pentru toate aceste programe, *prin ce se deosebesc ele*, în ce limite și din ce cauze se deosebesc ele, nu înseamnă „judicarea ei (a concepției lui Bălcescu despre proprietate. — S.S.S.) în mod abstract”, cum afirmă în mod laconic, dar regretabil de neargumentat cei doi recenzenți¹⁶, și nici un procedeu care „complică în mod inutil analiza în dauna sintezei”, cum apreciază la fel de neinspirat și neargumentat un alt recenzenț al lucrării despre Bălcescu¹⁷.

Puzderia de epitețe și verdicte date de recenzenți lucrării despre Bălcescu, în pofida argumentelor existente în cuprinsul ei, dar neluate în considerare de către recenzenți, contrastează puternic cu spiritul de înaltă principialitate promovat de presa din țara noastră în domeniul criticii literare, științifice etc., care presupune examinarea atentă și multilaterală a ceea ce gîndesc și scriu oamenii, relevarea și stimularea valorilor autentice, ca și respingerea fermă — dar temeinic motivată — a tot ce este greșit, superficial, dăunător întăririi patrimoniului cultural al poporului nostru, al umanității.

În aceste condiții este extrem de îndoielnică justețea aprecierilor formulate de recenzenți asupra lucrării și asupra deciziilor luate de Editura Academiei Republicii Socialiste România, ca și a verdictelor metodologice pe care le dau ei fără a le motiva în mod temeinic.

¹⁶ „Studii”, nr. 1/1968, p. 173.

¹⁷ „Probleme economice”, nr. 1/1968, p. 151.

Ținând seama de linia promovată de conducerea de partid și de stat din țara noastră pentru perfecționarea organizării și conducerii vieții sociale în toate domeniile — principiul muncii colective —, consider că rezolvarea problemelor ridicate în mod expres de recenzenți și a celor care decurg în mod implicit din observațiile lor va putea avea loc numai pe baza unor discuții principiale, multilaterale, la care să participe un mare număr de specialiști, relevând atât ce este bun, cât și ce este discutabil sau greșit în lucrările care apar, *clarificând cu obiectivitate științifică ponderea și rolul acestor elemente* și eliminând cu hotărâre elementele de subiectivism, interesele diferitelor persoane și alte elemente conjuncturale asemănătoare, care umbresc funcția nobilă a criticii literare și științifice.

Sullana Sută-Selejan

LINZ — A IV-A CONFERINȚĂ A ISTORICILOR MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI

Inițiate în 1965 de profesorul Rudolf Neck din Viena, conferințele de la Linz reunesc anual istorici din diferite țări care se ocupă de cercetarea istoriei mișcării muncitorești. La conferința care a avut loc în anul 1968 (17—20 septembrie) au participat peste 70 de istorici din 13 țări; Austria, Bulgaria, Canada, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Republica Federală a Germaniei, Iugoslavia, Olanda, România, Suedia, U.R.S.S., Ungaria. Din Republica Socialistă România au luat parte Nicolae Goldberger, prim-director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și dr. Nicolae Copoiu, șef de sector la același institut.

Pe ordinea de zi a reuniunii au fost înscrise, potrivit planului stabilit la conferința anterioară, organizată în 1967, două probleme: *În legătură cu istoriografia Internaționalei a doua și Presa muncitorească — izvor al istoriei mișcării muncitorești.*

Referatul asupra primei probleme a fost elaborat de istoricul Iulius Braunthal (Anglia), cunoscut prin lucrările sale consacrate istoriei celor trei Internaționale. Întocmirea referatului privind cea de-a doua problemă a fost încredințată Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Atât referatul lui I. Braunthal, cât și referatul realizat de N. Goldberger și N. Copoiu au fost multiplicat și difuzat participanților cu două luni înainte de deschiderea conferinței.

Pe marginea ambelor referate au avut loc dezbateri. Referatul delegaților români, intitulat: *Presa muncitorească — izvor de scriere a istoriei mișcării muncitorești*, s-a bucurat de aprecieri pozitive în cadrul conferinței.

În cadrul intervențiilor asupra primului referat, delegatul român N. Copoiu a relevat necesitatea dezvoltării cercetărilor în fiecare țară, pentru a se ușura posibilitatea întocmirii unei istorii cât mai complete și mai apropiate de adevăr a Internaționalei a doua.

La conferință s-a anunțat că atât referatele din anul acesta, cât și cele prezentate în anii anteriori urmează a fi reunite într-un volum, care va fi publicat de „Europa-Verlag”.

În ultima zi a lucrărilor, o comisie formată din șefii delegațiilor a stabilit tematica conferinței din anul viitor. Ea cuprinde două probleme: *Mișcarea muncitorească în timpul primului război mondial și Însemnătatea memorialisticii ca izvor istoric.*

N.C.

A IX-A REUNIUNE ISTORICĂ INTERNAȚIONALĂ A ACADEMIEI TUDERTINE, TODI (PERUGIA), 13—16 OCTOMBRIE 1968

Academia Tudertină cu Centrul de studii privind spiritualitatea medievală a fost înființată în 1955 și se află sub conducerea prof. Giuseppe Ermini, „Rettore magnifico” al Universității din Perugia și a unui Consiliu de direcție alcătuit din docenți universitari din Roma, Milano, Torino, Bari și Catania. Activitatea Academiei Tudertine se desfășoară prin reuniuni istorice internaționale cu teme dinainte fixate, ale căror lucrări sînt apoi publicate în culegeri de studii și articole.

Plină la începutul acestui an, Academia Tudertină a ținut 8 astfel de reuniuni, avînd ca teme: *Jacopone e il suo tempo* (1957); *Spiritualità Clunicense* (1958); *Daltesa dell'eta nuova nella spiritualità della fine del Medioevo* (1960); *Pellegrinaggi e culto dei Santi in Europa fine alla I Crociata* (1961); *Il dolore e la morte nella spiritualità dei secoli XII e XIII* (1962); *Chiesa e Riforma nella spiritualità del sec. XI* (1963); *Valori umani del sec. XI* (1964); *Povertà e ricchezza nella spiritualità dei secoli XI e XII* (1967). Anul acesta, tema fixată pentru dezbateri a fost *S. Francesco nelle ricerche storiche degli ultimi 80 anni*. La lucrări au participat aproape 100 de istorici medievaliști din mai multe țări europene, printre care și România. Lucrările acestei Reuniuni istorice internaționale s-au desfășurat între 13—16 octombrie 1968 în orașul Todi (Perugia) din Umbria, în Italia centrală.

Sedinta de deschidere a reuniunii a avut loc în dimineața zilei de 13 octombrie în sala Iel Capitano din Palazzo del Capitano, aflat în piața centrală a orașului, numită Victor Emanuel al II lea, prezidiul de onoare fiind alcătuit din prof. Giuseppe Ermini și prof. Raffaello Morghen de la Academia dei Lincei din Roma. În fața unei numeroase asistențe formate din istorici medievaliști italieni și străini, din notabilitățile orașului și intelectuali din Todi, Roma, Perugia, Padova, Tarquinia, Firenze etc., prof. Raoul Manselli de la Universitatea din Roma (Institutul de istorie medievală) a prezentat comunicarea inaugurală, intitulată *San Francesco e suoi biografi n gli ultimi ottant' anni*.

În după amiaza aceleiași zile, precum și în ziua următoare (14 octombrie), au fost prezentate încă alte patru comunicări, în noua sală de ședințe inaugurată cu acest prilej la sediul Academiei Tudertine din palatul Ciuffelli (construcție din secolul al XVI-lea), și anume: E. Grau, *Gli scritti di San Francesco*; I. Baldelli, *Il cantico delle Creature*; K. V. Selge, *San Francesco e Ugolino di Ostia*; K. Esser, *Der heilige Franz und die religiosen Bewegungen zu seiner Zeit*.

În a treia zi (15 octombrie), lucrările reuniunii s-au desfășurat la Abația benedictină San Felice di Giano (construcție din secolul al X-lea) la o distanță de 30 km de Todi, în regiunea muntoasă numită Massa Martana. Aici au fost prezentate ultimele comunicări, și anume: E. Delaruelle, *St. François et la piété populaire*; Constantin Șerban, *St. François et les franciscains dans l'historiographie roumaine*; Adriano Prandi, *Osservazioni preliminari sull'arte francescana*; Raffaello Monterosso, *Aspetto musicale della lauda francescana*.

Comunicările susținute au fost urmate de vii discuții, care aveau să lămurească anumite probleme ale culturii și spiritualității feudalismului european. Astfel, ele au subliniat, pe de o parte, necesitatea întocmirii unei noi lucrări monografice asupra lui Francesco de Assisi, pe baza rezultatelor cercetărilor recente, a unui repertoriu complet al lucrărilor (edite și inedite) ale acestuia, precum și a unei bibliografii exhaustive a lucrărilor referitoare la viața și activitatea sa. Pe de altă parte, au fost adîncite probleme privind începuturile îndepărtate ale Reformei și Contrareformei. Așa, de exemplu, analiza programului de reforme elaborat de mișcarea valdenzilor și catharilor (secolul al XII-lea) și cunoașterea în paralel și mai pe larg a concepției, a gândirii lui Francesco de Assisi și a măsurilor preconizate de el menite să întărească Curia papală aflată atunci în pragul unei crize acute au dus la concluzia că încă de la sfîrșitul

secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea se iviseră primele elemente care mai târziu, în secolul al XVI-lea, aveau să genereze cu mai multă vigoare apariția mișcării Reformei și apoi a Contrareformei. Cît privește diferența dintre programul ereticilor din secolul al XII-lea și acela al lui Francesco de Assisi, ea consta în faptul că, pe cînd primii (ereticii) intenționau efectuarea unor reforme structurale pornite din exterior pentru a slăbi Curia papală, al doilea (Francesco de Assisi), dimpotrivă, urmărea întărirea catolicismului printr-o acțiune pornită din interior — cu sprijinul său personal (acțiunea sa individuală de misionarism) și al ordinului care mai târziu i-a purtat numele. În sfîrșit, pentru a aminti numai cele mai interesante discuții, s-a subliniat importanța și necesitatea cunoașterii nu numai a realizărilor istoriografiei din țările europene occidentale referitoare la activitatea lui Francesco de Assisi, ci și a realizărilor istoriografiei și din celelalte țări europene, de exemplu România, și chiar cele asiatice, adică acolo unde și-au desfășurat activitatea misionarii franciscani în secolele XIII—XVIII.

La ședința de închidere — 16 octombrie —, desfășurată sub conducerea aceluiași prezidiu ca și la ședința inaugurală, prof. Piero Zerbi de la Universitatea catolică din Milano a scos în evidență înalta valoare a comunicărilor prezentate și a discuțiilor purtate pe marginea lor, care au adus o prețioasă contribuție la adîncirea unor probleme privind cultura și spiritualitatea italiană și europeană în secolele XII—XIII. În continuare, prof. Giuseppe Ermini a mulțumit călduros participanților pentru interesul deosebit manifestat față de activitatea Academiei Tudertine.

Cu prilejul acestei reuniuni participanții au avut prilejul să viziteze orașul Todi, oraș medieval ridicat pe vestigiile unor așezări etrusce și romane, care mai păstrează aproape intacte pînă astăzi nu numai casele clajate (pînă la 5 etaje) construite din piatra ca și zidurile și porțile, de-a lungul străzilor înguste și adesea întunecoase, dar și unele edificii de deosebită valoare artistică și istorică, ca de exemplu : Il Palazzo del Popolo (în stil lombard din 1213), în incinta căruia se află bogatele colecții ale Muzeului civic ; Il Palazzo del Capitano del Popolo (în stil gotic italian din secolul al XIII-lea) ; Il Palazzo dei Priori (în stil gotic din 1293) ; Domul sau Catedrala (în stil lombard din secolul al XIII-lea), unde se află cunoscuta frescă a Judecății universale, operă a pictorului Faenzone ; biserica San Fortunato (în stil gotic italian din 1292), unde se găsește celebra frescă a Madonci cu pruncul, operă a pictorului Masalino da Panicale, precum și cripta poetului Jacopone da Todi (1230—1306) ; biserica San Carlo (în stil lombard din 1112) etc.

Participanții la reuniune au putut să cunoască cu acest prilej și bogata activitate publicistică a Academiei Tudertine. Pentru a ne da seama de valoarea și importanța lor, vom aminti numai faptul că în decurs de un deceniu s-au publicat toate materialele prezentate la cele opt reuniuni precedente (vol. I—VIII), precum și mai multe lucrări monografice de deosebit interes istoric, artistic și filologic din colecția „Res Tudertinae”, ca, de exemplu : Mario Pericoli, *Le matricole dei disciplinati della Fraternita di S. Maria Maggiore in Todi* (1962), Paolo Toschi, *Il valore attuale ed eterno della poesia di Jacopone* (1964) ; Anna Paoletti, *Marmi Tudertini* (1968) etc. Totodată participanților li s-au oferit recepții de către primăria orașului și Academia Tudertină, precum și un reușit concert de muzică populară și clasică italiană susținut, în cadrul unui concert „Festa d'autunno”, de formația corală „I cantori di Perugia” (14 octombrie).

Lucrările celei de-a IX-a Reuniuni istorice internaționale a Academiei Tudertine au constituit evenimentul cultural cel mai de seamă din regiunea Perugiei în acele zile și s-au bucurat de un deosebit succes prin comunicările prezentate și discuțiile purtate în jurul unor probleme privind dezvoltarea culturii și spiritualității europene din secolele XII—XIII.

Constantin Șerban

DAVID PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*,
vol. I—II, Edit. Acad., București, 1967—1968, XII+596; X+862 p.

A serie o carte privind istoria agrară a unui secol întreg este o sarcină copleșitoare care reclamă nu numai timp și pricepere, ci și răbdare, multă răbdare în căutarea, selectarea, interpretarea, completarea și sublimarea unor informații numeroase și nu totdeauna grăitoare într-un tot armonios. Părea că o asemenea sarcină n-ar fi putut fi asumată decît de un larg colectiv de cercetători și cu riscul de a se ajunge la o falsă sinteză, voluminoasă și inegală. Un strălucit reprezentant al școlii historiografiei clujene a avut, însă, curajul de a lua asupra-i această sarcină uriașă, reușind acolo unde alții au dat greș: acad. David Prodan a reconstituit, în sfîrșit, istoria etapelor de formare a ceea ce se cheamă în mod obișnuit iobăgia. E drept, autorul, cu luciditatea caracteristică adevăratului om de știință, nu socotește această istorie definitivă și absolut sigură, dar apariția celor două tomuri care o cuprind are toată semnificația unui adevărat eveniment științific; mai întîi pentru că este astfel introdus în sistemul nostru de informație un imens material, pînă acum necunoscut, în al doilea rînd pentru că tema aleasă de David Prodan cu ani în urmă este una din acelea care oferă cheia înțelegerii întregii istorii a Transilvaniei din secolele XVI—XVIII.

Cartea lui D. Prodan nu este o sinteză propriu zisă, ea înfățișîndu-se mai degrabă ca o lucrare de felul celor cu care ne-au obișnuit universitățile franceze în ultimii ani: un tom

de vreo 500 de pagini în care sînt dezvoltate așa-zisele *thèses* și unul de peste 700 de pagini, înglobînd materialul documentar. Bănuim că autorul a fost îndemnat să aleagă această formă de prezentare de însuși materialul pe care dorea să-l folosească: o ediție critică ar fi fost și inutilă și imposibilă, interpretarea sa trebuind, de aceea, să rămînă oarecum provizorie. Bineînțeles, asemenea formă prezintă destule inconveniente, iar masivitatea tomurilor (circa 2 000 de pagini în *octavo* mare, dacă socotim și indicii din vol. III) ar putea răci pînă și entuziasmul celui mai sirguincios cititor. De altfel și nu credem că facem o indiscreție pomenind aceasta — însuși profesorul D. Prodan mărturisea cîndva mîhnirea încercată aflînd că destule lucrări elaborate în Institutul unde domnia sa desfășoară o laborioasă activitate nu obțin întotdeauna atenția și aprecierea pe care le merită din partea colegilor din capitală.

Opinia noastră sinceră este că lucrările de istorie alcătuite în Transilvania la Cluj, la Sibiu și în alte părți sînt dintre cele mai bune, unele chiar cele mai bune; vorbeam la început de o școală a istoriografiei clujene, iar dacă ar trebui să spunem ce anume ni se pare a fi trăsătura ei definitorie am aminti în primul rînd de îndeplătura cu precădere a eforturilor reprezentanților ei spre restituirea și identificarea datelor, faptelor și evenimentelor. De unde, poate, necesitatea recenziilor. Este și ceea ce ne determină a exprima aici

impresiile încercate citind monografia lui D. Prodan, regretînd, numai, că specialiștii bucureșteni în istoria Transilvaniei nu au publicat, încă, în această revistă părerea lor autorizată.

Mai întîi citeva cuvinte despre structura cărții. O primă parte, numită de autor „Prezentare introductivă (1437—1514)”, cuprinde o analiză a celor două convenții din 1437, urmată de o *histoire raisonnée* a sarcinilor și obligațiilor țărănimii dependente (dar nu numai ale celei dependente!) în secolele XIV—XV. În loc de alte concluzii D. Prodan adaugă „Cîteva considerații” (p. 155—160), socotînd că, oricum, „După aceste multe amănunte, termenii raporturilor feudale din cele două convenții ale țăranilor ne apar mai clar” (p. 155). Legiturile din 1514, analizate la p. 161—183 înlesnesc cititorului înțelegerea istoriei agrare a secolului al XVI-lea pe care autorul începe a o studia abia în partea a doua a monografiei, *Privire generală*, cuprinsă în ultimele pagini ale volumului I; al doilea tom—partea a treia a cărții — este rezervat istoriei unor domenii ardelenne în secolul al XVI-lea.

În „Încheierea” primului volum (p. 573—592), autorul încearcă să încadreze subiectul cercetării sale unei sfere mai largi, și anume celei a istoriei relațiilor de producție în agricultura Europei orientale în secolele XVI—XVIII; fără a insista prea mult, însă, căci asemenea încercări nu-i par lui D. Prodan sortite izbinzii („Ce poate răspunde materialul studiat aci pe plan local la asemenea probleme? Desigur, răspunsuri precise nu poate da. El e insuficient și unilateral”) p. 578.

Dacă tomul al doilea va fi folositor mai cu seamă celor care se îndeletnicesc cu istoria locală a Ardealului în secolul al XVI-lea, trebuie neapărat să fie citite de toată lumea capitolele „Sarcinile feudale” (I, 223—318), „Dreptul de strămutare a iobagului” (I, 130—144) și cel care cuprinde (I, 476—491) tabloul general al iobăgiei în secolul al XVI-lea, ultimul într-adevăr excelent.

Modul în care autorul clasifică obligațiile țăranimii dependente ne pare, ca și altor recenzenți, discutabil. Oricum, o structurare mai clară ar fi fost folositoare celui care dorește

a afla opinia exactă a lui D. Prodan, cu atît mai mult cu cît chiar autorul (p. 223) declară: „Schema rămîne în bună parte artificială, dar necesară, instrument stabil de clasificare de care cercetarea științifică nu se poate lipsi”. Cititorul ar fi putut, astfel, mai iute vedea că pentru D. Prodan *census* ca rentă fixă de după 1437. *census de hospite* al secolelor XII—XIV și ceea ce medievistii numesc de obicei *Rekognitionszins* sînt unul și același lucru (p. 12—16). D. Prodan cercetează apoi „darurile sau daturile” (p. 16—25) — renta în natură a căreia dominația sa îi înglobează și așa-zisul *ako*. În ceea ce ne privește, sîntem pe deplin de acord cu autorul atunci cînd acesta afirmă (p. 241): „Azi e greu de stabilit de unde derivă darurile: din completarea birului pămîntului (în cartea lui D. P. „bir” înseamnă o rentă în bani fixată printr-un contract. — R.C.), din funcțiunile stăpînului feudal, din obligația găzduirii, din sistemul general al darurilor în raporturile feudale în care pe întreaga scară a ierarhiei sînt nelipsite?”. Cu alte cuvinte, autorul, urmărind originile unei forme de rentă feudală pe care o numește „daruri”, întîlnite, așa cum e și firesc, în „daruri” cîntă, totuși, a le căuta în „daruri”. În capitolul închinat dijmelor (p. 26—69) sînt cercetate o serie de probleme mult controversate în istoriografia noastră; nici D. Prodan nu le găsește o rezolvare definitivă. Credem că nu e de prisos a aminti aici, în linii mari, principalele puncte de vedere.

În 1960, Ștefan Pascu (*Din istoria Transilvaniei*, I, București, p. 96—97) socotea că prin statutele din 1351 dijma este definită ca „una din nouă părți” (*nona*), dată de iobagi seniorului feudal, iar orice țăran fie el iobag sau nu, trebuia să dea bisericii „dijmă, adică una din zece din toate produsele agricole”. La fel în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 247: „În 1351, darea din produsele agricole este stabilită la una din nouă în loc de una din zece, cît fusese înainte”. În același an, într-un articol publicat în revista „Studii” (XIII, 5, p. 179—190), sub titlul *Introducerea nonei în Transilvania*, L. Demény, deși dovedea că *nona* era, de fapt, a doua zecime (în rezumatul francez, însă, *nona* la neuvième partie de la

production”), se arăta și mai categoric (p. 179): „A crescut (în 1351) suma pe care trebuiau să o plătească țărani pentru dijma bisericească și pentru cens”, arătându-se în același timp, convins că în Transilvania *nona* se strîngea încă înainte de 1389. Că L. Demény nu a înțeles ce spunea scrisoarea Mariei de Ungaria, citată în sprijinul afirmațiilor sale, traducînd greșit „a modo in antea” prin „ca și pînă acum” (în loc de „de acum înainte”), a arătat-o în 1965 un alt clujean, A. Răduțiu (*Nona în Transilvania pînă la 1437*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 8/1965, p. 321—328; v. ejusdem, *Nona în Transilvania între 1437 și 1540* apărută în aceeași revistă, 10/1967, p. 297—305). În sfîrșit, *linnae* din statutele capîtlului din Oradea (1374) sînt pentru L. Demény *nona* din vin, în vreme ce D. Prodan crede că, asimilate *nonei*, ele reprezentau, de fapt, obișnuitul *tributum montis*, fiind, însă, de acord cu mai tînărul său coleg A. Răduțiu în a presupune că *nona* din grîu substituie *terraqium*.

Ce era, însă, de fapt, *nona*. a noua sau a zecea parte? D. Prodan pare a ezita, ca și L. Demény (p. 58: „a noua parte”; p. 59: „A noua sau a zecea parte”). A. Oțetea, în recenzia apărută în „Contemporanul”, nr. 1 142 (30 august 1968), credea, de aceea, că se impune precizarea: „*Nona* nu era, însă a noua parte din producția *sessiei* iobagului, ci a noua zecime din recolta iobagului de pe lotul său, a zecea zecime aparținînd, sub numele de *decima* (dijmă) bisericii, plătită pînă la înfrîngerea răscoalei de la Bobilna și de mica nobilime”. De fapt, D. Prodan arată, în chip convingător (p. 61) că „alături de dijma pentru biserică se constituie . . . *nona* pentru stăpîn, ridicînd prestația iobagului la două din zece . . . a zecea pentru biserică, a noua pentru stăpîn”, iar dacă stăpînul laic preleva *nona* înainte ca biserică să primească *decima* (practică obișnuită între 1495 și 1507, de pildă) proporția era implicit modificată în favoarea seniorului laic (și, adăugăm noi, în cea a țăranelor: în loc de 20%, acesta pierdea numai 19,99%); este și ceea ce a determinat clerul să ceară întotdeauna (bineînțeles, cu excepția perioadei 1430—1437, cînd moneda era de plo-

rizată) convertirea dijmei în bani. Totul ar fi fost, însă, mai limpede dacă autorul n-ar fi confundat lucruri deosebite, și anume:

1. *Decima* ecleziastică tradițională care apare în dreptul canonic în secolul al VI-lea (din secolul al IX-lea și în cel secular); a patra parte a acesteia este reținută de parohi, celelalte trei părți fiind destinate întreținerii clădirii și matricularilor bisericii, azilurilor și episcopiei (Decretul lui Vladislav al II-lea din 1498, la paragraful 50, citat de D. Prodan, p. 30, cuprinde o confirmare a acestui principiu). Aceasta e *decima* a cărei exacțiune este oprită în regiunile locuite de schismatici de către regele Matei în 1481 (firește, atare hotărîre nu „contrazice măsura din 1468” prin care regele obliga schismaticii la plata dijmelor feudale, așa cum crede, la p. 56, autorul).

2. *Decima* feudală, căreia îi sînt supuse pămînturile forinal socotite ale bisericii—afiate în mîini laice. Aceasta este *nona* (cf. G. Constable, *Nona et decima*, „Speculum”, 35 1960, p. 224—250); de o arendare a decimeii în secolul al XIV-lea și de o „răscumpărare a dijmei” de către nobili nu poate fi vorba. Proporția fixă stabilită în 1351 este analogă unor proporții asemănătoare, hotărîte și în alte părți ale Europei în 1351 — efect comun al aceleiași cauze: ciuma din 1347—1351 (vezi și A. Armbruster, *Der Schwarze Tod in Siebenburgen*, „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, X, 2, 1967, p. 85—93).

3. Dijma luată în calitate de senior de către biserică pe propriile sale domenii de la oamenii „liberi”. Românii, care trebuiau să plătească *quingagesima ovium* și dijma porcilor, dau această ultimă dijmă și sub chipul de *decima apium*, ca și *liberi ecclesiastici* din Bavaria; perceperea ei de către seniorii laici este mai puțin un abuz și mai mult rezultatul unui transfer de drepturi, obișnuit la sfîrșitul evului mediu.

D. Prodan își continuă lunga introducere tratînd istoria obligațiilor de lucru ale țăranelor, monopolurilor senioriale și statutului juridic al țărănimii. Autorul înlocuiește tradiționalul capitol din cercetările de acest fel închinat luptei de clasă prin cîteva considerații ca aceasta: „Trebuie să conchidem că țărani s-au ridicat și împotriva creșterii și arbitra-

rului obligațiilor de lucru”, care nu e o concluzie, ci o ipoteză, mai departe chiar autornul spunind: „Țăranii se ridicau probabil, impropriu etc.” (p. 78, 80). Atunci cînd există, într-adevăr, mișcări sociale puternice, avînd toată violența unor adevărate războaie civile, ca în 1437 și 1514, este mai bine, poate, să renunțăm a presupune ciocniri dramatice și acolo unde nu este cazul.

O structură asemănătoare celei din prima parte a cărții poate fi observată și în a doua, unde D. Prodan urmărește în documentele veacului al XVI-lea cuprinsul uman al domeniilor și sarcinile feudale, economia domeniului, monopolurile senioriale, situația juridică a țăranului, obligațiile sale militare și fiscale, iar în încheiere, zugrăvește un tablou general al șerbicii (p. 430—491), domeniului (p. 492—530) și economiei domeniiale în genere (p. 531—567). Istoria producției țărănești

de marfă este oarecum vitregită de autor care-i rezervă numai 5 pagini (568—572).

Masiva carte a lui D. Prodan este aproape complet lipsită de note. Nu se fac trimiteri decît la cîteva colecții de documente publicate. Adesca, fără a fi preveniți, prin ghilimele sau altfel, citim, de fapt, nu frazele autorului, ci acelea ale documentului — ale documentului tradus —, însă, și speranța exprimată de autor în prefață (p. VIII), că va reuși să înlesnească „utilizarea lucrării chiar de către cei familiarizați mai puțin cu limba română” ni se pare oarecum exagerată.

Ne arătăm convinși că profesorul D. Prodan va găsi cit de curînd modalitatea de a face cunoscute colegilor din străinătate rezultatele cercetărilor sale și într-o altă formă, poate — de ce nu — în primitoarea colecție „Bibliotheca Historica Romaniae”.

Radu Constantinescu

* * * *Antologia gîndirii românești. Secolele XV—XIX, partea I—II*, Edit. politică, București, 1967, 887 p. (Academia Republicii Socialiste România, Institutul de filozofie) *

În 1954, Institutul de filozofie al Academiei a publicat culegerea intitulată *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România*, cu scopul de a scoate în relief tradițiile materialiste-progresiste din gîndirea românească, ascunse — preciza prefața volumului — de „filozofii și istoricii burghezi”.

Colectivul care a elaborat culegerea a arătat atunci cu sinceritate lipsurile acelei ediții, exprimînd în „Prefață” dezideratul ca Institutul de filozofie să fie „ajutat pentru îmbunătățirea și continuarea lucrării”.

Cu experiența cîștigată prin această primă ediție și probabil cu ajutorul primit, în urma solicitării, un colectiv mult lărgit de istorici ai filozofiei românești din București și Cluj, a publicat după 13 ani *Antologia gîndirii*

românești, cuprinzînd o nouă culegere de texte, în condiții redacționale și tehnice îmbunătățite. Vom examina în mod sumar această culegere nu ca pe o ediție critică de texte — gen pretențios, pe care colectivul n-a intenționat să-l realizeze —, ci ca pe o culegere de circulație generală dar cu exigențele inerente acestui gen științific.

Observațiile noastre vor privi următoarele probleme: I. Profilul culegerii; II. Notele bibliografice; III. Periodizarea; IV. Alegerea și transcrierea textelor; V. Aparatul critic.

I. Profilul culegerii. Titlul noii culegeri naște de la început o nedumerire. Din conținutul lucrării nu rezultă limpede ce a înțeles colectivul prin expresia atît de generală „gîndire românească”.

Prefața arată că lucrarea aduce „un răspuns documentat la întrebarea despre vechimea, caracterul și originalitatea culturii românești”.

* Colectivul de redacție: acad. C. I. Gulan, redactor responsabil; S. Ghiță, N. Gogoneață, C. Joja, R. Pantazi și Al. Posescu

Lucrarea pare a fi deci concepută ca o antologie a culturii românești, din care colectivul își propune să releve mai ales „tradițiile puternice ale gândirii progresiste, tradițiile puternice ale culturii și științei care s-au dezvoltat în țara noastră”. Mai departe se arată că lucrarea ilustrează lupta cărturarilor noștri pentru „o viață mai bună, mai umană, pentru înlăturarea asupririi sociale și spirituale, pentru libertate și independență națională” și că „adevărata cultură națională s-a vădit a fi la înălțimea menirii sale: de a lupta pentru victoria dreptului maselor, pentru progresul social al poporului”. Titlul ediției din 1954 era mult mai precis, mai fără echi-voc, el putînd fi menținut fără nici o schimbare. Căci deși „Prefața” noii ediții încearcă totuși să limiteze conținutul culegerii la manifestările de gândire teoretică „care prezintă interes din punctul de vedere filozofic și social-politic”, în realitate textele se referă la domenii foarte variate — filozofie, lingvistică, istorie, drept, politică, științele naturii, biologie — ilustrînd profilul nesigur, de mizaic, al culegerii.

Pe de altă parte, includerea în culegere a unui număr apreciabil de gînditori unguri și sași, reclamă un titlu mai precis, de exemplu, *Antologia gîndirii sociale și filozofice din România*.

Imprecizia din titlul și din profilul lucrării se continuă prin neprecizarea noțiunii de „progresist”, folosită frecvent în culegere, dar al cărei sens nu este definit. Împărțirea filozofilor în progresiști și reacționari (sau conservatori) pare destul de sumară astăzi, după douăzeci de ani de experiență în cercetarea teoretică. Preocuparea antologiei pentru gîndirea „progresistă” are mai mult un caracter abstract, nedefinit, fără legătură evidentă cu realitățile naționale, un progresism în funcție de unele idei insuficient definite ale colectivului de autori. Noțiunea de progresist se leagă de acțiunea unei teorii, de funcția ei socială. Ea nu este o categorie de apreciere intrinsecă, ci doar reflexul social al unei teorii. Din acest punct de vedere se pot împărți doctrinele filozofice mai ales pentru un scop de popularizare.

Dacă culegerea ar fi avut o introducere, pe care colectivul *Antologiei* a evitat-o cu pruden-

ță din pricina impreciziei teoretice a profilului ei, lucrarea ar fi cîștigat în valoare, căci s-ar fi putut caracteriza gîndirea românească, obiectivele ei în diferitele etape istorice, formele ei de manifestare, influențele primite și exercitate, valoarea ei teoretică și influența ei practică. O introducere ar fi justificat și susținut textele publicate. (Existența volumului *Istoria gîndirii sociale și filozofice din România*, apărut în 1964, nu scutește *Antologia* de o reprieve sintetică cu o altă perspectivă ca acum patru ani, de cînd materialul documentar s-a îmbogățit și interpretările au cîștigat în precizie prin criticile aduse volumului.

În ceea ce privește conținutul lucrării, el este mult mai bogat decît al ediției din 1954, acesta constituind incontestabil un aspect pozitiv al prezentei antologii. Ea conține peste 90 de autori sau titluri de documente și 334 de reproduceri de texte, ceea ce este un vădit progres față de ediția trecută. Un mare număr de gînditori mai puțin cunoscuți au fost scoși la iveală și prezentați pentru întia oară într-o antologie: Gh. Doja, I. Budai-Deleanu, Paul Iorgovici, Naum Rîmniceanu, Eufrosin Poteca, Petrache Poenaru, Ioniță Tăutu, T. Cipariu, N. Cretulescu, C. A. Rosetti, Al. Roman, A. Mocioni, D. A. Laurian, C. Esarcu, Alex. Sutz, A. P. Alexi, D. P. Barcianu, N. V. Teclu ș.a.

Caracterul alt de cuprinzător al antologiei, care n-a fixat pentru includerea gînditorilor alte limite decît acelea de a fi fost „progresiști”, „patrioți”, de a fi voit „binele poporului” nu ne explică lipsa unui mare număr de autori reprezentativi care ar fi satisfăcut pe deplin aceste criterii de selecție. Pe lîngă texte din gîndirea feudală care puteau fi mai bogate, din epoca modernă lipsesc texte de seamă, individuale și colective, de Aron Pumnul, N. Filimon, Al. Odobescu, P. B. Hasdeu, V. Alecsandri, I. L. Caragiale, Aurel C. Popovici, I. Roman, B. Baiulescu, Șt. Pop și alții. Cea mai evidentă lipsă este cea a documentelor de gîndire colectivă reprezentată prin proiectele de constituție și reforme (1821, 1837, 1848), actele de stat mai importante, ca actul Unirii, mesajul lui Cuza din decembrie 1859, apoi manifestările de gîndire colectivă din Transilvania, esențiale și carac-

teristice într-o antologie a afirmării spirituale și politice a națiunii române: *Supplex Libellus Valachorum*, petiția de la 1842, hotărârile de la Blaj din 1848, Memorialul de la 1882, Memorandul de la 1892. Bogăția de idei filozofice și politice a acestor documente, cu adevărat progresiste, ar fi ridicat valoarea documentară a culegerii, pe care lipsa lor nu o poate scuti de o serioasă imputare. Prin aceste numeroase lipsuri, gîndirea românească este sărăcită mai ales în problema națională, deși lupta pentru libertatea și independența națională, pentru afirmarea drepturilor poporului nostru pe baza criteriului democratic al numărului, al limbii și al vechimii lui istorice este o componentă esențială a gîndirii românești.

Autorii culegerii au fost preocupați mai mult să demonstreze prezența ideilor materialiste și ateiste în cultura noastră, ceea ce ar fi fost firesc într-o culegere specială, nu într-o culegere generală pe care acest scop o îngustează și face ca titlul culegerii să nu fie deplin corespunzător.

II. *Notele biobibliografice*. Textele din autori și documentele incluse în culegere au fost precedate de note introductive cu caracter biobibliografic, îmbunătățite față de ediția din 1954, dar încă lotuși cu vădite lipsuri. Aceste note nu sînt unitare nici cantitativ, nici calitativ. Ca întindere, unele sînt de o jumătate de pagină, altele de patru pagini, iar calitativ, ele nu corespund decît parțial exigențelor stilului enciclopedic și lexicografic specific unei note biobibliografice. În „Prefață” se fixează în mod limpede sarcina acestor note, și anume de a schița „imaginea de ansamblu, veridică a autorilor cercetați, cu meritele și limitele respective”, exigență, care, dacă ar fi fost respectată, ele ar fi ridicat nivelul lucrării.

O notă biobibliografică într-o antologie trebuie să satisfacă trei cerințe de bază: să fie esențială, să fie concisă și să fie exactă. Aceste note trebuie să aibă în mod necesar un caracter tipic, tocmai pentru a satisface exigențele stilului lexicografic, în limitele unui spațiu redus de cel mult 2—3 pagini de tipar.

În prezenta culegere, fiecare autor a lucrat notele biobibliografice în chip diferit, în dauna

forme și a conținutului. Dacă unele note biobibliografice, ca cele asupra lui G. Lazăr, E. Poteca, Dinicu Golescu, Ioniță Tăutu, G. Barițiu, A. D. Xenopol (aceasta din urmă excelentă) și alte cîteva, sînt satisfăcătoare, multe altele sînt sumare, descriptive și neesențiale, formulate într-un stil inexpressiv și sărac. În aproape toate notele se folosesc expresiile banalizate pînă la refuz: „a desfășurat activitate”, „a luptat pentru eliberarea socială și națională a poporului român”, a fost „progresist”, „înapoiat”, „avansat”, deși repetarea acestor formule nu mai era necesară, ele fiind folosite suficient în „Prefață”. Critica fiecărui autor este de asemenea stereotipă fiecare din ei avînd „limite reformiste”.

Stîngăciile de redactare a notelor sînt evidente. Iată cîteva exemple luate la întîmplare: opera lui Dinicu Golescu „este un protest cu privire la starea socială și culturală a poporului din epoca respectivă” (p. 202). Sau: „Ținînd cursuri de un înalt nivel teoretic, Bacaloglu a organizat un laborator de fizică înzestrat cu aparatură modernă . . .” (p. 648). Este repetată la infinit expresia de circulație curentă „regimul burghezo-moșieresc” deși ea este nepotrivită și inexactă. Se amestecă în mod greșit burghezia cu moșierimea, care au fost clase cu interese divergente, în afară de rare momente de coincidență a intereselor lor politice. Expresia potrivită este „regimul burgheziei și moșierimii”, ea exprimînd formula teoretică și istorică exactă. În ceea ce privește folosirea frecventă a acestei expresii pentru perioada interbelică greșeala este agravată prin faptul că moșierimea nu mai exista propriu zis ca clasă, iar rolul ei politic devenise ca și inexistent.

Deși la fiecare autor se dau datele absolute (naștere și moarte), în unele cazuri nu se spune unde a trăit și a lucrat el. Personalitatea autorilor pare abstractă, nelegată de un loc sau împrejurare concretă. De exemplu: la I. P. Vasici sau Ion Nădejde nu se menționează în ce oraș au trăit și „au desfășurat activitate”.

Neputînd releva lipsurile fiecărei note în parte, pentru a nu da impresia greșită că mergem pe linia căutării nodului în papură, vom semnală numai cîteva, cu titlul de exemplu.

Activitatea lui Petru Maior este arătată că „s-a desfășurat” în două direcții: „ca istoric și ca luminator al poporului”. Cea lingvistică, altă de esențială nu este remarcată, deși Petre Maior a fost un precursor cu merite incontestabile în lingvistica română și romanică. În texte se reproduce un fragment cu conținut lingvistic, dar el nefiind caracterizat în notă, rămâne izolat și nerelevant. Nota este formală în ansamblul ei, culminând în neesențialitate în caracterizarea lui P. Maior ca iluminist: „Petru Maior — arată nota — a contribuit în mare măsură la răspîndirea în rîndurile populației românești a unei variate literaturi care urmărea ridicarea poporului”. Ce poate înțelege un cititor din această caracterizare altceva decît că este superficială și formală ca și cea referitoare la opera istorică a lui Petru Maior.

A. T. Laurian este prezentat insuficient și fără precizie. Nu este menționată opera lui istorică de bază *Istoria românilor* în patru volume (1853—1857), nici editarea de către el a *Istoriei* lui Sincai, nici manualul de cosmografie, nici harta murală a Daciei, lucrări care au avut un mare rol pedagogic în epocă. Nu se relevă rolul lui important în evenimentele de la 1848—1849, nici lucrările lui de economie publicate în *Instrucțiunea publică*, deși ele caracterizează preocupările lui multilaterale.

Despre Eftimie Murgu se spune că un fapt oarecare că „în 1840, în urma descoperirii unui complot în care era implicat împreună cu N. Bălcescu, e arestat”. De fapt, este vorba de mișcarea revoluționară de la 1840, asupra căreia G. Zane a scris o remarcabilă lucrare apărută în 1964, tradusă și în limba franceză. Apoi, despre E. Murgu nu se spune nimic ce a făcut între 1848—1870.

La Timotei Cipariu lipsurile sînt și mai evidente. Nu se amintește că acesta a fost conducătorul tipografiei din Blaj, unde s-au tipărit primele cărți și ziare românești cu litere latine, nu se relevă faptul important că Cipariu, împreună cu A. Mani și A. Pumnul au întemeiat la 1847 „Organul luminării”, transformat în anul 1848 în „Organul național”, ziar de mare importanță politică. Contribuția esențială și caracteristică a lui T. Cipariu ca lingvist este menționată doar printr-un articol

scurt de cinci pagini *De latinitate linguae valachice* (sic) apărut într-un anuar din Blaj în 1855 (nu în 1865 cum greșit scrie autorul) dar ignorează lucrările lui fundamentale, de sute de pagini, care l-au consacrat în istoria lingvisticii române ca întemeietor al gramaticii noastre istorice și al foneticii descriptive: *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, *Principie de limbă și scriptura*, *Crestomatie sau anectode literare*, *Gramatica limbii române* în două volume.

Rolul politic al lui Timotei Cipariu este caracterizat în mod eronat spunînd că eforturile pentru înfrățirea naționalităților în Transilvania „n-au putut fi înfăptuite, datorită limitelor concepțiilor lui Cipariu și modului greșit în care el, ca și alți intelectuali români, au înțeles să le înfăptuiască”. Această afirmație s-a putut face numai printr-o totală ignorare a faptelor deoarece nu numai de cărturarii români a depins realizarea înfrățirii propuse.

Nota despre Pavel Vasici este lacunară și generală, cu aprecieri vagi, care se potrivesc oricărei personalități. Nu se poate ceva mai vag și mai inutil ca afirmația: „Deși n-a participat la revoluția din 1848 el a sprijinit pe revoluționarii români și a fost pătruns de ideile sociale înaintate”. Nu se menționează faptul important că a fost redactor al „Telegrafului român” (1854—1857), dar se spune că „a condus o serie de reviste”, fără nici o precizare. Nu se redă titlul complet al lucrării *Antropologia* și nu se menționează traducerea în două volume a *Macrobioicei* lui Hufeland (Brașov, 1844—1845), deși ea a fost o lucrare cu mare răsunset în epocă. Nu se face nici o mențiune de gîndirea economică a lui P. Vasici referitoare la agricultură, meserii, sarcini fiscale, impozite, care a exprimat adînci convingeri înaintate pentru acea epocă.

La Vicențiu Babeș aceleași aprecieri vagi. Se spune că a fost „inspector școlar al școlilor românești din Banat” și că „el este principalul autor al proiectului de lege prezentat de deputații români în parlamentul din Budapesta și reprezentantul românilor la redactarea proiectului comun româno-sîrb”, fără să se spună însă cînd și despre ce lege este vorba. Nu se face nici o mențiune despre activitatea parla-

mentară a lui V. Babeș în legătură cu dezbaterea asupra sarcinii fiscale a Transilvaniei, problemă de mare importanță în acea vreme și nu se subliniază importanța ideologică a lucrării lui de la 1860, al cărui titlu trebuia dat și în românește, fiindcă lucrarea a apărut atît în limba germană cît și în limba română. Această lucrare cu mare răsunset în rîndurile naționalităților oprimate sub regimul habsburgic, a cuprins în esență crezul politic și juridic al lui V. Babeș: egalitatea în drepturi a naționalităților din monarhie și opoziția față de dualismul înfăptuit totuși în 1867.

Notele despre M. Kogălniceanu, I. Ionescu de la Brad, C. Dimitrescu-Iași, D. A. Laurian sînt nesistematice și vadit insuficiente în ce privește conținutul. La Cezar Bolliac se spune că a scris lucrări arheologice, de pildă, *Monastirile închinale*, cînd chiar titlul arată cu totul altceva.

Despre I. Ghica, P. S. Aurelian sau Em. Bacaloglu se afirmă că au avut activitate „iluministă”, deși se știe că iluminismul este un curent ideologic bine determinat istoriceste într-o epocă mult anterioară gînditorilor menționați și nu este cazul să se creeze confuzii de termeni. În felul cum este folosit termenul în *Antologie*, orice răspînditor al științei este iluminist, chiar și astăzi.

Nota despre Titu Maiorescu este prea săracă pentru importanța personalității acestuia în cultura noastră și lipsită de elemente concrete. Nu se precizează, deși era esențial, în ce a constatat „direcția nouă” și nu se relevă rolul lui Maiorescu în chestiunea ortografiei, care a fost covîrșitor. Nu se menționează *Despre scrierea limbii române*, nici *Istoria contemporană a României*, care ar fi concretizat prezența lui pe planuri multiple în istoria noastră culturală.

Autorii unor note n-au urmărit cercetările actuale în domeniul istoriei. Astfel, despre *Gramatica românească* a lui Eliade (pe care autorul o dă greșit numai *Gramatica*) se spune că a avut la bază concepția empiristă a lui Condillac despre limbă, informație luată după D. Popovici și numai parțial exactă, deoarece cercetările mai noi au arătat că modelul francez, propriu-zis al gramaticii lui Eliade a fost *Grammaire française* a lui Charles Constant Le Tellier. Această precizare a fost

făcută încă în 1961 de către N. A. Ursu în „Limba română”, nr. 4, p. 322-333, pe care autorul notei ar fi trebuit să o cunoască. În ultimii ani au apărut studii și monografii despre numeroși literați și oameni de cultură români, care puteau fi folosite pentru redactarea unor note biobibliografice mai substanțiale decît cele prezentate.

III. *Periodizarea*. Colectivul *Antologiei* a crezut necesar să facă o periodizare a gîndirii românești, deși într-o astfel de lucrare ea n-ar fi fost absolut necesară. Dacă totuși colectivul a ținut să facă periodizarea, ea trebuia să aibă la bază a justificare teoretică, pe care însă nu o găsim în *Antologie*. Periodizarea propusă este lipsită de unitate și echivocă. Pentru primele două perioade s-au adoptat criteriile social-economice (epoca feudală și epoca trecerii de la feudalism la capitalism), pentru a treia un criteriu ideologic și politic (revoluția din 1848), iar pentru a patra un criteriu politic-cronologic (de la constituirea statului național pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea). Chiar dacă am acceptat această periodizare ca valabilă pentru Țara Românească și Moldova ea nu se potrivește decît parțial pentru încadrarea Transilvaniei, mai ales pentru gînditorii sași și unguri.

O corectă organizare cronologică a textelor, cu împărțiri pe marile etape social-politice consacrate (perioada feudală, răscoala din 1821, revoluția din 1848. Unirea Principatelor, epoca modernă (după constituția de la 1866) și cu încadrarea corespunzătoare a Transilvaniei în aceste perioade, ar fi fost mai satisfăcătoare.

Dar chiar în cadrul periodizării realizate în *Antologie*, unele încadrări de autori nu sînt justificate.

În „Prefață” se arată că în încadrarea autorilor nu s-a adoptat criteriul strict cronologic, ci ei au fost înșiruți după momentul principal al activității lor, deși ei au lucrat într-o perioadă mai îndelungată. Acceptînd acest criteriu ca just, este greu de explicat că Naum Rîmniceanu cu texte din 1822 este așezat înaintea textelor lui Tudor Vladimirescu din 1821, iar P. Vasici după M. Eminescu, A. D. Xenopol și C. Dimitrescu-Iași. De asemenea, N. Crețulescu este plasat înaintea lui N. Băl-

cescu, deși a murit la 1900, iar textul principal reprodus datează din 1895 cind Bălcescu era mort de mult (1852). Forțată este și plasarea lui I. Ionescu de la Brad în cadrul revoluției din 1848. Autorii *Antologiei* vor justifica probabil faptul că Vasici a rostit discursul despre darvinism în 1878, iar I. Ionescu de la Brad a vorbit în comisia proprietății din 1848. Dar momentul principal definitoriu al activității lor n-a fost atunci. La Vasici a fost pînă la 1865, iar la I. Ionescu de la Brad după întoarcerea din exil pînă la moarte (1857—1891), cind a scris și a lucrat tot ce a rămas mai valoros de la el. Nu s-a ținut seama de activitatea completă a acestor autori, ci numai de un anumit moment ideologic, sporadic, prin care ei n-ar fi avut locul pe care îl au astăzi în cultura noastră.

IV. *Alegerea și transcrierea textelor.* Numai cînd a elaborat o ediție de texte își dă seama de greutatea alegerii și transcrierii textelor, care, necunoscătorului în materie i se pare simplă, firească chiar.

În realitate, criteriile de selecție și de transcriere ridică probleme teoretice și practice foarte controversate.

Alegerea textelor decide în fond rostul și utilitatea unei ediții. Colectivul de redacție n-a dat, în afară de indicațiile foarte generale din „Prefață” nici o explicație asupra criteriilor de alegere a textelor și nici asupra regulilor de transcriere. Acestea trebuie deduse de către cititor din lectura *Antologiei*.

Textele reproduse sînt uneori foarte fragmentare, nereușind să ilustreze suficient poziția autorului, ci numai să o semnaleze. Cele mai întinse texte, deși rare, sînt de 6—7 pagini. În medie ele sînt de 1—2 pagini, iar unele sînt de-abia de cîteva rînduri ceea ce este vădit insuficient. Este inexplicabil de ce au fost trunchiate unele texte esențiale și caracteristice ca de exemplu, cuvîntarea lui Timotei Cipariu rostită la inaugurarea Societății Academice Române. Iată textul eliminat: „Ea va îngriji ca limba română să scape de tot jugul despotismului sub care de seculi a gemut. Ea va îngriji pentru conservarea unității limbei românești în toate provinciile locuite de români! Ea îi va reda forma curat națională română, pentru ca să figureze cu

toată demnitatea între și lingă surorile ei de origine latină. Ea va pune fundamentul pentru o literatură adevărat națională, corectă în expresiuni, corectă în forme, fără care nici o literatură nu poate merita de-a se chema literatură” (*Analele Soc. Acad. Rom.*, I, 1867, p. 16).

Evitarea textelor privind problema națională, atît de fundamentală în gîndirea românească (cu excepția lui Bărnuliu unde n-a putut fi evitată) contrazice directivele din „Prefață” și îngustează sfera de interes a *Antologiei*.

În ceea ce privește transcrierea textelor, ea este individuală și subiectivă. Fiecare autor a transcris după criteriile proprii, unii respectînd parțial textul original, alții modernizîndu-l. Astfel, la P. Vasici față de originalul: *binefăcătoare, felul, vieții, trebuie, împăcare, înpregătări, Solone*, s-a transcris: *binefăcătoare, felul, vieții, trebuie, împăcare, împrejurări, Solon*. Uneori, cuvintele sînt schimbate cu totul. În loc de *plasele* (tot la Vasici) este transcris *clasele*, ceea ce semantic este exact dar cuvîntul de epocă trebuia menținut. Modernizat cu totul este și textul din Eftimie Murgu din *Logica* din 1837. Dimpotrivă, textele din Asachi sînt reproduse fidel *seau, europiene, epoha, agiută, agiutor* etc. În lipsa indicațiilor de transcriere cititorul nu știe cu adevărat cum au scris autorii respectivi, fiindcă textele reproduse sînt un amestec de ortografie originală și de transcriere modernizată. S-a pierdut din vedere faptul că textele nu sînt numai documente de gîndire, ci și de limbă.

Exemplele de mai sus sînt caracteristice pentru întregul lucru. Nu ne putem opri la toate cazurile în parte, remarcînd doar lipsa de principii în transcrierea textelor și lipsa oricărei lămuriri în această materie. Este adevărat că transcrierea este o problemă grea chiar pentru lingviști. Ea cere muncă, reflecție, erudiție. Preocupîndu-se mai mult de conținut decît de limba în care este redat, colectivul de autori n-a răspuns exigențelor firești ale unei culegeri de texte, ci tendinței de a răspîndi unele idei care-l preocupau.

Textele de bază pentru reproducere n-au fost totdeauna cele mai potrivite alese. Astfel, „Proclamația” lui Tudor este reprodusă după

C. D. Aricescu, care se știe că este greșită, iar nu după textul mai recent restaurat, publicat în *Documente privind istoria României, Răscola din 1821*, vol. I, București, 1959, doc. 110 și 151. Tot astfel, la Codru Drăgușanu nu s-a folosit ediția Șerban Cioculescu din 1942, ci una mai recentă, criticată.

Textul, *Trecutul și prezentul* atribuit prin tradiția literară lui N. Bălcescu a fost contestat de către Cornelia Bodea ca aparținându-i acestuia (vezi *Din activitatea revoluționară a junimii române din Paris între 1851–1853* în „Studii”, 1961, nr. 5) care îl atribuie lui Dimitrie Berindei. Chiar dacă editorul nu este de părerea Corneliiei Bodea, trebuia cel puțin din exactitate bibliografică să menționeze că acest text apărut în „Junimea română” este nesemnlat.

Trimiterea la o broșură a lui V. A. Urechia, ca sursă pentru textul cuvântării lui T. Cipariu la inaugurarea Societății Academice este bizară. Titlul broșurii lui V. A. Urechia, reproduc de autor este: *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatică și glosarul limbii române* (nota, p. 114). Dar când a existat o astfel de societate? V. A. Urechia a dat un titlu greșit broșurii, care nu trebuia repetat. De altfel, a doua foaie de titlu a broșurii lui V. A. Urechia rectifică eroarea: *Actele și solemnitatea oficială și neoficială la inaugurării Societății Literare Române*. În fișierul Bibliotecii Academiei figurează sub acest titlu. Dar după părerea noastră textul cuvântării lui T. Cipariu trebuia produs după *Analele Societății Academiei* din 1867.

V. *Aparatul critic*. Lucarea are puține note explicative de subsol, nici un fel de indice de autori, de materii, de numiri geografice și istorice, nici glosar de termeni regionali, indispensabili într-o lucrare de 900 de pagini, privind perioade istorice atât de îndelungate și de diferite. Astăzi nu se mai întocmesc ediții de texte fără un minimal aparat critic orientativ excluzând exegezele, comparațiile de ediții, interpretările sau referințele bibliografice întinse. Cu excepția unor texte din vol. I, privind pe Gh. Doja, I. Neculce, Gr. Ureche, Const. Cantacuzino, D. Cantemir, G. Lazăr, E. Poteca, Dinicu Golescu și puțini

alții, la care se explică în subsol termenii de epocă, la alte texte nu se dau echivalentele absolut necesare înțelegerii termenilor sau instituțiilor. Ce poate înțelege un cititor prin termenul *seihastea* (la Vasici), votul „viril” (la V. Babeș) „votria” și „chiară” (p.128 — 129). Sau: „îndatoririle caselor alodiale față de ediții ordinare, extraordinare și neordinare” (p. 151). De asemenea, traducerea cuvintului *Widerlegung* (la E. Murgu) este greșită și fără sens prin *desmințire*, cind de fapt el însemnează *combateră, respingere*.

Remarcăm și unele greșeli de date absolute. Vol. IV din operele lui N. Bălcescu, *Corespondența* n-a apărut în 1960, ci în 1964 (p. 286), iar titlul revistei lui C. Dimitrescu-Iași nu este „Revista de pedagogie și filozofie”, ci „Revista de filozofie și pedagogie”, ceea ce din punctul de vedere al precizunii și al catalogului de bibliotecă nu este același lucru.

Lipsurile lucrării legate de absența aparatului critic nu se mărginesc la cele semnalate dar spațiul nu ne îngăduie să le menționăm altfel decît cu titlu de exemplu al genului.

Chiar dacă autorii au voit să realizeze o ediție de popularizare aceasta nu exclude, ci, dimpotrivă, reclamă un aparat critic indispensabil înțelegerii depline a textelor. Edițiile de texte nu sînt opere de improvizare, ci lucrări din cele mai pretențioase, căroro savanți reputați le dedică uneori ani de cercetare exigentă. Ele nu constituie un gen minor, cum greșit se crede, ci un gen propriu de cercetare științifică¹. El are o veche tradiție în țara noastră, mai ales în cadrul Academiei. Recent, au apărut la noi ediții de texte cu aparat critic de diferite proporții, mai întins sau mai redus, dar prezent totuși. Colectivul de redacție s-ar fi putut călăuzi de lucrările recent apărute în acest domeniu. Astfel, în 1960 a apărut *Texte din literatura economică în România*, vol. I, de G. Zane, model clasic al genului care putea fi folosit în mod rodnic.

Istoriografia noastră a făcut mari progrese în ultimele decenii, inclusiv în domeniul editării de texte. Astfel, s-au publicat numeroase

¹ Vezi G. Zane, *O importantă ediție de texte din opera lui P. S. Aurelian*, în „Probleme economice”, 1967, nr. 9, p. 144.

colecții de documente istorice, texte economice, literare, pedagogice, științifice, la un nivel impunător. Colectivul *Antologiei gândirii românești* deși a adus o contribuție pozitivă la istoria ideilor sociale și filozofice din România, n-a fost însă suficient de receptiv la progresele

realizate în celelalte științe sociale în domeniul edițiilor de texte și al cercetărilor istorice, ceea ce explică insuficiențele semnalate mai sus în îndrumarea redacțională și în coordonarea finală a lucrării.

Bucur Țincu

* * * *Histoire universelle des armées*, vol. I—IV, Editions Robert Laffont, Paris, 1965 1966, 1220 p.

Primul volum în redacția lui J. F. Rolland, asistent la Universitatea din Paris (capitolele I—VIII), a colonelului Bernard Druène, membru al consiliului de administrație al muzeului armatei (capitolele IX, X și XVI) și a colonelului Devantour, directorul cursului de istorie la Școala de război (capitolele XIII, XIV, XV) acoperă în timp perioada cuprinsă între anii 1.000 înaintea erei noastre 1300 era noastră.

Cel de-al doilea volum în redacția colonelului Bernard Druène (capitolele I, VI, XI) a lui R. J. Charles, președintele comisiei tehnice a muzeului armatei (capitolul II), a colonelului de Lamaze membru al colegiului N.A.T.O.-ului (capitolul III), a colonelului Barre de Nateuil, profesor la Școala statului major (capitolul IV), a colonelului Devantour (capitolul V) tratează perioada dintre anii 1300—1700.

Volumul al III-lea în redacția colonelului Bernard Druène (capitolele I, III, IV, V, VI și VIII), a colonelului de Lamaze (capitolul II), a lui Jacques Néré, asistent la Universitatea din Paris (capitolul VII) se ocupă cu istoria armatei între anii 1700—1914.

Cel de-al IV-lea volum a fost redactat de colonelul Bernard Druène (capitolele I, II) și generalul Thoumin (capitolele III—VIII), și tratează perioada contemporană.

Prefetele volumelor apar în ordine, sub semnătura generalului de Cossé-Brissac, a colonelului Baude, a generalului Henry Blanc, a generalului Stehlin cărora li se adaugă o postfață semnată de generalul Beaufre. Cele patru

volume apărute sub direcția lui Jacques Boudet sînt alcătuite de 8 autori dintre care șase sînt militari, iar doi civili.

Împărțirea materiei pe volume pare, inițial, întâmplătoare. Datele cu care se încheie primul volum și cele care încadrează celelalte volume, exceptînd poate pe ultimul, cuprinzînd o perioadă mult prea restrînsă pentru a se mai putea face obiecții în legătură cu periodizarea, depășesc orice criteriu pe care-l cunosc, în general, periodizările istoriei politice și sociale a omenirii.

Motivele care au determinat această periodizare sînt de ordinul tehnicii militare, evoluția armamentului constituind criteriul de bază al împărțirii materiei pe volume. Este o inovație pe linia istoriilor militare și sistemul autorilor *Istoriei universale a armatelor* își are rațiunea sa.

În primul rînd spațiul tipografie afectat unei lucrări de sinteză care să cuprindă întreaga istorie a lumii era prea restrîns ca să îngăduie analiza amănunțită a concepției militare, a armamentului și a desfășurării campaniilor militare dintr-o anumită perioadă istorică: antichitate, evul mediu, epoca modernă etc. fiecare cu excepțiile sale de la regula clasică (autorii propunîndu-și să facă o istorie militară nu numai a lumii binecunoscută din Europa și Orientul Mijlociu, dar și pe aceea a Asiei Orientale, și a amerindienilor), pentru că din cele 1 220 de pagini de format mare, cît cuprind cele patru volume, mai mult de jumătate sînt acoperite cu reproduceri. Și, aici, ajungem la unul din principiile care au stat la

baza alcătuirii acestei sinteze: atât autorii cât și editura au avut în vedere realizarea unei adevărate opere de artă, care să pună la dispoziția cititorului, în reproduceri, a căror calitate este deosebită, o imagine vie a evoluției tehnicii militare de-a lungul veacurilor. O risipă de spațiu, dar și o economie. Descrierea armamentului, de obicei, formează într-o istorie militară, partea cea mai oțioasă pentru cititorul obișnuit — nu numai datorită problemelor de tehnică delicate pe care le pune și pe care nu și le pot imagina decât cei specializați în armurărie, dar și pentru că dintr-o descriere, oricât de minuțios făcută cititorul nu poate reconstitui în mod exact imaginea reală a obiectului prezentat. De aceea, autorii și au propus să evite chestiunile tehnice dificile prin reproducerea armamentului după picturi, țesături, sculpturi sau după exemplarele care s-au păstrat până în zilele noastre. De pildă, pentru armurile atât de complicate de la sfârșitul secolului al XV-lea și din secolul al XVI-lea sunt prezentate pe câteva pagini (vol. II, p. 37—55) în alb negru sau color detalii sau armuri întregi, în reproduceri de o excepțională calitate, în măsură să permită cititorului o imagine de ansamblu dar și calitatea lucrăturii, a amănuntului care făceau din unele exemplare adevărate opere de artă. Aceste reproduceri sunt însoțite de explicații utile și ca o completare a imaginii, în întreaga lucrare sunt planșe, în care sunt schematizate datele esențiale pentru înțelegerea armamentului dintr-o anumită perioadă.

Așadar, în afara unor date sumare care marchează evoluția armamentului, datele tehnice, amănuntele se desprind din reproduceri și planșe. Rezolvînd într-un chip atât de ingenios problema armamentului, autorii au tratat succint istoria armatelor sub aspectul tacticii, strategiei, al efectivelor și al organizării acestora. *Istoria universală a armatelor* nu utilizează sistemul trimiterilor în subsolul paginii, nu indică bibliografia folosită, rezumîndu-se să citeze în cadrul textului propriu-zis, afirmațiile unui mare general, sau specialist în istoria militară. Aceste omisiuni nu scad însă meritele lucrării.

Cititorului căruia nu-i este străină literatura de specialitate îi apare evidentă o constatare

după parcurgerea acestei lucrări: autorii ei sintetizează ultimele cunoștințe, ultimele descoperiri arheologice sau ultimele concluzii la care specialiștii au ajuns în cercetarea unor subiecte de istorie militară și socială viguresc circumscrise în timp și ca temă. În afară de aceasta, spre deosebire de alte istorii militare, cea de față are o calitate esențială, autorii au reușit să desprindă din noianul de date și de fapte principii constante care stau la baza artei militare, elementele esențiale care explică evoluția armamentului, evoluție care influențează la rîndul său strategia, tactica, logistica și poliorcetica.

Pornind de la asemenea considerații autorii și-au îngăduit împărțirea materiei într-un chip cu totul nou, o periodizare neobișnuită dar care le dă tocmai posibilitatea să surprindă pe mari perioade de timp coordonatele pe care se înscrie evoluția artei militare. Pentru relevarea metodei noi de tratare a istoriei militare ni se par definitorii subtilitățile celor patru volume. Primul volum „Antichitate, feudalitate” are ca subtitlu „De la Ramses la Gingishan, soldatul lancei și al arcului”. Pentru întreaga perioadă 1300 î.e.n. — 1300 e.n. armele de bază folosite de popoarele orientului antic, de egipteni, de greci și de romani sînt arcul și lancea. Pentru popoarele nomade, pentru triburile din zona de stepă din nordul Mării Negre arcul este arma care decide soarta unei bătălii. Lancea nu este neglijată nici de aceste popoare, dar utilizarea ei cu maximum de efect s-a făcut în lumea romană și greco-macedoneană. Folosirea arcului și a lancei a determinat în ultimă instanță gîndirea tactică și strategică în antichitate. Sabia și carul de luptă sînt arme auxiliare folosite numai în anumite faze ale bătăliei și numai de anumite popoare.

Autorii prezintă întreaga istorie militară a antichității, tactica folosită, efectivele cu care diferitele armate s-au înfruntat. Ei subliniază inovațiile pe care le aduc grecii în folosirea tactică a lancei: crearea falangii. Autorii prezintă succint calitățile de mare conducător de oști ale lui Alexandru Macedon și atrag atenția asupra faptului că în antichitate a existat o gîndire militară, ale cărei principii pot fi deduse și sistematizate din descrierile campaniilor

și războaielor mai importante care ni s-au păstrat. Această gândire dispare o dată cu marea migrație a popoarelor. Europa dezorganizată și avînd ca pivot al organizării militare infanteria (moștenire a lumii romane) nu poate rezista în fața superiorității tactice și strategice a popoarelor migratoare în special hunii și celelalte popoare de origine mongolă.

Calul nu a putut fi folosit cu maximum de eficacitate în timpul războaielor din antichitate. Popoarele migratoare învață Europa occidentală să prețuiască din nou calul, iar noile descoperiri scara șei, pîntenul transformă radical organizarea militară a Europei. Ia naștere cavaleria feudală a cărei armă decisivă este lancea. Dar spre deosebire de lumea antică, armatele feudale sînt lipsite de o gândire militară, utilizează principii rudimentare de tactică și strategie: atacul în masă și lupta corp la corp. Popoarele migratoare folosesc ca armă principală arcul însă au de partea lor o concepție tactică și strategică superioară față de occidentul european. În general, între anii 1300 î.e.n. și 1300 e.n. datorită faptului că armatele folosesc cu mici deosebiri aceleași arme, se nasc și se perfecționează concepții tactice în funcție de acest armament.

Ca de obicei, despre poporul român, despre istoria și arta lui militară nu există nici o relatare. Este adevărat că, în afara unor lucrări din istoria militară românească scrise cu mult în urmă, în ultima vreme istoriografia noastră n-a fost prezentă cu nici o lucrare de specialitate scrisă într-o limbă de circulație universală. Cu toate acestea, lucrările mai vechi erau de natură să creeze sau măcar să sugereze o imagine asupra valorii și importanței pe care o au în cadrul istoriei militare a Europei, marile bătălii pentru independență purtate în secolul al XIV-lea și al XV-lea de conducători de oști ca Basarab I, Mircea cel Bătrîn, Vlad Tepeș, Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare. Concepția tactică și strategică a voievozilor noștri, amplexarea bătăliilor pe care le-au dat și pe care în majoritatea cazurilor le-au cîștigat împotriva unor forțe militare egale sau care depășesc, cum este cazul Imperiului otoman, pe cele cunoscute în occidentul european, le îndreptăteau cel

puțin la o menționare a lor. Faptul că aportul nostru la arta militară medievală este ignorat și în această ultimă sinteză este plin de semnificații pentru noi. Mai întîi nu trebuie să ignorăm existența lucrării de specialitate a lui F. Lot, *L'art militaire et les armées au moyen-âge*, apărută în 1948—1949. În această monografie, în care este prezent un capitol despre istoria noastră militară medievală, F. Lot se îndoiește de veracitatea afirmațiilor istoricilor noștri pe care i-a utilizat și pune sub semnul întrebării valoarea campaniilor purtate de marii noștri voievozi, unele aspecte ale acestora considerîndu-le de domeniul folclorului militar (urmărirea turcilor după lupta de la Vaslui, de exemplu). Încît, chiar dacă autorii *Istoriei universale a armatelor* au cunoscut o parte din bibliografia românească, în urma concluziilor lui F. Lot devenea mai mult decît problematică folosirea ei. De aceea, nemenționarea noastră în lucrarea pe care o recenzăm, semnifică pentru noi, necesitatea stringentă de a realiza studii de istorie militară comparată, prin care să demonstrăm și nu să afirmăm, rolul nostru pe plan militar în secolele XIV—XV.

Volumul al II-lea, „Sfîrșitul evului mediu. Epoca clasică” are un subtitlu mai puțin inspirat, „De la Soliman la Vauban, soldatul calului și al fortăreței”. Calul este folosit și pînă acum atît în Europa (armatele de feudali sînt armate de cavalerie) cît și în Asia (ultimele migrații și invazia tătară din 1241 ne pun în fața unor popoare de călăreți” prin excelență). De aceea, delimitarea prin subtitlu a volumului I de volumul al II-lea pare nefondată. În afară de aceasta nu se subliniază îndeajuns rolul pe care îl are perfecționarea armelor de foc în secolul al XVI-lea în evoluția artei militare. În rest sînt scoase în evidență calitățile unor conducători de oști și ale campaniilor mai importante, atît prin felul în care au fost conduse, cît și prin învățămintele care rezultau pentru dezvoltarea concepției militare moderne (Gaston de Foix, Turenne, Vauban). Capitole speciale sînt închinete infanteriei, care recapătă strălucirea pe care a avut-o pe cîmpurile de luptă ale antichității (încă un motiv în plus pentru a sublinia caracterul neinspirat al subtitlului volumului

respectiv) și o dată cu aceasta este marcată apariția elvețienilor ca soldați și concepția tactică a acestora pe scena militară a Europei; de asemenea mercenariatului, cauzelor apariției și dezvoltării acestei forme de alcătuire a oștilor din Europa și caracteristicilor campaniilor purtate cu asemenea armate (în special sînt analizate luptele dintre condotierii italieni) li se acordă atenția cuvenită, iar un capitol este închinat formelor de organizare militară și de luptă ale amerindienilor. Artă fortificațiilor în secolul al XV-lea, care determină apariția unei noi concepții strategice și tactice este surprinsă în chip fericit într-o expunere pe care desenele explicative și reproducerea o fac și mai evidentă.

În volumul al III-lea „Timpurile moderne”, este cuprinsă perioada dintre anii 1700–1914 și are ca subtitlu „De la Petru cel Mare la Moltke, soldatul puștii și al tunului”. Privită din punct de vedere al evoluției armamentului această perioadă prezintă o unitate perfectă. Pușca și tunul formează armele principale folosite de armatele secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Perfecționarea acestor arme timp de două secole și faptul că tot acum se ivesc generali de geniu ca mareșalul de Saxa Frederic cel Mare și Napoleon fac ca arta războiului să atingă momente de perfecțiune rar întâlnite în istoria militară. Apariția sistemului de atac cu o coloană puternică, după care, perfecționarea puștii și posibilitatea de a trage cu o frecvență de trei lovituri pe minut, ca și mărirea distanței la care bat tunurile, determină apariția sistemului atacului linear, în-găduie folosirea integrală a puterii de foc. Sistemul atacului linear devine sistemul clasic pentru secolul al XVIII-lea. Celor două sisteme li se acordă un al treilea, sistemul mixt: deplasarea trupelor se face în coloană, iar atacul se face în linie. Frederic al II-lea vine cu sistemul oblic, care îngăduie un atac puternic de flanc, dar poate fi fatal și celui care-l întrebuințează în cazul în care dușmanul atacă în forță de la început aripa slăbită de cel care conduce o bătălie după sistemul oblic. În afara acestor principii de tactică, tot în secolul al XVIII-lea se realizează organizarea armatei pe divizii. Creșterea efectivelor, problema aprovizionării lor în timpul unor marșuri inde-

lungate impun crearea de unități, formate din toate armele, care să poată angaja o acțiune pe cont propriu. Această organizare va fi perfecționată în timpul războaielor purtate de Franța revoluționară și mai ales în timpul războaielor napoleoniene.

Organizarea militară a Americii și luptele duse împotriva Angliei se bucură de o tratare adecvată, ca și războaiele din Europa pînă la revoluția franceză. Un mare capitol este rezervat luptelor pe care Franța le duce împotriva Europei, între anii 1792–1815. Textul se rezumă la prezentarea aspectelor semnificative ale campaniilor în timp ce planșe și „tablouri” prezintă scurte fișe biografice ale generalilor și mareșalilor care au strălucit pe cîmpurile de luptă. (Despre mareșalul Davout se spune că a fost cel mai bun general al lui Napoleon, a cărui personalitate a fost umbrată pe nedrept de aceea a împăratului. Afirmatia este exagerată pentru că Davout n-avea geniul lui Napoleon și aceasta a dovedit-o în momentul în care a condus independent o campanie, iar Napoleon a fost primul care a atras atenția asupra calităților de conducător militar ale lui Davout). Atunci cînd sînt trecute în revistă războaiele din secolul al XIX-lea, atît cele de pe continentul nostru cit și cele de cucerire duse în Africa, sau războiul de Secesiune, era necesar ca uneori să se arate cauzele sociale și să se sublinieze caracterul nedrept al acestora.

Volumul al IV-lea „Epoca contemporană” are ca subtitlu „De la Foch la Eisenhower, soldatul tancului și al avionului”. Cea mai mare parte din volum este afectată primului război mondial, accentul căzînd pe organizarea armatelor europene în ajunul conflagrației și armamentul de care dispuneau aceste armate. Descrierea războiului, ca acțiune militară propriu-zisă, are ca obiect campania din Franța. Celelalte evenimente militare sînt menționate în treacăt, în măsura în care ele influențează direct operațiile de pe frontul occidental.

Cîteva tablouri au menirea să expedieze telegrafic evenimentele de pe frontul de răsărit. Participarea României la război este menționată în cîteva rînduri, pe o parte dintr-o coloană a unui asemenea tabel rezumativ.

Războiul civil din Spania nu se bucură de înțelegerea totală a autorilor și cînd este vorba de cauze și atunci cînd este prezentată desfășurarea operațiilor (se insistă asupra fanatismului ca trăsătură psihică a spaniolului, ceea ce explică dirigenția unor lupte!), sau rezultatele acestui război. Cîteva pagini sînt închinete luptelor din China, iar un capitol are ca teină evoluția armatelor marilor puteri (dar apare un capitol și despre belgieni, elvețieni și polonezi în timp ce alte țări sînt omise în mod inexplicabil).

Cea mai mare parte din a doua jumătate a volumului este rezervată celui de-al doilea război mondial. Cu toate acestea proporțiile sînt inoeste în comparație cu marile lucrări care tratează pe larg această teină. Ca și pentru primul război mondial și de data aceasta subiectivismul autorilor este manifest, în felul cum acordă prioritate numai unor aspecte pur militare și cum încearcă să explice cauzele acestor războaie.

Ultimele pagini trec în revistă unele aspecte ale războiului din Indochina și Coreea.

Postfața generalului Beaufre schițează evoluția armamentului și problemele de strategie pe care aceasta o impune în zilele noastre.

Aspectul grafic al *Istoriei universale a armatelor* este excelent. Pe lîngă reproducerile extrem de bogate, întîlnim pe parcursul celor patru volume foarte multe planșe explicative.

În afara explicațiilor despre armament, ele rezumă prin prezentări grafice reușite, problemele de organizare a armatei, principiile de tactică folosite pe cîmpul de luptă. În acest sens necesită să fie citată planșa nr. 6, care arată prin schițe și desene felul cum era alcătuită falanga și legiunea (vol. I), sau planșele nr. 14 și 15, în care este explicată atît de sugestiv organizarea feudală a armatei în Europa și procedeele de luptă în Occidentul

medieval. În felul acesta sînt schematizate și devin clare pentru oricine chiar și aspecte de istorie a armatei reputate ca dificile și greu accesibile.

Reproducerilor și planșelor li se adaugă desene și hărți care permit urmărirea în spațiu a faptelor relatate.

Calitatea esențială a lucrării este aceea că reușește să degajeze principiile de bază ale tacticii și strategiei. În ciuda evoluției armamentului, din antichitate și pînă în timpurile moderne, întîlnim fie în Europa, fie în Asia manevre pe cîmpul de luptă care îngăduie concluzia extrem de prețioasă că arta militară comportă cîteva principii universal valabile, pe care marii capitani le-au aplicat cu succes din antichitate și pînă în zilele noastre. Apropierile pe care le fac autorii, de exemplu, între o anumită concepție tactică a lui Alexandru cel Mare și Carnot care o teoretizează cu 21 de secole mai tîrziu, sau asemănarea din punct de vedere strategic dintre campania lui Gaston de Foix din Italia și campania lui Napoleon din anul 1796, au darul să demonstreze valoarea în timp a unor principii de artă militară.

Istoria universală a armatelor este un prețios instrument de lucru pentru studierea artei militare medievale românești, chiar dacă nu amintește nici un cuvînt despre noi, pentru că ne dă posibilitatea să judecăm arta militară medievală pe spații largi, de la Atlantic la Pacific. Această viziune largă ne îngăduie să judecăm din punct de vedere militar mai bine faptele de arme săvîrșite de români în secolele al XIV-lea și al XV-lea, iar concluziile care se impun sînt surprinzătoare pentru noi. De asemenea, această sinteză poate fi consultată cu profit și pentru studierea istoriei noastre militare, posterioară secolului al XV-lea.

Manole Neagoe

„Revue des Études Sud-Est Européennes“ (Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest), t. I—VI, 1963—1968, p. 4 260

În cadrul Academiei, în anul 1963 a luat ființă Institutul de studii sud-est europene și în același an a apărut „Revue des études sud-est européennes”, revistă periodică, care apare în Editura Academiei sub îngrijirea unui Comitet de redacție, avînd ca redactor șef pe prof. M. Berza, membru corespondent al Academiei și director al Institutului, iar ca secretar de redacție pe A. Dușu, cercetător principal la același institut.

Studiile sud-est europene reflectă o preocupare mai veche a științei românești și în cadrul acestor investigații s-a căutat întotdeauna deslușirea propriei noastre istorii. Marele istoric român Nicolae Iorga împreună cu Gh. Murgoci și Vasile Pârvan au înființat prima oară la noi, în 1914, un institut de studii și cercetări sud-est europene, care a tipărit două publicații: „Bulletin de l'Institut pour l'Étude du Sud-Est Européen” (1914—1923) și „Revue historique du Sud-Est Européen” (1924—1945). Activitatea de studii și cercetări balcanice a fost continuată de Institutul de studii și cercetări balcanice, condus de Victor Papacostea între 1937—1948, avînd ca publicație periodică revista „Balcania” (1938—1945).

Astăzi, prin munca de cercetare din Institutul de studii sud-est europene, concretizată în articole și studii apărute în paginile „Revue des études sud-est européennes”, se continuă activitatea științifică, inițiată acum o jumătate

de secol, obținîndu-se rezultate științifice valoroase sub influența pozitivă a concepției materialiste despre societate. Pornind de la ideea unității și diversității popoarelor sud-est europene, efortul colaboratorilor se îndreaptă către stabilirea, pe de o parte, a elementelor originale-naționale și, pe de altă parte, a influențelor intervenite în diferite domenii de viață economică, socială, politică și culturală a acestor popoare. Această înțelegere dialectică a raportului diversitate-unitate este posibilă numai prin aplicarea riguroasă a metodelor de cercetare științifice.

„Revue des études sud-est européennes” publică în limbi de circulație internațională studii și articole, comunicări, note de contribuție, texte și documente inedite, precum și cronici asupra celor mai importante manifestări științifice pe teme sud-est europene, recenzii și note bibliografice; tabloul activității desfășurate în Institutul de studii sud-est europene este înfățișat, începînd din anul 1967, într-o prezentare periodică anuală (*Échos de l'Institut d'études sud-est européennes de Bucarest*).

Studiile, articolele și alte numeroase contribuții ale colaboratorilor din țară și de peste hotare apărute în revistă sînt axate pe cercetarea unor variate probleme de istorie, drept, lingvistică, literatură, artă, folclor, etnografie, sociologie etc., privind popoarele din aria istorico-geografică sud-est europeană, eviden-

fiind în același timp relațiile acestora, de-a lungul secolelor, cu țările române. Paginile revistei reflectă o largă colaborare internațională, în primul rând sud-est europeană, precum și a numeroși oameni de știință din alte centre de cercetare, preocupați de problemele Peninsulei Balcanice și ale bazinului răsăritean al Mării Mediterane. Menționăm numai câteva nume ale colaboratorilor străini, ca; M. Andreev, J. Dujčev, D. N. Mintšev, N. Todorov (Bulgaria); Ž. Avramovski, M. V. Garašanin (Iugoslavia); E. Kriaras, N. A. Oikonomides, J. Tsaras (Grecia); E. D. Tappe (Anglia); A. Mirambel, F. Thiriet (Franța); Rosa del Conte (Italia); J. Irmšcher (Germania); J. K. Begunov, E. P. Naumov, P. Piotrovski (U.R.S.S.). Trebuie să subliniem, dat fiindcă prezentarea de față se limitează la o anumită tematică, aportul valoros adus de studiile și articolele semnate de specialiștii români în elucidarea unor teme legate de domeniile respective: lingvistică — Al. Graur, H. Mihaescu, A. Rosetti; etnografie și folclor

A. Bucșan, A. Fochi, R. O. Mayer, N. Al. Mironescu, M. Pop. P. Petrescu, Paul Stahl, R. Vulcănescu; artă — R. Teodorescu; muzicologie — E. Comișel, Gh. Ciobanu; sociologie — I. P. Marcu.

În decurs de șase ani, 1963—1968, „Revue des études sud est européennes” a apărut în 6 tomuri, totalizând 14 numere (la început câte patru numere pe an grupate în două volume, iar din 1968 câte patru numere pe an, fiecare de sine stătător). În prezentarea de față ne-am oprit asupra articolelor și studiilor de istorie politică, economică și culturală cu multiplele lor aspecte, apărute în revistă în numerele publicate în perioada 1963—1968.

În cadrul problemelor de istorie veche și arheologie menționăm contribuția cunoscutului arheolog sîrb Milutin V. Garašanin, *Considérations sur les influences sud-orientales dans les civilisations préhistoriques des Balkans* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 5—16), care, în lumina constatărilor făcute cu prilejul săpăturilor arheologice din Bulgaria, Iugoslavia, Grecia și Turcia, stabilește influența civilizației din Marea Egee și din Orientul Apropiat asupra formării culturii materiale balcanice în epoca istorică și protoistorică. Prof. Ion

Nestor, *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques*, I (t. I, nr. 1—2, 1963, p. 41—67), pe temeiul izvoarelor literare, face analiza stadiului cercetărilor cu privire la instalarea efectivă a slavilor în Peninsula Balcanică continentală, care a început abia după anul 602. Precizări pe baza unor materiale arheologice aduc: M. Alexandrescu-Vianu, *Un sarcophage mithriaque au Musée d'Histoire de Galatzi* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 229—233), Octavian Iliescu, *Nouvelles informations relatives aux lingots roumains d'or trouvés en Transylvanie* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 269—281), Octavian Iliescu și Gavrilă Simion, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIIIe et XIVe siècles trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire* (t. II, nr. 1—2, 1968, p. 217—228).

Observații de ordin general, legate de dezvoltarea bizantinologiei ca știință și interesul pentru istoria Bizanțului, ni le oferă în articolul său Eugen Stănescu, *Le XIe siècle byzantin. Évolution d'une image historique* (t. VI, nr. 1, 1968, p. 93—111), urmărind cum s-a conturat imaginea istorică a secolului al XI-lea în lucrările de bizantinologie de la apariția acestei discipline (secolul al XVI-lea) pînă la începutul secolului al XX-lea, de la raționalismul didactic al bizantinologiei umaniste din secolele XVI—XVII pînă la școala bizantinologică germană de la începutul secolului al XX-lea. De asemenea, Johannes Irmšcher, *Griechisch-deutsche Beziehungen vom 13. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Eine erste Übersicht* (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 355—370), se ocupă de evoluția legăturilor greco-germane în epoca bizantină, în perioada filolenică pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd studiile bizantine și neogrecești devin ramuri independente ale istoriei și filologiei.

În preocupările privind istoria Bizanțului în secolul al XI-lea se înscriu cele două studii semnate de prof. Eugen Stănescu, *Les réformes d'Isaac Comnène* (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 35—69). Autorul se oprește asupra unei forme de manifestare a crizei bizantine din secolul al XI-lea, care s-a tradus în în-

cercările unor bazele de a o soluționa. În acest sens este examinată amănunțit politica de reforme interne a lui Isaac Commnenul. Deopotrivă de interesant — prin nouitatea ideilor puse în circulație — este și articolul *Byzantinovlachica, I: Les Valaques à la fin du Xe siècle — début du XIe et la restauration de la domination byzantine dans la péninsule balkanique* (t. VI, nr. 3, 1968, p. 407—638), în care observațiile autorului, pe baza episodului relatat de Ioan Skilitzes referitor la insurecția celor patru comitopuli, conduc spre considerarea textului amințit ca fiind prima mențiune cunoscută despre istoria vlahilor din Peninsula Balcanică. Pentru a lămuri rolul jucat de vlahi în timpul războiului bizantino-bulgar, autorul caută ecourile evenimentelor de la sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea în izvoarele vremurilor următoare, ajungând la concluzia că, începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea pînă la începutul secolului al XIII-lea, se constată în societatea bizantină existența unei tradiții referitoare la vlahi și la relațiile acestora cu bulgarii și bizantinii.

Un număr de articole alcătuind un tot documentar se ocupă de stăpînirea bizantină în secolele X—XI la Dunărea de Jos. În *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles. La Mésopotamie de l'Occident* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 57—79), N. A. Oikonomides, bazîndu-se pe un manuscris grec, datat 975—979, semnalează prezența unui comandant bizantin al Mesopotamiei de Jos, ținut localizat de autor la Dunăre și cuprinzînd în teritoriul său Dobrogea, șesul muntelesc de la Dunăre la Siret, Delta și cetățile Dinogetia și Păciul lui Soare. După anul 1000, autorul arată că se creează pentru această regiune denumirea de Paradunavon (Paristrion), explicînd diferența de nume prin aceea că bizantinii au fixat granița pe Dunăre pînă la Marea Neagră, ca obstacol în drumul pecenegilor, în acest sens, descoperirile arheologice de la Păciul lui Soare îl servesc, deoarece atestă că în secolul al XI-lea cetatea nu mai avea rol militar. Pentru denumirea și existența temei Paristrion în secolul al XI-lea la Dunăre revine Nicolae Bănescu în *À propos de Basile Apokapes, duc la Paradounavis (Paristrion).*

La notice du moine Théodule (1059) (t. I, nr. 1—2, 1963, p. 155—158), întărind, printr-o demonstrație paleografică minuțioasă, convingătoare, identificarea după o notiță a călugărului Théodul, a comandantului bizantin Basile Apokapes, duce de Paristrion. Într-un articol, *Peul-on localiser la Petite Preslave à Păciul lui Soare? Commentaire à Anne Commène, Alexiade VII/III* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 17—36), Petre Ș. Năsturel încearcă, folosind o sugestivă documentare, să identifice orașul dispărut cunoscut cu numele de Petite Preslav cu așezarea dobrogeană Păciul lui Soare. În jurul aceleiași probleme, *Aulour, de la localisation de la Petite Preslav* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 37—56), Petre Diaconu își seriază argumentele spre a ajunge la concluzia că fortăreața La Petite Preslav se situa acolo unde astăzi există încă în Bulgaria ruinele fortăreței țarului Krum. Cei doi autori împărtășesc puncte de vedere originale pentru aceste identificări și aduc o bogată gamă de informații.

Pentru stăpînirea bizantină în secolul al XIV-lea în răsăritul Peninsulei Balcanice, aduce date noi E. P. Naumov, *Месемврийские грамоты XIV века (о малоизученных страницах истории) Болгарии и Византии* (t. VI, nr. 1, 1968, p. 55—70); analizînd conținutul celor trei diplome grecești aflate la mănăstirile din Mesembria, înfățișează organizarea politică și bisericească în părțile bulgărești de la Marea Neagră ale țaratului bulgar interesînd și stăpînirile lui Dobrotici și reconstituie istoria litoralului bulgar aflat parțial sub stăpînire bizantină. În legătură cu sfârșitul stăpînirii bizantine în Grecia, articolul lui Jean Tsaras, *La fin d'Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique* (t. III, nr. 3—4, 1965, p. 419—432), stabilește, conform actelor senatului venețian și a relatărilor cronicarilor bizantini, că, după ce a vîndut în 1423 Thessaloniceul Veneției, Andronic Paleologul s-a retras în Peloponez, la Mantinea, unde a și murit.

Mai semnalăm în domeniul bizantinologiei articolele semnate de C. Dima-Drăgan și M. Caratașu, *Les ouvrages d'histoire byzantine de la bibliothèque du prince Constantin Brancovan* (t. V, nr. 3—4, 1967, p. 435—445)

Alexandru Dușu, *Some remarks on the Dacians met in Rome by Manuel Chrysoloras* (t. III, nr. 3–4, 1965, p. 647–650), E. Frances, *Un épisode des guerres de Byzance contre les Slaves et les Avars, au début du VIIe siècle* (t. VI, nr. 3, 1968, p. 528–530); două aspecte ale artei bizantine sînt înfățișate de Ion Barnea în *Un manuscrit byzantin illustré du XIe siècle* (t. I, nr. 3–4, 1963, p. 319–330) și în *Über die mittelalterlichen Tierdarstellungen in der Dobrudscha (10.–14. Jahrhundert)* (t. III, nr. 3–4, 1965, p. 585–610); identificarea cetății bizantine Demnitzikos cu Dinogeția de către A. A. Bolșacov-Ghimpu, *La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos* (t. V, nr. 3–4, 1967, p. 543–555), precum și a toponimului latin Marcellae cu ruinele de la Karnobadski Hisarlık de I. Dujčev, *Markellai – Marcellae, Un toponyme latin méconnu* (t. IV, nr. 3–4, 1966, p. 371–375); articolul *Le XIVe centenaire de la mort de Justinien Ier (565–1965)* (t. V, nr. 3–4, 1967, p. 551–562), de Valentin Al. Georgescu oferă o amplă bibliografie despre personalitatea și epoca împăratului bizantin.

O parte din articole aduc contribuții prețioase la istoria politică a țărilor române pentru epoci diferite și tratînd evenimente de importanță variată. În studiul *Contracts balkaniques et réalités roumaines aux confins danubiens du royaume de Hongrie. À propos de la publication de nouvelles sources concernant Basarab* (t. III, nr. 3–4, 1965, 385–417) Maria Holban, pornind de la documentele inedite și tezele propuse pe marginea lor de către istoricul maghiar C. G. Györffy, caută să restabilească adevărul istoric privind raporturile dintre Basarab și Ungaria Angevină, demonstrînd că nu poate fi fixat acordul de vasalitate între Basarab și Carol Robert în 1317. Autoarea face și o analiză critică a felului în care este prezentată campania din 1330 în *Chronicon pictum* în legătură cu documentele referitoare la această luptă. Aceeași autoare prezintă *Du caractère de l'ambassade de Guillebert de Lannoy dans le nord et le sud-est de l'Europe en 1421 et de quelques incidents de son voyage* (t. V, nr. 3–4, 1967, p. 419–434), arătînd că adevărata misiune a lui Guillebert de Lannoy în Im-

periul otoman și țările din sud-estul Europei nu consta în a chema la o cruciadă pentru apărarea Europei și respingerea turcilor din Peninsula Balcanică, ci acestuia i se încredințase de către regele Angliei și Franței doar sarcina de a culege informații; în privința episodului privind jefuirea acestui trimis lîngă Moncastre, autoarea restabilește adevărul. Tot Maria Holban publică articolul *En marge de la croisade protestante du groupe de Urach pour la diffusion de l'évangile dans les langues nationales du Sud-Est européen – l'épisode Wolff Schreiber* (t. II, nr. 1–2, 1964, p. 127–152), urmărind a elucida controversatul episod privind misiunea lui Wolff Schreiber în 1563 la curtea din Suceava, în timpul domniei lui Despot Vodă.

Eric D. Tappe, în articolul *John Sibthorp in the Danubian Lands, 1794* (t. V, nr. 3–4, 1967, p. 461–473) ne face cunoscută o parte din jurnalul de călătorie al lui John Sibthorp referitoare la descrierea drumului de la Viena la Constantinopol (1794) și primirea sa de Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești. *Nicolas Soutze (1798–1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines* (t. VI, nr. 2, 1968, p. 313–338) de Andrei Pippidi, articol care prezintă figura de candidat la domnie a lui Nicolae Suțu, gînditor politic, dornic de a aplica în Țara Românească reformele inspirate din Occident, cărora li se opune societatea feudală a timpului; autorul, în acest context formulează judecăți de valoare asupra aspectelor negative ale regimului fanariot.

Lucrarea lui I. D. Suciu, *Rumänen und Serben in der Revolution des Jahres 1848 im Banat* (t. IV, nr. 4, 1968, p. 609–623) este un studiu de istorie locală, privind fraternizarea românilor bănățeni cu revoluționarii sîrbi, în 1848, împotriva guvernului maghiar, care a încălcat aspirațiile naționale și sociale ale celor două naționalități.

O serie de contribuții se referă la diverse aspecte ale relațiilor politice dintre țările din sud-estul Europei.

Relațiile româno-turce în secolele XV–XVIII sînt reliefate de Mihail Guboglu în *L'historiographie ottomane des XVe–XVIIIe siècles. Bref aperçu* (t. III, nr. 1–2, 1965,

p. 81—93), așa cum apar ele din cronică, memoriile, poeme în versuri și proză, biografii, note de călătorie, însemnări ale autorilor otomani. Din una din aceste cronică otomane, în articolul *Хроника Идриса Битлиси в качестве источника по истории покорения Балканского полуострова турками* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 95—129), M. Mehmet desprinde aspectele cuceririi Peninsulei Balcanice de către otomani pînă la bătălia de la Kosovo 1448. Același cercetător, M. A. Mehmet, în *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe—XVIe siècles* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 265—274) stabilește valoarea haraciului datorat de cele două țări române către Poarta otomană la începutul stăpînirii otomane pe baza unui document turc pe care, după conținut, îl datează cu anul 1512. Un aspect interesant ce apare din secolul al XVI-lea este surprins de M. M. Alexandrescu-Dersca în *Un privilège accordé par Suleyman Ier après l'occupation de Bude (1526)* (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 377—391); pornind de la privilegiul dat în 1526 lui Iosif ben Șelmo, autoarea se ocupă de situația, în general, a evreilor în Imperiul otoman. Ion Radu Mircea, *Sur les circonstances dans lesquelles les Turcs sont restés en Valachie jusqu'au début du XVIe siècle* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 77—86), susține cu argumente documentare că, conform stipulațiilor stabilite între Țara Românească și Poarta otomană, turcii nu s-au putut așeza la nord de Dunăre pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, deci prezența unor turci înainte de acest secol la noi e accidentală. Studiul stemelor domnitorilor începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea permite profesorului Emil Virtosu în *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire ottoman, reflétées par le sceau du Prince régnant (XVIIe et XIXe siècles)* (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 197—206) să constate că domnitorii Țării Românești și ai Moldovei foloseau în raporturile lor personale și oficiale cu Poarta alte steme decît cele obișnuite, ca de pildă steme speciale, în limba turco-osmană. Condițiile în care se semnalează prezența lui Abdullah Ramiz Pașa la Dunăre alături de Bayraktar Pașa și după răscoala ienicerilor din 1809 exilul lui Ramiz Pașa în

România sînt expuse de A. F. Miller în *Abdullah Ramiz Pacha en exil* (t. II, nr. 3—4, 1964, p. 423—432). Evoluția și trăsăturile raporturilor româno-turce în perioada formării statului național român pînă la obținerea independenței se desprinde de către G. G. Florescu în *Some aspects of the struggle for the formation of the modern South-Eastern European States. Romanian-Turkish relations* (t. II, nr. 1—2, 1964, p. 187—214).

Relațiile politice ale României independente cu popoarele sud-slave grupează cîteva articole. Astfel, problema relațiilor politice româno-sirbe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea este tratată în articolul lui G. G. Florescu *Some aspects from the history of the South-Eastern European relations; Romanian-Serbian relations (1859—1866)* (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 207—221) din punctul de vedere al dreptului internațional, elaborat pe baza unei informații bogate editate și mai ales inedite. Și tot G. G. Florescu se ocupă de relațiile României cu Bulgaria în *La création de l'agence diplomatique de Roumanie à Sofia (1879)* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 279—282). Relațiile statelor balcanice, în ciuda atitudinii marilor puteri și mai ales a Austro-Ungariei care a împins Serbia contra Bulgariei între 1885—1886, problemă neglijată în istoriografia română, este studiată de Nicolae Ciachir, *La conclusion de la paix de Bucarest en 1886 au lendemain des événements balkaniques de 1885—1886* (t. III, nr. 3—4, 1965, p. 563—583). Știri noi, privind politica internațională a României între anii 1933—1936 sînt date de Živko Avramovski, *Le gouvernement yougoslave, les négociations du traité soviéto-roumain d'aide mutuelle et la chute de Titulescu* (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 491—512). Autorul stabilește cauzele care au dus la atitudinea negativă luată de guvernul Iugoslaviei față de politica de securitate colectivă și politica lui N. Titulescu. Afirmă că M. Stojadinović a avut o contribuție importantă la acțiunea de îndepărtare a lui N. Titulescu din funcția de ministru de externe.

Lupta de stăvilire a înaintării otomane, care se transformă după instaurarea puterii otomane în Peninsula Balcanică în lupta de eliberare a popoarelor de sub stăpînirea Tur-

ciei, constituie subiectul unci serii numeroase de articole. Francisc Pall în *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1412—1443, condotta da Giovanni di Hunedoara* (t. III, nr. 3—4, 1965, p. 433—463) se ocupă de acțiunile antiotomane întreprinse de Iancu de Hunedoara între 1440—1443 și influența lor asupra mișcării de eliberare din Peninsula Balcanică. Revista marchează comemorarea a 500 de ani de la moartea eroului albanez Skanderbeg (17 ianuarie 1468) prin publicarea unui articol semnat tot de Francisc Pall, *Skanderbeg et Iancu de Hunedoara* (t. VI, nr. 1, 1968, p. 5—21); asocierea celor două nume se impunea prin alitudinea lor consecvent antiotomană, mai mult chiar, deși cei doi luptători nu au stabilit alianțe sau contacte directe în lupta de eliberare de sub otomani a popoarelor balcanice, acțiunile lor avînd același scop au fost concomitente, slăbind potențialul militar otoman și în felul acesta lupta poporului albanez condus de Skanderbeg a susținut luptele întreprinse de Iancu de Hunedoara în sectorul dunărean în anii 1443, 1444, 1448, 1456. Participarea unor contingente ale armatei Țării Românești la bătălia de la Kosovo în 1448 alături de Iancu de Hunedoara, pusă la îndoială de unii cercetători, este pe deplin confirmată de un document din 1492 comentat de Șt. Andreescu în articolul *Une information négligée sur la participation de la Valachie à la bataille de Kosovo (1448)* (t. VI, nr. 1, 1968, p. 85—92). Participarea activă și consecventă a țărilor române la lupta de eliberare națională din Balcani se desprinde și din articolul lui Carl Göllner *Beziehungen der rumänischen Wojewoden Radu Șerban, Nicolae Petrașcu und Gaspar Graliani zur „Milice Chrétienne”* (t. III, nr. 1, 1968, p. 71—83); în 1619 se înființează „Milice Chrétienne” (Oștirea creștină), un ordin de călugări catolici care-și propune eliberarea popoarelor balcanice de sub stăpînirea otomană; atrași de acest scop, cci trei voievozi români au încercat să adere la noul ordin; intențiile lor sînt însă înșelate, deoarece „Oștirea creștină” sfîrșește prin a ajunge un instrument al contrareformei. Paul Cernovodeanu, în *Bucarest. Important centre politique du Sud-Est européen à la fin du*

XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 147—167), reușește să dovedească documentat că Bucureștiul epocii lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu este locul de desfășurare a unor largi acțiuni diplomatice, centru al întrevederilor secrete ale reprezentanților popoarelor balcanice și de raliere a luptei de rezistență a popoarelor robite din sud-estul european. Mișcarea de eliberare națională în Balcani capătă un nou avînt în perioada războaielor ruso-austro-turce, așa cum e mișcarea din Peloponez din 1770 ce este amănunțit expusă de Ariadna Camariano-Cioran în *La guerre russo-turque de 1768—1774 et les Grecs* (t. III, nr. 3—4, 1965, p. 513—517). În prima jumătate a secolului al XIX-lea se înmulțesc acțiunile de eliberare; T. N. Tripcea, *События, происходившие на австро-сербской границе во время сербского народного восстания 1804-1813г.* (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 169—196) înfățișează, în lumina documentelor inedite ale arhivei din Timișoara, unele evenimente petrecute la granița sirbo-austriacă în cursul răscoalei sirbești (1804—1813). Nestor Camariano, *L'activité de Georges Olympios dans les principautés roumaines avant la révolution de 1821* (t. II, nr. 3—4, 1966, p. 433—446), avînd știri noi din documente recent descoperite, reia expunerea refcritoare la viața și activitatea în Țara Românească a lui Iordache Olimpiotul și prietenia acestuia cu Tudor Vladimirescu înainte de evenimentele anului 1821. A. Constantinescu, în *Хронологическое уточнение одного из эпизодов балканских событий в начале XIX в.* (t. I, nr. 3—4, 1963, p. 565—567), relatează aspecte din frământările balcanice din timpul războiului ruso-turc (1828-1829). Pentru evenimentele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Vladimir Diculescu, în articolul său *Rumänien und die Frage der bulgarischen Freischaren (1866—1869)* (t. I, nr. 3—4, 1963, p. 463—483), reliefează sprijinul României acordat mișcării de redeșteptare națională a Bulgariei, iar I. Oundjev în *Vassil Levski et l'unité des peuples balkaniques* (t. III, nr. 3—4, 1965, p. 549—562) înfățișează ideile luptătorului democrat revoluționar bulgar Vassil Levski, care au contribuit la forma-

rea ideologiei revoluționare a mișcării de eliberare națională bulgară. N. Ciachir și G. Maxutovici, *Условия, созданные на территории Румынии для албанского культурно-го движения в конце XIX — начале XX века* (t. V, nr. 3—4, 1967, p. 489—500), cercetînd un material inedit, arată condițiile create pe teritoriul României în perioada 1878—1912, mișcării naționale de eliberare albaneze din punct de vedere cultural; înființarea de societăți și editarea de ziare albaneze.

Relațiile economice în Peninsula Balcanică au cunoscut perioade de înflorire sau decădere, dar niciodată nu au încetat să existe; ele au atras și unele puteri din afara sferei sud-estului european, care și-au legat interesele lor de aceste regiuni. Politica Veneției în bazinul răsăritean al Mării Mediterane a determinat *Quelques réflexions sur les entreprises vénitienes dans les pays du Sud-Est européen* (t. VI, nr. 3, 1968, p. 395—405) ale lui Freddy Thiriet. Urmărind perioadele de dominație venețiană și de pierdere a înțelătății în comerțul cu țările din sud-estul european, autorul trage și unele concluzii: în primul rînd subliniază interesul economic permanent al Veneției în aceste regiuni, alît în teritoriul continental, cît și în insule, interes care explică lupta republicii sub bizantini și turci de a obține liberul acces în aceste teritorii și lupta pentru menținerea acestei libertăți (de la sfîrșitul secolului al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea): în al doilea rînd, ponderea tranzacțiilor în Marea Egee și Marea Neagră. Un material inedit, interesant, privind succesorii Veneției în bazinul Mediteranei, îl oferă publicarea unui articol al prof. Nicolae Bănescu, *Archives d'État de Gênes. Officium Provisionis Romaniae*, I (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 575—591) și partea a II-a (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 235—263), alcătuit din documente latinești din două registre Officium Provisionis Romaniae dintre anii 1424—1428, care privesc relațiile Republicii Genova cu coloniștii și funcționarii ei din Orient în epoca de decădere a Bizanțului. Același interes economic al statelor europene în răsăritul Mediteranei—cu cîteva secole mai tîrziu—reiese din articolul *The general condition of English trade in the Levant in the second half*

of the 17th century and at the beginning of the 18th century (t. V, nr. 3—4, 1967, p. 417—460) de Paul Cernovodeanu; se face o sinteză asupra problemelor legate de comerțul făcut de compania Levantului, evidențiîndu-se condițiile politice și economice ale companiei engleze în Orient, urmărindu-se curba evoluției valorilor globale ale acestui trafic.

Un număr de studii și articole se ocupă de relațiile economice ale țărilor române cu Peninsula Balcanică. Dinu Giurescu, *Об экпорте соли из румынских государств на Балканский полуостров при феодализме* (t. I, nr. 3—4, 1963, p. 421—462), aduce clarificări asupra comerțului cu sare în Balcani al Țării Românești, Moldovei și mai puțin al Transilvaniei, din veacul al IX-lea pînă în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Comerțul Transilvaniei în sud, cu Țara Românească, Peninsula Balcanică și Orientul în secolul al XVI-lea formează obiectul studiului lui S. Goldenberg, *Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16. Jahrhundert* (t. II, nr. 3—4, 1964, p. 385—421); registrele vamale ale Sibiului, care sînt principalul și aproape unicul izvor pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atestă în acest secol epoca de înflorire a schimbului de mărfuri dintre Levant și orașul Sibiu; negustorii din Sibiu — în majoritate români — și cei din Levant sau din sudul Dunării stabiliți în Țara Românească aveau un rol preponderent în aceste schimburi; sistemul vamal dominant și dreptul de pecete al Sibiului au îngreuiat însă dezvoltarea legăturilor comerciale. În mod detaliat este expus comerțul balcano-levantin al Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea în articolul lui M. Dan și S. Goldenberg, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 87—117); pornind de la izvoare editate și inedite, se fac considerații privind amploarea și importanța acestui comerț, căile de comunicație, se insistă asupra rolului de intermediar al negustorilor din Țara Românească și Moldova în comerțul dintre Transilvania și Peninsula Balcanică, se arată regimul juridic

al negustorilor balcano-levantini și rivalitățile lor cu comercianții sași. Politica de expansiune economică a Imperiului habsburgic în Balcani în secolul al XVII-lea, care a determinat crearea unui regim privilegiat negustorilor bulgari și greci din Oltenia în perioada dominației austriece în această provincie (1718—1738), este analizată de Cornelia Papacoste-Danielopolu în studiul *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Ollénie pendant l'occupation autrichienne (1718—1738)* (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 475—490), care a utilizat materialele pentru *Istoria Olteniei sub austrieci* de C. Giurescu și o serie de documente inedite din arhiva Hurmuzaki de la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei.

Cunoscător al aspectelor economice și sociale din Balcani Nicolai Todorov în *Sur quelques aspects du passage du féodalisme au capitalisme dans les territoires balkaniques de l'Empire ottoman* (t. I, nr. 1—2, 1963, p. 103—136) stabilește unele trăsături caracteristice ale societății feudale otomane, dintre care amintim; continuitatea vieții orășenești în Balcani, rolul breslelor în Imperiul otoman, care n-a împiedicat dezvoltarea relațiilor capitaliste, inexistența în secolul al XV-lea a unor piedici juridice care să limiteze afluența populației rurale la orașe.

Un important număr de articole se axează pe probleme multiple și variate privind istoria culturii, căutând să stabilească ce e original și ce nu, ce este propriu și ce este comun în cultura popoarelor din spațiul sud-est european. P. P. Panaiteșcu înscrie studiul *Contribution à l'histoire de la littérature de chancellerie dans le Sud-Est de l'Europe* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 21—39) pe linia numeroaselor sale cercetări asupra literaturii române în haină slavă. Acest articol tratează rolul jucat de cancelariile țărilor din sud-estul european în formarea literaturii medievale și circulația ei în țările române și în restul Peninsulei Balcanice. Ocupându-se în special de literatura istorică, autorul arată că legendele legate de originea poporului român și formarea statului feudal Moldova și Țara Românească (Negru Vodă) aparțin cercurilor literare ale scribilor Curții domnești. Cercetarea literaturii de cancelarie sud-est europeană pune în lumină existența unor teme co-

mune, care au circulat în slavona bisericească, limba oficială din Bulgaria, Serbia, Rusia și țările române, ceea ce denotă comunitatea spirituală cu caracter feudal din această zonă. Un amplu tablou al culturii românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea pentru Țara Românească, după Mihai Viteazul și în timpul domniei lui Matei Basarab, este înfățișat în articolul semnat de Virgil Cândea, *L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie* (t. VI, nr. 2, 1968, p. 239—287). Autorul redă concepția culturală a lui Udriște Năsturel, care a contribuit la promovarea unui umanism românesc în limbă slavă, precum și aportul acestuia în promovarea programului de redresare doctrinară a domnitorului Matei Basarab cu care se și înrudea; anii încercărilor umaniste ale lui Udriște Năsturel corespund cu agonia slavonismului în Țara Românească.

Pe lângă studiul diferitelor influențe care s-au exercitat asupra culturii românești, constatăm în paginile revistei un efort susținut de relevare a originalității mentalității românești. Astfel, Alexandru Dușu în *Un livre de chevel dans les pays roumains au XVIIIe siècle: „Les dits des philosophes”* (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 513—533) urmărește copiile manuscrise ale „Pildelor filozofești” (edițiile din 1713 și 1783) pentru a arăta ecoul trezit de această carte în publicul românesc din secolul al XVIII-lea. Circulația celor 25 de manuscrise, menționate în Țara Românească, Moldova și Transilvania, conturează interesul egal arătat cărții în cele trei țări românești și faptul că ea a înregistrat cel mai mare succes la sfârșitul secolului al XVIII-lea. „Renașterea” românească reactualiza la acea dată toate operele apărute în epoca de „monarhie culturală a lui Brîncoveanu”, punând premisele ideologiei iluministe de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. *Un critique des normes de conduite isocratiques: Dinicu Golescu* (t. V, nr. 3—4, 1967, p. 475—488), al aceluiași autor, prezintă răspîndirea operei lui Isocrate în școlile grecești din țările române. Tonul critic al interpretării date de Dinicu Golescu „Discursurilor lui Demoniokos” denotă o scădere a admirației pentru Isocrate și deci o schimbare de mentalitate;

totuși prima traducere românească din Isocrate a apărut la încheierea procesului cultural declanșat de opera sa în țările române. În cadrul aceluiași sondaj de mentalitate, pe care îl face în cultura românească din secolul al XVIII-lea, Alexandru Duțu în „*Le Miroir des Princes*” dans la culture roumaine (t. VI, nr. 3, 1968, p. 439—479) analizează circulația operelor de genul „*Fürstenspiegel*” în perioada cuprinsă între domnia lui Constantin Brîncoveanu și deceniile care preced revoluția burgheză din 1848, rămase în mare parte în stadiu de manuscris. În epoci diferite aceleași opere au îndeplinit funcții diferite. Circulația „*Capitolelor*” lui Vasile Macedoneanu, a scrierilor lui Agapet și „*Învățăturilor*” lui Neagoe” marchează o primă etapă a acestui proces, reflectând amploarea preocupărilor din epoca „raționalismului ortodox” în țările române. Supraviețuirea formelor statale în timpul domniilor fanariote menține cadrul necesar acestei literaturi, care se dezvoltă în întreaga perioadă. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, lucrările de genul „*Fürstenspiegel*” îndeplinesc o funcție antidespotică. Ele devin cu totul sporadice la începutul secolului al XIX-lea, când acest gen literar, care a adus în cultura românească scrieri latine, bizantine, orientale, slave, franceze și germane, decade. Urmărind a degaja liniile mari ale gândirii social-politice din istoriografia perioadei 1750—1821, Vlad Georgescu în *Idées sociales et politiques dans la littérature historique des principautés roumaines pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle et le début du XIXe siècle* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 167—191) înfățișează succint pe cărturarii acestei epoci și concepția lor cu privire la formele de organizare a societății, ideea de reformă, atitudinea față de statele vecine, noul ideal patriotic și național etc.

Pentru începuturile scrisului românesc — manuscris și tipărituri — se fac noi precizări în *Sur la date de la lettre de Neacșu de Cîmpulung (1521)* (t. VI, nr. 3, 1968, p. 525—528) de Matei Cazacu, articol în care se aduce o precizare a elementelor de cronologie care lipsesc din acest prim document în limba română și anume data de 29 sau 30 iunie. Problema circulației tipăriturilor slave și românești în țările române este reluată prin stu-

diul regretatului prof. P. P. Panaitescu *Les origines de l'imprimerie en langue roumaine* (t. VI, nr. 1, 1968, p. 23—37), în care își exprimă punctele de vedere asupra începutului tiparului în limba română, ajungând la concluzia că în secolul al XVI-lea a existat o acțiune culturală unitară românească a difuzării cărții pornind din același centru, probabil din Tirgoviște. În secolul al XVI-lea se constată și circulația în țările române a tipăriturilor slave, cum este Psaltirea slavă tipărită la Veneția în 1561 și semnalată de Paul Mihail, în *Циркуляция в румынских княжествах славянской псалтири, напечатанной в Венеции*, (t. II, nr. 1—2, 1964, p. 255—258).

În istoria organizării învățămîntului românesc, un capitol îl ocupă Academia de la Sf. Sava. Victor Papacostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie* (t. I, nr. 1—2, 1963, p. 7—39) ridică o problemă contestată de istoriografia anterioară, anume originile învățămîntului superior în Țara Românească în vremea domniei lui Matei Basarab, arătînd că primii pași în direcția aceasta au fost făcuți prin Școala greacă și latină, înființată la Tirgoviște sub patronajul domnitorului, cu concursul postelnicului Constantin Cantacuzino, de erudiții greci din Chios, Pantelimon Ligarides și Ignatiu Petritzes. Această școală reprezintă „primul simbul academic” de tipul umanismului occidental instituit pe pămîntul Țării Românești. În succesiunea ideilor privind problema învățămîntului superior în țările române, se înscrie articolul postum al lui Victor Papacostea *La fondation de l'Académie Grecque de Bucarest. Les origines de l'erreur de datation et sa pénétration dans l'historiographie*, I (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 115—145) și partea a II-a (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 413—436). În prima parte autorul face o riguroasă analiză critică a istoriografiei române și străine, care atribuia lui Șerban Cantacuzino fondarea Academiei grecești de la Sf. Sava, ca în a doua parte a articolului să se dovedească printr-un studiu minuțios al documentelor contemporane că această academie a fost înființată în 1695 sub domnia lui Constantin Brîncoveanu. O interesantă contribuție privind conținutul învățămîntului de la Academia Sf. Sava în secolul al

XVIII-lea o aduce prin articolul său *L'Académie de Saint-Sava de Bucarest au XVIIIe siècle. Le contenu de l'enseignement* (t. IV, nr. 3-4, 1966, p. 437-473) Gheorghe Cronț. Bază în mare parte pe material inedit, autorul studiază conținutul învățămîntului în perioada 1694-1776 cum reiese din programa din 1707 și în perioada 1776-1817 conformă noului program al Academiei Sf. Sava stabilit de reforma lui Alexandru Ipsilanti din 1776.

Relațiile culturale, importante în egală măsură pentru istoria culturii, cuprind o sferă largă de constatări, atât ale contactelor directe, cât și ale influențelor datorate circulației de opere literare originale sau traduceri. Un aspect al legăturilor româno-grecești îl constituie relațiile Țării Românești cu muntele Athos, de care se ocupă în studiul său, amplu documentat, Petre Ș. Năsturel, *Aperçu critique des rapports de la Valachie et du Mont Athos des origines au début du XVIe siècle* (t. II, nr. 1-2, 1964, p. 93-126). Limitîndu-și studiul numai la clarificarea raporturilor Țara Românească — Athos, autorul amintește rezultatele la care s-a ajuns prin cercetarea izvoarelor grecești, slavone și românești în această problemă; începînd cu voievodul Nicolae Alexandru Basarab, continuînd cu Vlad Călugăruș și Radu cel Mare, autorul ajunge la concluzia că sprijinul moral și material dat de Țara Românească mănăstirilor grecești marchează o neîntreruptă ascensiune, al cărui apogeu îl evidențiază epoca domniei lui Neagoe Basarab. Personalitatea cărturarului cretan Ieremia Cacavela, profesorul și îndrumătorul lui Dimitrie Cantemir, apare cu date noi din articolul lui Ariadna Camariano-Cioran, *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés roumaines* (t. III, nr. 1-2, 1965, p. 165-190). Aceași autoare semnează *L'œuvre de Beccaria «Dei delitti e delle pene» et ses traductions en langues grecque et roumaine* (t. V, nr. 1-2, 1967, p. 193-202); opera juridică a lui Beccaria a circulat și la noi în traducere; autoarea supune unui studiu comparativ traducerea grecească a lui Ad. Coray și traducerea românească a lui V. Vărnăv (1821). Date noi pentru una din operele care a circulat în traducere grecească în sud-estul

european aduce succintul articol al lui Nestor Camariano *Quelques précisions au sujet de la traduction du drame «L'Olympiade» de Metastasio, faite par Rhigas Velentinis* (t. III, nr. 1-2, 1965, p. 291-296), în care se stabilește că traducerea dramei *Olympiade* de Metastasio poate fi socolită prima operă tradusă de Rhigas și ea a circulat în această traducere după 1796, fiind copiată și la noi în Moldova. Înființarea, organizarea și activitatea societății literare greco-dacice la București sînt probleme tratate de Nestor Camariano în *Sur l'activité de la «Société littéraire gréco-dacique» de Bucarest (1810-1812)* (t. VI, nr. 1, 1968, p. 39-54); printre membrii acestei societăți erau oameni de cultură români și greci, ca Grigore Brincoveanu, Iordache Slătineanu, Nestor Craiovescu, avînd și membri în străinătate, pe Ad. Coray. Un material inedit, descoperit în Arhivele statului din București, pîrtind date noi biografice pentru savantul grec Ad. Coray, este înfățișat de Cornelia Papacostea-Danielopolu în *La correspondance de Jacques Rolas, l'ami et l'éditeur d'Adamantios Coray* (t. II, nr. 3-4, 1964, p. 565-577).

Contribuții noi și interesante pentru relațiile româno-sirbe aduc cele trei articole semnate de Ion Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle* (t. I, nr. 3-4, 1963, p. 377-419), în care autorul se referă la istoria relațiilor româno-sirbe în secolele XV-XVI, stabilind o corelație între faptele noi și unele deja cunoscute. De pildă, pe baza unui document inedit din 7 aprilie 1568, se descoperă fapte necunoscute ca adoptarea domnului muntean Vlad Călugăruș de către Sultana Mara din neamul stăpînitorilor sirbi și relațiile domnitorilor Țării Românești cu Athosul. Ion Radu Mircea în *Contributions à la vie et à l'œuvre de Gavril Uric, I* (t. IV, nr. 4, 1968, p. 573-594) lămurește două probleme fundamentale referitoare la vestitul caligraf și cărturar din secolul al XV-lea Gavril Uric: originea sa moldovenească și numărul manuscriselor lucrate de Gavril, caracterul dublu al grafiei textelor respective și circulația lor în sudul Dunării. Iar studiul *«Les vies des rois et archevêques serbes» et leur circulation en Moldavie. Une copie*

inconnue de 1567 (t. IV, nr. 3—4, 1966, p. 393—412) al aceluiași autor cuprinde analiza manuscrisului ce conține *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*, copiat în 1564 și găsit de autor la mănăstirea Sucevița. Copia se datorează cunoscutului caligraf Azarie și constituie un document al limbii literare a epocii și un punct de plecare pentru orizontul ei istoric. Ion Radu Mircea, în articolele privind manuscrisele lui Gavril Uric și *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*, supune unei critici atente, folosind metoda comparației, manuscrise și copii pentru a stabili adevărul. Mai putem aminti aici articolul lui C. Dima-Drăgan *Cultural relations between the Serbian chronicler George Brankovich and the Stolnic Constantin Cantacuzino* (t. II, nr. 3—4, 1964, p. 553—560).

Complexitatea problemelor sud-estului european implică și relații de ordin juridic. În cultura și civilizația Peninsulei Balcanice, așa cum relevau B. P. Hășdeu și N. Iorga, un aspect îl constituie influența instituțiilor de drept bizantin și roman în țările din sud-estul Europei; această temă este tratată pe larg de Traian Ionașcu și Valentin Georgescu în *Unité et diversité des formes de la réception du droit romain en Occident et du droit byzantin en Orient* (t. II, nr. 1—2, 1964, p. 153—186); aspectele receptării dreptului bizantin în țările române apar în articolele semnate de Gheorghe Cronț *Byzantine juridical influences in the Romanian feudal society. Byzantine sources of the Romanian Feudal Law* (t. II, nr. 3—4, 1964, p. 359—383) și *Le livre de jugement de l'empereur Justinien* (t. IV, nr. 4, 1968, p. 639—647), Valentin Al. Georgescu *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XV—XIXe siècles)* I (t. IV, nr. 4, 1968, p. 625—638) și Vasile Grecu, *Byzantinische Quellen zu den Rumänischen Gesetzbüchern aus den Jahren 1646 und 1652* (t. III, nr. 1—2, 1965, p. 283—289). Alte probleme legate de vechiul drept sînt tratate în articolul semnat de Valentin Georgescu, *L'œuvre juridique de Michel Fotino et la version roumaine du IVe livre de droit coutumier de son « Manuel de lois » (1777)* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 119—166), un studiu cu caracter monografic privind opera juridică

a lui Mihail Fotino și dreptul românesc în general.

Circulația manuscrisă a unor izvoare grecești în țările române — în copii sau traduceri — pune probleme de identificări de autori și restabiliri de date legate de critica textelor. Dan Simonescu în *Le chroniqueur Matthieu de Myre et une traduction ignorée de son « Histoire »* (t. IV, nr. 1—2, 1966, p. 81—114), după o prezentare a cronicarului grec Matei al Myrelor, stabilește că în cronica *Istoria paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, atribuită lui Axinte Uricarul (ms. inedit de la Biblioteca Academiei), traducere datată înainte de 1716, este intercalată istoria lui Matei al Myrelor, de unde autorul înclină să creadă că a existat o traducere mai veche a acesteia folosită de Axinte, traducere făcută după una din edițiile venețiene apărută pînă în 1710 de un moldovean, probabil un boier din anturajul lui Nicolae Mavrocordat. Petre Ș. Năsturel, în *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la « Vie de Saint Niphon II, patriarche de Constantinople »* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 41—75) semnalează un manuscris al Vieții Sf. Nifon în limba greacă, aflat într-una din mănăstirile de la Meteora, necunoscut istoricilor români, și-l compară cu versiunea românească a Vieții publicată de Tit Simedrea și cu textul Vieții intercalate în *Lelopiseful Cantacuzinesc*. Ajunge la concluzia că originalul Vieții a fost redactat în grecește, apoi tradus în slavonește și din slavonește în românește poate de către Udriște Năsturel; identifică de asemenea pe mitropolitul Macarie al Ungro-Vlahiei, sfințit de Nifon, cu egumenul de la mănăstirea Bistrița.

Printre încercările de a desprinde date istorice din poetica medievală sud-dunăreană, amintim, pe cea a lui A. Balotă *« Radu Voievode » dans l'épique sud-slave* (t. V, nr. 1—2, 1967, p. 203—228), în care eforturile se îndreaptă spre identificarea unuia dintre eroii ce apar în cîntecele epice bulgărești și sîrbocroate fie cu Radu Negru, fie cu Radu Prasnaglava, fie cu Radu cel Frumos; dar amintim și pe cea a lui D. N. Mintschew *Über Liutwid den Sagenfürsten der Dobrudscha* (t. III, nr. 3—4, 1965, p. 639—645).

În paginile revistei sînt publicate o serie de alte materiale inedite, privind istoria culturii românești și mai ales legăturile culturale din sud-estul european; J. K. Begunov, *Две южнорусские компиляции из «Беседы» Козмы Пресвитера в рукописи конца XVII в. Библиотеки Академии Социалистической Республики Румынии* (t. VI, nr. 2, 1968); T. Bodogae *Aus dem Briefwechsel Șaguna's mit Vuk Karadzic* (t. IV, nr. 3—4, 1966); Virgil Cîndea, *Une version roumaine du XVIIe siècle de l'apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène* (t. IV, nr. 1—2, 1966); Paul Mihail, *К вопросу о переписке молдо-влахийского воеводы Стефана Великого с Архиепископом Первой Юстицианы Дорофеем* (t. IV, nr. 1—2, 1966); Valeriu Streinu, *Sur quelques manuscrits grecs corydaléens* (t. V, nr. 1—2, 1967). Pentru legăturile culturale româno-bulgare din secolul al XIX-lea publică corespondență inedită Mihail Dan *О научных румыно-болгарских связях в XIX в. Два письма Л. Милетича Иоанну Богдану* (t. I, nr. 1—2, 1963) și Elena Siupiur,

«La chanson du frère mort» dans la poésie des peuples balkaniques et la correspondance de I. D. Schischmánoff, B. P. Hasdeu et I. Bianu (t. VI, nr. 2, 1968).

„Revue des études sud-est européennes” publică studii și articole alcătuite în majoritatea lor pe baza unor materiale inedite, care, prin bogăția datelor noi, ajută la clarificarea diferitelor aspecte și etape de dezvoltare istorică a țărilor din sud-estul european în general și a țărilor române în special. Înalta ținută științifică a cercetărilor sud-est europene din țara noastră se reflectă și în interesul pe care-l manifestă o serie de reviste străine, care recenzează și reproduc materiale din „Revue des études sud-est européennes”; menționăm, în acest sens, revistele de peste hotare; „Europe Sud-Est” (Athena), „Canadian Slavic studies”, „Le parole e le idee” (Napole), „Byzantinoslavica” (Praga), „International Bibliography of Historical Sciences” (Paris) etc.

Anca Iancu și A. Ghiață

ISTORIA ROMÂNIEI

** *Crearea sistemului monetar național la 1867*,
Edit. Academiei, București, 1968, 125 p.

În acest volum, apărut în colecția „Bibliotheca Oeconomica”, sub egida Institutului de cercetări economice al Academiei, sînt publicate 6 comunicări prezentate la sesiunea științifică prilejuită de centenarul sistemului monetar național. După cum se arată în prefața volumului de către prof. univ. Costin Murgescu, membru corespondent al Academiei, în aceste comunicări „a fost pus un accent deosebit pe reliefaarea legăturii organice dintre crearea sistemului bănesc al leului și lupta generală pentru afirmarea dreptului tînărului stat modern român la independența națională și la exercitarea atributelor sale suverane” (p. 5).

Comunicarea prof. dr. docent G. Zane, membru corespondent al Academiei, *Problema monetară în România și reforma de la 1867*, tratează cu competență întreaga problemă monetară a epocii premergătoare reformei din 1867. Sistemul monetar existent în decurs de un secol pînă la reformă era un sistem consuetudinar, cunoscut sub numele de sistemul leului ca ban de calcul. În acest secol se pot distinge două perioade: prima, de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul organic și a doua, de la Regulamentul organic pînă la reforma din 1867.

În prima perioadă din epoca leului ca ban de calcul, sistemul monetar este caracterizat prin existența unui etalon monetar — leul — ca monedă de socoteală, simultan cu circulația a diverse monede străine, de aur, de argint și de diverse aliaje; raportul de valoare între monede este reglementat, atît pe bază comercială, cît și prin acte normative. Leul, ca monedă reală, dispăruse din circulație, însă el a rămas ca monedă de calcul, servind în această calitate la exprimarea valorii tuturor mărfurilor și a serviciilor, inclusiv a monedelor.

A doua perioadă monetară este caracterizată prin consacrarea legală a sistemului monetar existent, prin mărirea rapidă a volumului circulației monetare și prin creșterea complexității acestuia, ca și a vitezei de circulație a monedei. Prin Regulamentul Organic se consacră în ambele principate sistemul consuetudinar existent; se statuează legal existența leului ca un ban de calcul; se recunoaște de drept bimetalismul; se declară cursuri unice pentru toate monedele, atît în Țara Românească, cît și în Moldova.

Incapacitatea sistemului monetar existent de a satisface cerințele unei circulații de mărfuri în continuă creștere a impus reforma monetară din 1867. Adoptarea unui sistem monetar național — subliniază în mod just autorul — interesea îndeaproape marea moșierime producătoare de mărfuri și burghezia comer-

cială, dar exprima în același timp și revendicările de independență națională și de modernizare a economiei românești.

Prof. dr. docent Constantin C. Giurescu contribuie prin comunicarea *Alexandru Ioan Cuza și instituirea unui sistem monetar românesc* la relevarea străduințelor domnitorului român de a crea un sistem monetar național, ca o manifestare a independenței și suveranității naționale. Dacă Alexandru Ioan Cuza nu a reușit să realizeze acest țel, aceasta se explică prin faptul că în fața sa stăteau probleme mai urgente: recunoașterea dublei alegeri, realizarea unirii complete, secularizarea averilor mănăstirești, improprietărirea țăranilor și desființarea clăcii. La acestea se mai adaugă și inevitabilitatea ruperii relațiilor cu Poarta în cazul emiterii unei monede naționale. Deși în domeniul istoriei presupunerile sînt dificil de acceptat, ni se pare întemeiată convingerea autorului că „dacă domnia lui Cuza ar mai fi durat, dacă „monstruoasa coaliție” nu ar fi pus capăt, la 11 februarie 1866, domniei acestui patriot și realizator, cu siguranță el ar fi dus la bun sfîrșit și instituirea unui sistem monetar românesc” (p. 56). Într-adevăr, fără preparativele efectuate pe timpul domniei lui Cuza ar fi fost imposibil ca în decurs de un an de zile să fi fost realizată reforma monetară din 1867.

Comunicarea *Aspecte ale elaborării legii de la 1867 pentru instituirea sistemului monetar național* de Bucur Țincu, cercetător științific la Institutul de cercetări economice al Academiei, evocă atmosfera în care s-a săvîrșit acest act important, oamenii mai reprezentativi care au luat parte la realizarea lui și problemele care s-au ridicat în fața lor. Expunerea de motive a lui Petre Mavrogheni în favoarea unui nou sistem monetar este judicios relevată de autor ca un document istoric de primă importanță pentru înțelegerea caracterului reformei; viciile sistemului monetar existent au fost într-adevăr minuțios analizate de Mavrogheni, constînd din: a) lipsa unei monede reprezentînd unitatea monetară; b) valoarea prea mică a unităților monetare în comparație cu însemnătatea tranzacțiilor; c) nepractică împărțire a unității monetare în 40 de parale, fracțiune care, ca și unitatea, nu exista

de țel; d) dificultatea de a constitui din monedele străine, admise în circulație, unitatea și fracțiunile acestui sistem; e) fluctuațiile de curs la care sînt expuse unele monede străine; f) acumularea în țară a monedelor de bilon (firfirici) de aramă, a căror valoare intrinsecă nu corespundea cu valoarea lor nominală.

Un deosebit interes prezintă în comunicarea lui Bucur Țincu evocarea discuțiilor în jurul numelui ce trebuia dat noii unități monetare și submultiplului ei. Acceptarea numelui de „leu” pentru unitatea monetară nu a dat loc la controverse, dată fiind popularitatea talerului numit *Löwenthaler*, sau taler leonin, *leoninus*, care avea pe revers imprimat un leu așezat pe etichetele dinapoi; deși dispărut treptat din circulație, el a rămas înrădăcinat în psihologia poporului, numele de leu fiind întrebuințat pentru monedă, în general. Adoptarea submultiplului leului, banul, a dat naștere însă la o discuție vie, fiind susținut de Cezar Bolliac și generalul Cristian Tell pe considerente de tradiție, impunîndu-se în final.

Dr. Costin Kirîțescu, director adjunct în Ministerul Finanțelor, autorul comunicării *Sistemul monetar național din 1867 și Uniunea monetară latină*, tratează problema relațiilor dintre România și țările participante la Uniunea latină, creată în 1865 de Franța, Belgia, Elveția și Italia cu un scop dublu: a) realizarea unui sistem monetar unic pe o scară internațională cît mai largă și b) modificarea raportului de valoare între aur și argint. Cu toate că a adoptat principiile Uniunii latine, România nu a făcut niciodată parte din ea. Întrebarea care și-a pus-o autorul este dacă România nu a voit să adere, sau dimpotrivă, dacă ea a avut intenția să devină membră a uniunii, dacă a făcut demersuri pentru aderare, însă candidatura ei a fost respinsă.

Această problemă încă neelucidată, îndeosebi din cauza cercetării insuficiente a fondurilor arhivistice din străinătate, este abordată de autor prin analiza intereselor țărilor respective. Prin neadmiterea României și a altor țări în Uniunea latină, membrii acestei uniuni au păstrat în mod unilateral avantajele schimbului neechivalent datorită deprecierei argintului. Considerăm deci întemeiată opinia au-

torului că România a urmărit să devină membră în Uniunea latină, însă s-a lovit de opoziția membrilor ei; este posibil chiar ca România să fi făcut cerere de primire, care a fost respinsă.

În comunicarea prof. univ. M. Maievski, consilier la Comitetul pentru prețuri, *Biletele ipotecare — prima hirtie monedă din țara noastră* se analizează aspectele financiare ale primei hirtii monede puse în circulație în România, în perioada relativ scurtă de 12 ani (1877—1889). Destinate a fi folosite pentru plata creditorilor statului la curs obligatoriu, dar primite în același timp la casierile statului pe valoarea lor nominală, biletele ipotecare aveau caracter de monedă, totuși, fiind lipsite de o garanție reală lichidă și nefiind convertibile în aur, apăreau ca hirtie-monedă în adevăratul înțeles al cuvintului. Deși inițiate și aprobate sub presiunea nevoilor financiare extraordinare dictate de izbucnirea războiului pentru independență, aceste semne monetare nu au fost folosite pentru finanțarea războiului, ci au căpătat altă destinație. Considerăm fundamentată concluzia autorului: biletele ipotecare rămân în istoria monetară a României ca un expedient temporar, dar în același timp ca o experiență îndrăznească și reușită de folosire a banilor-hirtie pentru acoperirea nevoilor curente ale statului (p. 106).

Comunicarea *Emisiunea monedei de 5 lei de argint și sistemul monetar român de la 1867* elaborată de dr. C. Iacobovici-Boldișor, șef de sector la Institutul de cercetări economice al Academiei, este consacrată analizei condițiilor și efectelor emisiunii monedei de 5 lei de argint, începând cu anul 1880. Prin emisiunea acestei monede s-a efectuat o completare a sistemului monetar adoptat în 1867. Moneda de 5 lei de argint a devenit pilonul etalonului de argint, reducând în realitate monedele de argint cu valori nominale mai mici de 5 lei la rolul de monede divizionare, deși oficial această situație nu a fost recunoscută.

Prin publicarea acestei lucrări se aduce o contribuție valoroasă la cunoașterea unui capitol important din istoria economică modernă a României.

M. Horovitz

MIRCEA PĂCURARIU, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, extras din „Mitropolia Ardealului”, XIII, 1—3/1968, Sibiu, XII + 204 p. + 15 pl.

Bună compilație, de altfel, teza de doctorat a lui M. Păcurariu nu cuprinde, așa cum recunoaște și autorul în prefață, prea multe lucruri noi. Strângerea unor date risipite în diverse publicații obscure și ordonarea lor cronologică și sistematică după o muncă asiduă și răbdătoare reprezintă însă, fără îndoială, un merit care se cere recunoscut.

Studiind în primele pagini (6—35) istoria legăturilor bisericii ardelenice cu ierarhii de peste munți, M. Păcurariu ajunge la concluzia că în raporturile cu mitropolia Ungrovlahiei nu poate fi observată atât o strictă obediență sufraganee, cât o „oblăduire” a unor arhiepiscopi independenți de către niște vicari patriarhali (*exarchoi*); în 1582, când mitropolitul Ardealului apare în documente cu acest titlu, titularul mitropoliei Ungrovlahiei este socotit „arhimetropolit”, titlu oarecum bizar care, pare-se, corespunde celui de arhiepiscop primat din ierarhia occidentală. Desființată în 1701, mitropolia Ardealului este administrată în intervalul 1761—1781 de un vicar al episcopiei sârbe de Buda, fiind, mai apoi, după o vacanță a scaunului ce durează până în 1783, subordonată arhiepiscopului de Karlovać; episcopia Feleacului apare în 1538, cea a Geoagiului poate ceva mai devreme, amintind, pare-se, la inițiativa ierarhilor de dincoace de munte. Titlul de arhiepiscop al Banatului, la care pretindea în 1646 păstorul Rimnicului, are origini nesigure. Poate fi remarcată și situația oarecum deosebită a scaunelor episcopale din Maramureș (Vad, din 1490 sau din timpul lui Petru Rareș, până la 1623 1628—1631, iar după 1595 Muncaci și Peri), cu sedii monastice, ca toate episcopatele misionare — ceea ce însă nu putea fi cazul în Maramureș — și jurisdicție chorepiscopală.

M. Păcurariu urmărește, de asemenea, colaborarea ortodoxă întru închegarea unor forme de împotrivire față de ofensiva catolică și protestantă (p. 36—84) și, într-un al treilea

capitol (p. 85-137), schimbul de tipărituri, dascăli, copiiști, zugravii și învățăceii, capitol care, în lipsa unor cercetări temeinice, cuprinde destul de puține elemente.

În încheiere, după o listă a daniilor și ctitoriilor (p. 138-157), o bibliografie (p. 160-173), rezumate în franceză și germană, indici de nume, locuri și titluri.

Cartea lui M. Păcurariu poate fi consultată cu folos de toți cei care doresc să cunoască detaliile aspectului ecleziastic al istoriei raporturilor dintre țările române în secolele XVI-XVIII.

Radu Constantinescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

CERTAN, E. E. *Русско-румынские отношения в 1859-1863 годах*, Chișinău, „Cartea moldovenească”, 1968, 228 p.

Studierea relațiilor ruso-române constituie una din preocupările susținute ale istoricilor din R.S.S. Moldovenească¹. În cazul de față, E. E. Certan își propune să descrie istoricul relațiilor ruso-române într-un moment de mare importanță din trecutul țării noastre, anume acela al Unirii Principatelor.

Subliniind de la început că atât „unirea Moldovei și Valahiei, cât și cucerirea independenței de către statul român au fost în primul rând rezultatul dezvoltării interne a țării”, autorul consideră că „totodată procesul creării statului român nu poate fi privit izolat de situația internațională a epocii” și că „nu poate fi neglijată nici lupta aprigă dintre marile puteri în jurul problemei românești”, dat fiind faptul că „ficcarea din ele urmărirea scopuri egoiste în politica sa privind problema românească”. De aceea, autorul nu s-a limitat numai la sfera strictă a relațiilor Rusiei țariste cu Principatele Române, ci a raportat mereu aceste relații și la poziția pe care au avut-o și celelalte puteri europene față de problemele românești.

Spre deosebire de autorii care au prezentat într-un mod exagerat și unilateral rolul pozitiv al Rusiei țariste în problema unirii celor două țări române, E. E. Certan are meritul de a încerca (chiar dacă analiza sa nu e dusă

totdeauna până la capăt) să discearnă și „limitile de clasă ale țarismului rusesc” în politica acestuia față de Principatele Române. În acest sens, autorul recunoaște că au existat unele „contradicții ruso-române cunoscute care au împiedicat o apropiere mai strânsă între Rusia și Principatele Unite”. E.E. Certan arată că „interesele subiectiv-egoiste ale țarismului” își găseau expresie în „tendința sa de a-și întări pozițiile și influența sa în Principatele Unite, de a întări elementele conservatoare din țară, de a preîntîmpina caracterul revoluționar al mișcării de eliberare națională și de a nu admite unirea Moldovei și Valahiei „de jos în sus” (p. 221).

În urma înfringerilor suferite în războiul Crimeii și a greutăților interne cauzate de acest război, guvernul Rusiei țariste s-a văzut nevoit „să renunțe temporar la o politică externă activă-ofensivă” atât în ce privește problema românească, cât și în general în problemele de mai mare amploare ale chestiunii orientale. În anii imediat următori războiului Crimeii, unul din obiectivele cursului politicii externe a Rusiei țariste a fost apropierea de Franța. „Ținând să dea o lovitură Turciei, Austriei și Angliei și considerînd că Unirea Principatelor în frunte cu un domn pămîntean va fi numai un scurt episod și că nu va crea la granițele Rusiei o forță care să provoace îngrijorare” (p. 63), diplomația rusesească a sprijinit dubla alegere din ianuarie 1859 a lui Al. I. Cuza, cu atât mai mult, cu cât se considera că „susținerea lui Cuza va favoriza întărirea alianței ruso-franceze, adică înfăptuirea unuia din țelurile politicii externe a Rusiei după războiul Crimeii” (p. 73).

¹ Nu de mult a mai apărut o monografie privitoare la relațiile ruso-române, scrisă de V. I. Grosul, *Reforme în Principatele Dunărene și Rusia* (anii 20-30 ai secolului al XIX-lea), Moscova, 1966.

Sprrijinirea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza reprezenta pentru diplomația țaristă, care făcea eforturi să iasă din izolarea în care se aflate în timpul războiului Crimeii, nu numai avansul pe care trebuia să-l facă pentru întărirea relațiilor ruso-franceze, dar și cea mai bună soluție momentană pentru a împiedica intervenția armată turcească sau austriacă în Principatele Române, fapt care ar fi creat complicații de nedorit la hotarele sud-vestice ale Rusiei. Diplomații Rusiei țariste sperau însă că „unirea Moldovei și Valahiei sub conducerea unui singur principe va dura numai pe timpul vieții și domniei lui Alexandru Cuza” (p. 79). Exprimiind vederi ce nu erau numai ale sale, ambasadorul rus la Berlin, Budberg, opina în legătură cu dubla alegere a lui Al. I. Cuza că „mai bine să alegem dintre două rele pe cel mai mic și să fim de acord cu unirea întâmplătoare și temporară, decît să se provoace tulburări în principate”. Așa cum arată și autorul, „în problema recunoașterii dublei alegeri a lui Cuza, Rusia s-a limitat numai la sprijinirea diplomației franceze” (p. 81), fără să ia vreo inițiativă pe cont propriu în acest sens.

Cu toate limitele ce decurgeau din țelurile propriiei politici externe a guvernului țarist, sprijinul acordat de diplomația rusească pentru recunoașterea de către celelalte mari puteri europene (Turcia, Austria, Anglia) a dublei alegeri a lui Al. I. Cuza a avut totuși, în înlănțuirea evenimentelor din perioada analizată de autor, o importanță pozitivă. În această privință, E. E. Certan consideră că „fără sprijinul hotărît al dublei alegeri a lui Al. I. Cuza din partea Rusiei, fără ajutorul dat de ea principatelor pentru desăvîrșirea deplinei unificări politice și administrative a Moldovei și Valahiei în a doua jumătate a anului 1861, guvernul napoleonian singur, numai cu forțele sale proprii, n-ar fi putut obține acordul cabinetelor celorlalte puteri pentru Unirea Principatelor” (p. 222).

Dar chiar dacă în problemele de mai sus guvernul țarist a avut o poziție oscilatorie și inconsecventă (mai ales în a doua jumătate a anului 1860 și în prima jumătate a anului 1861), în schimb, în alte probleme autorul consideră că Rusia a avut o poziție mai decisă

chiar decît Franța. Aceasta și-a găsit reflec-tarea, după cum arată E. E. Certan, îndeosebi în rolul hotărîtor pe care guvernul rus l-a jucat în împiedicarea numeroaselor încercări ale Turciei de a organiza intervenția în Principate și de a trimite acolo un emisar turc. Rusia a sprijinit de asemenea și încercările principatelor de a-și lărgi autonomia lor prin limitarea jurisdicției consulilor ruși și prin reducerea numărului supușilor ruși în Principatele Unite; totodată, ea și-a dat prima asentimentul și ca negustorii ruși din principate să-și plătească brevetul de comerț. Toate acestea au constituit precedentul de la care statul român a pornit la limitarea jurisdicției tuturor consulilor străini și a privilegiilor supușilor străini. Tot printre acțiunile pozitive ale diplomației rusești este considerat de autor și sprijinul acordat Principatelor Unite de a obține pe cale diplomatică unele drepturi fundamentale ale unui stat suveran, ca dreptul de a încheia tratate, de a-și arbora drapelul și de a institui ordine și medalii naționale, încheierea acordului telegrafic etc.

Pornind de la teza leninistă despre existența a două Rusii — una a țarismului retrograd și alta a poporului și a democrațiilor revoluționari ruși —, autorul arată în capitolul final că cercurile progresiste din Rusia și îndeosebi democrații revoluționari au avut o poziție mult mai favorabilă față de problemele românești decît cercurile guvernamentale ale Rusiei țariste. „Spre deosebire de țarism, care considera că e posibilă crearea unui stat unitar și independent românesc numai ca rezultat al înțelegerii diplomatice dintre marile puteri, democrații revoluționari ruși și presa democratică s-au pronunțat pentru unirea Moldovei și Valahiei, „de jos în sus”, pe bază democratică, fără amestecul puterilor străine” (p. 219).

Dată fiind alit tematica acestei lucrări, cit și faptul că autorul folosește unele materiale documentare inedite din arhivele din U.R.S.S., monografia lui E. E. Certan prezintă interes și pentru istoricii români.

Emil Lazea

BOGDANOVIČ, DIMITRIJE, *Јован лествичник у византијској и старој српској књижевности* (Ioan Scărarul în literatura bizantină și în vechea literatură sîrbă), Belgrad, 1968, 235 p.

Lucrarea de față, editată de Institutul de studii bizantine din Belgrad, are ca obiect prezentarea biografică și cercetarea operei scriitorului bizantin Ioan Klimakos, egumen al mănăstirii Sinai în prima jumătate a secolului al VII-lea. Numele grecesc Κλίμακος, tradus *Scalarius* în textele latinești, figurează cu același sens — *Scărarul* — în vechile mențiuni bibliografice românești, această denumire fiind apelativul consacrat pentru autorul operei intitulate Κλίμαξ, adică *Scara*.

Opera lui Ioan Scărarul a fost cercetată de mulți istorici ai culturii bizantine. După studiile mai vechi publicate de Alzog, Fessler, Nirschl, Krumbacher și Holl, a apărut remarcabila lucrare a lui J. R. Martin, *The Illustration of the Heavenly Ladder of John Climacus*, Princeton, 1954. Un studiu al textelor, semnat de M. Heppel, *Some slavonic manuscripts of the Scala paradisi*, a fost publicat în revista „Byzantinoslavica”, XVIII (1967), p. 233 și urm. Învățătul iugoslav Dimitrije Bogdanovič reexaminează opera lui Ioan Scărarul în lumina relațiilor culturale bizantino-sirbești, cercetînd mai ales literatura istorică din evul mediu. *Scara* are semnificația generală a ascensiunii morale a omului prin practicarea virtuților.

După „Introducerea” (p. 1-6) referitoare la istoriografie. În care se relevă și problemele nestudiate de către autorii mai vechi, Bogdanovič examinează *Biografia lui Ioan Scărarul* (p. 7-22), verificînd toate ipotezele anterioare și propunînd o cronologie mai largă și anume anii 579-680, între care pot fi situate cu mai multă probabilitate viața și activitatea scriitorului bizantin. În capitolul *Opera literară a lui Ioan Scărarul* (p. 23-32) se examinează manuscrisele grecești, traducerea siriană din anul 817, traducerea sud-slavă din secolele X-XI, manuscrisele sirbești din secolele XIV-XV și valoarea lor literară.

Cercetînd *Doctrina Scării* (p. 33-98), autorul relevă caracterul ei mistic și moralist cu unele influențe neoplatoniste. Etica ascetică pe care a recomandat-o scriitorul bizantin a constituit baza învățăturii isihaste de mai târziu. În capitolul al IV-lea intitulat *Psihologia Scării* (p. 99-126), autorul învederează concepția scriitorului privitoare la valoarea terapeutică a înfrînării și a privațiunilor, ca mijloc pentru dominarea patimilor. În capitolul *Valorile literare ale Scării* (127-146) se pun în lumină calitățile poetice ale operei Scărarului. Originale sînt rezultatele autorului și în ceea ce privește *Influența Scării în literatura bizantină și în vechea literatură sîrbă* (p. 147-196).

În concluzie (p. 197-201), autorul arată că gîndirea mistică, poezia și în general literatura bizantină și vechea literatură sîrbă au fost influențate într-o măsură apreciabilă de scrierea lui Ioan Scărarul. Lucrarea se încheie cu o listă a manuscriselor grecești (p. 203-205), o listă a manuscriselor chirilice (p. 205-208), o bibliografie (p. 209-214), un rezumat în limba franceză, (p. 215-225) și un indice de nume (p. 229-235).

Manuscrise slave în texte chirilice cuprinzînd *Scara* scriitorului bizantin se păstrează și în România, unele fiind scrise chiar în țară noastră. Avem în Biblioteca Academiei șase manuscrise sirbești din secolele XIV-XVIII, precum și șase manuscrise mediodulare din aceeași perioadă, toate fiindu-i cunoscute autorului din indicațiile cuprinse în volumul publicat de P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, I. București, 1959, nr. 68, 72, 143, 144, 145, 161, 191, 291, 292, 293, 294, 295 (p. 83-85, 87-88, 178-180, 243, 390-394). Alte manuscrise, pe care Bogdanovič nu le cunoaște, se găsesc în bibliotecile unor mănăstiri românești. Menționăm, ca exemplu, ms. 41 din Biblioteca Mănăstirii Neamțu cuprinzînd un fragment din opera Scărarului. Pătrunderea operei scriitorului bizantin în Țările Române prin filiera literaturii sud-slave reflectă larga răspîndire a

învățăturilor moralizatoare ce caracterizează cultura religioasă a societății medievale.

La începutul secolului al XIX-lea, *Scara* a fost tradusă din limba greacă în limba română și tipărită la Mănăstirea Neamț în 1814, „cu ajutorul mitropolitului Veniamin”, după cum se precizează în foaia de titlu a cărții, care cuprinde în folio 16+212 foi.

Lucrarea publicată de Dimitrije Bogdanovič este consistentă și savantă. Pentru deplină obiectivitate științifică a studiului ar fi fost util ca autorul să examineze și sensul social-istoric al răspîndirii operei lui Ioan Scărarul. Doctrina ascetismului și desăvîrșirii morale prin sustragerea omului din mediul său social a fost elaborată și susținută de către autorii care considerau imuabilă ordinea socială existentă. Ca și alți scriitori mistici, Ioan Scărarul recomanda oamenilor desăvîrșirea în afară de societate. Doctrina sa lăsa pe seama „justiției transcendente” sancționarea înjuzițiilor terestre. Răspîndirea acestei doctrine în evul mediu apare ca o formă cronată de protest împotriva unui regim social inuman.

Gheorghe Cronț

V. M. PANCIAN, *Кабальное холопство на Руси в XVI веке*, Edit. „Știința”, Leningrad, 1967, 160 p.

Cu aproape 20 de ani în urmă, apariția monumentală lucrări a lui B. D. Grecov intitulată *Țăranii în Rusia*¹ permitea istoricilor să cunoască mai bine principalele trăsături ale unei categorii sociale din lumea satelor rusești și anume a *oamenilor cu cabala*.

În lucrarea de față autorul reia această problemă și o adîncește, limitîndu-o numai la secolul al XVI-lea, vreme în care această categorie de țărani a cunoscut extinderea

cea mai mare. Pînă acum tema fusese tratată de obicei fie din punct de vedere istoric, fie din punct de vedere juridic și de fiecare dată se ajunsese la anumite concluzii. De data aceasta istoricul sovietic V. M. Panchia caută să cunoască în același timp ambele aspecte ale problemei, supunîndu-le unei severe critici științifice.

Pentru a-și construi o argumentare temeinică autorul utilizează o largă documentare, edită și inedită. Materialul inedit provine în cea mai mare parte din Arhiva centrală de stat din Moscova, fondul actelor vechi.

Lucrarea de față cuprinde o introducere și trei capitole: În „Introducere” se face o trecere în revistă a istoriografiei ruse și sovietice care de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și pînă astăzi a dezbătut în lucrări monografice sau în articole și studii speciale aspecte diferite ale problemei. Mențiuni speciale se fac la lucrările lui V. O. Kliucevski și B. D. Grecov, care au adus contribuții valoroase la înțelegerea problemei.

În primul capitol autorul caută să lămurească originile șerbiei cu cabala și momentul istoric al apariției ei. Ca și alți istorici, el leagă constituirea acestei noi păături țărănești în Rusia de accentuarea răspîndirii obiceiului împrumuturilor acordate țăranilor de către unii stăpîni de moșii, care, deși din punct de vedere juridic nu afectau libertatea personală a acestora, din punct de vedere economic condiționau plecarea lor înainte de achitarea datoriilor bănești. Această formă deosebită de șergie a țăranilor avea loc în condițiile încheierii unor tranzacții scrise, care stabileau totodată și obligațiile în muncă ale oamenilor cu cabala față de stăpînii de moșii. Aceste servicii prestate pentru banii împrumutați reprezentau de fapt valoarea dobîndei de care oamenii cu cabala erau scutiți. Studiarea zapiselor de cabala permit autorului să stabilească nu numai primele mențiuni despre acest mod nou de șergie a țăranilor ruși — sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea —, dar totodată să urmărească transformarea, pe parcurs, a omului liber angajat într-un șerb legat de moșia stăpînului său.

¹ B. D. Греков, *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVI века*, Moscova — Leningrad, 1946, 560 p.

În capitolul al II-lea este studiată situația economică a oamenilor cu cabala. În primul rând se urmărește frecvența apariției în secolul al XVI-lea a oamenilor cu cabala. Pe baza materialelor de arhivă se atestă, de exemplu, că în regiunea Novgorod timp de cîteva decenii numărul oamenilor cu cabala este în continuă creștere.

Autorul se referă în special la anii 1533—1598. Pe baza altor calcule autorul ajunge la concluzia că stăpîinii de moșii care posedau mai puțini oameni cu cabala erau mai numeroși decît cei care aveau pe moșiile lor un număr mare de astfel de țărani angajați. Este stabilită chiar structura socială a posesorilor de oameni cu cabala, ca, de exemplu, boieri, cnezi, funcționari ai statului, slujitori, mari negustori. O atenție deosebită se dă, de asemenea, definirii obligațiilor în munci îndeplinite de oamenii cu cabala pe timpul angajării lor. În general, acestea sînt numai slujbe la curte în gospodăria creditorului, fapt pentru care adesea sînt numiți și oameni de casă. În nici un caz nu erau utilizați, la început, pentru muncile agricole. Ulterior însă, pe măsură ce oamenii cu cabala nu pot să-și achite datoriile și devin holopi în adevăratul sens al cuvîntului, atunci utilizarea lor la muncile agricole este din ce în ce mai frecventă. V.M. Panchah îl înțelege pe oamenii cu cabala însă și în alte slujbe la curte, și anume, fie că acestea au caracter militar, fie că se confundă cu acelea care aveau rostul să asigure ordinea pe moșia creditorului. Este interesant însă faptul că pe baza contractelor de angajare se pot defini și drepturile debitorilor, fie în ceea ce privește veniturile lor proprii, fie anume daruri materiale primite din partea stăpînilor de moșie (ca, de exemplu, îmbrăcăminte, lînană etc.). Cu toate acestea, contractele analizate de autor permit să se întrevadă șansele tot mai mici ale oamenilor cu cabala de a scăpa de datoriile lor bănești față de stăpîinii de moșie și de a se transforma pe nesimțite într-un holop în adevăratul sens al cuvîntului.

Ultimul capitol este acordat analizei condiției juridice a oamenilor cu cabala. Este drept că pentru secolul al XVI-lea actele legislative sînt sărace în informații relativ la

această categorie de țărani ruși, iar acolo unde sînt mențiuni ele au un caracter prea general. Pentru aceasta autorul trece în revistă cazurile mai importante, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care indică persoanele care aveau dreptul de a poseda oameni cu cabala, precum și termenele de achitarea datoriilor în bani contractate. Din ele rezultă nu numai raporturile dintre oamenii cu cabala și creditorii lor, dar și intenția autorităților emitente de astfel de acte de a-i transforma pe parcurs pe țărani angajați, debitori, în țărani șerbi. Este interesant, de asemenea, că în această lucrare se constată existența acestei forme născute a trecerii în șerbie a unui mare număr de țărani debitori, ceea ce-l determină pe autor să afirme că de fapt chiar de la început angajarea țărănilor liberi prin intermediul împrumutului de bani pe pămîntul creditorilor lor era o formă a șerbiei acestora. De altfel, unele acte care s-au păstrat, ca, de exemplu, registrele de cabala, acte de împărțeață, testamentele unor stăpîni de moșii, nu prea fac mare deosebire între holopi și oamenii cu cabala, mai ales referindu-se la aceia care din motive lesne de înțeles nu și-au putut achita datoriile bănești la vreme și au continuat să lucreze pe moșia creditorului un timp îndelungat așteptînd fie moartea, fie să fie eliberat prin iertarea de datorie, cazuri destul de rare, de altfel. Așa se explică de ce în normele de legislație ale vremii nu se face o distincție precisă între oamenii cu cabala și holopi, pe de o parte, iar, pe de altă, adesea se face chiar confuzie între aceste două categorii de țărani ruși. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea situația juridică a oamenilor cu cabala, constată autorul, era mult agravată. Pe oamenii cu cabala, chiar cînd nu sînt de mult timp pe moșia creditorului, li înțîlnim totuși foarte frecvent alături de holopi, menționați în acte de împărțeață a unor moșii, sau în caz de diviziune a averii între urmași, sau chiar dăruiți o dată cu alte lucruri împreună cu holopii. Legiuirea din februarie 1597, care este supusă de autor unei analize profunde, pare să întărească o situație creată anterior de agravare a raporturilor dintre oamenii cu cabala și stăpîinii de moșii. Limitînd la 6 luni

termenul de achitare a datoriei bănești, ea transformă de fapt pe țăranul angajat într-un șerb. Motivul — subliniat de autor — era ușor de înțeles. La sfârșitul secolului al XVI-lea, o dată cu creșterea pieței interne și cu sporirea cererii de mână de lucru, nevoia de a extinde dependența și asupra țăranilor angajați era pe deplin justificată de legiuitorii care-și serveau propriile lor interese.

Fără a avea concluzii generale (de fapt ele există separat la fiecare capitol în parte), lucrarea se încheie cu două anexe cuprinzând o clasificare a cărților de șerbie și o listă a acestora. Indicele general bine alcătuit, ca și diferitele tabele statistice care însoțesc textul sînt utile pentru urmărirea și înțelegerea multiplelor aspecte ale problemei. Considerăm totuși că un glosar ar fi fost necesar înțelegerii unor termeni arhaici existenți în documentele analizate.

Interesantă ca temă și concepție în abordarea unor probleme privind viața țăranilor ruși în secolul al XVI-lea, lucrarea de față contribuie la studierea evoluției economiei și raporturilor sociale din acea perioadă a Rusiei. În același timp ea permite istoricilor să înțeleagă mai bine procesul complex de șerbizare a țăranimii libere în evul mediu, atât în țara noastră, cit și în alte țări europene.

Constantin Șerban

O. L. VAINSTEIN, *История советской средневековья. 1917—1966*, Изд. „Наука“, Ленинград, 1968, 424 p.

Noua monografie are ca obiect dezvoltarea medievalității în U.R.S.S. în decursul a 50 de ani de existență a puterii sovietelor. Cartea, consacrată aniversării semicentena- rului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, se înscrie printre realizările de seamă ale istoriografiei marxist-leniniste. De la început se subliniază că, deși monografia are un caracter jubiliar, ea „nu reprezintă o încercare de a prezenta întregul drum parcurs de știința

istorică, în general, și de medievalistică, în particular, în cei cincizeci de ani trecuți, ca drumul exclusiv al succeselor”. Este vorba de o încercare critică, o retrospectivă analitică, pe cit a fost posibil, profundă și amănunțită. Este suficient să amintim că, în afară de cărțile și studiile publicate în principalele reviste de specialitate, autorul a cuprins atât relatarea despre unele dezbateri și conferințe publice, cît și imensa masă a disertațiilor susținute în U.R.S.S., mai ales în perioada postbelică.

Cît privește structura cărții, ea constă din trei părți corespunzătoare periodizării adoptate de O.L. Vainstein. După concepția adoptată în carte, în drumul parcurs de medievalistica sovietică se pot distinge următoarele trei etape: prima etapă, care începe o dată cu victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și se sfîrșește la începutul deceniului al patrulea al secolului, este caracterizată printr-o luptă ascutită pentru triumful marxism-leninismului în știința istorică din U.R.S.S., împotriva ideologiei burgheze, a concepțiilor micburgheze, menșevice și vulgarizatoare. Este interesantă observația autorului că în această perioadă medievalistica marxistă abia începea să se înfiripeze, deoarece forțele principale ale istoricilor marxiști erau concentrate asupra istoriei moderne și contemporane a Rusiei. Atrage atenția analiza profundă la care este supusă activitatea unor istorici ruși cunoscuți, ca: P. I. Vipper, L. P. Karsavin, N. O. Losski, E. L. Radlov, S. I. Frank, G. Șpeta, N. A. Berdeajev, V. V. Savici și alții. Un loc aparte ocupă în carte expunerea despre activitatea lui M. N. Pokvoski.

Principalele institute în care era concentrată activitatea de cercetare și de pregătire a cadrelor au fost în această perioadă: Institutul profesoratului roșu (ИКП), Academia de stat a istoriei culturii materiale (ГИАИМК) și Asociația rusă a institutelor de cercetare științifică din domeniul științelor sociale (ПАИОИО), care aveau organele lor de publicație. În aceste instituții au activat medievaliști ca M.N. Pokvoski, N.M. Lukin, A.M. Deborin, V.P. Volghin, M.A. Reisner, A.N. Savin, E.A. Kosminski, D. M. Petrușevski, A. D. Udaltov. În lucrare se acordă o mare atenție ș

activității medievistilor I. M. Grevs, O. A. Dobraș-Rajdestvenskaia și școlii de medievisti formați la Leningrad, precum și în alte centre universitare din U.R.S.S.

A doua etapă în dezvoltarea medievisticii sovietice este delimitată între începutul deceniului al patrulea și mijlocul deceniului al șaselea al secolului nostru. De fapt, în această perioadă, după anii unor căutări, începe o nouă abordare a problemelor științei istorice, marcată atât de o serie de hotărâri ale statului sovietic, cât și de formarea unui puternic detașament de istorici marxiști. O. L. Vainștein analizează atât înfrângerea pe care au exercitat o hotărârea de partid din august 1932, ale Congresului al XVII-lea al P.C.U.S. și ale guvernului sovietic din 16 mai 1934, cât și critica sociologismului schematic promovat de Pokvoski. Sunt expuse pe larg reformele aplicate în U.R.S.S. în domeniul predării istoriei în școli și universități, precum și reorganizarea vieții științifice pe baze noi. Este prezentată de asemenea viața principalelor publicații de medievistică din U.R.S.S. din acea perioadă. Totodată, nu este ocolită influența nefastă exercitată de teoria lui Marr asupra cercetărilor din domeniul istoriei.

Desigur, atenția autorului este concentrată și în această a doua parte a cărții asupra medievisticii, în special, asupra cercetărilor și publicațiilor referitoare la istoria medie a Europei apusene, la istoria Bizanțului și a slavilor de sud și de apus. Larga informare asupra publicațiilor de izvoare, asupra monografiilor și studiilor, precum și despre debaterile publice și susținerile de disertații caracterizează și această parte a interesantei monografii. Este, prin urmare, imposibil să ne oprim mai pe larg asupra acestei părți, căci ar fi foarte dificil — într-o informare așa de scurtă — să alegem tot ce este important. Subliniem doar un singur aspect, anume faptul că în această a doua etapă a dezvoltării medievisticii sovietice apare seria de monografii marxiste privitoare la istoria Europei medievale, fundamentate pe o bogată informație și documentare științifică. Se afirmă din ce în ce mai evident noua generație de istorici sovietici, formată în anii puterii proletare în special în cadrul Institutului profesoratului

roșu și în cadrul principalelor centre universitare, care după reformele din deceniul al patrulea au primit profilul pe care-l au și azi facultățile de istorie în U.R.S.S. Tot în această perioadă au fost redactate primele manuale universitare de istorie medie europeană și universală.

După părerea profesorului O. L. Vainștein, Congresul al XX-lea al P.C.U.S. a deschis cea de-a treia etapă în dezvoltarea științei istorice în U.R.S.S., inclusiv în dezvoltarea medievisticii sovietice. „Pentru lucrătorii de pe frontul ideologic și pentru istorici în particular a constituit un exemplu înșuflețitor critica aspră la care au fost supuse tot felul de răstălmăciri și denaturări ale marxism-leninismului, dogmatismul și citatomania, frica de generalizări științifice largi, conjuncturismul în aprecierea evenimentelor istorice și a personalităților istorice” — subliniază autorul. Această a treia etapă în dezvoltarea medievisticii sovietice, care începe pe la mijlocul deceniului al șaselea și durează până în prezent, este caracterizată în lucrare drept cea mai bogată în realizări, cea mai fecundă, atât în publicarea unor sinteze de istorie universală și de istorie a unor țări, cât și în ceea ce privește apariția unor monografii fundamentale și publicația izvoarelor. Autorul subliniază că în centrul preocupărilor istoricilor sovietici au stat în primul rând problemele genezei și dezvoltării feudalismului în Europa, acumulării primitive și a genezei orinduirii capitaliste, probleme ale istoriei statului feudal — absolutismul în special — și ale istoriei culturii. Rezultatele remarcabile obținute în aceste domenii, precum și în bizantinologie și slavistică, au făcut ca medievistii sovietici să participe din ce în ce mai activ în viața științifică mondială. Nu putem decât să regretăm faptul că se acordă — după părerea noastră — o atenție insuficientă formelor de colaborare care există între medievistii sovietici și medievistii din alte țări europene. Debaterile și conferințele comune, comisiile mixte (franco-sovietice, sovieto-italiene, anglo-sovietice etc.) desfășoară, după știrea noastră, o activitate organizată și intensă. Ca dovadă se pot aminti publicațiile comune, care, mai ales în ce privește editarea izvoarelor medievale, au adus

un suflu nou în dezvoltarea medievisticii europene. O prezentare mai amplă a acestor activități, precum și a muncii desfășurate de medievistii sovietici la diferite conferințe și congrese internaționale, ar fi făcut cartea și mai bine documentată.

Vorbind de atâtea succese autorul subliniază, totodată, că în medievistica sovietică actuală nu sînt încă depășite o serie de neajunsuri importante. După părerea autorului, acestea ar fi: inegala studiere a istoriei medii a diferitelor țări, insuficienta elaborare a prolemelor de metodică și tehnică a cercetării istoriei medievale, dezvoltarea prea lentă a științelor auxiliare, rămînerea în urmă în domeniul informării științifice și în editarea unor lucrări de popularizare valoroase, lipsa sau insuficiența legăturilor cu alte ramuri ale științei istorice.

Noua monografie a lui O. L. Vainștein este un util instrument de lucru. Prin bogata informație și reproducerea unei imense bibliografii, specialistul are în față tabloul multilateral al realizărilor medievistilor sovietici în cei cincizeci de ani care au trecut de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

L. Demény

**** BIBLIOGRAFIA HISTORII POLSKI**
(Bibliografia istoriei Poloniei), Varșovia,
Państwowe Wydawnictwo Naukowe, vol.
I, 1965, 1 426 p.; vol II, 1967, 825 p.

Istoriografia polonă dă o deosebită atenție bibliografiei. Astfel, în timp ce la Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe din Varșovia se desfășoară o amplă activitate în vederea întocmirii unei bibliografii istorice complete a secolului al XIX-lea, la filiala acestui institut de la Cracovia se publică o bibliografie selectivă a istoriei Poloniei. Intitulată *Bibliografia istoriei Poloniei*, această din urmă operă este elaborată, sub redacția Helenei Madurowicz-Urbańska, de sectorul

de bibliografie selectivă de pe lângă secția de documentare a filialei institutului.

Lucrarea cuprinde toată istoria Poloniei, începînd cu comuna primitivă și pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Ea cuprinde două părți principale: 1) partea generală, care conține bibliografia și materialele de informație, metodologia istorică și metodică predării istoriei, organizarea științelor istorice, istoria istoriografiei, arhivistica, biblioteconomia și științele auxiliare ale istoriei, 2) istoria Poloniei, care se împarte la rîndul ei în: a) partea generală, cuprinzînd lucrările referitoare la întreaga istorie a Poloniei sau la fragmente mai lungi din ea și la diferite probleme, b) partea cronologică care conține diferite perioade din istoria polonă. Pentru fiecare din aceste părți a fost adoptată împărțirea în: 1) izvoare, 2) cunoașterea (știința) izvoarelor și 3) lucrări.

Din considerente tehnice, opera a fost proiectată în trei volume. Primul, cuprinzînd partea generală și istoria Poloniei pînă la 1795, a apărut în trei părți (partea I-ii pînă la 1454, partea a doua de la 1454 pînă la 1795, partea a treia: indicii). Volumul al doilea, care conține perioada de la dezmembrarea Poloniei pînă la 1918, a apărut în două părți (prima de la 1795 pînă la 1918, a doua: indicii). Volumul al treilea, în curs de elaborare, va cuprinde perioada de la 1918 pînă la 1944.

Primul volum cuprinde producția istoriografică poloneză de la începuturi pînă la 1960, al doilea pînă la 1963, iar al treilea pînă la 1965.

După cum se constată din introducerea ce însoțește partea I-ii a primului volum, parte la care a lucrat, între alții, și prof. W. Bienkowski, de la ambițioasa lucrare tipărită de Finkel la sfîrșitul secolului trecut, bibliografia de față este prima publicație de acest gen din istoriografia polonă. Scopul ei este de a pune la dispoziția publicului larg, dar mai ales a cercetătorilor, profesorilor și studenților, un tratat de bibliografie a istoriei Poloniei. Pe lângă aceasta, lucrarea are misiunea de a îndeplini și un important rol de informare și documentare pentru cercetarea istorică străină. La stringerea și prelucrarea

materialului bibliografic a fost antrenat un mare număr de specialiști, cunoscători ai diferitelor probleme și epoci istorice.

În ceea ce privește criteriile de selecționare a materialului bibliografic, s-a tins, în primul rând, să se cuprindă titlurile care constituie baza cercetării istorice, deci izvoarele, sau cele care servesc la cunoașterea și folosirea critică a izvoarelor, precum și la construcția lucrării, deci titlurile din domeniul științei izvoarelor și din cel al izvoarelor auxiliare ale istoriei. În al doilea rând, s-au luat în considerare acele titluri care, în actualul stadiu de cercetare, contribuie la dezvoltarea științei istorice. În al treilea rând, au fost incluse titlurile care înlesnesc ajungerea la alte surse bibliografice și liste de izvoare. În sfârșit, s-a prelucrat înainte de toate literatura de limbă polonă, cu toate că bibliografia cuprinde și un mare număr de lucrări străine privind Polonia și publicate în limba polonă sau în alte limbi.

Ca rezultat al aplicării acestor criterii de selecționare s-a obținut, în primul rând, o parte generală relativ densă, cuprinzând fondul de bază al informației bibliografice din domeniul istoriei și al metodologiei istorice, printr-o mai mare extindere a capitoului științelor auxiliare ale istoriei. În al doilea rând s-au tratat relativ amplu capitolele izvoarelor. În sfârșit, s-au introdus, drept capitole deosebite, cele de știință a izvoarelor.

Istoria universală a fost luată mai puțin în considerare. Din ea s-au luat numai tratatele și lucrările generale cele mai importante. În schimb, relațiile istorice universale și legăturile Poloniei cu alte state au fost tratate mai amplu în capitolele privitoare la problemele politicii externe polone.

În sectorul bibliografic din partea generală a bibliografiei, atenția s-a concentrat exclusiv asupra bibliografiilor străine și polone. La bibliografiile istorice străine s-au luat în considerare numai acele țări care au rămas în cursul veacurilor în strinse relații politice, economice și culturale cu Polonia. Sectorul materialelor de informație grupează cataloagele tipăriturilor polone și cataloagele manuscriselor din arhivele polone și străine referitoare la Polonia. Sectorul metodologic

istorice n-are în bibliografie un caracter autonom, ci se corelează cu cel al științelor apropiate ei, ca istoria istoriografiei, sociologia, economia, demografia, etnografia, care sînt atașate în lucrare la părți diferite. În ceea ce privește metodică predării istoriei, în lucrare se dau titluri de cărți privind activitatea didactică universitară. Sectorul organizării științelor istorice înregistrează toate titlurile de publicații mai importante privind institutele de istorie și societățile istorice științifice, congresele, sesiunile și conferințele istorice din Polonia sau cu participarea Poloniei. În sectorul istoriei istoriografiei au fost incluse lucrările privitoare la principalele probleme ale literaturii istorice polone și la diferitele domenii ale istoriografiei poloneze. Aici se dă și bibliografia celor peste 250 de istoriografi și istorici poloni decedați. Între aceștia sînt trecuți și istorici străini care s-au ocupat de istoria Poloniei și au contribuit la dezvoltarea științei istorice din această țară. În sectorul cunoașterii izvoarelor au fost trecute titlurile de lucrări al căror obiect este analiza izvoarelor. La științele auxiliare, tradiționale ale istoriei (paleografia, cronologia, sfragistica etc.) s-au adăugat acum, ca inovație, titlurile de lucrări de bază din domeniul statisticii, demografiei, geografiei, economiei, etnografiei și sociologiei. Aceasta, pentru motivul că metodele de cercetare ale acestor din urmă științe pot adînci și lărgi mult metoda istorică de cercetare. În schimb, lucrările din domeniul istoriei culturii, științei și tehnicii, literaturii, artei etc. au fost incluse în diferite sectoare ale părții generale și ale celei cronologice.

Structura internă a părții cronologice, care cuprinde istoria Poloniei, este, în principiu, unitară. Atît partea ei generală, cît și cea cronologică, folosind periodizarea admisă în tratatul de istorie a Poloniei, se împart, la rîndul lor, în trei sectoare principale, cunoscute: izvoare, știința izvoarelor și lucrări.

Partea a treia a primului volum cuprinde un număr de trei indici: un indice de autori și de editori de izvoare, un indice de persoane și un indice de locuri.

Volumul al doilea al bibliografiei continuă în aceeași formă și structură volumul întîi.

cu deosebire numai că în el n-au fost incluse lucrările privitoare la știința izvoarelor, acestea fiind deja incluse în primul volum. Titlurile cuprinse în acest volum sînt redată cronologic. Fiecare perioadă cronologică cuprinde, ca și în primul volum, cele trei sectoare citate: izvoare, cunoașterea izvoarelor și lucrări. Nici în primul și nici în al doilea volum al bibliografiei nu sînt trecute periodicele mai importante, acestea urmînd să fie incluse în volumul al treilea. Problemele de cultură ocupă în volumul al doilea două sectoare principale: cultura spirituală (istoria științei, ideologiei sociale și politice, învățămîntului, cărții și presei) și cultura artistică (beletristica, arta și muzica).

Partea a doua a volumului al doilea cuprinde același număr de trei indici: primul, de autori, editori și titluri de lucrări și de periodice, al doilea de persoane și al treilea de nume geografice.

În *Bibliografia istoriei Poloniei* nu sînt trecute, din păcate, decît numai cîteva titluri de publicații românești. Lucrul s-ar explica doar prin lipsa materialului bibliografic românesc din bibliotecile din Polonia, dar și prin lipsa unei bibliografii istorice românești. Totuși, opera harnicului colectiv de specialiști de la Cracovia constituie un prețios auxiliar pentru cercetarea istorică românească.

I. Corfus

* * * *Histoire de l'économie rurale en Pologne jusqu'à 1864*, Wrocław-Warszawa-Kracow, 1966, 201 p.

Lucrarea, apărută sub egida Institutului de istorie a culturii materiale al Academiei de științe din Polonia, este un rezumat al primului volum din *Istoria economiei rurale în Polonia*, operă a unui colectiv de autori prestigioși, în cea mai mare parte colaboratori ai institutului amintit. Colectivul de redacție al volumului pe care îl prezentăm este format

din B. Baranowski, S. Chmielowski. H. Da browski, Z. Podwinska și J. Topolski. Este tratată istoria economiei agrare în Polonia, de la primele ei forme de manifestare pînă la anul 1864, cînd, prin abolirea regimului clăcii și realizarea reformei țărănești, s-a deschis drum liber dezvoltării sistemului capitalist în agricultură.

Corespunzător cu etapele pe care le-a parcurs economia agrară poloneză în dezvoltarea sa, volumul este împărțit în cinci capitole. Unul dintre meritele lucrării este că fiecare capitol cuprinde cîte un paragraf destinat surselor de informație existente. Remarcăm cu acest prilej că cercetătorii polonezi dispun în mod fericit de un material documentar prețios atît prin diversitatea și cantitatea lui, cît, mai ales, prin datele precise pe care le conțin, de o importanță inestimabilă (cu deosebire statisticile de diferite genuri). Acest lucru explică și succesele istoriografiei poloneze, care a reușit să reconstituie în amănunt, aproape pînă la detaliu, realitățile agrare începînd cu o perioadă foarte timpurie.

Autorii nu se limitează numai la analiza economiei rurale (cultura plantelor, creșterea vitelor, meșteșugurile satești, exploatarea apelor, a pădurilor etc.), ci în strînsă legătură cu aceasta, pentru înlesnirea înțelegerii temei abordate, ne prezintă paralel cadrul general politic și relațiile sociale ce se stabilesc în procesul de producție în diferite etape.

Primul capitol al cărții tratează despre începuturile agriculturii pe teritoriile poloneze. Mijloacele de informare ale cercetătorului acestei epoci sînt descoperirile arheologice (unelte, semințe, polen etc.), documentația etnografică și lingvistică și, sub titlu de comparație pentru perioada La Tène și romană, informațiile scriitorilor antici. Noile descoperiri, ca și rezultatul cercetărilor din alte țări au schimbat în ultima vreme opiniile privind cronologia începuturilor agriculturii pe teritoriile poloneze și despre cele mai vechi moduri de cultivare a solului. Autorii avertizează însă că, datorită naturii [surselor, o serie de constatări au încă un caracter mai mult sau mai puțin ipotetic.

Prezentînd agricultura din epoca neolitică, autorii consideră că cele mai vechi urme ale

cultivării pământului pot fi date cu certitudine în jurul anului 4000 î.e.n., întâlnite în Silezia de Jos, Polonia Mică occidentală, în regiunea Lublinului etc. În continuare sînt analizate cultura plantelor și creșterea animalelor în epoca bronzului și perioada Hallstat, insistîndu-se apoi în mod deosebit asupra agriculturii în perioada la Tène III și romană. O importanță capitală în dezvoltarea agriculturii a avut-o răspîndirea uneltelor din fier. Folosirea plugului de fier a permis o agricultură permanentă (continuă) a cîmpurilor. Creșterea animalelor ia amploare. Se nasc toate condițiile favorabile schimbului între diferite regiuni, ca și în interiorul aceleiași regiuni. Populația de pe teritoriul polonez este atrasă în orbita comerțului celtic și roman. Diferențele de ordin material și social între indivizi sînt evidente. Apar sclavi de tip patriarhal. Pămîntul arabil devine proprietate particulară, rămînînd numai pădurile, pășunile și apele bunuri comune.

În capitolul al II-lea este expusă economia rurală în epoca protofeudală. Ca surse mai importante de informare cităm documentele scrise (inventare ale bunurilor episcopale — Gniezno, Wrocław, Plock — și ale citorva mănăstiri: Mogiĭno, Tyniec, Lublin) începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea, ca și relațiile unor călători străini (evreul Ibrahim Ibn Jaqub — 966, episcopul de Bamberg — circa 1140—1146). Geneza feudalismului și formarea statului polonez (începînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea pînă în a doua jumătate a secolului al X-lea) sînt prezentate în strînsă legătură cu schimbările sociale și economice care au avut loc. Diferențierea socială se ascute pe măsura diferențierii materiale. Iau naștere latifundiile, în timp ce țărănimea deposedată rămîne numai cu dreptul de folosință a pămîntului și este supusă la redevențe în natură și muncă. Dezvoltarea forțelor de producție a dus la creșterea producției cerealiere, animaliere, meșteșugărești etc. și la creșterea densității populației. Se apreciază o densitate de 4—5 locuitori pe km², reieșînd o populație de 1 250 000 de locuitori pe teritoriul Poloniei către anul 1000. În legătură cu schimbările petrecute în tehnica

agricolă, se remarcă introducerea sistemului de asolament trienal.

Capitolul al III-lea se referă la dezvoltarea economiei rurale în perioada feudalismului timpuriu (secolul al XII-lea — mijlocul secolului al XV-lea). Ca izvoare noi de informație sînt amintite actele judiciare ale tribunalelor nobilimii (apar la sfîrșitul secolului al XV-lea), actele consiliilor canonice și tribunalelor bisericești, inventarele averilor mănăstirești, cronicile etc.

Instrumente perfecționate permit defrișări pe teritorii întinse. Se înmulțesc satele, apar orașele, se intensifică schimbul. Crește rapid marile domenii (mai ales cele bisericești, care înglobează uneori sute de sate). Cu timpul (datorită dezvoltării circulației bănești), vechile obligații și prestații ale țărănimii dependente sînt înlocuite prin cens, plătit adesea în numerar. În sinul țărănimii apare diferențierea de avere. Pătura populației țărănești libere continuă să slăbească. Sînt prezentate în acest capitol formele de proprietate din perioada amintită: averile regale se plasează pe primul loc, urmate de domeniile instituțiilor eclesiastice și apoi de cele ale oligarhiei laice care tind să crească.

Dezvoltarea pieței (îndeosebi cea internă) determină la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea apariția rezervelor („folwark”) a căror producție este transformată în marfă. Autorii explică preocuparea stăpînilor de pămînt (mai ales cei eclesiastici și nobilimea mijlocie) de a cultiva pe cont propriu, ca fiind impusă de o serie de factori: dezvoltarea pieței interne, scăderea valorii censului prin devalorizarea monedei, creșterea prețurilor produselor cerealiere. Extinderea rezervei s-a făcut în bună măsură prin exproprierea pămînturilor țărănești. Rezerva se cultiva cu munca forțată a țăranilor, dar se pare că se întrebuințează pe o scară largă munca plătită. Munca forțată, care la început era numai de 2—3 zile pe an, în 1421 este fixată prin statutul ducelui de Varșovia la o zi pe săptămînă de mans (17 ha). Dreptul de strămutare al țăranilor se îngustează în prima jumătate a secolului al XV-lea. Dependența personală de multe ori nu diferă de sclavaj. Dreptul de folosință al țăranilor

asupra pământului, atât în satele supuse dreptului german (unde țăranii puteau fi mai greu expulzați), cât și în satele de drept polonez (unde țăranii foloseau pământul sub titlu dearendă ereditară și puteau fi mai ușor alungați pentru extinderea rezervei) suferă modificări.

Cultura cerealiară cunoaște noi procedee tehnice în ceea ce privește pregătirea terenului (îngrășarea prin gunoierie, arderea mărăcinușului etc.) și lucratul lui (introducerea plugului greu); se permanentizează sistemul trienal (cultura cerealelor de iarnă, a leguminoaselor și paragina) mai ales în satele de drept german. Productivitatea crește (în secolul al XII-lea recolta mijlocie era de 2—2,5 ori sămânța, pentru ca în secolul al XIV-lea să fie de 3—4 ori sămânța, iar în secolul al XV-lea, de 5 ori sămânța). Este maximum pe care-l va atinge producția în condițiile regimului feudal. Progrese înregistrează și creșterea vitelor, horticultura, exploatarea apelor și pădurilor, meșteșugurile și comerțul sătesc.

Capitolul al IV-lea abordează perioada următoare, pînă în secolul al XVIII-lea. Sursele de informație se înmulțesc o dată cu apariția primelor manuale de economie rurală (în a doua jumătate a secolului al XIV-lea), literatură profesională, inventarele averilor regale, mănăstirești și laice, sămii (bugete) domaniale, monumente iconografice, hărți etc.

Economia domaniană bazată pe clacă, ca și războaiele pustiitoare de la mijlocul secolului al XVII-lea și începutul celui următor au avut consecințe negative în agricultura poloneză, care înregistrează un regres simțitor în această vreme. Anarhia feudală și slăbirea importanței statului polonez în arena internațională au contribuit la dezmembrarea statului polonez din anii 1772, 1793 și 1795, evenimente cu repercusiuni și în economia agrară poloneză.

Extinderea rezervei (se apreciază că la mijlocul secolului al XVII-lea atingea o treime din suprafața totală cultivabilă) face să crească claca la 2—4 zile pe săptămînă. Folosirea mîinii salariate se reduce. Munca de clacă avea un randament mediu; se lucra cu utilajul țăranilor. Pauperizarea gospodăriei țărănești crește.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se constată o oarecare înviorare a producției agrare. Importanța rezervei crește. Nobilimea mică și mijlocie impune un număr de 3 zile de clacă cu boii sau 4—6 zile cu brațele, unei gospodării de o jumătate de mans (8,5 ha). Monopolurile se extind.

Rezistența țăranimii, ca și slaba rentabilitate a muncii de clacă a determinat pe alocuri comutarea clăcii în cens (mai ales în Polonia Mare și Pomerania). O atenție deosebită se acordă studiului gospodăriei țărănești.

Sînt prezentate în continuare echipamentul tehnic, sistemul agricol (predomină tot rotația trienală) și producția. O problemă a agriculturii acestei perioade este insuficiența resurselor de îngrășare a pământului. Cultura solului puțin îngrijită, slaba calitate a seminței, ca și consecințele războaielor, fac ca în a doua jumătate a secolului al XVII-lea randamentul să scadă la numai de 3 ori sămînța. În ceea ce privește creșterea animalelor se remarcă o atenție sporită acordată creșterii oilor, cerută de varietatea brațelor de muncă în perioada de după război, ca și de dezvoltarea industriei postavurilor. O importanță cuvenită se acordă studiului exploatării devastatoare a pădurilor din perioada abordată, determinată de posibilitățile mari de export.

Un spațiu deosebit îl ocupă capitolul al V-lea, consacrat începuturilor capitalismului în economia rurală (pînă la 1864). Se studiază trecerea rezervei bazate pe munca de clacă la rezerva capitalistă, bazată pe munca salariată și schimbarea structurii sociale și materiale a populației sătești (se remarcă o stratificare capitalistă a țăranimii). Statistici deosebit de minuțioase și variate ilustrează situația agriculturii pe cele trei mari teritorii (cele anexate de Prusia, de către Austria și din Regatul Polonez). Mari succese în modernizarea producției și trecerea la capitalism se înregistrează în primul rînd pe teritoriile anexate de Prusia, pe cînd cele anexate de Austria rămîn cele mai înapoiate. O atenție deosebită se acordă dezvoltării științei agricole moderne.

La sfîrșitul cărții este publicată o listă de mai multe sute de titluri din bibliografia polo-

nează referitoare la economia rurală, listă ce demonstrează stadiul actual avansat al cercetării istorice în toate aspectele problemei.

Publicarea în limba franceză a principalelor rezultate ale istoriografiei poloneze în domeniul economiei rurale este primită cu deosebit interes de către cercetătorii români, ea contribuind la o mai bună cunoaștere a trecutului țării prietene.

Ioana Constantinescu

WILHELM FLITNER, *Die Geschichte der abendländischen Lebensformen*¹. Edit. R. Piper et Comp., München, 1967, 368 p.

Cartea lui Flitner este, cum bine se spune în prefață, „un eseu istoric”, o istorie a ideilor și formelor istorice de circulație continentală, o istorie a spiritului, adică o „Geistesgeschichte” a unor forme de viață care s-au cristalizat în cultura țărilor occidentale. Definind în prefață problematica expunerii, autorul precizează că „eseul” său se sprijină pe două teze fundamentale. Prima, că civilizația occidentală are un caracter profund unitar născută din contopirea simbiotică a tîlcuirii realităților ebraice, grecești și romano-elenice; a doua, că unitatea de impulsuri etice, care caracterizează îndelungata evoluție istorică a ideilor majore din cultura umanității, nu s-a putut practic realiza în antichitate decît sub forma unei posibilități virtuale. Întrucît este vorba numai de Europa, sub aspect spiritual și nu geografic, în sensul strict al cuvîntului, în concepția autorului continentul nostru are o mult mai largă accepție. Dacă, de pildă, înainte Uralii erau considerați graniță de răsărit a Europei, din punct de vedere etnografic și economic, acest hotar a fost acum depășit. De altfel, concepția lui Flitner asupra fenomenelor istorice are un caracter dinamic. Cultura europeană s-a dezvoltat pe treptele unor putente, impulsuri etice, a căror obîrșie

trebuie căutată, spune el, în începuturile antichității.

Cartea cuprinde șase capitole: 1. „Temeiuri”; 2. „Occidentul sau Europa”; 3. „Forme de viață la începuturile antichității”; 4. „Noi forme de viață în evul mediu”; 5. „Restaurarea formelor occidentale prin Renaștere”; 6. „Forme de viață ale prezentului”. Prin *temeiuri*, autorul înțelege *începuturi* și *sinteze* în antichitate. Printre cele dintîi Flitner menționează creștinismul, așa cum l-a transmis biserica, apoi structura dreptului și a sistemului de administrație romană; în sfîrșit, între aceste două putențe apare o a treia, cultura greacă, cu energia ei filozofică, cu aspirațiile ei științifice, cu bogăția ei de forme retorice și poetice. Aceste trei impulsuri au intrat în structura culturii occidentale, fiind definite într-un fel sau altul, după cum reiese din cîteva texte medievale (un tratat din secolul al XIII-lea de Alex. von Roes, Comenius). Fiecare din aceste trei impulsuri, credința, gîndirea juridică și filozofia greacă, au avut în antichitate forme proprii de viață. Urmind în evoluția lor căi diferite de-a lungul istoriei, ele totuși s-au întrepătruns și încă de atunci au fost supuse unui proces de sinteză, care a dat naștere omului politic, statului și bisericii.

Trecînd la întrebarea dacă cele două noțiuni, *Occidentul* și *Europa*, sînt sau nu identice (capitolul al II-lea) — problemă tulburătoare, care a format deseori obiectul unor monografii despre istoria culturii europene, — autorul, fără să dea un răspuns precis la această întrebare, oferă cititorului posibilitatea de a trage singur o concluzie. Pentru aceasta, Flitner dezvoltă două idei dominante: începutul lumii occidentale și dinamica culturii apusene. Elementul dinamic își are obîrșia în divergențele dintre diferitele instituții occidentale și care au produs cele trei mari zguduiri: Reforma, Renașterea și Revoluțiile politice. Din capitolul următor, în care autorul face o amplă prezentare a unor instituții, în general, cu caracter religios, însă a căror origine pornește din antichitate, reținem îndeosebi interdependența dintre ele, precum și conexiunea cu transformările gîndirii medievale.

¹ Editura ne informează că o primă ediție a acestei cărți a apărut sub titlul *Europäische Gesittung* (Civilizația europeană), Zürich, 1961.

În cursul evului mediu, alte două forme noi de viață rețin atenția autorului: instituția cavalerilor (*Das Rittertum*) și corporațiile lucrătorilor manuali din orașe. Pentru a defini cît mai bine, evident, în limitele concepției sale, aceste instituții, Flitner procedează la o analiză istorică descriptivă, în care vorbește, de pildă, despre etos-ul muncii: ce credeau grecii și romanii în această privință, concepția creștină asupra muncii, călugăriei și munca, învățătura lui Luther, vocația personală și munca în ideologia calvină. Un lucru trebuie precizat și anume că Flitner leagă totdeauna problemele instituționale și chiar cele politice de fervoarea creștinismului. Capitolul al V-lea e consacrat unor probleme mult mai cuprinzătoare și de mare răsunset în istoria culturii europene. E vorba de Renaștere, mișcare umanistă, geneza umanismului, rațiune și etos, gînd și faptă, natura umană și demnitatea ei ș.a., toate subsumate formelor de viață umaniste. O altă dominantă a epocii este „curteanul și societatea bună” (*Der Hofmann und die gute Gesellschaft*), în a cărei sferă de idei autorul a introdus forme noi ale vieții active, arta vieții (*Lebensart*), cultura cavalească a evului mediu „universal omenesc”, iluminism și ideologia clasicilor germani.

Tot atît de interesante sînt și formele de viață ale prezentului, care constituie conținutul ultimului capitol. Căutînd să cuprindă întreaga varietate de idei ale contemporaneității, Flitner distinge mai multe forme și impulsuri. Astfel nu uită de „drept și cultură personală, dreptul poporului, suveranitatea și rațiunea statului, conduita vieții în societatea industrială, jurisprudența antică și cea occidentală, vechile baze ale evoluției dreptului european” ș.a. Din lipsă de spațiu ne mulțumim să semnalăm ideile esențiale ale cărții, deși ar merita o prezentare mai largă.

După cum se poate vedea din cele de mai sus, pe Flitner nu-l interesează decît zona occidentală a Europei continentale — despre răsăritul european face foarte sporadice aluzii. Însă în încheiere acordă și țărilor socialiste următoarea apreciere: „Aceste teze ne oferă puțința unei perspective asupra lumii. Există posibilitatea ca și popoarele din răsăritul

Europei și țările comuniste, de îndată ce își vor consolida noua lor economie vor putea nu numai să intre în strînse legături cu statele apusene, ci, din ele înșile și pe baza ideilor majore, să-și reîntărească temeiurile culturii naționale și s-o apere” (p. 341).

Eseul istoric al lui Flitner are un caracter descriptiv și lipsit de combativitate. E instructiv și interesant, însă nu suficient de convingător. Expunerea e însoțită de un indice de nume proprii și note explicative.

Tr. Ionescu-Nișcov

SAMUEL FLAGG BEMIS, *The Diplomacy of the American Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1965, 293 p.

Istoricul american S. F. Bemis prezintă în cartea de față o succintă istorie a diplomației revoluției americane. Problema unor alianțe și deci implicit a unor acțiuni pe plan diplomatic fusese pusă la al doilea Congres continental deschis la 10 mai 1775. S-a arătat atunci că singurul aliat posibil al coloniilor revoltate împotriva Angliei era Franța. Se știe că imediat după tratatul de la Paris (1763), care a pus capăt războiului de șapte ani și a consacrat pierderea celei mai mari părți a imperiului colonial francez în favoarea Angliei, Choiseul a și început pregătirea revanșei. S. F. Bemis arată că ministrul francez a trimis agenți secreți în coloniile engleze din America pentru a raporta guvernului de la Versailles asupra resurselor militare britanice de acolo și asupra atitudinii politice a coloniștilor. Cu mare atenție a fost urmărită reacția populației din America față de Stamp Act (legea timbrului). Succesorul lui Choiseul, Vergennes, a continuat politica predecesorului său cu răbdare și metodă. Autorul ne relevă legăturile stabilite de însărcinatul cu afaceri francez la Londra cu prieteni ai insurgenților care i-au sugerat o alianță cu Franța sau cel puțin asistența secretă a acesteia. Se analizează apoi pe larg activitatea lui Beaumarchais la Londra, corespondența sa cu Vergennes din 1775, legăturile stabilite de celebrul autor al *Bărbierului din Sevilla* cu diferiți emisari americani. De asemenea, cititorului i se relevă activitatea lui Achard de Bon-

vouloir, agent al lui Vergennes, trimis în America să asigure pe insurgenți că Franța nu mai are nici o pretenție asupra Caradei și nu obiectează nimic împotriva proclamării independenței.

Un capitol special este consacrat primei misiuni diplomatice oficioase a coloniilor americane în Franța, misiunea bogatului negustor din Connecticut, Silas Deane. Ni se arată tratativele acestuia prin intermediul aceluiași neobosit sprijinitor al cauzei insurgenților, Beaumarchais, pentru obținerea de armament, muniții și echipament. La ajutorarea financiară a insurgenților a fost asociată și Spania, deși această țară, atrage atenția S. F. Bemis privea cu suspiciune revolta coloniilor engleze din America. Spania se temea ca exemplul insurgenților din nord să nu contamineze și propriile ei colonii, care se întindeau pe o arie imensă, din Mexic până în Argentina. În cele din urmă, Carol al III-lea al Spaniei s-a lăsat convins să contribuie și el cu bani în sprijinul insurgenților, deoarece prin această acțiune putea submina Anglia, care continua și în secolul al XVIII-lea să pricinuiască mari pagube traficului maritim spaniol din Atlantic. În plus, Spania urmărea și recucerirea Gibraltarului, pierdut în timpul războiului din 1702—1714. S. F. Bemis arată că ministrul spaniol Floridablanca, cu care s-au dus negocieri foarte laborioase, a făcut ca puternica fortăreață ce controla trecerea din Atlantic în Mediterana să devină un factor vital al diplomației revoluției americane. Floridablanca, pe lângă alte pretenții de teritorii coloniale în America, cerea ambelor părți aflate în luptă un preț comun: Gibraltarul. Dacă ceda forțăreața pe cale pașnică, Anglia avea asigurată neutralitatea spaniolă. Iar Franța, dacă se angaja să dea tot ajutorul militar posibil pentru cucerirea Gibraltarului, obținea alianța spaniolă.

S. F. Bemis subliniază în alt capitol rolul deosebit avut de Benjamin Franklin în negocierile pentru încheierea tratatului de alianță franco-american din 6 februarie 1779. Tratatul de alianță dintre Franța și Spania, încheiat un an și ceva mai târziu, la Aranjuez (12 aprilie 1779), a fost, precizează S. F. Bemis, rezultatul refuzului Angliei de a ceda în fața

pretențiilor guvernului de la Madrid în privința Gibraltarului. Prin acest tratat Spania năzuia să dobândească nu numai Gibraltarul și Minorca, ci și Florida, Honduras și Jamaica, precum și acces liber în întinsa zonă de pescuit din largul Terra-Novei.

Trei capitole sînt afectate problemelor legate de neutralitatea Olandei și de liga neutralității armate încheiată în 1780 și avînd ca scop împiedicarea Angliei de a perturba comerțul maritim internațional. Pentru a lovi economicște în coloniile americane, guvernul de la Londra trecuse la confiscarea navelor comerciale încărcate cu mărfuri destinate acestora. Olanda a fost prima țară lezată de măsurile britanice, o bună parte din comerțul ei maritim întemeindu-se pe legăturile cu coloniile americane. Persistînd în a face comerț cu coloniile revoltate, Olanda a fost inclusă și ea în război. Celelalte țări, în frunte cu Rusia și statele baltice, s-au asociat într-o ligă armată menită să apere comerțul maritim. S. F. Bemis arată că asocierea în această ligă neutră armată a marcat un important pas în elaborarea principiilor unui drept internațional modern.

În sfîrșit, ultimele capitole se ocupă cu negocierile de pace și cu încheierea tratatului din 1783, care a consfințit independența Statelor Unite. Negocierile au fost deosebit de laborioase și au început încă din 1781 prin medierea oferită de Austria și de Rusia. Într-unul din aceste capitole, S. F. Bemis încearcă să motiveze încheierea separată a preliminarilor de pace, din noiembrie 1782, între Statele Unite și Anglia, arătînd că aceste preliminarii nu contraveneau spiritului tratatului de alianță franco-american din 1782. Autorul relevă activitatea diplomatică desfășurată de Franklin cu acest prilej, activitate menită să potolească suspiciunile franceze.

În general, cartea lui S. F. Bemis se consultă cu interes, îndeosebi de cercetătorul istoriei relațiilor internaționale, care găsește în paginile ei numeroase date și informații provenind din arhivele tuturor statelor care au fost implicate, direct sau indirect, în războiul de independență al coloniilor engleze din America.

S. Columbeanu

NOTE BIBLIOGRAFICE*

INSTRUMENTE DE LUCRU ȘI ISTORIOGRAFIE

- * * * *Saeculum. Jahrbuch für Universalgeschichte. Inhaltsverzeichnis der Bände I (1950) — XVIII (1967)*, Freiburg — München, Verlag Karl Alber, 1967, 40 p.

Indicele alfabetic și tematic al cuprinsului primilor optsprezece ani ai revistei, care conține și materiale privitoare la istoria României.

BERINDEI, DAN, *Neuere rumänische Geschichtsschreibung. Probleme und Entwicklung seit dem 19. Jahrhundert* (I), în „Österreichische Osthefte”, X (1968), 5, p. 303—307

Privire generală asupra realizărilor istoriografiei române din secolul al XIX-lea până în prezent, insistindu-se în special asupra evocării mișcării revoluționare din 1821.

- * * * *Mały słownik historii Polski* (Mic dicționar al istoriei polone), Warszawa, Wiedza Powszechna, 1967, 628 p.

Cuprinde și referiri la relațiile româno-polone în trecut.

PEYFUSS, MAC. DEMETER, *Beiträge zur rumänischen nationalen Kulturgeschichte*, în „Österreichische Osthefte”, X (1968), 2, p. 105—109

Studiu bibliografic privind istoria culturii românești așa cum se oglindește în paginile revistei „Studii” (anii 1964—1967).

ROȘU, ARION, *Constantin Georgian: le fondateur de l'indianisme roumain*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, CXVI (1966), 1, p. 97—117

După ce amintește sumar primele influențe indiene în cultura română (cărți populare, Csoma de Körös, M. Honigberger, M. Eminescu, G. Coșbuc), autorul analizează viața și activitatea lui C. Georgian (1850—1904). Opera sa se află în manuscris la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Articolul se bazează pe o amplă bibliografie de specialitate necunoscută publicului nostru, ea aflându-se în reviste de istorie din India.

* Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de: A. Armbruster, P. Cernovodeanu, Alvina Lazea și Ș. Papacostea.

TURCZYNSKI, EMANUEL, *Deutsche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Südosteuropas*, în „East European Quarterly”, I (1968), 4, p. 297—340

Bibliografie selectivă referitoare la contribuția germană la cercetarea istoriei și etnografiei sud-estului european.

ISTORIE MEDIEVALĂ

BULIN, HYNEK, *Aux origines des formations étatiques*, în *L'Europe aux IXe—XIe siècles. Aux origines des États nationaux*, Varsovie, P.W.N., 1968, p. 149—204

Analiză a realităților etnice și politice din regiunile situate de-a lungul Dunării mijlocii după destrămarea hanatului avar; sint discutate conflictele dintre sloveni — a căror expansiune nordică era mult mai profundă decît situația demografică actuală — și resturile hoardelor avarie în Panonia, precum și intervenția lui Carol cel Mare pentru pacificarea regiunii. E reluat în discuție caracterul organizațiilor statale slave în veacul al IX-lea în această regiune. Autorul localizează tribul abodriților, semnalat de analele france în apusul Daciei, la vărsarea Tisei în Dunăre; linia nordică a expansiunilor nu ar fi depășit cursul Mureșului. Încercare de determinare a fornelor lor de organizare politică.

DUJČEV, IVAN, *La formation de l'État bulgare et de la nation bulgare*, în *L'Europe au IXe—XIe siècle. Aux origines des États nationaux*, Varsovie, P.W.N., 1968, p. 215—224

Scurtă analiză a elementelor etnice care au intrat în componența poporului bulgar; rapida dizolvare a proto-bulgarilor în masa slavă; rolul creștinismului în consolidarea primului stat bulgar. Se omite însă participarea elementului *valah*, în 1185, la marea răscoală antibizantină care, potrivit autorului, „a fost proclamată în numele naționalității bulgare”.

BOLDUR, ALEXANDER V., *The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People*, în „Balkan Studies”, IX (1968), 1, p. 55—90

Încercare de a determina aria geografică populată de ulici-tiverti, trib de origine slavă, amintit de cronicile bizantine și ruse în secolele IX—X și stabilit, după părerea autorului, sub numele de bolohoveni în sudul Moldovei în secolul al XIII-lea.

VĂTĂMANU, N., *Un médecin co-auteur du «Codex Cumanicus»*, în *Verhandlungen des XX. Internationalen Kongresses für Geschichte der Medizin*, Berlin, 22.—27. August 1966. Hildesheim, 1968, p. 296—297

Din analiza conținutului cunoscutului „Codex Cumanicus” (1303) reiese participarea la alcătuirea sa și a unui medic, interesat în stabilirea diagnosticului și vindecarea unor afecțiuni prin folosirea de plante farmaceutice.

SCHREINER, PETER, *La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire. Quatrième partie: de 1348 à 1352 (fin)*, în „Orientalia Christiana Periodica”, XXXIV (1968), 1, p. 38—61

Studiul cuprinde elemente însemnate referitoare la rivalitatea veneto-genoveză în Marea Neagră la mijlocul veacului al XIV-lea.

BAKALAKIS, G., *Χηλή*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, XIX (1966), p. 285—323

Noi izvoare cartografice care confirmă localizarea în Asia Mică a aşezării Chili, confundată în trecut de unii istorici cu Chilia de la gurile Dunării.

SMOCHINĂ, N., *Le Procheiros Nomos de L'empereur Basile (867—879) et son application chez les Roumains au XIVe siècle*, în „Balkan Studies”, IX (1968), 1, p. 167—208

Studiu, nelipsit de unele erori, privind adaptarea titlurilor VII şi XXXIX, în materie de legislaţie civilă şi penală, din Prohironul împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul în nomocanonul cunoscut în vechea literatură juridică română sub numele de „Pravila mică”.

OCHMAŃSKI, JERZY, *Historia Litwy* (Istoria Lituaniei), Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy Im. Ossolińskich, 1967, 347 p.

Sinteză a istoriei Lituaniei şi a poporului lituanian, de la cele mai vechi indicaţii istorice pînă în zilele noastre. Pentru istoria românească prezintă interes deosebit capitolele consacrate veacurilor XIV şi XV, cînd contactele dintre marele ducat lituanian şi Moldova au fost deosebit de frecvente.

NOVAK, ZENON, *Polityka Polnočna Zygmunta Luksenburskiego do roku 1411* (Politica nordică a lui Sigismund de Luxemburg pînă în anul 1411), Toruń, P.A.N., 1964, 157 p. (Roczniki, Towarzystwa Naukowego w Toruniu; Rocznik 69, 1964, nr. 1)

Conflictul între Polonia şi Ungaria în timpul domniei lui Sigismund a avut la origine în primul rînd rivalitatea dintre cele două puteri pentru suzeranitatea asupra Rusiei Roşii, a Moldovei şi, în mai mică măsură, asupra Țării Româneşti. Raportul de forţe s-a modificat simţitor în favoarea Poloniei după realizarea uniunii cu Lituania, eveniment în urma căruia Ungaria a pierdut controlul asupra regiunilor situate la răsărit de Carpaţi. Autorul discută implicaţiile acestei rivalităţi asupra situaţiei Moldovei (substituirea lui Roman prin Ştefan Muşat, campania întreprinsă de Sigismund în vederea restaurării suzeranităţii ungare etc.). Un interes deosebit prezintă demonstraţia neavenirii întîlnirii de la Nowy Sacz în 1395 între Sigismund şi Władysław Jagiełło, presupusă pînă acum a fi avut loc; faptul îşi găseşte explicaţia, potrivit autorului, în tensiunea provocată de controversa asupra Moldovei. Aceeaşi chestiune s-a aflat în centrul discuţiilor de la Stara Wies, doi ani mai tîrziu; proiectul — de curînd ieşit la iveală — pregătit de Sigismund în vederea întîlnirii cu Władysław Jagiełło prevedea readucerea Moldovei sub suzeranitatea ungară.

Lucrarea e întemeiată pe o investigaţie sistematică a documentaţiei editate şi inedite şi cuprinde o amplă bibliografie.

BOLDORINI, ALBERTO, M., *Caffa e Famagosta nel Liber Mandatorum dei revisori dei conti di San Giorgio (1464—1469)*, Genova [f. ed.], 1965, 153 p. (Università di Genova. Istituto di Paleografia e Storia Medievale. Fonti e Studi IX)

Ediţie a actelor comisiei de anchetă instituite de către Banca di San Giorgio asupra gestiunii financiare a consulatelor genoveze din Caffa şi Famagusta. Materialul documentar bogat cuprins de noua ediţie de documente furnizează elemente de prim interes specialiştilor activităţii economice a genovezilor în Marea Neagră în veacul al XV-lea.

MUSSO, GIAN GIACOMO, *Il tramonto di Caffa genovese*. In „Miscellanea di storia ligure in memoria di Giorgio Falco”, Genova, 1966, p. 311—339 (Università di Genova)

Studiu consacrat istoriei interne și relațiilor externe ale principalei colonii genoveze în Marea Neagră, Caffa. Se menționează, între altele, o scrisoare adresată lui Ioan de Hunedoara de către autoritățile Caffei în legătură cu proiectele de acțiune antiotomană și contactele politice cu Vlad Țepeș la începutul anului 1462. Inexplicabilă este ignorarea principalei monografii consacrate istoriei Caffei în această perioadă, anume aceea datorată istoricului polon M. Małowist.

De reținut este anunțarea corpusului de documente genoveze în curs de pregătire la Arhivele statului din Genova. Apariția acestui corpus va fi un eveniment de cea mai mare însemnătate pentru specialiștii istoriei pontice în evul mediu.

DELLACASSA, MARIA TERESA, *Storici russi del Levante genovese: Nikolai Murzakevič*, în „Miscellanea di storia ligure in memoria di Giorgio Falco”, Genova, 1966, p. 353—441

Traducere în limba italiană a cunoscutei lucrări a istoricului rus Murzakevič: *Istoria coloniilor genoveze în Crimeea*. În ciuda datei sale de apariție (1837), lucrarea nu și-a pierdut utilitatea istorică; publicarea unei versiuni italiene va ușura consultarea ei. O utilă anexă bibliografică datorată editoarei încheie lucrarea, care cuprinde date și asupra genovezilor în Moldova.

SPIERAŁSKI, ZDZISŁAW, *Z dziejów wojen polsko-moldawskich* (Cu privire la istoria militară polono-moldoveană), în „Studia i materiały do historii wojkowści”, XI (1965). 2, p. 62—121

Amplu studiu consacrat raporturilor militare moldo-polone din veacul al XIV-lea și până la pierderea Pocuției de către Bogdan cel Orb. Studiul utilizează abundant materialul inedit din arhivele polone și bibliografia de specialitate.

Akta stanów Prus królewskich (Acta statuum Terrarum Prussiae Regalis), vol. IV, 1 (1501—1504) și 2 (1504—1506), ed. M. Biskup și K. Górski. Toruń, P.A.N., 1966—1967, XLI + 234 p. și XXIII + 365 p. (Societas Scientiarum Torunensis, Fontes, 57, 59)

Cunoscuta culegere de materiale documentare cuprinzând deliberările stărilor Prusiei regale (teritoriul alipit la Polonia în 1466) continuă să apară cu regularitate, aducând elemente de informație noi, de excepțională însemnătate, nu numai pentru istoria Poloniei, dar și pentru aceea a țărilor care s-au aflat în strânse legături cu ea în evul mediu. Pentru istoria Moldovei la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare și la începutul aceleia a lui Bogdan sînt de relevat câteva știri noi; amintim în primul rînd solicitarea adresată de rege stărilor Prusiei regale — la dieta din Marienburg, 29 ianuarie 1504— de a-și da concursul pentru rezolvarea, în sensul intereselor statului polon, a problemei succesiunii la domnia Moldovei. Potrivit informațiilor comunicate adunării de reprezentanții regului, candidații la tronul lăsat vacant de dispariția lui Ștefan erau în număr de patru: unul sprijinit de turci, care se străduiau să-l impună, al doilea, cu numele de Ilie, care se afla în Polonia, un enigmatic „Mulckrouszky auszer Cleynen Muldow” susținut de coroana ungară și, în sfârșit, cel ce se afla în țară, evident, Bogdan. Așadar, reglementarea succesiunii lui Ștefan a avut și un aspect internațional, revelator pentru poziția internațională a Moldovei în această privință. Pentru primii ani ai domniei lui Bogdan merită atenție informația cuprinsă în misiva adresată de regele Alexandru stărilor Prusiei regale, referitoare la o iminentă întrunire a Dietei generale a regalului, la Lublin, la care urmau să participe și reprezentanții moldoveni. Pe ordinea de zi a dietei figura și problema raportului juridic dintre Polonia

și Moldova („Erit in ipsa Dieta consultacio, qualiter Valachi, ut cupiunt, in corpus Regni fuerint adscribendi”).

HÖSCH, EDGAR, *Die Stellung Moskowiens in den Kreuzzugsplänen des Abendlandes. Bemerkungen zur griechischen Emigration in Moskau des ausgehenden 15. und beginnenden 16. Jahrhunderts*, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, XV (1967). 3, p. 321–340

Emigrația greacă la Moscova, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, mult mai numeroasă decât se credea până acum, a împlinit un rol însemnat în diplomația rusă în timpul domniei lui Ivan al III-lea. În contact cu diaspora greacă din apusul Europei, ea a întreținut iluzia unei posibile participări a cnezatului Moscovei la proiectatele ligi antiotomane, în contradicție cu realitatea politică (în fapt, în această perioadă nu a existat o orientare antiotomană în politica cnezatului, care ar fi justificat asemenea speranțe). Se amintește locul Moldovei în încercările lui Ivan al III-lea de a înjgheba o coaliție antiotomană.

GERSTINGER, HANS, *Aus dem Tagebuch des kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531–1584). Cod. Vindob. Lat. 9039*, Wien, Hermann Böhlau Nachf. 1965, 52 p. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch – Historische Klasse. Sitzungsberichte, 248. Bd., 2. Abhandlung)

Jurnalul istoricului Johannes Sambucus reflectă interesul curții din Viena pentru problemele Europei răsăritene și sudestice și conflictul între Imperiul habsburgic și cel otoman în anii 1566–1569. Specialiștii istoriei Transilvaniei în această perioadă vor găsi date suplimentare pentru istoria țării.

REINERTH, KARL, *Martinus Hentius aus Kronstadt über den Lehrunterschied zwischen Wittenberg und der Schweiz in der Abendmahlsfrage im Jahre 1543*, în „Archiv für Reformationsgeschichte”, LIV (1963), 2, p. 181–198

Studiu aprofundat asupra încercării de mediere a unui sas brașovean în conflictul confesional dintre capii Reformei de la Wittenberg și cei ai confesiunii helvetice (Zwingliene). Autorul editează în anexă textul a șase scrisori adresate de Martin Hentius conducătorilor reformați din Elveția, dintre care cele mai însemnate sînt cele scrise lui H. Bullinger. Scrisorile aparțin anilor 1543–1544, decisivi pentru evoluția Reformei în Europa în general și în Transilvania în special. Pentru convulsunile care au însoțit progresul inițial al Reformei în Transilvania sînt instructive informațiile primite la Wittenberg de Hentius din țară și pe care le transmite mai departe lui Bullinger, la 14 iunie 1543; după ce îi comunică veștile referitoare la progresele înregistrate de Reformă pe teritoriul transilvan, autorul adaugă: „Nichilomenus tamen, ut fieri solet, ubi verbum Domini sincere predicatur, non quiescit lubricus ille serpens, leo rugiens, sed die noctuque, ut Petrus ait circumit, videns quem de voret etc. Sic ibidem varios tumultus bellicos excitari audio, et hos quidem solum propter Evangelii praedicationem. Scribitur mihi (litterae sunt datae 23. die Aprilis) quod Moldauus magnus dux Valachorum nobis transylvanis septemtrionalium, una validissima manu Turcarum secum accepta, agros Transylvanorum brevi sit occupaturus, quod Deus opt[imus] Max[imus] avertat, huius autem rei fere caput sunt Ungari, qui hoc modo synceram doctrinam extirpatum iri putant” (p. 192).

REINERTH, KARL, *Des Kronstädter Magisters Valentin Wagner Wittenberger Studium*, în „Archiv für Reformationsgeschichte”, LIX (1968), 1, p. 25–41

Autorul revine asupra originii Reformei în Transilvania, în mediul săsesc; se subliniază elementele care inițial îl opuneau pe Honterus reformatoilor de la Wittenberg (concepția sa despre justificarea și prin fapte, astfel cum e formulată în prefața la o scriere augustiniană editată la Brașov în 1539); însemnătate deosebită pentru alinierea sașilor transilvăneni la concepția luterană despre justificare a avut elevul lui Honterus, Valentin Wagner, care și-a desăvârșit studiile la Wittenberg. Analiza Gătehimului în limba greacă, tipărit la Brașov de către Valentin Wagner în 1544 sau 1545 i-a îngăduit autorului să dea o bază documentară fermă tezei sale și să explice adoptarea de către sași a variantei luterane a mișcării protestante.

MOLIN, VIRGIL, *Venise, berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique*, în „Studi Veneziani”, VIII (1966), p. 347—445.

Amplu studiu asupra funcției îndeplinite de Veneția în iradierea primelor tipărituri la slavii de sud și la români. Autorul revine la teza potrivit căreia primele tipărituri pentru Țara Românească au fost lucrate la Veneția, pe temeiul unor manuscrise aduse din țările române.

KRAJCAR, J., *Early-printed Slavonic Books in the Library of the Pontifical Oriental Institute*, în „Orientalia Christiana Periodica”, XXXIV (1968), 1, p. 105—128

Catalog de tipărituri vechi slave din perioada 1491—1700 aflătoare în biblioteca Institutului pontifical de studii orientale. Între altele sînt indicate și tipăriturile lui Petru Movilă.

* * * *История средних веков*, t. II, sub redacția acad. S. D. Skazkin, Moscova, Visșaia școla, 1966, 388 p.

Noua ediție, substanțial revăzută, a cursului universitar de sub redacția acad. S. D. Skazkin cuprinde un șir de capitole noi care interesează și istoria românească: „Relațiile internaționale în secolul al XVI-lea — prima jumătate a secolului al XVII-lea”, „Popoarele balcanice sub jugul otoman în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea” și „Ungaria, Transilvania, Moldova și Țara Românească în secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea”.

HALESBAND, ROBERT, *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montague, volume I: 1708—1720*, Oxford, Clarendon Press, 1965, XXXI + 468 p.

Între principalele izvoare ale istoriei culturale a Imperiului otoman dela începutul veacului al XVIII-lea se numără și scrisorile soției ambasadorului englez la Constantinopol, Edward Wortley de Montague. Impresiile ei de călătorie, precum și cele culese din timpul șederii ei la Constantinopol le-a așternut într-o serie de scrisori deosebit de interesante, adresate prietenelor și cunoștințelor. Între aceste scrisori, care se publică acum integral pentru prima dată, se găsesc și referiri la legăturile țărilor române cu Poarta.

CVETKOVA, BISTRA A., *Analyse d'un document ottoman concernant les relations entre la Russie et les terres balkaniques au début du XVIIIe siècle* în „Cahiers du monde russe et soviétique”, IX (1968), 1, p. 65—69

Analiza unui firman al sultanului Ahmed al III-lea din 12—20 mai 1708 (=safir 1120 H) adresat autorităților otomane de la Dunăre, privind interzicerea accesului în imperiu, dinspre

Transilvania și Banat, a negustorilor ruși, care sub pretextul vânzării icoanelor incitau la revoltă populațiile creștine din Balcani.

BATLLORI, M. S. J., *La Compania de Jesús en la época de su extención*, în „Archivum historicum Societatis Iesu”, XXXVII (1968), 73, p. 201—231

Studiu bibliografic asupra activității misionare întreprinse de iezuiți în veacul al XVIII-lea. Se remarcă o ediție nouă a relației călătoriei lui Boscovich de la Constantinopol în Polonia (1762).

HUTTMANN, A., *Siebenbürgische Mitglieder der „Leopoldina” im 18. Jahrhundert*, în *Verhandlungen des XX. Internationalen Kongresses für Geschichte der Medizin. Berlin, 22—27. August 1966*, Hildesheim, 1968, p. 66—73

Trecere în revistă a membrilor ardeleni ai Academiei germane de științe ale naturii „Leopoldina” din Schweinfurt, în secolul al XVIII-lea: Georg Vette, Heinrich Vollgnad, Samuel Schlotze, Samuel Köleseri, Samuel von Drauth, Johannes Albrich, Adam Molnar, Michael și Johann Georg Hoffinger.

ISTORIE MODERNĂ

KENNEDY GRIMSTEAD, PATRICIA, *Capodistrias and a „New-Order” for Restoration Europe: The „Liberal Ideas” of a Russian Foreign Minister, 1814—1822*, în „The Journal of Modern History”, XL (1968), 2, p. 166—192

Liberalismul moderat al lui Capodistria și poziția sa oficială în ierarhia superioară a Imperiului rus l-au determinat să repudieze revoluția greacă din 1821 nu numai îndată după izbucnirea ei, ci și înainte, în cadrul contactelor sale cu conducătorii mișcării revoluționare grecești. Autorul contestă adeziunea inițială a țarului Alexandru și a lui Capodistria la programul și inițiativele revoluționarilor greci. Studiul cuprinde o reușită paralelă între viziunile politice ale lui Metternich și Capodistria. Se subliniază necesitatea explorării bogatelor fonduri de documente emanând de la Capodistria sau referitoare la el, conservate în arhivele din Moscova și Leningrad.

KOUKOU, ELENE, *Κωνσταντίνος Βαρδαλάχης (1755—1830)*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, XIX (1966), p. 125—216

Cunoscutul învățat grec, care și-a desfășurat o parte însemnată din activitate în Țara Românească, în ultimii ani ai regimului fanariot, a avut un rol însemnat în reorganizarea învățământului elenic la București. Autoarea încadrează activitatea lui Vardallahos în istoria învățământului grec în Țara Românească. Însemnătate deosebită au indicațiile referitoare la relațiile învățatului grec cu Capodistria.

În anexa documentară figurează scrisori ale lui Vardallahos către eforii școlii din Odessa, cuvîntarea ținută de el la școala din București și corespondența sa din Brașov, unde s-a refugiat după eșecul mișcării din 1821.

STOYANOV, M., *Les „syndromiles” bulgares de livres grecs au cours de la première moitié du XIXe siècle*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, XIX (1966), p. 373—406

Liste de cărți reținute dinainte de tipărire, după sistemul prenumerațelor. Cărți tipărite în Țara Românească și prenumerați bulgari din țările române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

SCHOEDER, PAUL W., *Bruck versus Buol: The Dispute over Austrian Eastern Policy*, în „The Journal of Modern History”, XL (1968), 2, p. 193—217

Studiu consacrat activității politice a înternunțului austriac la Poartă în anii 1853—1855 și evoluției politicii austriece în lunile care au precedat declanșarea războiului ruso-turc și în timpul desfășurării acestuia. E evidențiată deosebirea acută între vederile lui Buol, inclinat spre colaborarea politică și militară cu Franța și Anglia, și cele ale lui Bruck, care vedea în ocuparea Principatelor un prilej de a împiedica acțiunea aliaților împotriva Rusiei (vezi și proiectul de ocupare a Olteniei, în septembrie 1853). Intransigența lui Bruck a provocat rechemarea lui la Viena, la 18 ianuarie 1855. De fapt, în conflictul dintre cei doi exponenți ai conducerii Imperiului habsburgic se reflectă două direcții de politică externă contradictorii. Studiul se întemeiază pe materiale inedite din arhivele Vieneze.

NOLFO, ENNIO DI, *Europa e Italia nel 1855—1856*, Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1967, XII + 543 p.

(Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, Biblioteca Scientifica, Serie II: Memorie, vol. XXV)

Amplu studiu, întemeiat pe o bogată recoltă de material inedit, asupra problemei italiene în anii 1855—1856. E discutată pe larg atitudinea marilor puteri față de Unirea Principatelor dunărene și de problema gurilor Dunării și corelația dintre problema italiană și cea română. Amplă anexă de documente.

MACŮREK JOSEF, *K dějinám česko-rumunských vztahů v národně osvobozenském hnutí 19 století* (Cu privire la istoria relațiilor ceho-române în perioada mișcărilor de eliberare națională din secolul al XIX-lea), Praga, 1966, p. 187—208 (extras din „Slovanská historické studie”, VI)

Autorul urmărește evoluția raporturilor, pe de o parte, între conducătorii mișcării de eliberare cehoslovace și, pe de alta, între fruntașii mișcării de emancipare națională din Transilvania și revoluționarii democrați și uniونيști din Principatele dunărene. O atenție deosebită se acordă relațiilor lui Gh. Barițiu cu ziariști și luptători revoluționari din Praga. În anexă se reproduc două scrisori din corespondența lui Barițiu cu aceștia.

MELDT, TRUDE, *Mihail Kogălniceanu. Zum 150. Geburtstag eines „glücklichen Politikers” des vergangenen Jahrhunderts*, în „Österreichische Osthefte”, IX (1967), 4, p. 326—329

Scurtă prezentare a activității politice a lui Mihail Kogălniceanu. După ce autoarea amintește că M. Kogălniceanu a avut ocazia să cunoască la Berlin pe L. Ranke, pe Wilibald Alexis și pe contele de Savigny, ea schițează liniile directoare ale activității politice a lui Kogălniceanu, caracterizat drept „om politic fericit”, deoarece a reușit să realizeze 31 din cele 35 de puncte cuprinse în *Dorințele partidei naționale din Moldova*, program politic elaborat de Kogălniceanu în 1849—1850.

FOLBERTH, OTTO, *Siebenbürgen nach dem Ausgleich von 1867. Wie Sachsen und Rumänen der Magyarisierung Widerstand leisteten*, în „Österreichische Osthefte”, X (1968), 5, p. 257—267

Autorul schițează principalele aspecte și momente ale luptei comune duse de sașii și românii din Transilvania după schimbarea statutului juridic și politic al provinciei în 1867

împotriva politicii de deznaționalizare propagate de cabinetul din Budapesta. Autorul relevă faptul că, în ciuda opresiunii naționale, românii transilvăneni au cunoscut, mai ales în perioada „Astrei”, o epocă de înflorire culturală remarcabilă, grație activității unui Gh. Coșbuc, O. Goga, Șt. O. Iosif, L. Rebreanu, I. Slavici, Aglirbiceanu, L. Blaga etc.

PUNDEFF, MARIN, *80 Jahre Universität Sofia*, în „Österreichische Osthefte”, X (1968), 6, p. 329—339

Cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la întemeierea Universității din Sofia, autorul schițează evoluția mișcării culturale naționale a bulgarilor, expresie a luptei de emancipare de sub jugul otoman. Unul din mijloacele preconizate a fost acela al întemeierii unor societăți culturale — care desfășurau însă și o intensă activitate politică —, din care au rezultat apoi instituțiile culturale centrale ale Bulgariei eliberate. O astfel de societate s-a întemeiat în 1869 la Braïla (Bulgarsko knizovno druzestvo — Societatea literară bulgară) care a stat la baza Academiei Bulgare de Științe fondată în 1911. Autorul acordă apoi o atenție specială împrejurărilor înființării Universității din Sofia (1888).

DOLMÁNYOS, I., *Kritik der Lex Apponyi (Die Schulgesetze vom Jahre 1907)*, în *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918*, redigiert von Péter Hanák, unter Mitwirkung von Zoltán Szász, Budapest, Akadémiai Kiado, 1966, p. 233—304

Autorul analizează pe larg legile școlare supuse spre aprobare în cursul anului 1907 cabinetului din Budapesta de către Apponyi.

Legiuirea cu privire la învățământ, cunoscută sub denumirea de Lex Apponyi, a fost aprobată de Parlament în 1907. După ce expune diferitele opinii emise de istoriografie cu privire la această legiferare, autorul se ocupă de antecedentele ei, de elaborarea, aprobarea și aplicarea ei.

DVOICHENKO-MARKOV, DEMETRIUS, *Austria-Romanian Relations (1883—1916)*, în „Balkan Studies”, IX (1968), p. 41—54

Vederi de ansamblu asupra raporturilor politice dintre România și monarhia dualistă pînă la moartea împăratului Franz-Joseph.

KATUS, L., *Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg*, în *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918*, redigiert von Péter Hanák, unter Mitwirkung von Zoltán Szász, Budapest, Akadémiei Kiado, 1966, p. 149—216

Autorul supune unei analize amănunțite situația economică a diferitelor naționalități din Imperiul dualist, precum și modul cum s-a repercutat aceasta pe plan social. Studiul este urmat de numeroase tabele statistice, oglindind tocmai situația social-economică a naționalităților oprimate din imperiu din perioada premergătoare primului război mondial.

ZWITTER, F., *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900—1914)* în *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918*, redigiert von Péter Hanák, unter Mitwirkung von Zoltán Szász, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, p. 11—37

Autorul pornește de la condițiile economice și sociale în care trăiau diferitele naționalități oprimăte din monarhia dualistă, pentru a analiza apoi situația politico-națională și problemele acestei situații. În final, el analizează programele diferitelor mișcări de eliberare națională. În acest cadru general, F. Zwitter se ocupă și de mișcarea de eliberare și unitate politică a românilor transilvăni.

TURNER, L. C.F., *The Russian Mobilization in 1914*, în „Journal of Contemporary History”, III (1968), p. 65—88

Discuție asupra implicațiilor politice ale mobilizării armatei ruse în 1914.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

CONSTANTINESCU, M., BÁNYAI L., CURTICĂPEANU V., GÖLLNER C., NUȚU C., *Zur nationalen Frage in Österreich-Ungarn (1900—1918)*, în *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918*, redigiert von Péter Hanák, unter Mitwirkung von Zoltán Szász, Budapest, Akadémiai Kiado, 1966, p. 39—147

Colectivul de istorici români care a reprezentat țara noastră la conferința internațională dedicată problemelor monarhiei austro-ungare se ocupă în referatele sale de următoarele probleme: curente și atitudini în legătură cu problema națională din Austro-Ungaria; politica de oprimare națională și mișcările de eliberare națională din Austria și Ungaria (1900—1914); politica de represiune și mișcările de eliberare națională în timpul primului război mondial (1914—1917); începutul destrămării imperiului; destrămarea și dispariția Imperiului habsburgic; unirea Transilvaniei cu România.

BATOWSKI, HENRYK, *Pläne zur Teilung der Habsburgermonarchie im Ersten Weltkrieg (Eine Zusammenfassung)*, în „Österreichische Osthefte”, X (1968), 3, p. 129—140

Analiză a planurilor de împărțire a Imperiului habsburgic în timpul primului război mondial și a factorilor care au împiedicat reorganizarea lui. Refuzînd să utilizeze prilejurile favorabile unei asemenea reorganizări, conducerea imperiului a făcut inevitabilă dispariția lui, la sfîrșitul primului război mondial. Autorul folosește larg izvoarele statistice.

KRIZMAN, BOGDAN, *Der militärische Zusammenbruch auf dem Balkan im Herbst 1918*, în „Österreichische Osthefte”, X (1968), 5, p. 268—293

Analiză a desfășurării ultimului an de război în Peninsula Balcanică. Atenția autorului e concentrată asupra capitulării Bulgariei și a implicațiilor ei pentru evoluția generală a situației politice și militare. Autorul ajunge la concluzia că puterile centrale au suferit o lovitură mortală prin capitularea bulgară, ca urmare a căreia drumul spre Turcia a fost tăiat, regiunile sudice ale monarhiei dualiste direct amenințate, ca și dominația asupra cimpiei dunărene. Consecința imediată a capitulării bulgare a fost evacuarea teritoriilor ocupate din Albania, Muntenegru și Serbia, deoarece nici Austro-Ungaria și nici Germania nu dispuneau de forțe militare suficiente pentru a le ține sub ocupație. Procesul de destrămare a început, așadar, în sud-estul Europei și nu în Apus.

Sub presiunea acestei noi situații a fost înaintată nota din 4 octombrie, adresată președintelui Wilson, conținînd propuneri concrete în vederea încheierii imediate a armistițiului.

JERUSALIMSKI, A. S., *Der deutsche Imperialismus. Geschichte und Gegenwart*, Berlin, Dietz-Verlag, 1968, 932 p.

Volumul cuprinde numeroase studii de specialitate scrise de Jerusalimski în anii imediat următori primului război mondial și până la moartea sa. Articolele se ocupă de problemele generale și specifice ale dezvoltării imperialismului german în secolul al XX-lea, de politica internă, externă și colonială a Germaniei, de ideologia și istoriografia imperialismului german. Jerusalimski se ocupă în treacăt, în acest cadru general, și de politica Germaniei față de România între cele două războaie mondiale.

KOZÉNSKY, JERZY, *Wpływ Rewolucji Październikowej na ruch narodowowyzwolńczy Austro-Węgier i rozpad monarchii* (Influența Revoluției din Octombrie asupra mișcării de eliberare națională din Austro-Ungaria și destrămarea monarhiei), în „Przegląd zachodni”, XXIII (1967), 3–4, p. 134–150

Autorul analizează procesul de destrămare a monarhiei dunărene, pornind de la influența hotărâtoare pe care a exercitat-o Marea Revoluție Socialistă din Octombrie asupra mișcării de eliberare națională din Austro-Ungaria. În acest cadru e discutată și mișcarea românilor transilvăneni pentru desăvârșirea unității statale a României. Autorul constată că și această mișcare a fost puternic influențată de revoluția socialistă.

BALESTRERI, LEONIDA, *Stampa e opinione pubblica a Genova tra il 1939 e il 1943*, Genova, Istituto storico della Resistenza in Liguria, 1965, 113 p.

Oglindirea evenimentelor legate de primii ani ai celui de-al doilea război mondial în presa și opinia publică genoveză. Cu toate că evenimentele interne ale Italiei și cele externe legate nemijlocit de Italia ocupă de departe primul loc în presa genoveză, aceasta a manifestat însă și un oarecare interes pentru teatrul de război extraitalian, între altele și pentru soarta României în această perioadă.

BAUMGART, WINFRIED, *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk zum Ende des Ersten Weltkrieges*, München-Wien, Oldenbourg, 1966, 462 p.

Întemeiat pe un foarte bogat material arhivistic, autorul analizează politica orientală a Germaniei, de la pacea de la Brest până la sfârșitul războiului.

Sînt cercetate amănunțit politica externă rusă în martie-iulie 1918, politica aliaților față de Rusia în aceeași perioadă, politica orientală a Germaniei, îndeosebi față de problema Finlandei, a Ucrainei, Caucazului. Baumgart analizează activitatea ambasadei germane din Moscova (misiunea Mirbach și Helfferich) și relațiile germano-ruse din vara și toamna anului 1918. Lucrarea surprinde în toată amploarea ei problema conflictului dintre conducerea politică și militară a Imperiului german în ultimul an al războiului.

O anexă documentară alcătuită din cele mai reprezentative documente (dintre care unele interesează spațiul carpatodunărean) încheie volumul.

HILL, LEONIDAS, *Three Crises, 1938–39*, în „Journal of Contemporary History”, III (1968), 1, p. 113–144

Analiză a politicii externe a Germaniei în timpul celor trei etape decisive care au precedat declanșarea celui de-al doilea război mondial: München, Praga și Polonia. Pe baza analizei memoriilor secretarului de stat Weizsäcker, autorul respinge teza istoricului A. J. P. Taylor, potrivit căruia Hitler s-a străduit să evite războiul.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES. SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, *Note bibliografice* în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- GHEORGHE UNC, Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, „Bibliotheca Historica Romaniae 19”, 1969 (text în limba rusă).
- I. M. OPREA, Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity, „Bibliotheca Historica Romaniae 22”, 1968, 192 p., 7,75 lei.
- A. PETRIC și GH. ȚUȚUI, Unificarea mișcării muncitorești din România, 1968, 224 p., 7,75 lei.
- D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei; vol. III, Indice general, 1968, 136 p., 8,50 lei.
- CARL GÖLLNER, Turcia. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, II. Band MDLI—MDC, 1968, 808 p., 39 lei.
- NICOLAE STOICESCU, Sfatul domnesc și marii dregăteri din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII), 1968, 316 p., 21 lei.
- V. MIHORDEA, Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, „Biblioteca istorică XIV”, 1968, 316 p., 21,50 lei.
- I. D. SUCIU, Revoluția de la 1848—1849 în Banat, 1968, 274 p., 16 lei.
- „ * „ Studii de istorie, sub redacția lui S. Fuchs, 1968, 171 p., 8,50 lei.
- P. CONSTANTINESCU-IAȘI, Lupta pentru formarea frontului popular în România, „Bibliotheca Historica Romaniae 21”, 1968, 159 p., 6 lei.
- „ * „, Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu și prof. univ. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae V”, 1968, 520 p., 36 lei.
- „ * „, Unitate și continuitate în istoria poporului român, sub redacția prof. univ. D. Berciu, 1968, 461 p., 36 lei.